

THE ACADEMY OF MANAGEMENT
AND ADMINISTRATION IN OPOLE

**NOWOCZESNE PODEJŚCIA
SPOŁECZNO-GOSPODARCZE
ROZWÓJ REGIONÓW:
TEORIA I PRAKTYKA**

**MODERN APPROACHES OF
SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT
OF REGIONS: THEORY AND PRACTICE**

**СУЧАСНІ ПІДХОДИ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

THE ACADEMY OF MANAGEMENT AND ADMINISTRATION IN OPOLE

***NOWOCZESNE PODEJŚCIA SPOŁECZNO-GOSPODARCZE
ROZWÓJ REGIONÓW: TEORIA I PRAKTYKA***

***MODERN APPROACHES OF SOCIO-ECONOMIC
DEVELOPMENT OF REGIONS: THEORY AND PRACTICE***

***СУЧАСНІ ПІДХОДИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА***

Monograph

Edited by Mykola Ohienko

Tadeusz Pokusa

Opole 2020

ISBN 978-83-66567-23-8

Modern approaches of socio-economic development of regions: theory and practice. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020; ISBN 978-83-66567-23-8; pp.325, illus., tabs., bibls.

Editorial Office:

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18 tel.
77 402-19-00/01 E-mail: info@poczta.wszia.opole.pl

Reviewers

prof. dr hab. Jadwiga Ratajczak, prof. dr hab. Volodymyr Lagodiienko

Editorial Board

Mykola Ohiienko, Tadeusz Pokusa, Wojciech Duczmal, Alona Ohiienko, Liudmyla Matokhniuk, Liudmyla Nazarova, Kvitoslava Avramenko, Andrii Zavorodnii

Publishing House:

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18 tel. 77
402-19-00/01

200 copies

Authors are responsible for content of the materials

ISBN 978-83-66567-23-8

© Authors of articles, 2020

© Publishing House WSZiA, 2020

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION	9
PART 1	
ACTUAL MANAGEMENT PROBLEMS: BY TYPES OF ACTIVITY	
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ: ЗА ВИДАМИ ДІЯЛЬНОСТІ	
1.1. Modeling of accounting and analytical support for managing of the financial condition in a facility Моделювання обліково-аналітичного забезпечення управління фінансовим станом підприємства (<i>Volodymyr Krylenko, Olena Hurina, Tetyana Horbatiuk, Marek Janicki</i>).....	12
1.2. Theoretical aspects of the influence of economic cycles and crises on the stability of functioning of subjects of the food sphere Теоретичні аспекти впливу економічних циклів і криз на стабільність функціонування суб'єктів продовольчої сфери (<i>Liudmyla Nazarova</i>).....	21
1.3. Conceptual problems of attracting foreign direct investment in the regional economy Концептуальні проблеми залучення прямих іноземних інвестицій в регіональну економіку (<i>Andrii Zavhorodnii</i>).....	30
1.4. Socio-economic basis for the formation of economic activity of the population: theoretical and methodological aspects Соціально-економічний базис формування економічної активності населення: теоретико-методологічні аспекти (<i>Ruslan Skupskyi, Ruslan Zubkov, Andrii Skomorovskyi</i>).....	36
1.5. Impact of global warming on agriculture Вплив глобального потепління на сільське господарство (<i>Denys Bondarchuk</i>).....	46
1.6. Theoretical aspects for establishment of a mechanism of financial support for sustainable development of the region Теоретичні аспекти формування механізму фінансового забезпечення сталого розвитку регіону (<i>Olena Hurina, Victoriya Sobolenko, Józef Kaczmarek jr</i>).....	51

1.7. Precision agriculture in Ukraine and prospects of it's use Точне землеробство в Україні та перспективи його використання (<i>Vitaliy Kryvoruchko</i>).....	68
1.8. The latest trends in economic activity in the regional labor market Інноваційні механізми функціонування інвестиційного ринку (<i>Ivan Kaitanskyi, Olena Iakovunyk, Denis Iakovunyk, Svitlana Niesto Gomes</i>)	76
1.9. Land use in Ukraine on the basis of sustainable development and rational use (<i>Liubov Dranus, Valentyn Dranus, Oksana Prokopyshyn</i>).....	81
1.10. The main problems of the Ukrainian national innovation system formation and the prospects for the establishment of the state strategic management institute of innovation activity Основні проблеми формування національної інноваційної системи України та перспективи становлення інституту державного стратегічного управління інноваційною діяльністю (<i>Kostiantyn Netudykhata</i>).....	88
1.11. The analysis of the logistics system of the enterprise and definition of the efficiency of its implementation Аналіз логістичної системи підприємства та визначення ефективності від її впровадження (<i>Tetyana Slipukha, Oksana Achkevych, Tadeusz Pokusa</i>).....	97
1.12. Management strategies and modern methods of control and interaction with staff Стратегії управління та сучасні методи контролю і взаємодії з персоналом (<i>Nadiya Borokhova, Tetiana Stroiko, Wojciech Rudy</i>).....	106
1.13. Current problems of personnel management at the enterprise Актуальні проблеми управління персоналом на підприємстві (<i>Elvira Postovitiuk, Tetiana Stroiko, Dariusz Rogowicz</i>).....	114
1.14. Classification of methods of labor stimulation of personnel at the enterprises Класифікація методів стимулювання ефективної праці персоналу на підприємствах (<i>Hanna Burdelna, Julia Arkova, Olena Brekhuntsova</i>).....	121

1.15. The role of the climate global change mitigation in tactical and strategic planning in the post-Soviet region <i>(Hanna Burdelna, Anna Bozhenko, Apolonia Klepacz)</i>	128
1.16. Application of modern technologies in personnel management of the organization Застосування сучасних технологій в управлінні персоналом організації <i>(Alona Obozna, Olena Havrylova, Nataliia Shabelnik, Ivan Fedotov, Mariola Macla)</i>	136
1.17. Innovative approaches in personnel management of the organization: a competency approach Інноваційні підходи в управлінні персоналом організації: компетентнісний підхід <i>(Alona Obozna, Anna Pinchuk, Iryna Savarina, Witold Potwora)</i>	140

PART 2

MODERN POLICY IN THE HOSPITALITY INDUSTRY: CHALLENGES AND NEW OPPORTUNITIES **СУЧАСНА ПОЛІТИКА В ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ: ВИКЛИКИ ТА НОВІ МОЖЛИВОСТІ**

2.1. Personnel management system of hotel and restaurant complexes Система управління персоналом готельно-ресторанних комплексів <i>(Mykola Ohiienko, Ivan Cherven)</i>	146
2.2. Management and motivation of the personnel of the enterprises of tourist branch Управління та мотивація персоналу підприємств туристичної галузі <i>(Alona Kliuchnik, Oleksandr Burtcev, Iwona Mstowska)</i>	153
2.3. Evaluations of efficiency of use of tourist potential <i>(Olena Shebanina, Alona Ohiienko)</i>	162

2.4.	Modern policy in the hospitality industry: challenges and new opportunities Сучасна політика в індустрії гостинності: виклики та нові можливості (<i>Lyubov Zosimova, Liudmyla Nazarova</i>).....	169
2.5.	The role of innovative marketing strategies in the hospitality industry Роль інноваційних маркетингових стратегій в індустрії гостинності (<i>Alona Obozna, Natalia Shabelnik, Ivan Fedotov, Filip Pokusa</i>).....	175
2.6.	Modernization of food industry enterprises as a basis for increasing the industrial competitiveness of the industry Модернізація підприємств харчової промисловості як основа підвищення міжнародної конкурентоспроможності галузі (<i>Dmytro Birich, Liudmyla Nazarova</i>).....	181

PART 3

**TRANSFORMATIONAL PROCESSES IN THE EDUCATIONAL SPACE:
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS**

**ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ:
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ**

3.1.	Problems of mathematical training of future primary school teachers Проблеми математичної підготовки майбутніх учителів початкової школи (<i>Kvitoslava Avramenko</i>).....	190
3.2.	The problem of accentological literacy formation in the context of language training of future primary school teachers Проблема формування акцентологічної грамотності в контексті мовної підготовки майбутніх учителів початкової школи (<i>Tatyana Bilyavska</i>).....	197
3.3.	Features of psychological maladaptation of anti-terrorist operation veterans. Model of maladaptation Особливості психологічної дезадаптаваності ветеранів АТО. Модель дезадаптаваності (<i>Olena Bessarabia</i>).....	204

3.4.	Professional training of future professionals of agricultural production in conditions of economic challenges Професійна підготовка майбутніх фахівців аграрного виробництва в умовах економічних викликів (<i>Karine Gorbunova, Svetlana Litvinchuk, Katerina Taihrib</i>).....	213
3.5.	Influence of reflexivity on the forming the psychology's personality Вплив рефлексивності на формування особистості психолога (<i>Tetiana Komar</i>).....	222
3.6.	The importance of the personal space of a preschool child in the formation of behavior Значення особистісного простору дитини-дошкільника у формуванні поведінки (<i>Angelika Kurchatova</i>).....	231
3.7.	Information analysis technologies for the study of social processes in the regions Технології аналізу інформації для дослідження соціальних процесів регіонів (<i>Lyudmila Matokhniuk, Olha Valchuk, Yuriy Maksymenko, Daniel Palimęka</i>).....	240
3.8.	Pedagogical excellence and pedagogical creativity as indicators of a teacher's professional success Педагогічна майстерність та педагогічна творчість як показники професійної успішності вчителя (<i>Tamara Skoryk, Dariusz Stanuchowski</i>).....	249
3.9.	Natural training of future primary education specialists in the context of European integration processes Природнича підготовка майбутніх фахівців початкової освіти у контексті євроінтеграційних процесів (<i>Iryna Sichko, Mykola Semerdzyan</i>).....	258
3.10.	20s: XX and XXI centuries (scientific-pedagogical elite: experience of decline) 20-і роки: XX і XXI століття (науково-педагогічна еліта: досвід занепаду) (<i>Nataliia Terentieva</i>)	264

3.11. Peculiarities of forming the emotional-affective psychological mechanism of social adaptation of young people with past damage motor disorders Особливості формування емоційно-афективного психологічного механізму соціальної адаптації молоді з набутими порушеннями функцій опорно-рухового апарату (<i>Inna Chukhriy, Małgorzata Turbiarz</i>).....	273
3.12. Pedagogical conditions for the implementation of advanced training of future officers of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine Педагогічні умови реалізації ступеневої підготовки майбутніх офіцерів Військово-Морських Сил Збройних Сил України (<i>Shevchenko Ruslan</i>).....	281
3.13. Professional education of management staff: world's experience, issues and perspectives (<i>Svetlana Yashnyk, Wojciech Duczmal</i>).....	290
3.14. Level of existing problem solving in area of ecological competence formation of future agricultural higher education institutions teachers (<i>Kateryna Yablunovska</i>).....	298
ANNOTATION АНОТАЦІЇ	307
ABOUT OF AUTHORS ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	318

INTRODUCTION

ВСТУП

Ринкові перетворення в економіці країни, її інтеграція у світовий економічний простір вимагає пошуку та реалізації нових наукових підходів та нового змісту існуючих теоретичних основ та методологій, практичних вказівок, пов'язаних з розвитком регіональних та міжрегіональних економічних систем, їх територіальної організації та управління. Важливість інтеграційних процесів підсилюється за рахунок конкретних умов формування ринкового середовища в країні та її регіонах, і перш за все монополізацією виробництва, ослаблення інформаційних процесів, інвестиційної та інноваційної діяльності, зниження активності диверсифікованих з'єднань між регіонами та інтеграційних процесів між країнами.

У сфері теоретичного розуміння поточних процесів ще немає спільної думки щодо шляхів розвитку сучасного суспільства, пріоритету того чи іншого напрямку, чіткості формулювань та концепцій, що виражають те, що відбувається в інформаційній сфері. Тому теоретичне вивчення як концептуальних, так і практичних передумов для розуміння поточних трансформаційних процесів залишається актуальним.

У колективній монографії представлені роботи польських та українських вчених, присвячені аналізу та узагальненню соціально-економічних змін, що відбуваються в сучасному суспільстві, до доповнення та впровадження нових підходів до проблеми його функціонування.

Основна мета колективної монографії - апробація результатів наукового пошуку викладачів, аспірантів, магістрантів закладів вищої освіти України та Польщі, розкриття теоретико-прикладних засад про сучасну роль, функціональне наповнення та інструментарій міжнародної співпраці у висококонкурентному середовищі.

У відповідності до поставлених завдань в рамках написання колективної монографії сформовано її наукові розділи:

Розділ 1 «Актуальні проблеми управління: за видами діяльності» містить матеріали, в яких розглянуто загальні закономірності розвитку міжнародної співпраці; форми прояву цих закономірностей у різних секторах і регіонах; основні механізми регулювання та управління розвитком міжнародної співпраці на національному та міжнародному рівнях;

У розділі 2 «Сучасна політика в індустрії гостинності: виклики та нові можливості» розміщено праці де розкриті питання розвитку сфери послуг, а саме інноваційного розвитку та впровадження сучасних технологій в готельно-ресторанній індустрії та туристичному бізнесі;

Розділ 3 «Трансформаційні процеси в освітньому просторі: психолого-педагогічні аспекти» містить матеріали науковців щодо особливостей підготовки педагогів у системі вищої освіти України та Польщі; розглянуто концептуальні засади спільності психологічної педагогіки перебудови мислення людини під впливом розвитку підприємницької функції.

Монографія - наукова робота міжнародного колективу вчених та фахівців у галузі розвитку соціально-економічних систем різних напрямів досліджень.

Part 1

**CURRENT MANAGEMENT
PROBLEMS: BY TYPES OF
ACTIVITY**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
УПРАВЛІННЯ: ЗА ВИДАМИ
ДІЯЛЬНОСТІ**

1.1. Modeling of accounting and analytical support for managing of the financial condition in a facility
Моделювання обліково-аналітичного забезпечення управління фінансовим станом підприємства

Сучасні виклики та загрози фінансовій стійкості та ефективності функціонування підприємства вимагають як найскорішого реагування через удосконалення існуючих та запровадження нових механізмів її забезпечення. Основою прийняття управлінського рішення є дані аналізу фінансового стану суб'єкта господарювання. Тільки якісна оцінка фінансового стану підприємства розкриває фінансову спроможність та можливості сьогодення і у перспективі. Показники фінансового стану підприємства є підґрунтям формування стратегії та визначення ключових тенденцій розвитку підприємства, вони є основою прийняття рішення інвесторами та кредиторами. Якісне інформаційне поле формує один із його елементів – система обліково-аналітичного забезпечення (система генерації та обробки зовнішньої та внутрішньої інформації) складовою якого є саме фінансовий стан.

Інформаційною моделлю системи оцінки фінансового стану є бухгалтерський облік, який використовуючи відповідний методологічний інструментарій, фіксує, ідентифікує та обробляє показники господарської діяльності, формує і доводить інформацію до безпосередніх користувачів у вигляді форм і методів бухгалтерської звітності. Але під впливом зовнішніх чинників умови функціонування підприємств, їх структури та ресурси перебувають у постійному русі, за зміни моделей та методів прийняття управлінських рішень, належним чином і у відповідності зі змінами має модифікуватися і система обліку.

Світова наука і практика наразі напрацювала потужний інноваційний інструментарій бухгалтерського та фінансового інжинірингу, визначним показником якого є вартість підприємства. Сучасні методи управління економічними процесами, матеріальними, грошовими та фінансовими потоками, методи їх контролю за умов невизначеності та ризиків зовнішнього середовища вимагають саме таких інжинірингових рішень. Пріоритетна роль у цих процесах відводиться інструментам стратегічного планування та управління, в основі яких лежать методи визначення нарівні з плановими і фактичними показниками, прогнозних та гіпотетичних показників. Методика створення та використання облікових інструментів бухгалтерського інжинірингу базується саме на вищезазначених показниках (індикаторах). Саме фінанси разом із технологіями, методами організації виробництва і моделями

управління підприємством обумовлюють функціонування механізмів бухгалтерського інжинірингу.

Зазвичай поняття інжинірингу пов'язують із проектуванням, інжинірингу бізнес процесів – з проектуванням бізнесу. Більшістю науковців інжиніринг визначається як концепція управління та трансформації, в основі процесів інжинірингу лежать процедури проектування бізнесу та знання за якими вимірюється, зокрема, ефективність капіталу.

І. Балабанов визначає інжиніринг «...як визначену форму експорту послуг (передачу знань, технологій та досвіду) із країни виробника до країни замовника» [1].

Інжиніринг – це певний механізм, який працює на основі комплексних досліджень щодо підготовки техніко-економічного обґрунтування, комплексу проектних документів, а також розробки рекомендацій стосовно організації виробництва та управління, експлуатації обладнання та продажу готової продукції. В фінансовій площині інжиніринг може бути пов'язаний з фінансовими механізмами та інструментами для оцінки фінансового стану, такий інжиніринг називається фінансовим. Саме за допомогою його інструментів відбувається розподіл ресурсів, ризиків, ліквідності та доходів.

І. Бланк так визначає поняття фінансового інжинірингу як «... процес цілеспрямованої розробки нових фінансових інструментів або нових схем здійснення фінансових операцій» [2]. Різновидами фінансового інжинірингу є банківський та бухгалтерський.

Управлінський облік за умов невизначеності зовнішнього середовища не надає повну інформацію щодо управління економічними процесами, які формують фінансовий стан (такими як ризик, резерви, грошові потоки, вартість підприємства, платоспроможність). А, отже, перед науковцями постало питання: яким чином це забезпечити? Рішення було знайдено шляхом запровадження механізмів фінансового та бухгалтерського інжинірингу, які в сукупності сформували новий науково-методичний напрямок – стратегічний управлінський облік.

З огляду на вищезазначене, фінансовий та бухгалтерський інжиніринг – це нова парадигма визначення фінансового стану підприємства. Враховуючи світовий досвід та адаптуючи його до вітчизняних реалій управління грошовими потоками, резервами і ризиками підприємства, застосування механізмів та інструментів фінансового і бухгалтерського інжинірингу повинно базуватися на відповідних методичних засадах, які передбачають: процеси ідентифікації об'єктів та формування моделей фінансового та бухгалтерського інжинірингу.

Ми проаналізували та узагальнили наукові підходи до формування концепції фінансового і бухгалтерського інжинірингу, і пропонуємо в нашому дослідженні скористатися концепцією представників світової наукової школи з управління, зокрема Дж. Ф. Маршала та В. К. Бенсала [3] за якою виділяються шість процедур бухгалтерського та фінансового інжинірингу, які прийнято називати паттернами: об'єкти і процеси управління; теоретичні та методичні основи інжинірингу; інжинірингові механізми та інструменти; технології обліку; обліково-аналітичне забезпечення: агреговані мегарахунки, агреговані бухгалтерські проводки, моніторингові похідні балансові звіти; результати використання.

Таким чином, під обліково-аналітичним забезпеченням ми будемо розуміти систему положень які регулюють управлінський облік, і спираються на механізми та інструменти бухгалтерського і фінансового інжинірингу. До головних результатів, які використовують механізми та інструменти фінансового і бухгалтерського інжинірингу відносяться похідні балансові звіти економічного і цільового призначення, на базі яких встановлюється дійсна вартість підприємства, з метою реальної оцінки рівня фінансового стану підприємства.

Ефективність процесів управління фінансовим станом підприємства визначається ефективністю функціонування системи його інформаційного забезпечення. В основі систем інформаційного забезпечення управління фінансовим станом лежить система стратегічного бухгалтерського обліку, яка генерує облікову інформацію для прийняття управлінських рішень.

Вважаємо, що у сучасних умовах доцільним є інтегрування в системи інформаційного забезпечення, у якості методологічної основи, підсистеми стратегічного фінансового обліку у вигляді бухгалтерського інжинірингу. Дана підсистема, на наш погляд, будується на базі інжинірингової архітектури, яка включає набір інструментів, що забезпечують кожну стадію процесу обліку, набір облікових агрегатів, структурований план рахунків, бухгалтерські записи, похідні балансові звіти та інше.

Переконані, що забезпеченню стабільного фінансового стану сприятимуть такі умови як: ефективна методика оцінки фінансового стану; якісна інформаційна база даних для моніторингу фінансового стану; перегляд змісту й механізмів фінансової політики; запровадження інноваційних фінансових механізмів забезпечення стабілізації фінансів підприємств.

Світова практика в питаннях прийняття рішень за даними фінансової звітності свідчить про не достатню репрезентативність індикаторів звітності складеної за нормами Міжнародних стандартів фінансової звітності та звітністю, складеною на основі вартості бізнесу. Механізм бухгалтерського

інжинірингу пропонуємо запровадити для управління наслідками впливу зовнішніх чинників та усунення впливу ризиків на достовірність даних облікової системи підприємства.

За концепцією бухгалтерського інжинірингу при побудові систем фінансового обліку, передбачається аналіз існуючих підходів до розуміння його сутності та уточнення структурних елементів. Наразі елементи бухгалтерського інжинірингу набули поширення в процесі побудови стратегічно-орієнтованих та управлінських облікових систем. Дослідники приділяють значну увагу дослідженням теоретико-методологічних аспектів його запровадження в облікову практику.

Наші вітчизняні науковці В. Ткач та М. Шумейко [4] розробили інжинірингову теорію бухгалтерського обліку, визначивши в ній предмет (майно, елементи витрат, джерела і статті калькуляції); об'єкти (чисті активи та чисті пасиви); набір інжинірингових механізмів та низку інструментів; технології обліку; обліково-аналітичне забезпечення (у вигляді системи агрегованих укрупнених рахунків, бухгалтерських проводок, моніторингових похідних балансових звітів); результати застосування.

Наукова думка сьогодні виділяє два підходи до розуміння сутності дефініції «бухгалтерський інжиніринг»: у вузькому та у широкому розумінні.

У вузькому розумінні бухгалтерський інжиніринг науковцями трактується «... як система похідних балансових звітів, що використовуються для забезпечення управління платоспроможністю, власністю, резервною системою, ризиками». Вчені зазначають, що похідні балансові звіти використовуються як основне джерело інформації для стратегічного управління економічними процесами та ресурсним потенціалом підприємства» [5].

Бухгалтерський інжиніринг у широкому розумінні визначають як концепцію розробки і запровадження облікових інформаційних систем, побудованих на використанні структурованого плану рахунків, з використанням нових видів облікової архітектури (базової, коригуючої, похідної, стратегічної та гіпотетичної складових), агрегованих і дезагрегованих об'єктів з метою забезпечення бухгалтерського супроводу управління економічними процесами і визначення результатів діяльності підприємства або його бізнес-одиниць [5, 6].

На нашу думку, застосування такого підходу є найбільш доцільним при побудові стратегічно орієнтованої системи обліку, оскільки саме вона дозволяє на основі інжинірингових інструментів ідентифікувати й оцінити об'єкти внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства, забезпечити комплексну оцінку його фінансового стану.

Узагальнивши існуючі підходи до визначення сутності поняття «бухгалтерський інжиніринг», пропонуємо розуміти його як набір інструментів, що можуть бути застосовані до управління такими фінансовими категоріями як грошові потоки, резерви, ризики підприємства; як нову сукупність методів, що визначають фінансовий стан підприємства та запас його фінансової стійкості.

Вище ми зазначали, що одним із механізмів інжинірингу є методика похідних балансових звітів. Обґрунтовується це тим, що традиційні бухгалтерські баланси, які складаються на принципах історичної вартості, в нинішніх умовах не відповідають потребам власників, інвесторів та інших користувачів економічної інформації, які дотичні до прийняття управлінських рішень та контролю за фінансовим станом і його прогнозуванням.

Наразі більшість науковців в своїх роботах пропонують таку методіку складання похідних фінансових звітів, яка саме і передбачає застосування її на практиці бухгалтерського і фінансового інжинірингу [3, 7]. На сьогодні інжинірингові інструменти включають: фінансовий баланс в історичній оцінці; реінжиніринг бізнес-процесів; механізми імунізації; похідні балансові звіти; нульові баланси.

Управлінський облік в якості складових системи обліково-аналітичного забезпечення має: окремий робочий план рахунків управлінського обліку; обліково-контрольні точки – економічні ситуації; реєстр фінансово-господарських операцій; системи оцінок; облікові агрегати і укрупнені рахунки; агреговані проводки за укрупненими рахунками; похідні балансові звіти; алгоритм (технологія) відображення даних в похідних балансових звітах [8].

За сформованими похідними балансовими звітами встановлюється дійсна вартість підприємства, визначається рівень його фінансової захищеності, величина грошових потоків, рівень платоспроможності, а потім ці результати використовується при поточному, тактичному та стратегічному управлінні економічними процесами.

За результатами узагальнення світового досвіду, напрацювань вітчизняних науковців та практики діяльності підприємств вважаємо, що до складу сучасної моделі бухгалтерського інжинірингу доцільно включити: балансові теорії; облікові підходи, механізми та інструменти; робочий план укрупнених рахунків управлінського обліку; технології інжинірингових процесів; процедури контролю результатів.

Також ми узагальнили наукові підходи, в яких досліджується бухгалтерський інжиніринг і пропонуємо адаптувати до нашого дослідження модель управління фінансовою стійкістю на основі бухгалтерського інжинірингу, запропоновану І. Нагорною. В моделі, розробленій автором, вхідний масив даних для аналізу формують дебетові та кредитові обороти за

рахунками необоротних активів, запасів, інших оборотних активів, власного капіталу та зобов'язань [9].

На початковому етапі за даними вхідного потоку відбувається формування облікових реєстрів для моніторингу фінансового стану, які через систему специфічних інструментів бухгалтерського інжинірингу трансформуються у індикатори фінансової стійкості і забезпечують інформаційну підтримку стратегічних та тактичних управлінських рішень. В якості укрупнених рахунків в процесі аналізу фінансового стану пропонуємо використовувати такі:

- I. «Необоротні активи».
- II. «Оборотні активи».
- III. «Власний капітал».
- IV. «Довгострокові зобов'язання і забезпечення».
- V. «Поточні зобов'язання і забезпечення».

На наступному етапі використовуються такі інструменти та процедури бухгалтерського інжинірингу: формується Початковий баланс за укрупненими рахунками; складаються бухгалтерські проводки із відповідними коригуваннями (на основі зауважень аудиторів); складається коригувальний баланс. Після цього складаються моніторингові похідні балансові звіти.

Заключним етапом є контроль результатів: фактично розрахунок показників фінансової стійкості та обґрунтування її рівня.

Отже, результати запропонованих процедур, одержані з використанням інструментів бухгалтерського інжинірингу, дозволяють оцінити реальний фінансовий стан підприємства на основі показників фінансової стійкості. Інформація, яка отримується з використанням наведених методичних прийомів, може бути використана для прийняття ефективних управлінських рішень, дозволить уникнути помилкові припущення, зроблені на основі класичних бухгалтерських ретроспективних даних.

Облікова політика підприємства – це сукупність принципів, методів, форм, процедур і процесів організації та побудови системи бухгалтерського обліку на підприємстві. Сучасні умови господарювання, технічні та технологічні можливості, висунули нові вимоги до контролю, змінивши докорінно, в першу чергу, підходи до самого об'єкту контролю. Так, пропонується контролювати не собівартість, а бізнес-процеси, і змінювати у зв'язку із цим потрібно методологію організації облікової політики. Вважаємо за доцільне розширити методи контролю інструментами бухгалтерського інжинірингу.

До основним інструментів бухгалтерського інжинірингу пропонуємо включити: новий план укрупнених рахунків та моніторингові облікові реєстри. З огляду на це слід додати деякі функції облікової політики, а саме: до

принципів додати принцип «прогнозування», до факторів – фактор «наукового прогресу», до діючих методів – методи управління, до діючих процедур – порядок документування та обліку бізнес-процесів.

В науковій думці щодо формування облікової політики виділяють три рівні: міждержавний – на ньому формують правила і принципи бухгалтерського обліку в межах об'єднання державних інтересів; державний – передбачає формування правил, розробку стандартів; рівень підприємства – правила ведення обліку, затверджені підприємством.

Традиційними процедурами обліку є: перелік облікових номенклатур, складання робочого плану рахунків, порядок організації матеріальної відповідальності, перелік осіб, які мають право підпису, порядок документообігу, порядок ведення управлінського обліку, форми внутрішньої управлінської звітності, технологія оброблення інформації, організація ведення податкового обліку.

На нашу думку, у зв'язку із запровадженням інжинірингу потребують удосконалення такі процедури: перелік облікових номенклатур доповнити особливими інструментами інжинірингу, робочий план рахунків доповнити робочим планом укрупнення рахунків, порядок організації матеріальної відповідальності доповнити особливостями бізнес-процесів, перелік осіб, які мають право підпису розширити особами за посадовими інструкціями, порядок документообігу – змінити з урахуванням документування бізнес-процесів, порядок ведення управлінського обліку – доповнити особливостями бізнес-процесів, форми внутрішньої управлінської звітності – розширити з урахуванням особливостей бізнес-процесів, технологію оброблення інформації доповнити особливостями бюджетування бізнес-процесів, організацію ведення податкового обліку – доповнити особливостями забезпечення інформації при використанні інструментів бухгалтерського інжинірингу.

Наступні зміни ми пропонуємо внести у принципи облікової політики. До традиційних ми віднесли: принцип законності, адекватності, єдності. В умовах бухгалтерського інжинірингу ми пропонуємо додати принцип прогнозності. Відповідно до нового принципу інструменти бухгалтерського інжинірингу мають забезпечувати підприємства прогнозною інформацією.

Наступне, що потребує удосконалення – це методи. Оскільки всі методи облікової політики встановлюються на рівні держави-регулятора, то вони апіорі не підлягають змінам. Альтернативи можна вносити тільки у внутрішню систему обліку – або через розширення складу процедур, або через доповнення вже існуючих процедур відповідно до вимог бухгалтерського інжинірингу.

Все, що нами запропоновано до вдосконалення було об'єднано у єдину модель облікової політики підприємства в умовах фінансового інжинірингу (рис. 1).

Вдосконалення облікової політики загалом передбачає розширення її суб'єктів та об'єктів через пов'язаними з ними регулятори. Нові інструменти відповідно до умов бухгалтерського інжинірингу, слід включати і за обліком активів (основні засоби, виробничі запаси тощо) і за обліком пасивів (власний капітал, довгострокові та короткострокові зобов'язання), також доцільно їх прописати у Положенні про облікову політику.

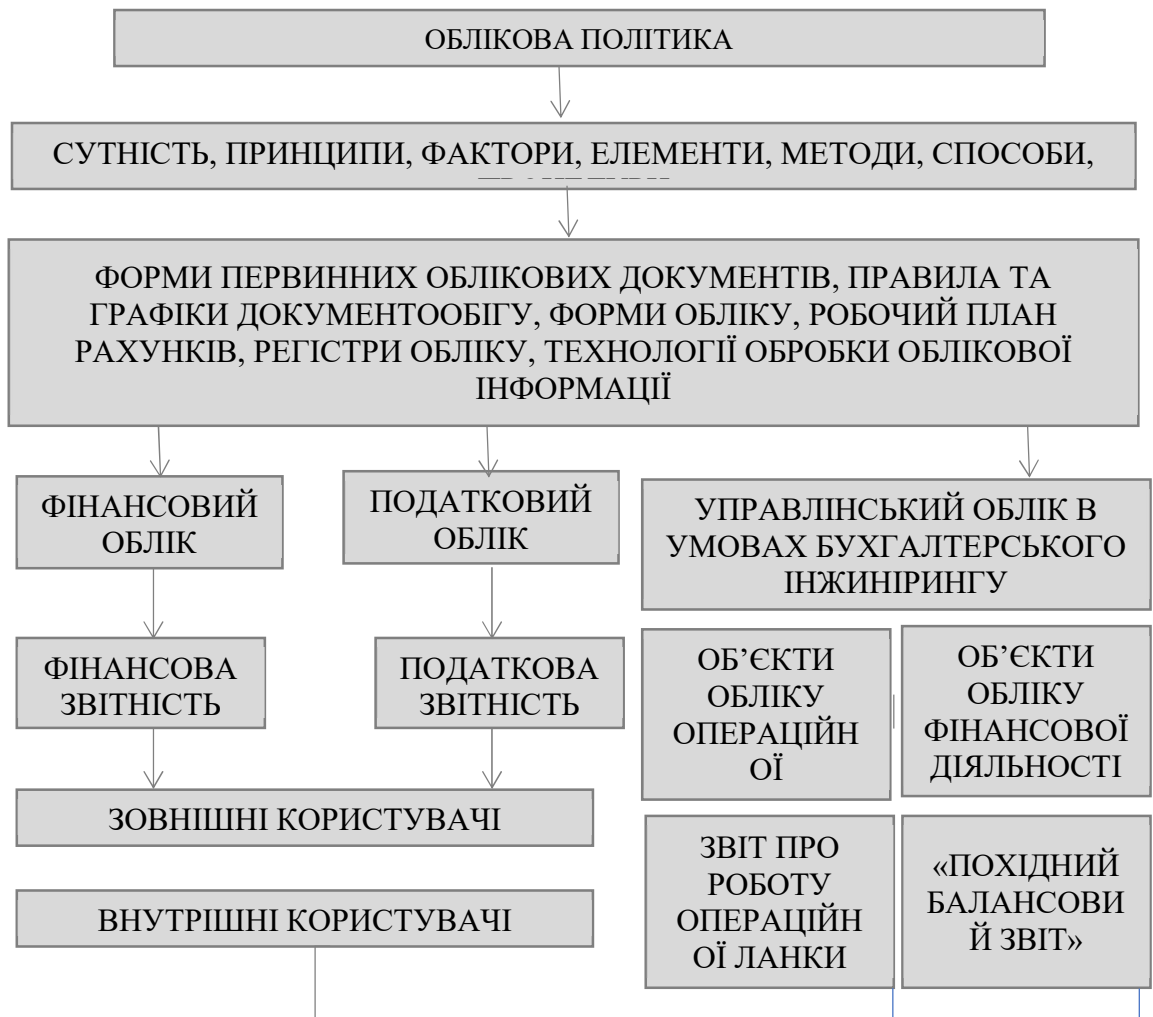

Рис. 1. Модель облікової політики підприємства в умовах фінансового інжинірингу

Вдосконалюється облікова політика за декількома етапами. На першому етапі встановлюється те, що пропонується змінити, на другому етапі аналізуються конкретні процеси та процедури, або додаються нові, на третьому етапі обираються доцільні для цього інструменти, на четвертому етапі відбувається безпосереднє вдосконалення.

Через те, що поняття бухгалтерського інжинірингу є відносно новим в економічній науці, та, зокрема в фінансово-обліковій практиці, а його інструменти є недостатньо вивченими, то це спричиняє необхідність вивчення їх більш докладно. А сама облікова політика потребує певних змін, які були запропоновані нами та узагальнені у моделі облікової політики підприємства.

Література:

1. Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента. М.: Финансы и статистика, 2000. 512 с.
2. Бланк И. А. Словарь-справочник финансового менеджера. К.: Ника-Центр; Эльга, 1998. 480 с.
3. Маршал Джон Ф., Бансал Випул К. Финансовая инженерия. Полное руководство по финансовым нововведениям. Перевод с англ. М.: Инфра-М, 1998. 784 с.
4. Ткач В. И., Шумейко М. В. Инжиниринговый бухгалтерский учёт: становление и развитие теории. Международный бухгалтерский учёт. 2013. №46(292). С. 2-8
5. Бруханський Р. Ф. Бухгалтерський інжиніринг як метод побудови стратегічно орієнтованої системи обліку. Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. 2014. Вип. Т. 10. С. 59-66
6. Городиська Н. А. Поняття інжинірингу та його значення у ринкових умовах господарювання. Вісник Національного університету «Львівська політехніка» 2012. №727. С. 33-39
7. Герасимович І. А. Механізми та інструменти бухгалтерського і фінансового інжинірингу в управлінні підприємством. Облік і фінанси. 2017. №1 (75). С. 26-32
8. Герасимович І. А. Механізми та інструменти бухгалтерського і фінансового інжинірингу в управлінні підприємством. Облік і фінанси. 2017. №1 (75). С. 26-32
9. Чумак О. В., Нагорна І. В. Механізм інжинірингу при формуванні інформаційного підґрунтя аналізу фінансової стійкості підприємства. Бізнес-інформ. 2017. №12. С. 359-364

1.2. Theoretical aspects of the influence of economic cycles and crises on the stability of functioning of subjects of the food sphere

Теоретичні аспекти впливу економічних циклів і криз на стабільність функціонування суб'єктів продовольчої сфери

Сучасне суспільство прагне до постійного поліпшення рівня й умов життя, які може забезпечити тільки стійкий економічний ріст. Однак довгостроковий економічний ріст не є рівномірним, а постійно переривається періодами економічної нестабільності. Підйоми й спади рівнів економічної активності, що впливають один за іншим, прийнято називати діловим, або економічним, циклом. Проблема стабільності розвитку підприємств належить до числа найбільш важливих економічних проблем, оскільки нестійкий стан стримує зростання виробництва, знижує платоспроможність вітчизняних підприємств і може привести до їхнього банкрутства. Низька економічна стабільність підприємств є однією із причин їх невисокої інвестиційної привабливості. Продовольча сфера, поєднуючи найважливіші галузі національного господарства, забезпечує продовольчу безпеку, і питання економічної стабільності її підприємств мають важливе не тільки економічне, але й політичне значення. Саме забезпечення стійкого економічного росту господарюючого суб'єкту галузі - окремого елемента єдиного механізму економіки країни - є одним з основних факторів подолання кризи й стабілізації національної економіки в цілому.

Метою дослідження є вивчення основних теоретичних аспектів впливу економічних циклів і криз на стабільність функціонування та економічне зростання суб'єктів продовольчої сфери.

Економічний цикл - періодичні коливання економічної активності суспільства, проміжок часу від початку однієї кризи до початку іншої. Однак економічні цикли представляють більш складне багатобічне явище, що не має чітко витриманої форми й змісту. Економічний цикл складається із двох фаз - підйому й спаду ділової активності й двох поворотних точок - піка й нижчої точки спаду. У цілому в розвитку циклу можна виділити чотири основні стадії: поживлення, підйом, спад, криза. У сучасній економічній літературі досить часто виділяють шість стадій повного економічного циклу, при цьому кожна стадія характеризується зміною тенденцій одного із трьох секторів - облігацій, акцій і товарів (табл. 1.). Стадії 3 і 4 - підйом економіки, стадія 5 - уповільнення росту, стадія 6 - початок спаду, стадії 1 і 2 - криза.

Таблиця 1. Характеристики стадії економічних циклів по секторах

Стадія циклу	Облігації	Акції	Товари
1	▲	▼	▼
2	▲	▲	▼
3	▲	▲	▲
4	▼	▲	▲
5	▼	▼	▲
6	▼	▼	▼

Слід зазначити, що в науковій літературі немає єдності в поясненні причин виникнення економічних циклів. У деяких ранніх дослідженнях коливань ділової активності перевага віддавалася детерміністським теоріям, згідно яких економічні цикли з'являються регулярно, причому для всіх циклів характерні ті самі властивості.

Найбільш рання теорія економічних циклів - концепція недоспоживання, що пояснювала економічні кризи бідністю працюючих мас. Один з її авторів, Т. Мальтус, використовував цю концепцію для виправдання непродуктивного споживання інших класів і держави [1].

Згідно Кейнсу під циклічним рухом варто розуміти «такий розвиток економічної системи, наприклад убик підйому, при якому викликаючі його сили накопичуються й підсилюють одна одну, але потім поступово слабшають, поки у відомий момент не заміщаються силами, що діють у протилежному напрямку. У свою чергу протидіючі сили міцніють протягом певного часу й взаємно активізуються, поки й вони, досягши свого максимуму, не починають убувати, поступаючись місцем своїй протилежності» [6].

Крім того, Кейнс стверджує, що підвищувальна й знижувальна тенденції, «...раз розпочавшись, не діють нескінченно в тому самому напрямку. В остаточному підсумку, вони змінюють його на протилежний...» [6]. Ця теорія розглядає цикл як результат взаємодії між рухами національного доходу, споживання й нагромадження. Відповідно до цієї концепції циклічний процес формується динамікою ефективного попиту, обумовленою, у свою чергу, функціями споживання й капіталовкладень. Взаємодію між споживанням, нагромадженням і рівнем національного доходу вона розглядає в плані стійких зв'язків, що характеризуються коефіцієнтами мультиплікатора (залежність приросту національного доходу від приросту капіталовкладень) і акселератора (залежність капіталовкладень від приросту національного доходу). Кейнсіанська концепція дала стимули для побудови ряду математичних

моделей циклу, що сприяли уточненню окремих її категорій. Головні інструменти регулювання відповідно до цієї теорії - бюджетна й кредитно-грошова політика.

В 1939 р. Шумпетером був надрукований двотомник "Економічні цикли", у якому були розвинені ідеї "Теорії економічного розвитку", тобто причиною циклів була оголошена нерівномірність інноваційного процесу в часі, і дана систематизація циклічних коливань економіки різної тривалості - циклів Жюгляра, Кузнеця й Кондратьєва [4].

Наприкінці 60-х і особливо в 70-х рр. під впливом різкого посилення темпів інфляції з'явилася монетарна теорія циклу (М. Фрідмен), відповідно до якої головну роль у динаміці національного доходу й циклу відіграє нестабільність грошової пропозиції, причому винуватцем цієї нестабільності є сама держава. Головний параметр стабілізаційної політики відповідно до монетарної теорії - обсяг грошової пропозиції. Економічну політику монетаристи пропонують переорієнтувати з кейнсіанських рецептів антициклічного регулювання, що супроводжується різкими коливаннями грошової маси, на строге регулювання останньої в обігу, що передбачає її ріст на 3-4% на рік.

Одночасно відбувається й модернізація кейнсіанської теорії циклу. Ряд прихильників кейнсіанства, виступивши з різкою критикою "ортодоксальної" кейнсіанської концепції, запропонували трохи підновлене її трактування (А. Лейнхувид - Швеція; Р. Клауер - США). Ціль цього трактування полягає в тому, щоб підсилити увагу до грошових аспектів економіки, а також до факторів невизначеності й недосконалої інформації, що визначає її природу.

На протигагу недавнім нео-шумпетеріанським моделям, які стверджують позитивний вплив на економіку циклічності, некейнсіанці (наприклад, Дехеджия В. [7]) розвивають моделі, де в умовах монополістичної конкуренції фірми встановлюють ціни й виробляють продукцію швидше стохастичної грошової швидкості обігу. У такій постановці з'являється асиметрія впливу бізнес-циклу на валовий продукт. Під час рецесії фірми будуть обмежені попитом і незатребувана продукція пропаде. Під час підйому фірми будуть обмежені у випуску й не зможуть виробляти достатню кількість продукції. Це робить бізнес-цикл більш кризовим, знижує очікуваний дохід на капітал і, отже, сповільнює рівень росту економіки.

Слід зазначити, що незважаючи на загальний характер впливу економічних циклів на економіку тієї або іншої країни, у той же час існують певні особливості їхнього прояву й наслідків для різних галузей економіки. Через свою специфіку, особливе місце тут займає продовольча сфера.

Розглядаючи харчове підприємство як мікроекономічну систему, можна виділити цілий ряд економічних циклів, об'єктивно породжених специфікою самої системи. У першу чергу варто виділяти виробничі цикли, тривалість яких визначається тривалістю процесу виробництва того або іншого виду продукції. Безперервність і динамічність процесу відтворення обумовлюють існування так званих відтворювальних циклів. Найбільш яскраво ці цикли проявляються відносно основних засобів. Їх складна й неоднорідна структура, характерна для підприємств продовольчої сфери, об'єктивно викликає необхідність заелементного відновлення фізично й морально застарілих основних фондів. Поряд з даними циклами можна виділити й технологічні цикли, що виникають у результаті зміни технологій виробництва. У силу того, що харчове виробництво значною мірою піддано впливу кліматичних факторів, можна виділити й природно-економічні цикли.

Природно-економічні цикли, що роблять досить істотний вплив на економіку продовольчої сфери, найбільш яскраво проявляються в досить чітко повторюваних коливаннях урожайності сільськогосподарських культур. Причому дослідження дозволяють зробити висновок про те, "що немає прямолінійної залежності динаміки природних умов зерновиробництва ані від циклів сонячної активності, ані від руху різних планет, ані від коливань вулканічної діяльності й т.п." [8]. Самим гарним і достовірним "описувачем" циклічності врожаїв залишається запропонований ще К.Марксом аналіз статистики врожаїв у формі "малих циклів" як підсумку взаємодії погоди, ґрунту й рослин. Досить розповсюдженим явищем є імпульсна циклічність у коливаннях врожаїв зернових культур на макрорівні, що впливає на функціонування харчових підприємств.

Цикли ж сезонних коливань прямо залежать від коливань кліматичних умов і тривалості хмінюючих друг друга сезонів.

Оскільки будь-яке підприємство є структурним елементом систем більше високого рівня, то воно об'єктивно попадає під вплив циклів, властивим макроекономічним системам [10]. В економічній літературі, присвяченій проблемам виникнення й протікання економічних циклів на макрорівні, виділяють досить широкий спектр їхніх видів. Так, І.Б. Загайтов пропонує розрізняти формаційні, великі структурні, специфічні капіталістичні (у тому числі й продовольчі), мілітаристські, трансформаційні, багаторічні природно-економічні й цикли сезонних коливань [10].

По тривалості можна виділити довгострокові, середньо- і короткострокові цикли. Слід зазначити, що жоден цикл не може протікати ізольовано від інших. Одночасне протікання циклів викликає так званий "ефект накладення" циклів один на одного, коли фаза кризи одного циклу може бути в

значній мірі пом'якшена за рахунок підйому, породженого іншим циклом, а в іншому випадку спад виробництва, що відбувається внаслідок якої-небудь однієї кризи, може бути багаторазово посилений за рахунок накладення кризи іншого роду. "Ефект накладення" впливає не тільки на глибину темпів економічного росту або спаду, але й на нерівну тривалість циклів того самого роду.

Дійсно, будь-який економічний цикл об'єктивно визначає лише напрямок економічного розвитку на кожній фазі циклу, але глибина змін може бути визначена лише з урахуванням впливу паралельних циклів.

У цілому, розглядаючи причини економічних циклів, можна об'єднати їх у дві основні групи.

I. Теорії, засновані на дії об'єктивних факторів: грошова теорія, що пояснює цикл експансією й стиском банківського кредиту; теорія нововведень; теорія сонячних плям - погоди - урожаю.

II. Теорії, засновані на дії суб'єктивних факторів: психологічна теорія, що трактує цикл як наслідок хвиль песимістичного й оптимістичного настрою, що охоплюють населення; теорія недоспоживання, що вбачає причину циклу в занадто великій частці доходу, що йде багатим і ощадливим людям, у порівнянні з тим, що може бути інвестовано; теорія надмірного інвестування, прихильники якої думають, що причиною рецесії є скоріше надмірне, ніж недостатнє інвестування.

На жаль, всі наведені теорії мають слабкі місця, які полягають в необхідності залучення яких-небудь зовнішніх впливів або неможливості пояснення всіх спостережуваних ефектів. Тому в останній час найбільшою популярністю користується теорія, заснована на синтезі об'єктивних і суб'єктивних факторів. Її автори вважають, що зовнішні фактори дають первісний поштовх циклу, а внутрішні приводять до пофазних коливань.

При всій розмаїтості трактувань причин і наслідків коливань кон'юнктури існує загальне розуміння того факту, що держава може й повинна проводити антициклічну політику, згладжувати циклічні коливання для підтримки економічної стабільності.

Антициклічна політика - використання інструментів економічної політики для протидії коливанням економічної кон'юнктури, згладжування верхніх і нижніх поворотних точок економічного циклу.

Сучасна держава має у своєму розпорядженні цілий набір економічних інструментів, що дозволяють додати прискорювальні імпульси на фазі депресії або якщо буде потреба стримати "перегрів" економіки. У цих цілях може гнучко використовуватися податкова система, здатна за рахунок підвищення або зниження ставок податків регулювати ділову активність у певних сферах

діяльності. Кредитна політика навіть за допомогою зміни ставки рефінансування може сприяти підвищенню інтересу до додаткових вкладень капіталу або зводити його нанівець. Великий внесок у розвиток виробництва й згладжування циклічності вносить бюджетна політика держави. Так, фінансування за рахунок бюджету великих програм розвитку створює загальні передумови для розвитку бізнесу в необхідних суспільству сферах діяльності. Дійсно, тактика управління економікою на різних фазах циклу не може бути універсальною (табл.2). Але найбільш високі вимоги до держави як регулятора розвитку всієї макроекономічної системи пред'являються у фазах кризи, тобто найбільш складних етапах розвитку суспільства.

Таблиця 2 Антициклічна політика держави

Фази циклу	Спад	Підйом
Характер антициклічної політики	Експансія	Стимування
Інструменти	Фіскальна політика	
	Зниження податкових ставок Ріст державних видатків Податкові пільги на нові інвестиції	Підвищення податків Зниження державних видатків
	Кредитно-грошова політика	
	Зниження ставки рефінансування й рівня резервних вимог Покупка цінних паперів	Підвищення ставок рефінансування й рівня резервних вимог Продаж цінних паперів
	Пріоритети в антициклічній політиці	Неоконсерватизм Орієнтація на пропозицію Перевага кредитно-грошових регуляторів перед фіскальними

Кризовий стан економіки Україні кінця 90-х рр. минулого сторіччя з'явився наслідком накладення цілого ряду економічних циклів. Але найбільший вплив на розвиток економіки зробили формаційний і трансформаційний (за класифікацією І.Б. Загайтова) цикли, що почалися в 1991р.

Очевидно, що перехід від одного типу виробничо-економічних відносин до іншого вимагає колосальних зусиль, витрат і значного часу. Але труднощі переходу підсилюються й тими негативними явищами, які дотепер носили прихований характер і накопичувалися десятиліттями, а нині виявилися у всій повноті. Так, починаючи з 60-х рр., у зниженні темпів росту став з'являтися ефект різких порушень пропорцій суспільного виробництва. Головна частка ресурсів витрачалася на виробництво засобів виробництва й розвиток ВПК, що створював засоби озброєння. На виробництво ж товарів народного споживання витрачалася вкрай недостатня частина національного доходу, наслідком чого став постійно збільшуваний розрив, між зростаючими номінальними (грошовими) доходами населення і їхнім товарним покриттям. Це означало, що реальні доходи росли дуже повільно. Їхній розподіл супроводжувався перекручуваннями й порушеннями принципу розподілу по праці, тобто відбувався далеко не відповідно до кількості і якістю праці, вкладеної в суспільне виробництво. Все це підривало, послабляло економічні стимули до праці працівників, породжувало байдужне, негативне відношення до праці.

Таким чином, сам хід економічного руху з об'єктивною неминучістю порушив питання про долю адміністративно-командної системи, необхідність її трансформації. Життєздатність і більш висока економічна ефективність ринкових систем, демонстрована розвитком передових країн світу, визначили вибір на користь переходу до сучасного (соціально орієнтованого) типу ринкової економіки й регульованої ринкової системи господарювання.

Продовольча сфера, включена в єдину систему суспільного поділу праці, об'єктивно піддана впливу криз, властивому економіці країни в цілому. Разом з тим продовольчій сфері властиві й специфічні аграрні кризи. На думку А.Ф. Шишкіна, ці кризи мають ряд особливостей: вони охоплюють тільки сільське господарство, не мають циклічного характеру і є значно більш довгими, ніж промислові кризи. Основними формами прояву аграрних криз, з його погляду, є ріст нереалізованих запасів сільськогосподарських товарів, падіння цін на них, скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва, прискорення диференціації товаровиробників у продовольчій сфері, посилення аграрного перенаселення, ріст безробіття й падіння заробітної плати працівників [11].

Тісний зв'язок продовольчої сфери з іншими сферами суспільного виробництва обумовлює можливість наявності так званого "відбитої" аграрної кризи, викликаної кризою в суміжних галузях. Дійсно, криза в промисловості, що обслуговує сільське господарство, через певний час, як правило, обов'язково відображається на темпах розвитку як окремих сільськогосподарських виробників, так і всієї галузі в цілому.

Як основні заходи по забезпеченню економічної стабілізації пропонується наступне:

1. Відновлення керованості народним господарством шляхом подолання економічної анархії.

2. Подолання відчуження виробників від власності на засоби й результати виробництва з метою досягнення більшої їхньої зацікавленості в підвищенні рентабельності їхньої господарської діяльності, у звільненні її від бюрократичних ланцюгів.

3. Подолання деструктивної функції знецінювання гривні, дефіциту готівки й інших проявів стихійно розвиненої інфляції, що дезорганізують товарно-грошовий обіг.

4. Удосконалювання структури народногосподарського комплексу.

5. Підвищення економічної ефективності соціальної політики.

6. Розвиток структур, що забезпечують ефективне регулювання ринкових відносин відповідно до основних завдань стабілізації економіки області.

Потрібно, однак, відзначити, що зростання виробництва продовольства можливе тільки на фоні загального економічного підйому в країні, а цей ріст можливий лише за умови розвитку високотехнологічних галузей, що мають високий коефіцієнт еластичності по доходу.

Поняття стабільності харчового виробництва знайшло широке відбиття в економічній літературі, але різні визначення стабільності істотно відрізняються друг від друга.

А.А. Ніконов розуміє під стабільністю забезпечення послідовно зростаючих обсягів виробництва підприємств агросектору при підвищуваній ефективності, що забезпечує таке розширене відтворення продукції. При цьому заставою стабільності виробництва вважається неухильний ріст обсягів чистої продукції, тобто кінцевий економічний ефект [12]. Таке розуміння стабільності, як нам здається, недостатньо відображає специфіку відтворення в сільськогосподарській галузі, його підвищену залежність як від природно-кліматичних факторів, так і залежність стану галузі від дій економічних агентів в інфляційно-породжуючих галузях, у першу чергу паливно-енергетичної галузі.

Слід відмітити те, що сучасні економічні теорії росту передбачають активне втручання держави в регулювання економіки, у тому числі в регулювання ринкових відносин. Абсолютно вільний, стихійний розвиток ринку веде до створення нерівних умов в економіці. Виникнення гострих і нерегульованих колізій веде до дестабілізації й появи кризових потрясінь, для запобігання яких необхідно закономірне зростання регулюючої ролі держави.

Серед причин, що сповільнюють економічний ріст, треба в першу чергу вказати на циклічний характер розвитку економічної системи, її коливання між спадом і підйомом.

Отже, на основі вивчення вітчизняної й закордонної літератури, а також у результаті дослідження досвіду функціонування різних форм підприємництва виявлено, що шляхи виходу зі сформованого кризового стану бачаться в підвищенні стабільності функціонування економіки на макро- і мікрорівні, створенні таких виробничих систем, які дозволяють адекватно реагувати на зміни зовнішніх і внутрішніх умов господарювання.

Література

1. Мальтус Т. Антология экономической классики /Т.Мальтус, Д. Кейнс, Ю. Ларин. - М: ЭКОНОВ, 1993. -486с.
2. Symposium on the Economics of Exhaustible Resources, The Review of Economic Studies, 1974
3. Афталион А. Периодические кризисы перепроизводства /А. Афталион. - М., 1930, Т.2.- 264 с
4. Шумпетер Й. Теория экономического развития/ Й. Шумпетер. - М.,1982. - 190с
5. Уэслей К. Митчелл. Экономические циклы. Проблема и ее постановка. Библиотека экономистов/ Митчелл К. Уэслей. - М., 1930
6. Keynes M. John, The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan, St. Martin's Press, 1973.
7. Dehejia,Vivek H The Effect of Business Cycles on Growth: Keynes vs. Schumpeter Economic Inquiry: v:36:yan:1998: issue:3:p:501-11
8. Демчук Н.І. Економічні кризи та циклічність економічного розвитку / Н.І.Демчук, Л.С. Крючко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 27. - Частина 1. – 2017. - С.11.15 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_27/1/4.pdf
9. Курносов А.П. Оптимизация параметров функционирования сельскохозяйственных предприятий при изменяющихся условиях хозяйствования / А.П. Курносов, А.В. Улезько, А.К. Камалян, Н.М. Бухонова. - М.: Изд-во МГСУ «Союз», 2000. – 163с
10. Загайтов И.Б. Циклический характер развития АПК и повышение устойчивости воспроизводства: Лекция/ И.Б. Загайтов. - Воронеж: ВГАУ, 1998. - 61 с.
11. Шишкин А.Ф. Экономическая теория: [Учебник] /А.Ф. Шишкин. - Воронеж: ВГАУ, 1995. - 520 с.

12. Никонов А.А. Пути увеличения производства зерна, кормов, повышения эффективности и устойчивости земледелия/ А.А. Никонов. –М.: Колос,1982.-с.17.

13. Кучінка Т. В. Природа та причини циклічності економічних криз / Т. В.Кучінка // Науковий вісник Мукачівського державного університету: Серія Економіка. - 2016 Випуск 1(5). - С.38-44 [Електронний ресурс]. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/nvmdue_2016_1_8.pdf

1.3. Conceptual problems of attracting foreign direct investment in the regional economy

Концептуальні проблеми залучення прямих іноземних інвестицій в регіональну економіку

Подолати диспропорційність розвитку національної економіки та удосконалити систему управління економічними процесами на рівні окремих регіонів можливо лише за допомогою докорінних та обґрунтованих структурних трансформацій із залученням відповідних інвестиційних ресурсів, зокрема прямих іноземних інвестицій. На новітньому етапі розвитку національної економіки, окремих регіонів теоретичне осмислення вітчизняними вченими проблеми залучення іноземного капіталу в його різних формах, розробка ефективних механізмів такого залучення у процеси інноваційного розвитку як рівні підприємств, так і галузі (сфери) регіону/країни в цілому є актуальним і принципово важливим.

Дослідження особливостей залучення прямих іноземних інвестицій в економіку країни привертає увагу вчених-економістів протягом тривалого періоду часу. Вагомий внесок у вирішення проблемних питань щодо формування ефективної політики іноземного інвестування зробили такі вчені, як: С. Геращенко, К. Маркевич, В. Голюк, О. Коляда, О. Нечипорук, О. Прокопчук, І. Товкун, О. Федорчук.

На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в визначенні концептуальних проблем залучення прямих іноземних інвестицій в регіональну економіку.

Залучення прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) для розвитку економіки окремих регіонів забезпечує більш швидке її входження до світової господарської системи. При цьому, стан та тенденції подолання проблем інвестиційного забезпечення є критерієм зрілості здійснення економічних (ринкових) реформ, довіри світового співтовариства до політичного курсу держави.

В економіці країни вкладення капіталу прямі іноземні інвестиції мають набагато більше значення в порівнянні із кредитами або подібними формами

іноземної фінансової участі. У випадку інвестування є пряма зацікавленість інвестора в результативному використанні власних фінансів, адже саме віддача від інвестованих коштів і становить його прибуток. В окремих випадках одночасно із інвестуванням може бути обумовлена передача окремих виробничих секретів, постачання нової технології, допомога в організації виробничих процесів, а також та збута готової продукції партнерам приймаючої країни. Інвестиційні процеси є стратегічним чинником економічного росту та наступної структурної перебудови економічного механізму.

Розглянемо тенденцію прямих іноземних інвестицій в Україні з 2002 по 2020 рр. таблиця 1.

Таблиця 1. Прямі іноземні інвестиції в Україні з 2002 по 2020 рр. (млн. дол. США)[1]

	ПІІ в Україну		ПІІ з України		Сальдо	
2002	693		-5		+698	
2003	1424	731	13	18	+1411	102.1%
2004	1715	291	4	-9	+1711	21.3%
2005	7808	6093	275	271	+7533	340.3%
2006	5604	-2204	-133	-408	+5737	-23.8%
2007	9891	4287	673	806	+9218	60.7%
2008	10913	1022	1010	337	+9903	7.4%
2009	4816	-6097	162	-848	+4654	-53.0%
2010	6495	1679	736	574	+5759	23.7%
2011	7207	712	192	-544	+7015	21.8%
2012	8401	1194	1206	1014	+7195	2.6%
2013	4499	-3902	420	-786	+4079	-43.3%
2014	410	-4089	111	-309	+299	-92.7%
2015	2961	2551	-51	-162	+3012	907.4%
2016	3284	323	16	67	+3268	8.5%
2017	2202	-1082	8	-8	+2194	-32.9%
2018	2355	153	-5	-13	+2360	7.6%
2019	3070	715	648	653	+2422	2.6%
2020	-294	-3364	10	-638	-304	-112.6%

з 2014 р. – без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу)

На основі статистичних даних можна зробити висновок, що в 2007 – 2009 рр. світова економічна криза чинить суттєвий негативний вплив на обсяги прямих іноземних інвестицій в Україну, поряд з цим війна на сході України, розпочата у 2014 році подовжила негативно впливати на загальні тенденції інвестування в країну. У 2009 році спостерігається значне скорочення обсягу залучень на 6097 млн. дол. Починаючи з 2010 року відбувається поступове

покращення ситуації, завдяки приросту прямих іноземних інвестицій. Також, значення на кінець 2017 році скоротилося відносно 2016 року на 1082 млн. дол. У 2018 році прослідковується позитивна динаміка щодо збільшення обсягу прямих іноземних інвестицій на 668 мільйонів доларів. Впродовж останніх 13 років найбільший приріст прямих іноземних інвестицій прийшовся на 2008 рік.

Поряд з цим, за накопичувальним підсумком, станом на 1 січня 2020 року акціонерний капітал нерезидентів в Україні дорівнював \$35809,6 млн. (із країн ЄС – \$28289,3 млн., з інших країн – \$7520,3 млн.), що виявилось лише на 8,8% більше показника початку 2019 року (\$32911 млн.). До основних країн-інвесторів України належали Кіпр – \$10368,9 млн., Нідерланди – \$8301,4 млн., Велика Британія – \$2060,6 млн., Німеччина – \$1843,1 млн. та Швейцарія – \$1714,5 млн. Найбільші обсяги надходжень прямих інвестицій на звітну дату (за накопичувальним підсумком) були спрямовані до підприємств промисловості – \$11595,9 млн., оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів – \$5662,5 млн. та у сферу операцій з нерухомим майном – \$4495,7 млн. Серед регіонів лідерами за обсягами ПІІ були м. Київ (\$19344,3 млн.), Дніпропетровська область (\$3797,6 млн.) та Київська область (\$1645,3 млн.). Прямі іноземні інвестиції в Україну у 2019 році зросли на 8,8%[2]

У 2019 році українські підприємства внесли \$14,9 млн. прямих інвестицій (акціонерного капіталу) в економіку країн світу. У цілому, станом на 1 січня 2020 року обсяг ПІІ з України дорівнював \$6272,7 млн. (на початку 2019 року він становив \$6294,24 млн.). До країн ЄС з України інвестовано \$6086 млн., до інших країн світу – \$186,7 млн. Найбільші обсяги прямих іноземних інвестицій з України (за накопичувальним підсумком) були спрямовані до Кіпру – \$5935,6 млн., Російської Федерації – \$118 млн., Латвії – \$73 млн., Віргінських Британських Островів – \$33,7 млн. та Угорщини – \$16,1 млн. Лідерами за обсягами інвестицій на звітну дату (за накопичувальним підсумком) були підприємства професійної, наукової та технічної діяльності, вкладення яких в інші країни становили \$5972,8 млн. У регіональному розрізі найбільші обсяги інвестицій були здійснені з Донецької області (\$5912,9 млн.) та м. Києва (\$238 млн.)[2]. Опитування, проведене в жовтні Американською торговельною палатою в Україні, показало, що 82% її членів планують розширити свій бізнес у цьому році, 88% розраховують на збільшення доходів, а 85%, 73% та 45% вважають сільське господарство, ІТ та, відповідно, енергетику, найбільш привабливими галузями для інвестування [3].

Стосовно галузевих пріоритетів, то в іноземних інвесторів вони різні: сьогодні ПІІ наявні в усіх галузях української економіки. Водночас більшість інвесторів, представлених на українському ринку, охоче інвестують у галузі переробної промисловості, а також сферу оптової та роздрібної торгівлі — там,

де швидко з'являються нові товари, змінюється асортимент, швидко окупаються витрати та невисокі комерційні ризики. Також популярними є галузі, що не потребують довгострокових капіталовкладень і освоєння нових технологій, зокрема фінансовий сектор та сектор нерухомості.

Попри те, що інвестиції залучаються у високоприбуткові галузі економіки, вони не зміцнюють конкурентні позиції країни на світових ринках. Надмірні ПІІ у фінансовий сектор, з одного боку, наповнюють фінансову систему обіговими коштами, які сприяють стабільній ліквідності фінансової системи країни, з іншого - створюють підстави для екстенсивного розвитку національної економіки [4].

Така структура ПІІ не дає Україні повністю інтегруватися у глобальні ланцюги доданої вартості та є однією з причин низького відсотка експорту високотехнологічної продукції України серед країн світу - 7,2% промислового експорту країни. Невідповідність ПІІ потребам модернізації економіки, розвитку експорту високотехнологічної продукції призводить до закріплення сировинної спеціалізації української економіки на світовому ринку[4].

Інвестиції нерозривним чином зв'язані із сучасним науково-технічним прогресом, що працює як прискорювач процесів нагромадження капіталу та за допомогою якого йде постійне розширення попиту на сучасні інноваційні засоби виробництва. За масштабами інвестицій визначають і темпи нарощування виробничої потужності, процеси інтенсивного оновлення старого обладнання новим, рівень використання робочої сили до виробничих процесів, а звідси – і сукупний попит на новітні засоби виробництва, споживчі товари, послуги й темпи економічних процесів.

У світовій практиці використовується декілька головних механізмів залучення іноземних інвестицій. Будь-який із механізмів міжнародного інвестиційного співробітництва в Україні, за умови значного рівня його ефективності, надає нашій країні та національним суб'єктам господарювання цілий ряд поточних та перспективних переваг. Світовий досвід залучення іноземних інвестицій, очевидно, підходить для умов України. Як однозначно свідчить практика діяльності багатьох спільних підприємств в Україні, іноземні партнери в основному вкладають власні кошти в ті галузі економіки, депортують мінімальних вкладень, існує їх швидка окупність, може бути досягнута значна норма прибутку й є більш-менш гарантованою валютна виручка. Дана тенденція до зниження обсягу іноземних інвестицій, яка прослідковується в статистичній інформації наведеній в таблиці 1.1. є наслідком невирішеної низки проблем, серед яких головними перепонами, які перешкоджають широкомасштабному залученню іноземних інвестицій для розвитку підприємств району є наступні:

- нестабільність законодавства в Україні, великий податковий тиск, неготовність переважної більшості українських партнерів дотримуватися договірних зобов'язань;
- відсутність у підприємств розроблених інвестиційних проектів, які відповідали б міжнародним стандартам;
- низький рівень інвестиційної привабливості країни в цілому та незначний ступінь капіталізації прибутку підприємств;
- незадовільний стан нормативно-правового забезпечення щодо захисту прав іноземних інвесторів та відсутність механізму страхування інвестиційного ризику;
- незадовільний рівень підготовки фахівців для роботи у сфері інвестиційної діяльності та відсутність відповідної розвиненої фінансово-інвестиційної інфраструктури [5].

Поряд з цим, окремо слід виділити економічний блок проблем які перешкоджають залученню прямих іноземних інвестицій рис. 1

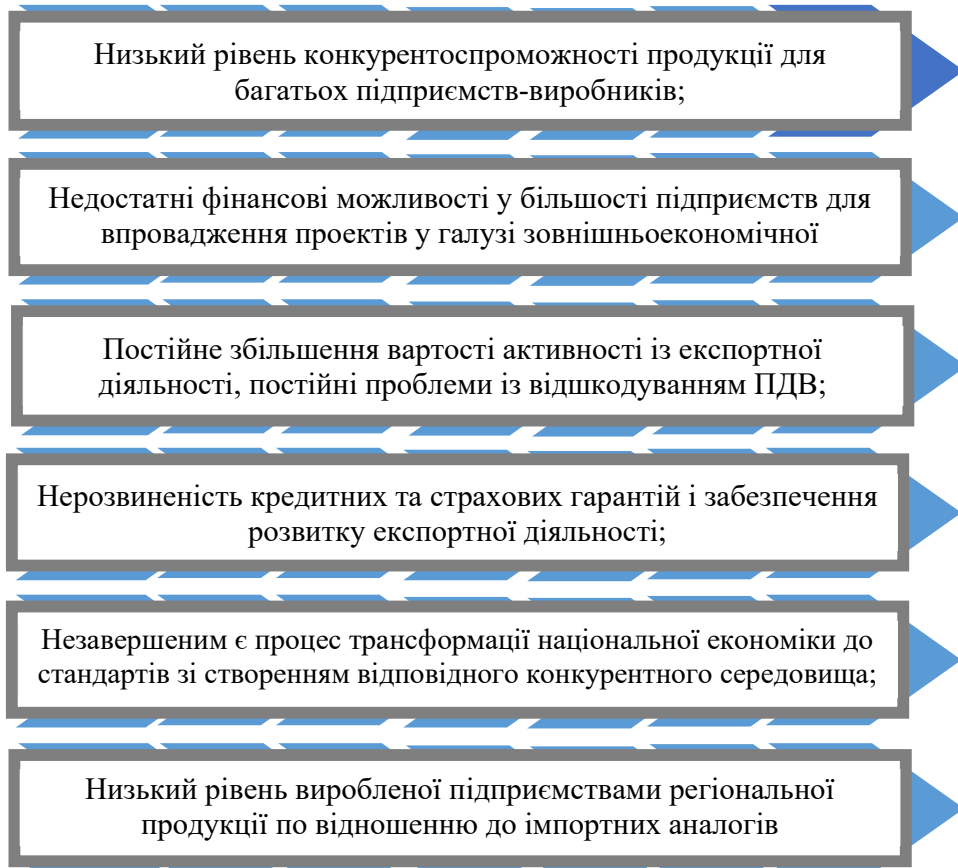

Рис. 1. Економічні перепони залучення ПІІ в економіку регіону.

Висновки з проведеного дослідження. З наведеного вище можна зробити наступні висновки:

1. Іноземний інвестиційний капітал (ПІІ) слід розглядати як будь-який вид майнових цінностей, вкладених іноземними інвесторами в іншу країну, враховуючи рухоме та нерухоме майно і пов'язані з ним майнові права, в т.ч. право під заклад; акції, облігації, різноманітні форми участі в компаніях; права вимоги на грошові засоби та послуги, які мають економічну цінність; права промислової та інтелектуальної власності тощо.

2. Рівень залучення іноземних інвестицій в міжнародні інвестиційні проекти залежить від інвестиційного клімату держави. Під інвестиційним кліматом слід розуміти сукупність усіх факторів, які враховуються потенційними інвесторами під час прийняття рішення про інвестування.

3. Обсяг іноземних інвестицій в економіку України є вкрай низьким. Так, за останній рік можна спостерігати зниження інвестиційної активності, незважаючи на те, що потреба національної економіки в інвестиційних ресурсах становить не менше 60 млрд. доларів США. Це вказує на те, що державна політика щодо залучення іноземних інвестицій є недосконалою і потребує якнайшвидшого суттєвого удосконалення.

Література:

1. Прямі іноземні інвестиції ТОВ "МінфінМедіа" веб-сайт. URL:<https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/2020/>
2. Прямі іноземні інвестиції в Україну у 2019 році зросли на 8,8% *FinPost*: веб-сайт. URL:<http://finpost.com.ua/news/16885>
3. Результати опитування Американської торговельної палати в Україні щодо бізнес-клімату. *American Chamber of Commerce in Ukraine* веб-сайт. URL:<https://chamber.ua/ua/news/rezultati-opituvannya-amerikanskoi-torgovelnnoi-palati-v-ukraini-shhodo-biznes-klimatu/>
4. Маркевич К. Хто і як інвестує в Україну. *Разумков Центр*. веб-сайт. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/khto-i-ia-k-investuie-v-ukrainu>
5. Завгородній А.В. Механізми залучення іноземних інвестицій: регіональний вимір. *Збірник наукових праць Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова*. 2019. № 1 (475). С. 192–196.

1.4. Socio-economic basis for the formation of economic activity of the population: theoretical and methodological aspects

Соціально-економічний базис формування економічної активності населення: теоретико-методологічні аспекти

Згідно з Стратегічним планом ПРООН на 2018-2021 роки (прийнятим Виконавчою Радою ПРООН 28.11.2017 р.), Стратегією сталого розвитку «Україна-2020» (затвердженою Указом Президента України №/201 від 12.01.2015 р.), проектом Стратегії сталого розвитку України до 2030 року «Україна – 2030» (Проект Закону України № 9015 від 07.08.2018 р.) однією з провідних проблем, що вимагають вирішення, є сприяння зростанню економічної активності населення, яка є визначальною умовою функціонування ринку праці, зростання інтелектуального капіталу та конкурентоспроможності національного господарства.

На забезпечення економічної активності населення впливають багато факторів, що здатні створювати мультиплікаційні ринкові ефекти щодо зростання обсягу валового національного продукту та додаткового регіонального продукту, сприяти створенню нових робочих місць, підвищенню якості робочої сили, зростанню обсягів освітніх послуг тощо. Так, процеси трудової міграції здійснюють вплив на посилення конкуренції на ринку праці, зумовлюють існування об'єктивної необхідності удосконалення статистичного обліку чисельності різних груп населення щодо пропозиції робочої сили, врахування додаткових факторів впливу на збалансування попиту і пропозиції на ринку праці [1].

Оцінювання рівня розвитку функціонування ринку праці України передбачає проведення комплексного статистичного аналізу його основних показників. Серед ключових напрямів дослідження необхідно виділити аналіз динаміки основних показників економічної активності, що передбачає оцінювання фактичної зміни рівнів, виявлення тенденцій і закономірностей їх розвитку тощо.

Існує значний науковий доробок вітчизняних та зарубіжних учених, які досліджували процеси розвитку територіальних господарських систем у контексті формування пропозиції робочої сили – це В. П. Антонюк, Г. І. Башнянин, С. В. Белоусова, І. Б. Берегова, П. Бурдье, М. М. Бурмака, О. Й. Вінська, В. Г. Герасименко, В. Дадалко, С. Дубков, Б. В. Кульчицький, П. Самуельсон, О. М. Яремчук, теоретичні аспекти забезпечення економічної активності населення – Т. Боєрі, О. Г. Брінцева І. М. Вахович, Г. Еспінг-Андерсен, Я. Корнаї, С. Ляйбфрід, А.

Сапір, М. Феррера, Г. В. Возняк, Н. А. Гончаренко, Ю. В. Горемикіна, О. А. Грішнова, Н. М. Деева, М. І. Купира, І. В. Олініченко та інші.

Нажаль, практично відсутні праці, присвячені проблемам дослідження стану економічної активності населення з урахуванням нових видів і форм зайнятості, що впливають на пропозицію робочої сили та змінюють сутність традиційних груп населення, недостатньо розробленими залишаються механізм забезпечення економічної активності населення з урахуванням процесів трудової міграції та методичне забезпечення формування економічної активності населення в контексті посилення глобалізаційних процесів та зміни технологічних укладів.

Мета статті є оцінка економічної активності населення України в системі індикаторів стану соціально-трудова відносин соціально-економічної системи як на національному, так і регіональному рівнях, зокрема через дослідження впливу освітньої складової.

Новітня доктрина дослідження факторів відтворення економічної активності населення та розвитку ринків праці регіонів обумовлює їхній розгляд як векторів просторового суспільно-економічного розвитку, які втілюють комплексну стратегію розвитку і забезпечують ефективний взаємозв'язок між людськими, матеріальними, галузевими та структурними аспектами розвитку регіональних ринків праці. Тому у методичному аспекті важливо виходити з того, що оцінка сучасних чинників розвитку ринків праці та економічної активності населення регіонів повинна:

- включати аналіз макроекономічного середовища та нагромадженого соціально-економічного потенціалу економічного простору, які обумовлюють і специфіку розвитку ринку праці та формування й відтворення економічної активності населення;

- охоплювати складові організаційно-економічного механізму соціально-економічного розвитку в частині, що впливає на розвиток ринків праці та формування й відтворення економічної активності населення;

- бути щільно пов'язаною з висвітленням діючих економічних регуляторів соціально-економічної політики в цілому, а аналіз існуючої практики регулювання ринку праці - з конкретними одержаними соціально-економічними результатами;

- передбачати виокремлення серед численних регуляторів розвитку економічної активності населення та ринку праці тих, які безпосередньо впливають на ринок праці та сферу зайнятості населення (структурні перетворення, інноваційно-інвестиційні важелі тощо), і тих, які стимулюють зростання продуктивності просторово-галузевої системи зайнятості населення

(номінальна і реальна заробітна плата, рівень і структура доходів населення, платоспроможний попит населення, високий попит на робочу силу) тощо [2].

Однією з основних цілей соціально-трудових відносин, що виникають між працівниками та роботодавцями за участі держави, є зростання рівня та якості життя. Рівень життя є складною та системною соціально-економічною категорією, яка відображає сукупність відносин та умов, що визначають життєдіяльність та розвиток людей [3, с. 2]. Рівень життя населення визнається впливом низки чинників, серед яких визначальним, на думку науковців, є економічна ситуація, яка склалася в країні. При цьому, рівень життя має певною мірою суб'єктивний вимір, оскільки залежить також від способу життя людини, її потреб та рівня їх задоволення. У той же час, вважаємо, що одним з вагомих факторів впливу на рівень життя є економічна активність, оскільки належність працездатного населення до складу робочої сили та його активність на ринку праці безпосередньо впливають на рівень доходів населення, а отже й визначають рівень життя. Оскільки сфера зайнятості є одним з основних предметів соціально-трудових відносин на кожному з рівнів їх регулювання, пропонуємо економічну активність та рівень життя населення розглядати як взаємопов'язані між собою індикатори стану соціально-трудових відносин.

В даному дослідженні зосередимо увагу на національному рівні, приймаючи до уваги, що рівень життя населення – це показник ефективності державної політики у соціально-економічній сфері, а підвищення рівня економічної активності населення є одним з важливих завдань соціально-орієнтованої держави (табл. 1).

Отже, прослідковується позитивна динаміка рівня економічної активності населення України, який збільшився з 62% у 2017 р. до 63,26% у I півріччі 2019 р. Чисельність економічно активного населення за цей період зросла на 0,9%. Рівень зайнятості населення України у віці 15-70 років зріс майже на 2 в.п., рівень безробіття, визначений за методологією МОП також характеризувався позитивною динамікою та знизився на 1 в.п. за аналізований період. При цьому, 1528,4 тис. осіб або 8,5 % економічно активного населення України у I півріччі 2019 р. були безробітними (до того ж з них офіційно мали статус безробітного 287,086 тис. осіб), що негативно впливає як на сферу соціально-трудових відносин, так і на макроекономічну ситуацію в цілому.

Таблиця 1

Динаміка показників економічної активності та рівня життя населення України

Показник	Одиниці виміру	Роки			Відхилення, %/ в.п. для відносних показників	
		2017	2018	I півріччя 2019	2019/2018	2019/2017
Робоча сила (активне населення у віці 15-70 р.)	тис.	17854,4	17939,5	18014,0	-0,18	0,9
Зайняте населення	%	62,0	62,6	63,2	0,6	1,2
	тис.	16156,4	16360,9	16485,6	-0,61	2,03
Безробітне населення (за методологією МОП)	тис.	1698,0	1578,6	1528,4	4,26	-9,98
	%	9,5	8,8	8,5	-0,3	-1
Наявний дохід у розрахунку на 1 особу	грн.	47269,7	57908,6	30943	-	-
Зміна реального наявного доходу (до попереднього періоду)	%	10,9	10,9	7,3	-3,2	-3,2
Середня заробітна плата	грн.	7104	8865	10027	13,1	41,1
Мінімальний розмір допомоги по безробіттю: - застрахованим особам, у яких розмір виплат залежить від страхового стажу; - особам, виплати яким призначаються без страхового стажу	грн.	1160	1280	1630	27,3	40,5
		544	544	610	12,1	12,1
Прожитковий мінімум (на початок періоду): - в середньому на 1 особу в місяць; - для працездатних осіб	грн.	1544	1700	1853	9,02	20,01
		1600	1762	1921	9,02	20,01
Відносний критерій бідності серед працюючих (75% медіанних сукупних витрат)	%	19,1	18,8	18,8	0	-0,3

Джерело: розроблено за даними [4, 5, 9]

Отже, прослідковується позитивна динаміка рівня економічної активності населення України, який збільшився з 62% у 2017 р. до 63,26% у I півріччі 2019 р. Чисельність економічно активного населення за цей період зростає на 0,9%. Рівень зайнятості населення України у віці 15-70 років зріс майже на 2 в.п., рівень безробіття, визначений за методологією МОП також характеризувався позитивною динамікою та знизився на 1 в.п. за аналізований період. При цьому, 1528,4 тис. осіб або 8,5 % економічно активного населення України у I півріччі 2019 р. були безробітними (до того ж з них офіційно мали статус безробітного 287,086 тис. осіб), що негативно впливає як на сферу соціально-трудових відносин, так і на макроекономічну ситуацію в цілому. Слід зауважити, що серед цієї групи населення є й ті, хто свідомо обирає такий статус або, навіть за умови офіційної реєстрації у якості безробітної особи, поєднує його з так званою тіньовою зайнятістю, щоб мати право на різного роду соціальні виплати (допомогу з безробіття, субсидії та ін.) та претендувати на інші види соціального захисту. При цьому, очевидно, що соціальні виплати такої категорії громадян можна ідентифікувати як певною мірою «непродуктивні» витрати, адже ці кошти, фактично не відтворюються, а їх отримувачі за наявності працездатності не приймають участі у наповненні бюджету, оскільки не сплачують податок з доходу фізичних осіб (або єдиний податок) та єдиний соціальний внесок. Зазначена ситуація в цілому негативно впливає на систему перерозподілу доходів в країні, показники рівня життя населення та потребує виваженого регулювання економічної активності населення.

Щодо показників рівня життя, то наведена у табл. 1 їх динаміка за номінальними показниками є в цілому позитивною та відповідає динаміці рівня участі населення у робочій силі. У той же час, спостерігається зниження реального наявного доходу у I півріччі 2019 р. порівняно з 2018 р. та майже п'яту частину працюючих за показником відносного критерію відносять до бідних. Науковці Ю. Куліков та О. Йолкіна зазначають, що парадокс бідності працюючої людини, до речі відомий у всьому світі, у вітчизняній практиці обумовлений низькою ціною робочої сили через неефективне використання людського капіталу, в основі якого знаходиться дискримінація в сфері соціально-трудових відносин [6, с. 249].

Оскільки джерелом формування економічно активного населення є вся сукупність людей, що проживають на території певної країни, доцільним є визначення основних показників руху населення України, що безпосередньо впливають на чисельність працездатного населення та його економічно активної частини. Аналіз даних Державної служби статистики [2] підтверджує, що в Україні останні роки спостерігається від'ємний показник приросту населення, що призводить до скорочення чисельності населення України

загалом (так, у 2018 р. природне скорочення населення України становило 6,1 осіб на 1000 наявного населення, що є найгіршим показником з 2008 р.). Частка громадян старшого віку перевищує частку молоді, що наглядно показує негативні тенденції відтворення населення – станом на 01.01.2019 р. в Україні на 1000 осіб населення у віці 16-59 років припадало всього 271 осіб у віці 0-15 років та аж 389 осіб у віці більше 60 років). Отже, можна припустити, що чисельність працездатного населення та робочої сили буде дедалі знижуватись, що вкрай негативно може вплинути на пропозицію праці, її сферу використання та економіку в цілому.

Рівень економічної активності населення є різним для представників різних вікових груп. Так, економічна активність населення у віці 15-24 років становила у I півріччі 2019 р. близько 36%, що значно нижче, ніж в цілому населення. Це пояснюється тим, що переважна більшість молоді в такому віці навчається в різних закладах та є економічно неактивною. Проте, після завершення навчання багато молодих людей мігрують закордон в пошуках гідної оплати праці чи кращого життя в цілому, прагнучи забезпечити собі та членам своєї родини високий рівень життя, що не завжди можливо пропонуючи робочу силу на ринку праці України.

В Україні зовнішня трудова міграція формувалася в умовах високого рівня безробіття, обмеженої можливості офіційного працевлаштування, вимушеної неповної зайнятості, а також низького рівня оплати праці та, як наслідок, бідності працюючого за наймом населення. Тому в країні останніми роками спостерігається тенденція щодо розширення міграції задля задоволення потреб у працевлаштуванні та покращення власного добробуту [7, с. 26]. Отже, фактор міграційного руху можна розглядати як один із актуальних щодо зниження чисельності економічно активного населення в Україні. Щодо впливу міграційного фактору на рівень життя, то тут вплив може бути біполярним та визначатися умовами зайнятості та проживання, які отримує мігрант. У той же час, грошові надходження мігрантів позитивно впливають на рівень життя членів їх родин, які є отримувачами цих грошових сум.

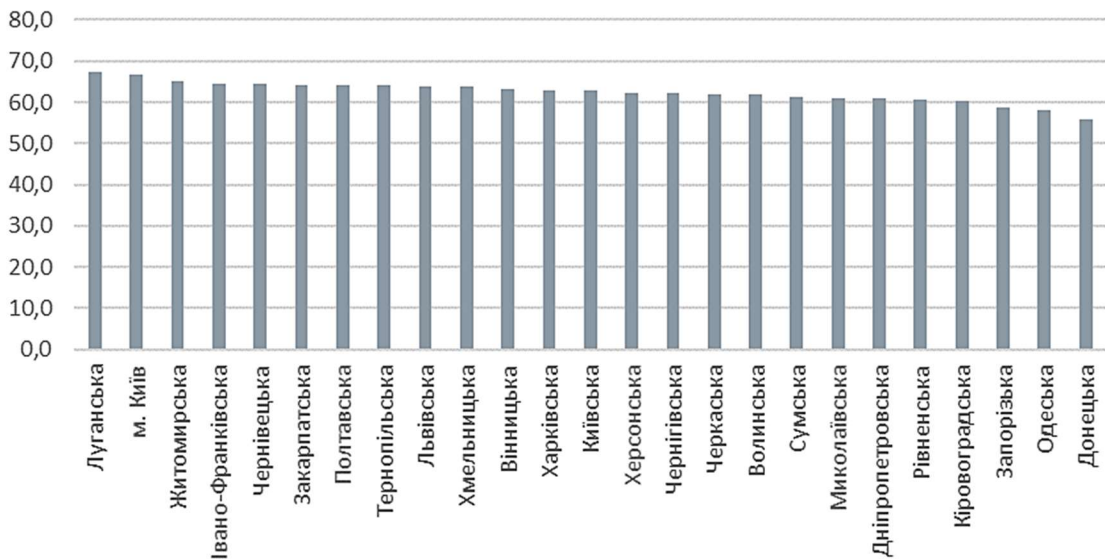

Рис. 1. Диференціація економічно активного населення за регіонами України у 2018 р. Джерело: авторська розробка за даними [2]

Дослідження диференціації економічно активного населення за регіонами України у 2018 р. дозволило констатувати, що найбільший відсоток економічно активного населення спостерігається у Луганській області – 67,4%, м. Києві – 66,7% та Житомирській області з показником 65% (рис. 1).

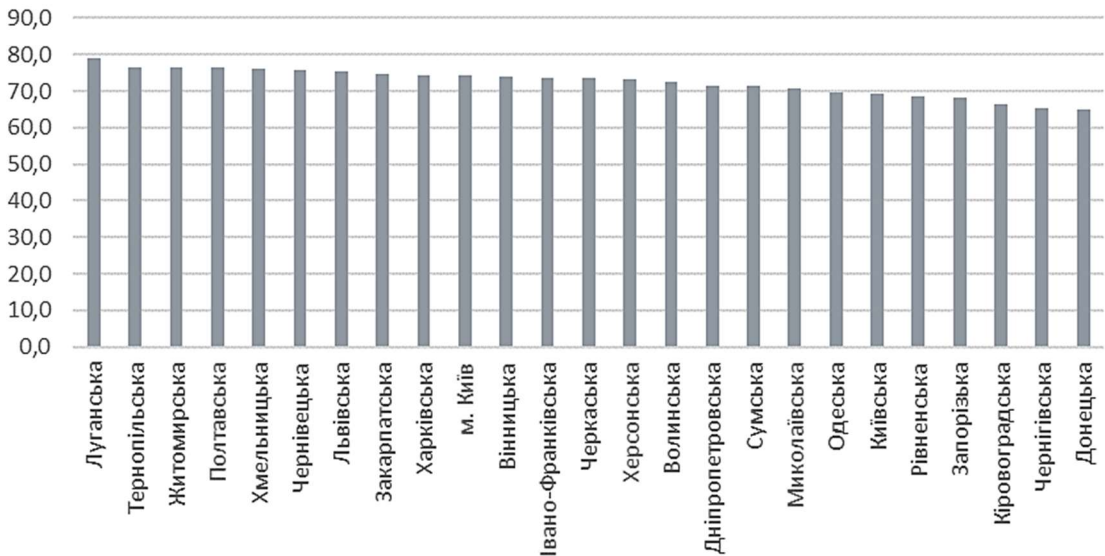

Рис. 2. Диференціація економічно активного населення працездатного віку за регіонами України у 2018 р. Джерело: авторська розробка за даними [2]

Зважаючи увагу на той факт, що сучасна статистика окремо виділяє категорію економічно активного населення працездатного віку, встановлено, що даним показником лідируючі зберігає Луганська область. 79,1% економічно активного населення – люди працездатного віку. На другому місці Тернопільщина із показником 76,6% далі – Житомирська область (76,5%) (рис. 2).

Місто Київ, яке у першому випадку було в топі, тут займає 10 місце, що засвідчує - четверта частина економічно активного населення столиці є непрацездатного віку. Найменший відсоток економічно активного населення в обох варіантах спостерігається в Донецькій області. При цьому, Держстат додає, що «дані наведено без урахування частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях».

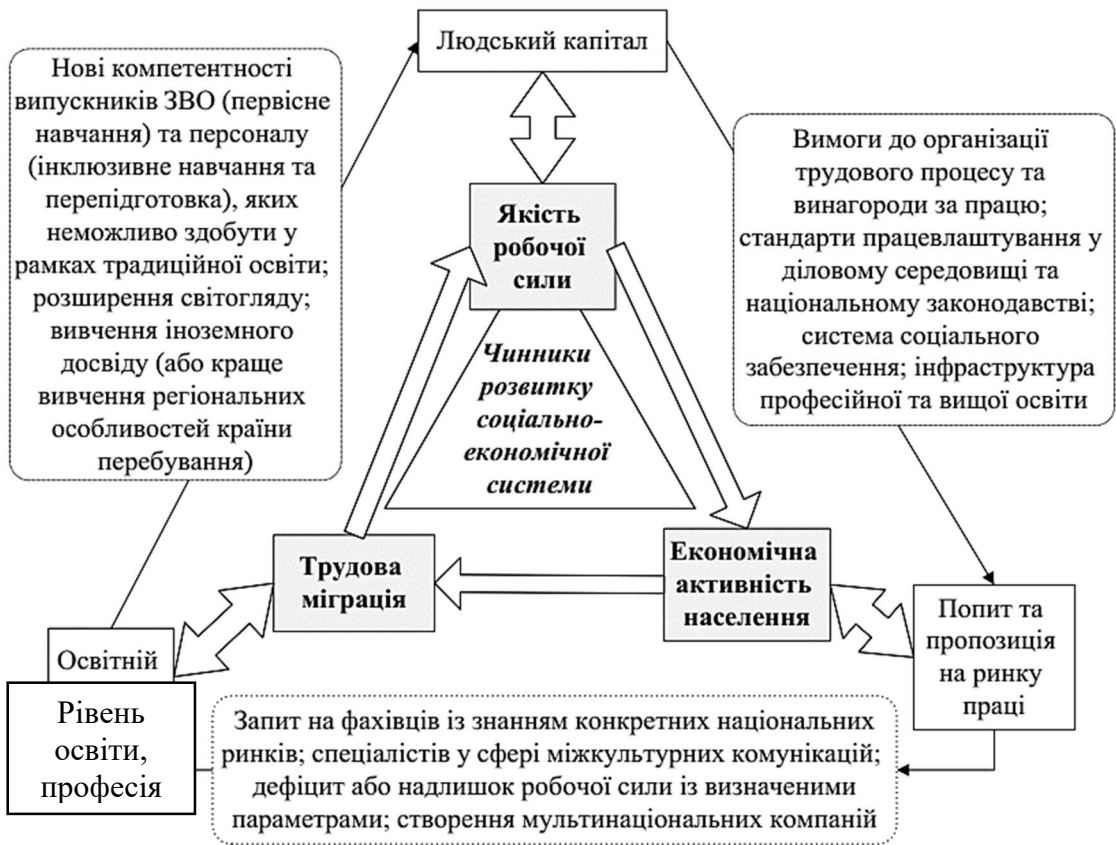

Рис. 3. Функціонування соціально-економічної системи через взаємозв'язок компонент економічної активності населення.

Джерело: [8]

Реформування національної економічної системи істотно впливає на процеси економічної активності населення, оскільки структурні зміни в секторах економіки призводять до перерозподілу трудових ресурсів та вивільнення частини зайнятих.

Серед переліку факторів виробництва, які визначають потенціал формування ВВП / ВНД (валовий національний дохід), насамперед варто виділити працю та інтелектуальний капітал. Глобальний перерозподіл ресурсів (навіть деяких з тих, що вважалися невіддільними від окремої території), призвів до формування трикутника «пропозиція робочої сили – людський (інтелектуальний) капітал – трудова міграція» у новому форматі (рис. 3). Узагальнюючи наведену схему, варто виокремити якість робочої сили (є результатом набутих характеристик наявного людського капіталу), економічну активність населення (зумовлену станом ринку праці) та трудову міграцію в якості основних чинників формування обмеженої певною територією (наприклад, країни, регіону або меншою адміністративною одиницею) соціально-економічної системи на основі дослідження впливу освітньої складової тощо.

Сьогодні ринок освітніх послуг України функціонує самостійно, майже не співпрацюючи із ринком праці. Незначна частка країн світу здійснює оцінювання функціонування ринку освітніх послуг, яке повною мірою вимірює рівень освіченості населення та ілюструє реальну ситуацію на ринку, його відповідність потребам ринку праці та економіки країни.

В останні роки найбільш економічно активним є населення з повною вищою освітою (77,5%). Що стосується населення з базовою вищою освітою, тут показник економічної активності значно нижчий та становить лише 58%, це пов'язано з тим, що дехто продовжує навчання. Доволі високий рівень економічної активності спостерігається серед осіб з професійно-технічною освітою, в результаті якої отримуються робітничі професії, що користуються попитом на сучасному ринку праці.

Дослідження проведені Дороніною О.А., Наумовою М.А. та Кузьменко М.М. [9] вказують що кількість осіб, випущених із закладів вищої освіти має позитивний вплив на чисельність економічно активного населення. При цьому, зростання кількості осіб, випущених із ЗВО I-II рівнів акредитації (коледжі, технікуми, училища) на 1%, при інших рівних умовах, спричинить підвищення чисельності економічно-активного населення у віці 15-70 років в середньому на 0,27%. Тоді як, зростання кількості випускників ЗВО III-IV рівнів акредитації (університети, академії, інститути) на 1%, при інших рівних умовах, спричинить підвищення чисельності економічно-активного населення у віці 15-70 років в середньому на 0,14%. У свою чергу, підвищення міграційного приросту на 1%,

при інших рівних умовах, спричинить зменшення чисельності робочої сили на регіональному ринку праці в середньому на 0,01%. Отже збалансована взаємодія системи освіти і ринку праці призведе до покращення ситуації на останньому та сприятиме підвищенню якості робочої сили.

Економічно активне населення спричиняє як безпосереднє зростання валового внутрішнього продукту країни, так і створення прогресивних трудових відносин. Воно є основою для формування середнього класу.

Доведено, що економічна активність населення в Україні залежно від тривалості навчання має вигляд логістичної функції, яка показує, що кількість років навчання суттєво впливає на рівень економічної активності. При цьому тип освіти (професійно-технічна чи вища) на економічну активність практично не впливають. Тому для підвищення конкурентоспроможності вітчизняної робочої сили необхідно стимулювати населення до покращення його освітнього та професійного рівня.

В новітніх умовах серед інструментів регулювання регіонального ринку праці найбільш перспективними є ті, що враховують об'єктивний вплив глобальних трендів і спрямовані на активізацію інноваційної зайнятості, підприємницької активності населення, забезпечення збалансованості ринку освітніх послуг та ринку праці, прогнозування обсягу і структури попиту і пропозиції на ринку праці, підвищення конкурентоспроможності фахівців і розширення кола гідних робочих місць.

Література

1. Skupskiy R.M., Melnychuk L.S., Shcherbata M.Y. Methodological aspects of labor potential use and regional demographic problems: *Scientific bulletin of Polissia*. Chernihiv: ChNUT, 2017. № 1 (9). P. 103-109.
2. Терон І.В. Чинники розвитку економічної активності населення та ринків праці регіонів України в контексті забезпечення економічного зростання. URL: http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/2491/1/Z_9_2006-304-312.pdf
3. Попова Т.Л. Рівень та якість життя населення України як показник дієвості державної соціальної політики. *Державне управління: теорія та практика*. 2011. №1. URL: www.academy.gov.ua/ej13/txts/Popova.pdf.
4. Державна служба статистики України. – URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Інформаційно-аналітична записка щодо рівня життя населення у січні-червні 2019 року. К.: Міністерство соціальної політики України, 2019. URL: <http://www.fpsu.org.ua/images/images/2019/August/290819.pdf>

6. Куліков Ю.М., Йолкіна О.В. Соціально-трудові відносини у подоланні бідності зайнятого населення. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2015. Вип. 2 (57). С. 247-255.

7. Брензович К.С. Аналіз міграційних потоків молоді України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 16. С. 26-29.

8. Єрмаченко В.Є., Мірзоев Д. Ш. огли Дослідження економічної активності населення у контексті розвитку рекреаційної інфраструктури соціально-економічних систем. *Бізнес Інформ*. 2018. №5. С. 207-216.

9. Дороніна О.А., Наумова М.А., Кузьменко М.М. Економічна активність та рівень життя населення в системі індикаторів стану соціально-трудових відносин. *Ефективна економіка*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2020/14.pdf

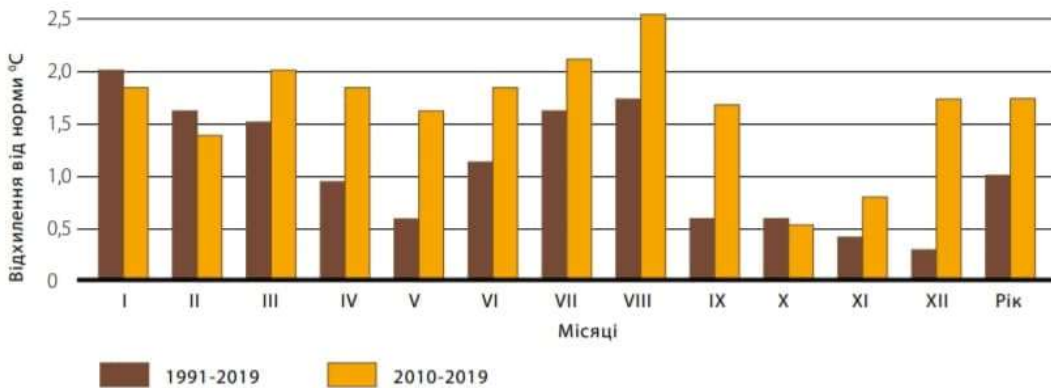
1.5. Impact of global warming on agriculture

Вплив глобального потепління на сільське господарство

Останні чотири роки у світі були найгарячішими в історії метеорологічних спостережень. Температура повітря постійно підвищується на всіх чорних. Погодні умови 2019 року дадуть це зрозуміти, адже багато температурних рекордів встановлено і в Україні. Середньомісячна температура повітря в лютому, березні, червні, жовтні та листопаді 2019 року є найвищою або найвищою за період інструментальних кліматичних спостережень за ці місяці. Такі аномально теплі роки метеорологи називають "вікнами майбутнього". На жаль, із потеплінням екстремальні температури та опади збільшуються, що негативно позначається на врожайності сільськогосподарських культур.

Середньорічна температура повітря є головним параметром для оцінки кліматичних змін. В Україні це зросло на 1,2 °С за останні тридцять років, і якщо ми очікуємо 1,7 на С за останні 10 років, проте важливо розуміти, як змінюється середньорічна температура повітря для стійкого сільського господарства, а також для тенденцій середньомісячних та сезонних температур. Планування полів багато в чому залежить від цих змін.

Цифри показують відмінності середньомісячної температури повітря (аномалії) За період 1991-2019 та 2010-2019 років. Як видно на діаграмі, за останнє десятиріччя температура була вищою за норму в усі місяці.

Вплив глобального потепління посилюється в останні десятиліття. Літо посушливе і спекотне, менше дощів і посуха, а зима м'яка і менш сніжна. Здійснюється набіг на лісостеп і полісся. І зменшення водопостачання відчувається по всій Україні. Звичайно, все це впливає на розвиток сільського господарства та його особливості.

Зараз, внаслідок глобального потепління та дефіциту води, наші вчені стикаються з більшою кількістю проблем, пов'язаних із сільським господарством, сівозмінною, родючістю ґрунтів, обробкою ґрунту, виробництвом насіння, створенням видів та гібридизацією основних культур, вирощуваних на зрошуваних територіях. Практика - У реєстрах рослин Туреччини селекція озимої пшениці та інших культур, які купують у нас сорти, дає роялті. Вибрані нами сорти люцерни займають основні регіони України, які складають 70-80% від загальної кількості.

Міністр сільського господарства НААН Ярослав Гадзало прокоментував ситуацію: «Дефіцит води зараз збільшується. Особливо це стосується луків півдня та південного сходу України. Тому наукові інститути нашої академії розробляють посухостійкі сорти, які будуть краще давати в умовах посухи та нестачі опадів. Вони також стійкі до екстремальних температур хвороб. І як показує практика, сорти, розроблені українськими вченими, дають хороші врожаї в кліматичних умовах нашої країни. »

В даний час на пасовищі створюються та розповсюджуються більш продуктивні та конкурентоспроможні сорти гібридів озимої пшениці, сої, люцерни, огірка з метою вдосконалення та виробництва нових технологій вирощування сільськогосподарських культур, підвищення продуктивності та збільшення біокліматичного потенціалу галузі . Практики господарювання на зрошуваних землях та їх пристосованість до ринкових відносин.

Сьогодні розвиток сільського господарства є однією із світових тенденцій у ситуації з дефіцитом води. І майбутня конкурентоспроможність на міжнародному ринку залежить від того, як Україна використовує свій потенціал у цьому напрямку.

На даний момент існує близько 20 прогностичних моделей. Глобальні зміни клімату. Все це свідчить про подальше потепління. Згідно з розрахунками цих

моделей у XXI столітті по всій Україні, очікується подальше підвищення температури (понад 1,2, що вже зафіксовано за останні тридцять років), переважно взимку та влітку. До кінця століття приріст становив 2-4. Буде С.

За даними метеорологів, середня 10-річна температура в Україні становить 0,4 ° С. Отже, якщо такі темпи потепління підтримуватимуться через 30 років, середньорічна температура може зрости ще на 1-1,5 ° С. Як змінюється кількість опадів, дуже невизначено, але значне збільшення їх кількості мало ймовірно і загрожує збільшенням посухи та зсуву, схильного до опустелювання.

Вплив зміни клімату на сільське господарство загалом та на ферми зокрема досить складний та неоднозначний. Зміна клімату може мати деякі позитивні наслідки. Потепління до 2-2,5 ° С збільшує врожайність багатьох сільськогосподарських культур (включаючи пшеницю) в нашій області з деякими регіональними варіаціями. Поза цього потепління врожайність усіх сільськогосподарських культур знижується. В даний час температура в Україні вже досягає 1-1,5 ° С і 2 ° С.

Немає територій з обмеженими тепловими ресурсами для вирощування теплолюбних культур (кукурудза, соя). У той же час швидке і надмірне накопичення тепла зменшує сезон зростання, сприяє передчасному дозріванню різних культур і може призвести до зниження врожаю.

Клімат навколо країни сухий. Швидке зростання теплових ресурсів та постійні опади як щорічно, так і навесні-влітку вже призвели до збільшення частоти посух та їх поширення на західні та північні регіони. В останні роки посуха спостерігається в районах, яких раніше не було. Індекси сухості клімату, розраховані за останнє десятиліття, свідчать про значне збільшення площі достатньої вологості. Площа, що вимагає періодичного поливу, більша за всю пасовищну ділянку України, яка у 90% випадків потребує води.

Через високі температури повітря протягом літніх місяців потреби тварин у питній воді, доступність, кількість та якість їжі вже високі. Як такі збільшуються витрати на вирощування тварин, зростає собівартість продукції. Високі температури знижують швидкість росту живої маси тварини, знижують надої та зменшують вміст жирів та білків у молоці.

Також можлива зміна структури посівних площ овочевих культур. З одного боку, врожайність, швидше за все, зростає для пізньостиглих, більш урожайних звичайних культур та впровадження нових теплолюбних сортів. З іншого боку, це турбує відсутність вологи в шарах ґрунту, де присутня коренева система овочів та коренеплодів, тобто пізній ефект розмиття.

Для того, щоб ефективно використовувати певні сприятливі фактори

Зміна клімату (наприклад, збільшення теплових ресурсів та можливості вирощування великих культур та їх сортів) вимагає адаптації до кліматичних змін на всіх рівнях - від кожного господарства до країни в цілому.

Деякі переваги потепління можуть бути короткочасними, і більшість сільськогосподарських культур, ймовірно, значно зменшиться із збільшенням частоти та інтенсивності посухи через 15-20 років. Зміни клімату негативно впливають на водні ресурси. В Україні спостерігається деяке збільшення середнього стоку усіх основних річок, але водночас споживання води зростає.

Щоб зменшити негативні наслідки зміни клімату, виробникам потрібно застосовувати адаптивні заходи у всіх сферах, наприклад, використання більш екологічно чистих методів та зміни технологій та управлінських рішень.

Що ви можете зараз зробити на власній фермі, щоб зменшити викиди парникових газів і адаптуватися до кліматичних змін?

На сьогоднішній день з цієї теми розроблено багато рекомендацій. Ось кілька, які можуть допомогти зменшити викиди парникових газів та боротися зі зміною клімату.

1) Знайдіть можливості для виробництва та використання відновлюваної енергії на фермі (тепло та електроенергія, що виробляється вітром, сонячною енергією, біомасою, біогазом чи малими гідроелектростанціями).

2) Використовуйте ефективне опалення та освітлення в будівлях.

3) Зменшіть кількість палива, споживаного сільськогосподарською технікою, машинами та використовуйте енергозберігаючі технології.

4) Після збору гнилих основних культур не залишайте оголеного ґрунту, але вирощуйте менше рослин і зберігайте поживні речовини.

5) Вирощуйте багаторічні трави як частину сівозміни.

6) Зменште оранку та вирощуйте траву на торф'яному ґрунті. Дозвольте зернам залишатися сухими, оскільки при перетворенні їх на сільськогосподарські угіддя вони виділяють велику кількість парникових газів.

7) Використовуйте добрива вчасно і в загальному врожаї.

8) Правильне використання добрив для зменшення випаровування та витоку поживних речовин (запас, використання під час вирощування, оранка після розподілу полів).

9) Запобігайте наслідків водної ерозії шляхом створення протиерозійних насаджень. Вирощуйте бобові (горох, люцерна, кормові боби, конюшина, люпин) як частину сівозміни для отримання азоту з незамінних ґрунтів та цільних зерен (овес, пшениця, жито, сорго), які збільшують кількість поживних речовин у ґрунті, пригнічують бур'яни, структуру та ґрунт. Це зменшує потребу в мінеральних добривах.

10) Вирощуйте ґрунтопокривні культури (редька, гірчиця), які очищають ґрунт від нематод, глистів та хвороботворних мікроорганізмів, збагачують ґрунт поживним комплексом, протистоїть смертоносному пірію. Вони зменшують ерозію ґрунту під час сильних дощів і повені, допомагаючи утримувати вологу в ґрунті під час посухи.

11) Застосовуйте нульові практики землеробства (без використання) та інші практики ведення сільського господарства, що відновлюються.

12) Забезпечіть різноманітність структури посівів, що не тільки покращує родючість ґрунтів, але й забезпечує стабільний дохід від вирощування таких культур, як льон, ріпак та соняшник.

13) Керуйте наявними товарами на сільськогосподарських угіддях, а за їх відсутності - створювати нові.

14) Звертайте увагу на формування багаторічних рослин (плантації, посіви горіхів тощо), визначаючи переваги місцевих регіональних сортів.

15) Збільшіть біорізноманіття за допомогою сівозмін (заміна кількох культур вчасно та компенсація) та диверсифікація сільськогосподарських культур є різновидом страхування при втраті одного з посівів.

16) Використовуйте крапельне зрошення, він використовує воду продуктивніше, ніж інші види зрошення, і пристосовується до глобального потепління.

Придатність секторів пов'язана зі змінами в загальній політиці країни, зміною витрат на паливо та іншими факторами. Фермерам легше стикатися з фінансовими ризиками, якщо вони мають різноманітніші джерела доходу, ніж розраховувати лише на один урожай.

Висновок: Розглянувши все вище сказане можна прокоментувати тим що глобальне потепління це реальність яка набирає темп і вже за кілька десятків років ми відчуємо його вплив на собі.

Література:

1. Навч. посібник / За ред. Мартянова В.П.; Харк. держ. аграр.ун-т ім. Докучаєва В.В.. – Харків, 1998. – 280с.

2. Навч.посібник / За ред. Семенова В.Ф., Сіваченка І.Ю.. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000. – 301 с.

3. Лагутін В. Д. навч. посіб. Лагутін В. Д., Романенко В. А., Уманців Ю. М.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Лагутіна В. Д.. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. – 296 с.

4. Сучков А. В. Проблеми глобального потепління

Електронний ресурс Сучков А. В.. – 2014. – Режим доступу:

<http://journal.tsatu.edu.ua/index.php/econ/article/viewFile/108/106>.

5. Хвесик М.А. Сільськогосподарський комплекс України: пріоритети розвитку / Хвесик А.М., Лисецький А.С.

1.6. Theoretical aspects for establishment of a mechanism of financial support for sustainable development of the region
Теоретичні аспекти формування механізму фінансового забезпечення сталого розвитку регіону

Тримаючи курс на інтеграцію до Європейського Союзу, Україна усвідомлює завдання, які перед нею стоять: наближення соціально-економічного розвитку до рівня європейських країн, демократизація державної влади та розбудова громадянського суспільства. Наразі незбалансованим є розвиток економічної, екологічної та соціальної сфер життєдіяльності суспільства, і, на нашу думку, тільки комплексна система стимулювання сталого розвитку регіонів здатна його забезпечити.

Маючи величезний науковий доробок з проблематики сталого розвитку, в практичній площині Україні поки не вдається наблизитися до рівня розвитку європейських країн. Напевно, проблема загострюється неоднозначним сприйняттям самого поняття «сталий розвиток», під яким розуміють впорядкований рівномірний рух, що в історичній ретроспективі розвитку суспільства та його взаємовідносинах з природою не підтверджується здебільшого через циклічний нерівномірний рух.

Але попри труднощі, з якими стикається Україна, ми все ж таки активно приймаємо участь в глобальних процесах забезпечення цілей сталого розвитку (ЦСР). Три роки тому українська держава завершила широкомасштабні дії щодо всеосяжного процесу адаптації ЦСР до українських реалій. В результаті сформувалася загальнонаціональна система, яка містить 86 завдань для подальшого стратегічного розвитку, який буде наближати країну до ЦСР. Вимірювати результати національного розвитку та визначати ступінь виконання завдань і цільових орієнтирів будуть певні індикатори, які відображено в Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна». В загальній постановці, 17 цілей та 86 національних завдань зумовлюють необхідність ухвалення змін до 145 нормативно-правових актів Уряду, реалізації цілей і завдань сприятиме виконання 1052 завдань та 3465 заходів, закріплених цими актами. Методичний супровід виконання поставлених завдань реалізується профільними міністерствами та відомствами, агентствами Організації об'єднаних націй (ООН) в Україні, міжнародними організаціями, бізнес-спільнотами, експертним середовищем, громадськими організаціями та громадянським суспільством, науковий супровід – Національною академією наук України [1].

Аналізуючи досягнення України, слід відмітити позитивні зрушення по 15 із 17 цілей. Зокрема, відмічається скорочення масштабів бідності за три роки з

58,3% до 43,2%, подальшого розвитку набуває освітня реформа «Нова Українська школа», активно розвиваються роздрібний та повномасштабний ринки електричної енергії. Через покращення умов для розвитку бізнесу, відчутними є зміни у зовнішній торгівлі, впроваджено високошвидкісний Інтернет 4G, проведено рефармінг частот у діапазоні 900 МГц. Починаючи з 2015 р., було створено понад 1100 ОТГ, більше ніж у 40 разів зростає державна підтримка місцевого та регіонального розвитку. Але тимчасова окупація українських територій, зношеність інфраструктури, неефективність державного управління, недостатнє ресурсне забезпечення та обмежене фінансування наразі залишаються викликами для української влади. Додаткова напруженість створюється через стрімке поширення в країні COVID-19 [1].

Зосередження уваги на сталому розвитку вводить нові виміри та проблеми у діалог із фінансуванням розвитку. Відповідно до основних принципів сталого розвитку, фінансування сталого розвитку повинно узгоджуватися з результатами розвитку, які інтегрують та поєднують три виміри сталого розвитку, а саме економічний, соціальний та екологічний.

Економічний вимір: передбачається посилення партнерства держави та бізнесу у сфері розвитку науки та впровадження інновацій, оновлення пріоритетів науково-технічної та інноваційної діяльності в інтересах ЦСР, впровадження засад (принципів) циркулярної економіки; реалізація інфраструктурних проєктів; зростання ступеню переробки та продуктивності в агропромисловому комплексі; здійснення структурних зрушень в економіці та промисловості шляхом диверсифікації, цифрової трансформації та ефективного управління ресурсами; створення на цій основі нових робочих місць.

Соціальний вимір: послідовні дії в рамках реформ, що здійснюються Україною (реформи освіти, охорони здоров'я та децентралізації), мають підвищити рівень життя населення та зменшити нерівність у всіх її проявах. Першочерговим завданням є зменшення багатомірної бідності, зростання середньої тривалості життя та забезпечення якісної освіти як основи людського капіталу та запоруки сталого розвитку.

Екологічний вимір: дії передбачають зміни в екологічній політиці, розбудову системи управління відходами відповідно до європейських стандартів, припинення виснажливого використання земельних, лісових і водних ресурсів.

Ефективне управління: дії спрямовуватимуться на утвердження верховенства права, перезавантаження управління як результату формування прозорої та справедливої системи соціальних ліфтів, підвищення ефективності дій органів державної влади та місцевого самоврядування. Для України важливим є дотримання прав людини та прав дитини. Важливо забезпечити

гендерну рівність та сформувані суспільну нетерпимість до корупції у різних її проявах.

Сталий розвиток – загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі. Сталий розвиток – це керований розвиток. Основою його керованості є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють дуже швидко моделювати різні варіанти напрямів розвитку, з високою точністю прогнозувати їхні результати та обирати найбільш оптимальний.

Проаналізуємо ЦСР з позицій їх фінансового забезпечення.

Ціль 1. Подолання бідності. *Завдання:* скорочення в 4 рази рівня бідності, зокрема шляхом ліквідації її крайніх форм; збільшення охоплення бідного населення адресними програмами соціальної підтримки; підвищення життєстійкості соціально вразливих верств населення.

До основних причин недосягнення прогресу (з позицій реалізації фінансової складової) можна віднести: обмеженість бюджетного фінансування і неможливість забезпечення гідного підвищення розмірів соціальних стандартів (в першу чергу – прожиткового мінімуму); недостатнє охоплення бідних громадян програмами фінансової допомоги; зумовлена високим демографічним навантаженням і тіньовою зайнятістю недостатність фінансових ресурсів пенсійної системи; постійне недофінансування галузей соціальної інфраструктури.

Динаміка темпів зростання реальних доходів населення є вкрай негативною, що не покриває зменшення державного фінансування соціальної сфери, а отже, і частка вільних коштів, які залишаються в розпорядженні домогосподарств є вкрай низькою. Дані процеси призводять до зниження платоспроможності населення та викликають нездатність протистояти викликам сучасного соціально-економічного середовища.

Ціль 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства. *Завдання:* забезпечення доступності збалансованого харчування на рівні науково обґрунтованих норм для всіх верств населення; підвищення вдвічі продуктивності сільського господарства; забезпечення створення стійких систем виробництва продуктів харчування; зниження волатильності цін на продукти харчування.

До основних причин недосягнення прогресу (з позицій реалізації фінансової складової) можна віднести: низькі показники ВВП на душу населення, недостатній обсяг державного фінансування наукових досліджень та новітніх розробок в аграрному секторі, низький рівень доступу фермерів до фінансування, ризики політичної стабільності та корупцію.

Ціль 3. Міцне здоров'я і благополуччя. *Завдання:* зниження материнської смертності, мінімізація смертності серед дітей віком до 5 років, зниження передчасної смертності від неінфекційних хвороб; зупинення епідемії ВІЛ/СНІДу та туберкульозу; зниження рівня травмвань і смертності внаслідок ДТП; забезпечення загальної імунізації населення; зниження поширеності тютюнопаління серед населення; реалізація реформи фінансування системи охорони здоров'я.

До основних причин недосягнення прогресу (з позицій реалізації фінансової складової) можна віднести: недостатній рівень фінансування системи охорони здоров'я, слабку матеріально-технічну базу закладів охорони здоров'я, низький рівень заробітних плат працівників закладів охорони здоров'я.

Структура бюджетних витрат на сферу охорони здоров'я переважно на 75% складається із видатків на заробітну плату та оплати комунальних послуг, що за таких обставин, фактично призводить до зниження фінансових можливостей для фактичного надання якісних медичних послуг, лікування хворих, придбання сучасних медикаментозних препаратів, оновлення технологічних фондів. Зміна принципів фінансування охорони здоров'я наразі вже є відчутною: фінансування закладів охорони здоров'я відбувається по факту надання ними послуг пацієнтам, що безумовно наближає медичну допомогу до кожного пацієнта та забезпечує цільове використання коштів на основі гарантованого пакету послуг. Подальші кроки в бік стабільного фінансування охорони здоров'я будуть сприяти розширенню кількості послуг на безоплатній основі, покращенню матеріально-технічної бази закладів охорони здоров'я, забезпеченню якісних та доступних медичних послуг за рахунок держави.

Ціль 4. Якісна освіта. *Завдання:* забезпечення доступності якісної шкільної освіти для всіх дітей та підлітків та якісного дошкільного розвитку для всіх дітей; забезпечення доступності професійної освіти; підвищення якості вищої освіти та забезпечення її тісного зв'язку з наукою; зростання поширеності серед населення знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та здійснення підприємницької діяльності; ліквідація гендерної нерівності серед шкільних вчителів; створення сучасних умов навчання.

До основних причин недосягнення прогресу (з позицій реалізації фінансової складової) можна віднести: недостатній рівень фінансування системи освіти, слабку матеріально-технічну базу закладів освіти, низький рівень заробітних плат працівників закладів освіти, низький рівень фінансування науки в університетах та наукових досліджень в цілому за

пріоритетними галузями, недостатній рівень фінансової допомоги на провадження інноваційної діяльності.

Ціль 5. Гендерна рівність. *Завдання:* створення умов для ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і дівчат; зниження рівня гендерно-зумовленого та домашнього насильства, забезпечення ефективного запобігання його проявам, своєчасна допомога постраждалим; заохочення спільної відповідальності у веденні господарства та вихованні дитини; забезпечення рівних можливостей представництва на вищих рівнях прийняття рішень у політичному та суспільному житті; розширення доступу населення до послуг з планування сім'ї та зниження рівня підліткової народжуваності; розширення економічних можливостей жінок.

До основних причин недосягнення прогресу (з позицій реалізації фінансової складової) можна віднести: тінізацію зайнятості (переважно серед жінок), низькій рівень освіченості з питань гендерного бюджетування, відсутність наукових підходів до його реалізації.

Ціль 6. Чиста вода та належні санітарні умови. *Завдання:* забезпечення доступності якісних послуг з постачання безпечної питної води, будівництво та реконструкція систем централізованого питного водопостачання; забезпечення доступності сучасних систем водо-відведення, будівництво та реконструкція водозабірних та каналізаційних очисних споруд; зменшення обсягів скидання неочищених стічних вод; підвищення ефективності водокористування; забезпечення впровадження інтегрованого управління водними ресурсами.

До основних причин недосягнення прогресу (з позицій реалізації фінансової складової) можна віднести: недостатність фінансування національних програм будівництва та реконструкції систем водо-постачання, водозабору та водовідведення, зношеність наявних систем водокористування, відсутність стратегічних програм розвитку безпечного водоспоживання, корумпованість влади.

Ціль 7. Доступна та чиста енергія. *Завдання:* розширення інфраструктури та модернізація мережі для забезпечення надійного та сталого енергопостачання; забезпечення диверсифікації постачання первинних енергетичних ресурсів; збільшення частки енергії з відновлюваних джерел у національному енергетичному балансі; підвищення енергоефективності економіки.

До основних причин недосягнення прогресу (з позицій реалізації фінансової складової) можна віднести: гостру нестачу фінансових ресурсів для реалізації якісних реформ паливно-енергетичного комплексу, незадовільний технічний стан об'єктів електричних мереж внаслідок недостатності

фінансових можливостей для їх технологічної реструктуризації, слабку інвестиційну діяльність та недостатність покриття інвестиційними програмами розвитку галузей паливно-енергетичного комплексу, відсутність додаткових джерел фінансування ремонтно-експлуатаційних робіт, низький рівень фінансового стимулювання «пілотних» проєктів.

Ціль 8. Гідна праця та економічне зростання. *Завдання:* забезпечення стійкого зростання ВВП; підвищення ефективності виробництва на засадах сталого розвитку та розвитку високотехнологічних конкурентних виробництв; підвищення рівня зайнятості населення; скорочення частки молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок; сприяння забезпеченню надійних та безпечних умов праці для всіх працюючих; створення інституційних та фінансових можливостей для самореалізації потенціалу економічно активної частини населення та розвитку креативної економіки.

До основних причин недосягнення прогресу (з позицій реалізації фінансової складової) можна віднести: скорочення динаміки експорту товарів та послуг, втрату частини ринків збуту, недостатньо активне запровадження у виробництво інноваційної продукції та технологій; низьку фінансову підтримку розвитку інноваційних процесів та продуктів; недостатність високотехнологічних конкурентоспроможних виробництв; недостатній зовнішній попит на вітчизняну продукцію; низьку участь банківської системи та фондового ринку у фінансуванні інвестиційних проєктів та МСП; збереження високого рівня гендерної сегрегації ринку праці, в умовах якої жінки зосереджуються на посадах нижчого рівня та в секторах економіки, які традиційно характеризуються нижчими рівнями оплати праці (зокрема, галузі бюджетної сфери); збереження труднощів у працевлаштуванні окремих категорій працівників через упереджене ставлення з боку роботодавців (люди передпенсійного віку, молоді жінки репродуктивного віку або жінки, які мають маленьких дітей); недосконалість умов доступу до внутрішніх та зовнішніх фінансових ресурсів усіх суб'єктів ринку, зокрема МСП.

Ціль 9. Промисловість, інновації та інфраструктура. *Завдання:* розвиток якісної, надійної, сталої та доступної інфраструктури; забезпечення розширення використання електротранспорту та відповідної мережі інфраструктури; забезпечення доступності дорожньо-транспортної інфраструктури; сприяння прискореному розвитку високо- та середньо високотехнологічних секторів переробної промисловості, які формуються на основі використання ланцюгів «освіта-наука-виробництво» та кластерного підходу; розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій (ІКТ); застосування ІКТ в агропромисловому комплексі, енергетиці, транспорті та

промисловості; високотехнологічне машинобудування; створення нових матеріалів; розвиток фармацевтичної та біоінженерної галузей; створення фінансової та інституційної системи, що забезпечуватимуть розвиток наукових досліджень та науково-технічних розробок; забезпечення доступності Інтернету, особливо у сільській місцевості; забезпечення збільшення участі молоді у наукових дослідженнях.

До основних причин недосягнення прогресу (з позицій реалізації фінансової складової) можна віднести: відсутність комплексної державної промислової політики, політики розвитку внутрішнього транспорту, які б визначали стратегічні напрями та ключові пріоритети розвитку, і, як наслідок, відсутність відповідного фінансування; нерозвиненість механізму державно-приватного партнерства; низька фінансова ефективність діяльності транспортної галузі та низька якість транспортних послуг; низький рівень забезпечення економічності перевезень; недостатній рівень якості фінансових послуг по всій країні; слабка державна фінансова підтримка пріоритетних напрямів наукових досліджень закладів вищої освіти; низький рівень фінансування підтримки молодих вчених.

Ціль 10. Скорочення нерівності. *Завдання:* забезпечення прискореного зростання доходів найменш забезпечених 40% населення; запобігання проявам дискримінації в суспільстві; забезпечення доступності послуг соціальної сфери; проведення політики оплати праці на засадах рівності та справедливості; проведення реформи пенсійного страхування на засадах справедливості та прозорості.

До основних причин недосягнення прогресу (з позицій реалізації фінансової складової) можна віднести: низькі темпи зростання доходів населення (в порівнянні з темпами економічного зростання); недосконале податкове законодавство; фінансову незабезпеченість освітніх, медичних, соціальних та реабілітаційних послуг, нерівномірний доступ до них.

Ціль 11. Сталий розвиток міст і громад. *Завдання:* забезпечення доступності житла; забезпечення розвитку поселень і територій виключно на засадах комплексного планування та управління за участю громадськості; забезпечення збереження культурної і природної спадщини із залученням приватного сектору; забезпечення своєчасного оповіщення населення про надзвичайні ситуації з використанням інноваційних технологій; зменшення негативного впливу забруднюючих речовин; забезпечення розробки і реалізації стратегій місцевого розвитку, спрямованих на економічне зростання, створення робочих місць, розвиток туризму, рекреації, місцевої культури і виробництво місцевої продукції.

До основних причин недосягнення прогресу (з позицій реалізації фінансової складової) можна віднести: слабкий зв'язок між стратегічним, просторовим та бюджетним плануванням; недостатнє бюджетне фінансування державної підтримки заходів, спрямованих на зменшення обсягів викидів (збільшення абсорбції) парникових газів, а також цільове фінансування програм моніторингу довкілля.

Ціль 12. Відповідальне споживання та виробництво. *Завдання:* зниження ресурсоемності економіки; зменшення втрат продовольства у виробничо-збутових ланцюжках; забезпечення сталого використання хімічних речовин на основі інноваційних технологій та виробництв; зменшення обсягів утворення відходів і збільшення обсягів їх переробки та повторного використання на основі інноваційних технологій та виробництв.

До основних причин недосягнення прогресу (з позицій реалізації фінансової складової) можна віднести: недостатнє фінансування процедур поводження з відходами внаслідок відсутності дієвого механізму управління окремими видами відходів; дефіцит потужностей з утилізації відходів та низьку інвестиційну привабливість цього виду діяльності; недостатність фінансування вторинної переробки відходів внаслідок відсутності дієвих технологій рециклінгу; низьку фінансову замотивованість щодо створення моделі циркулярної економіки.

Ціль 13. Пом'якшення наслідків зміни клімату. *Завдання:* обмеження викидів парникових газів в економіці.

До основних причин недосягнення прогресу (з позицій реалізації фінансової складової) можна віднести: відсутність програм фінансування заходів, спрямованих на адаптацію до змін клімату низький рівень методичного забезпечення програм кліматичного кредитування.

Ціль 14. Збереження морських ресурсів. *Завдання:* скорочення забруднення морського середовища; забезпечення сталого використання і захисту морських та прибережних екосистем, підвищення їх стійкості та відновлення; запровадження ефективного регулювання видобутку морських біоресурсів.

До основних причин недосягнення прогресу (з позицій реалізації фінансової складової) можна віднести: недосконалість фінансово-економічних механізмів впровадження ресурсозберігаючих технологій та невиснажливого використання морських природних ресурсів; недостатню фінансову підтримку заповідної справи на місцевому та державному рівні.

Ціль 15. Захист та відновлення екосистем суші. *Завдання:* забезпечення збереження, відновлення та сталого використання наземних і внутрішніх прісноводних екосистем; сприяння сталому управлінню лісами; забезпечення

боротьби з опустелюванням, відновлення деградованих земель і ґрунтів та прагнення досягти нейтрального рівня деградації земель; забезпечення збереження гірських екосистем.

До основних причин недосягнення прогресу (з позицій реалізації фінансової складової) можна віднести: недостатній рівень фінансування процедур з управління територіями; недостатність фінансування природоохоронних програм, недосконалість економічних механізмів для стимулювання охорони земель та відтворення родючості ґрунтів.

Ціль 16. Мир, справедливість та сильні інститути. *Завдання:* скорочення поширеності насильства; збільшення виявлення постраждалих від торгівлі людьми та всіх форм експлуатації; підвищення рівня довіри до суду та забезпечення рівного доступу до правосуддя; зміцнення системи запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансування тероризму та поширення зброї масового знищення; скорочення незаконного обігу зброї, боєприпасів та вибухових матеріалів; скорочення масштабів корупції; підвищення ефективності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування; відновлення території, постраждалої від конфлікту (Донбас); зміцнення соціальної стійкості, сприяння розбудові миру та громадській безпеці (конфліктне та постконфліктне врегулювання).

До основних причин недосягнення прогресу (з позицій реалізації фінансової складової) можна віднести: недостатній рівень фінансування програм, спрямованих на протидію торгівлі людьми; недостатність фінансування відновлення критичної інфраструктури та соціальних послуг в основних сферах в рамках Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України; низький рівень економічного відновлення деокупованих територій.

Ціль 17. Партнерство заради стійкого розвитку. *Завдання:* мобілізація додаткових фінансових ресурсів на основі заохочення інвестицій іноземних та вітчизняних інвесторів; послідовне зниження боргового навантаження на економіку; розвиток партнерських відносин влади і бізнесу для досягнення ЦСР.

До основних причин недосягнення прогресу (з позицій реалізації фінансової складової) можна віднести: недостатність фінансування заходів і проєктів державно-приватного партнерства; недосконалість бюджетного законодавства в частині регулювання відносин у рамках державно-приватного партнерства; нерегульованість особливостей оподаткування окремих операцій в умовах дії договорів, укладених в рамках державно-приватного партнерства.

Розробка фінансової політики у сфері сталого розвитку зводиться до визначення цілей та завдань, на забезпечення яких запроваджуються механізми з формування, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів на світовому, міжнародному та національному рівнях. Ієрархія рівнів щодо фінансової політики сталого розвитку має наступну інституційну структуру: на світовому рівні – Організація об'єднаних націй, на міжнародному – міжнародні фінансові інститути, на національному – держави. Розподіл та перерозподіл фінансових ресурсів у відповідності до цілей та завдань сталого розвитку регулюється фінансовими механізмами.

Наразі існує загальний інтерес до розуміння інституційних механізмів та способів використання нових та інноваційних джерел фінансування з різних внутрішніх та зовнішніх джерел. Як зазначається в резолюції 65/1 Генеральної Асамблеї, такі джерела фінансування повинні бути стабільними та передбачуваними та доповнювати традиційні джерела, а не замінювати їх. У світлі недостатнього фінансування з традиційних джерел фінансування розвитку, політики повинні розглянути вжиття заходів для мобілізації нових та інноваційних джерел фінансування.

Досягти ЦСР можливо лише за умови запровадження ефективної фінансової політики їх забезпечення. Всі фінансові потоки, що формуються на державному та регіональному рівнях, мають бути оптимізовані та перерозподілені таким чином, щоб за рахунок них поступово реалізовувалися ЦСР. Уряд України має працювати над узгодженням фінансових рамок. Вважаємо, що в найкоротші терміни має бути сформована Національна стратегія фінансування, податкова та макроекономічна політика, розроблена відповідна нормативно-правова база, визначені стимули для інвестицій і державних закупівель у відповідності до цілей сталого розвитку. Також Урядом мають бути підтримані бізнес-ініціативи, розширений доступ до фінансування для малих і середніх підприємств, які будуть реалізовувати свою діяльність у напрямі досягнення ЦСР в партнерстві із банками розвитку та фінансовими посередниками.

Досягнення ЦСР – це складна задача, яка може бути розв'язана з використанням комплексного підходу і за рахунок не лише державного фінансування, а й з підтримкою інших фінансових агентів. Альтернативою доповнення політики фінансування може бути рішення про розширення фінансування за рахунок приватних ресурсів.

Впровадження нового, амбіційного порядку денного розвитку, в основі якого – сталий розвиток, вимагає ефективнішого стимулювання, кращого розподілу наявних ресурсів та додаткових коштів із внутрішніх, зовнішніх та інноваційних джерел.

Здатність Уряду мобілізувати, перерозподіляти та ефективно використовувати широкий спектр джерел фінансування, інструментів і стратегій має величезне значення для досягнення сформованих амбітних ЦСР. Недосконалість правового забезпечення, прогнозовані соціально-економічні та екологічні наслідки, а також інші виклики, можуть призвести до обмеження або ускладнення життєздатності системи фінансування сталого розвитку.

З огляду на вище зазначене, вважаємо за доцільне: розглянути рекомендації ООН щодо фінансування сталого розвитку та можливість їх імплементації до українських реалій; визначити інструменти фінансування, які орієнтуються на сталий розвиток та можуть бути застосовані Україною; діагностувати поточну ситуацію з точки зору фінансової політики та інструментів України для досягнення ЦСР і виявити спроможність цієї політики та інструментів досягнення цілей з якими Україна має проблеми.

Наразі не існує простого регуляторного рішення для фінансування сталого розвитку. Натомість має застосовуватися відповідна комбінація політичних заходів, беручи до уваги законодавчі та регулятивні варіанти, установи, програми та інструменти.

Джерела фінансування сталого розвитку

Міжурядовий комітет експертів з фінансування сталого розвитку, який був утворений із 30 експертів рішенням Генеральної Асамблеї ООН у 2013 році, запропонував відповідну політичну базу, структуровану з точки зору джерел фінансування: національний державний сектор, національний приватний сектор, міжнародний державний сектор, міжнародний приватний сектор, комбіноване фінансування.

Ці джерела трансформуються посередниками та прямими інвесторами в інструменти з метою досягнення економічних, соціальних та екологічних цілей (рис. 1).

Потоки фінансування можна класифікувати на три категорії: пільгове державне фінансування (багатосторонні організації), державне запозичення на ринках та приватне фінансування. Цей підхід підкреслює важливість вибору найбільш придатного виду фінансування відповідно до реальної ситуації, з якою стикається кожна країна.

Експертами пропонується використовувати економічні інструменти разом із наявними політичними інструментами, а також нормативними актами та державними інвестиціями, щоб допомогти зменшити витрати, пов'язані з покращенням навколишнього середовища. У цьому відношенні економіки, що розвиваються, повинні визначити та прийняти інструменти, які є гнучкими, поміркованими у використанні дефіцитних ресурсів та мотивують до зміни поведінки, генеруючи ресурси для фінансування екологічних інфраструктур.

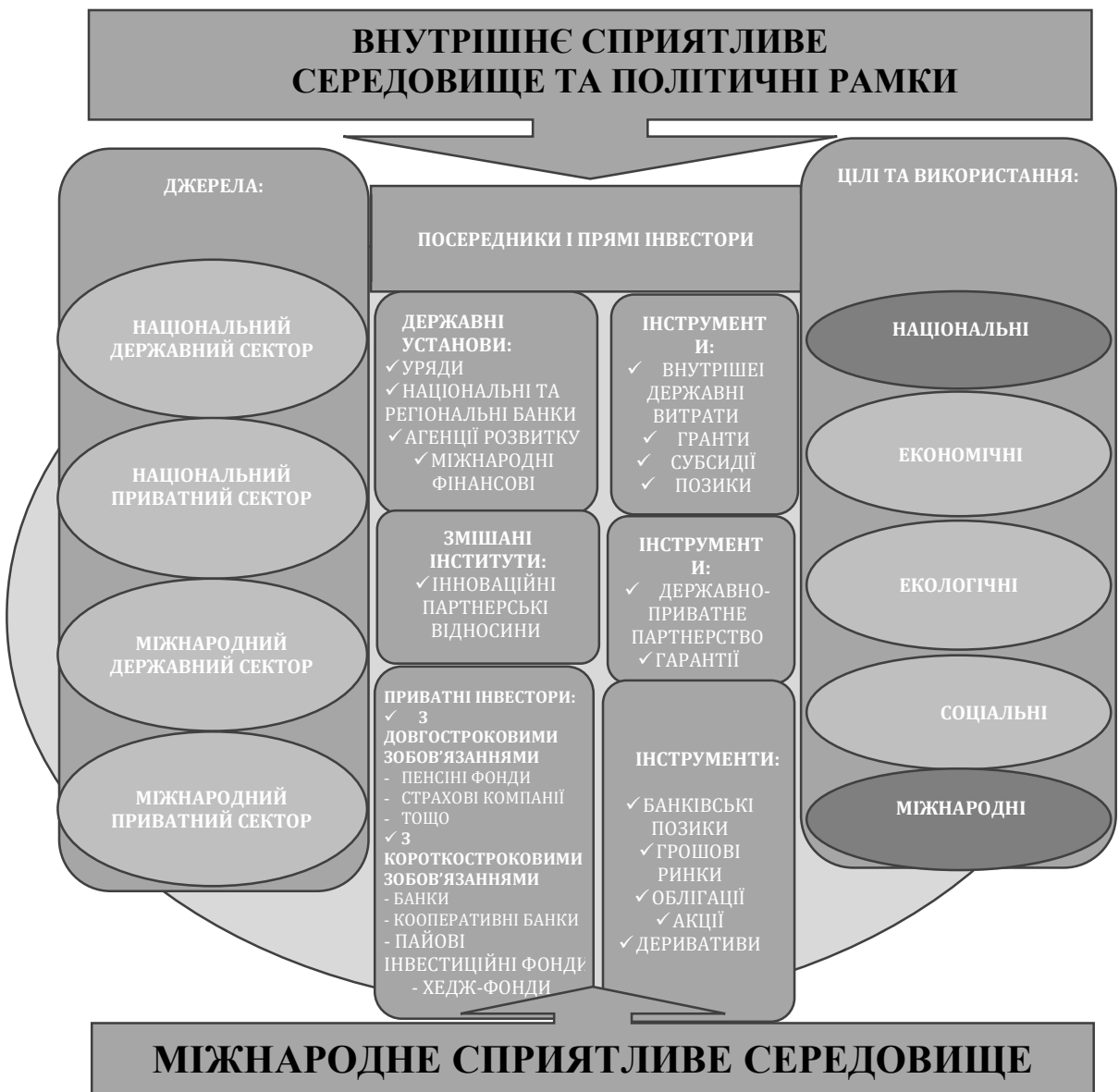

Рис. 1. Потоки коштів із міжнародних та національних джерел фінансування сталого розвитку.

Джерело: узагальнено автором

Також, в рамках державної політики, можуть бути використані інструменти, пов'язані з корпоративною соціальною відповідальністю, які будуть сприяти досягненню ЦСР.

За цим підходом інструменти можна класифікувати як інформаційні, економічні чи юридичні. Інформаційні ресурси базуються на переконанні, наприклад, шляхом проведення інформаційних кампаній. Економічні інструменти застосовуються через фіскальні та монетарні органи, намагаючись

впливати на поведінку інституцій за допомогою стимулів та ринкових умов. Нарешті, правові інструменти застосовуються через законодавчі, виконавчі та судові органи країни.

В програмі розвитку ООН [2] відмічена важливість дискримінації між різними типами потреб у фінансуванні та оцінений нинішній ступінь державної та приватної участі в різних сферах інвестицій ЦСР. Це дослідження визначило наступні основні причини, чому необхідні точні оцінки потреб у фінансуванні ЦСР, що охоплюють як державні, так і приватні потоки коштів: по-перше, для виявлення прогалин у стратегіях реалізації, застосованих для досягнення ЦСР; по-друге, оцінити можливості приватного фінансування та політику, необхідну для підтримки приватних інвестицій у досягненні ЦСР; по-третє, для розрахунку розмірів національного державного фінансування, залишкових потреб міжнародного співфінансування та відповідних рамок макроекономічної підтримки; по-четверте, підтримати мобілізацію ресурсів та забезпечити систему відповідальності.

Інструменти фінансування сталого розвитку

Для досягнення ЦСР необхідно координувати роботу міжнародного фінансового співтовариства, приватного фінансового сектору та державного фінансового сектору. На думку Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [3], державні та приватні заощадження, особливо в сприятливих ринкових умовах, повинні бути достатніми для задоволення потреб трьох основних категорій інвестицій у цьому відношенні: для задоволення основних потреб в прогресі суспільства; для створення інфраструктури сталого розвитку; для забезпечення загальнодоступних суспільних благ (актуальна у разі необхідної реакції на загрозу зміни клімату). Уряди мають порівняно невеликий контроль над агентами приватного сектору, які значною мірою визначають темпи прогресу у досягненні ЦСР, проте, у тих сферах, де можна здійснити певний вплив, уряди повинні робити це ефективно та послідовно.

Звичайно, економічні інструменти становлять важливу частину набору доступних інструментів екологічної політики. Вони разом із нормативними актами та державними інвестиціями можуть допомогти зменшити витрати на покращення навколишнього середовища, хоча така політика ніколи не може бути безкоштовною. Завданням для економік є визначення та прийняття інструментів, що поєднують екологічну та економічну політику, забезпечують гнучкість, помірковано використовують обмежені ресурси, мотивують зміни у поведінці та генерують ресурси для фінансування екологічних інфраструктур. Такі інструменти можуть включати плату за використання, збори відповідно до впливу на навколишнє середовище та податки на забруднення. Ці варіанти

відповідають більшості вищезазначених умов, особливо придатні для інтеграції екологічної та економічної політики та можуть бути розроблені для сприяння сталому розвитку. Зазначені інструменти сприяють сталому розвитку трьома способами: шляхом мотивації змін поведінки для зменшення впливу на навколишнє середовище, а отже, і обсягу необхідних інвестицій; шляхом отримання доходу, який може бути використаний для фінансування цих інвестицій; та шляхом сприяння, прямо чи опосередковано, перерозподілу ресурсів суспільства на більш здорову та стійку діяльність з екологічної точки зору.

Це особливо важливо через потреби фінансування необхідних, але дорогих інвестицій у розвиток, таких як подолання прогалів в інфраструктурі всередині країни та між регіонами. Для таких цілей створення відповідної інституційної та нормативної бази для розвитку внутрішніх ринків капіталу та підтримки розвитку внутрішніх інституційних інвесторів, наприклад, може допомогти мобілізувати настільки необхідні додаткові фінансові ресурси.

Міжнародне фінансове співтовариство, приватний фінансовий сектор та державний фінансовий сектор повинні працювати у тісній координації, щоб досягти ЦСР. Вище нами було зазначено, що ці фінансові зусилля можна класифікувати за трьома типами: пільгове державне фінансування (багатосторонні організації), державне запозичення на ринках та приватне фінансування.

У табл. 1 представлені інструменти, запропоновані ООН для фінансування ЦСР. Вони класифікуються наступним чином [4].

Усі податки спричиняють спотворення в економіці та впливають на поведінку її агентів. Податки Пігу (названі так, на честь англійського економіста А.С. Пігу) призначені для виправлення зовнішніх наслідків, отриманих внаслідок господарської діяльності. Такі фіскальні корективи для фінансування сталого розвитку включають податки на забруднення повітря, податки на тютюн, пестициди, хімічні добрива або паливо; субсидії на відновлювані джерела енергії; та інші платежі за екосистемні послуги, екологічні фіскальні трансферти тощо.

Серед інших пропозицій щодо фінансування ЦСР є розробка нових фінансових інструментів, що враховують особливі характеристики стійких проєктів. Прикладами таких інструментів можуть бути соціальні облігації та зобов'язання щодо впливу на розвиток, фінансування, орієнтоване на результати, державні гарантії, субсидювання приватних інвестицій, цільові фонди захисту навколишнього середовища, фонди підтримки розвитку підприємств, страхування від ризиків стихійних лих, краудфандинг та механізми кліматичного кредитування.

Таблиця 1

Інструменти фінансування ЦСР (за рекомендаціями ООН)

ІНСТРУМЕНТИ	ЦСР	ІНСТРУМЕНТИ	ЦСР
Податки на тютюн	3, 12	Фонди розвитку підприємств	1-16
Податки на відновлювані джерела енергії	6, 8, 12, 13, 14, 15	Страхування від катастроф	1-3, 8, 10, 16
Податки на пестициди та хімічні добрива	3, 6, 8, 12, 14, 15	Обмін заборгованістю за природу	6-9, 12-15
Податки на пальне	3, 7, 8, 9, 12, 13, 15	Краудфандинг	1-16
Платежі за послуги екосистеми	6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15	Механізми кліматичного кредитування	6-9, 12-15
Екологічні фіскальні трансферти та ринки вуглецю	6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15	Компенсація біорізноманіття	6-9, 12-15
Облігації соціального впливу та розвитку – фінансування, орієнтоване на результати	1-16	Добровільні стандарти	1-16
Державні гарантії	1-16	Грошові перекази чи фінансування діаспори	1-5, 8, 10, 16
Інвестиції	1-16	Лотереї	1-16
Екологічні цільові фонди	6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15	Біорозвідка та компенсація біорізноманіття	3

В таблиці 1 також наведено узгодження інструментів ООН із ЦСР. Результати узгодження інструментів ООН з ЦСР показують, що ЦСР 1, 2, 4, 5, 10, 11, 16 та 17 пов'язані з найменшою кількістю інструментів. Особливо це стосується тих цілей, які пов'язані зі скороченням нерівності (ЦСР 10), гендерною рівністю (ЦСР 5) та якісною освітою (ЦСР 4). Це спостереження порушує питання відсутності пропозицій щодо сприяння соціальній мобільності.

Фінансування сталого розвитку в країнах, що розвиваються

Досягненню ЦСР сприяють: політична стабільність, макроекономічна стабільність та визначеність політики розвитку. ООН підрахувала, що для

досягнення ЦСР у всьому світі потрібно вкласти трильйони доларів США. У цьому відношенні всі форми фінансування – державне, приватне, національне та міжнародне – розширилися з 2002 р., державні ресурси є основним джерелом фінансування розвитку у всьому світі. У період між 2002-2011 роками національне державне фінансування в країнах, що розвиваються, та країнах з низьким рівнем доходу подвоїлось, хоча в останніх випадках воно залишалося недостатнім для задоволення потреб сталого розвитку [5].

Надмірне збільшення національного та міжнародного боргу ставить під загрозу економічну стійкість. Стійкість боргу є основною проблемою для країн, що розвиваються. У 2019 році державний борг в останніх країнах становив 108,1% ВВП проти 29,3% у країнах, що розвиваються в цілому [6].

Наразі важливо, щоб уряд враховував потенційні макроекономічні проблеми фінансування інклюзивного та сталого розвитку, підтримуючи фіскальну стійкість та стабільність цін. Як частина макроекономічної бази, орієнтованої на розвиток, директиви зобов'язані здійснювати розумне управління внутрішнім та зовнішнім державним боргом з метою мінімізації несприятливих наслідків для рівня інфляції, обмінних курсів, процентних ставок та зростання за ознаками будь-яких потенційних ризиків. Така розсудливість повинна здійснюватися з розумінням того, що в ситуаціях слабого попиту державна політика жорсткої економії насправді може погіршити коефіцієнт боргу і не обов'язково спричиняти приплив іноземного фінансування.

Крім того, уряд повинен бути зацікавлений в тому, чи буде економічне зростання достатнім для отримання ресурсів, які спрямовуються на утримання державного боргу та інфляції на регульованих рівнях. Макроекономічної стабільності можна досягти за умови, що політика розробляється ретельно та ефективно здійснюється. Для кращого управління державним боргом уряду доцільно відстежувати детально профілі державного боргу, зокрема, слід звернути увагу на валютний склад та термін погашення державного боргу. Уряд має посилити свої індивідуальні та спільні можливості для управління потоками рахунків капіталу та боргових профілів приватних секторів-резидентів у рамках своїх зусиль із залученням фінансування для сталого розвитку.

Уряд повинен також боротися із надмірною залежністю глобальних платежів та грошової системи від однієї національної валюти. Це зробило глобальну ситуацію з ліквідністю та, відповідно, темпи зростання світової економіки та рівень цін на товари, заручниками пріоритетів внутрішньої політики основної валютної країни. Збільшення масштабів міжнародних

фінансів посилює вплив змін політики на основну країну резервної валюти, США.

Для багатьох економік, що розвиваються, особливо тих, економіки яких найменш розвинені, державне міжнародне фінансування має вирішальне значення. Міжнародні фінансові потоки до країн, що розвиваються швидко збільшувалися з 2004 по 2019 рік, головним чином за рахунок збільшення потоків приватного капіталу та грошових переказів, і меншою мірою – офіційної допомоги на розвиток.

Банки відіграють фундаментальну роль у фінансуванні, фінансові системи багатьох країн залежать від них. Внутрішній кредит збільшується, переважно у формі короткострокових банківських позик. Процентні ставки, на жаль, залишаються дуже непривабливими та не залучають стійких внутрішніх інвестицій. Ринки корпоративних облігацій хоча і мають тенденцію до зростання, але поки не роблять значного внеску у джерела фінансування. Повноцінному довгостроковому фінансуванню перешкоджає відсутність відповідних ринків облігацій. Тим не менше, це обмеження пом'якшується зростанням кількості інституційних інвесторів, які збільшують ресурси, доступні для довгострокових інвестицій у сталий розвиток.

Обсяг фінансування за програмами офіційної допомоги на розвиток збільшився після прийняття Монтеррейського консенсусу (2002 р., Міжнародна конференція з фінансування розвитку) і досяг найвищого рівня у 2013 р. Міжнародні фонди, які створюються асоціаціями між урядами, приватним сектором, громадянським суспільством та звичайними донорами для фінансування сталого розвитку, також стали ще більшими.

Таким чином, наявність надійної фінансової архітектури та співпраці із міжнародними партнерами сприятиме інклюзивному зростанню та фінансовій стабільності шляхом поєднання ініціатив, включаючи розвиток та інтеграцію фінансового ринку, реформування існуючих фінансових установ та мобілізацію фінансових ресурсів для довгострокових інвестицій для сталого розвитку.

Література:

1. Цілі сталого розвитку: Україна. Добровільний національний огляд. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/B4.pdf>
2. Schmidt-Traub, G.; Shah, A. Investment Needs to Achieve the Sustainable Development Goals; Sustainable Development Solutions Network: Paris, France; New York, NY, USA, 2015
3. Постанова Верховної ради України «Про концепцію сталого розвитку населених пунктів» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14#Text>

4. OECD. Global Outlook on Financing for Sustainable Development 2019; OECD: Paris, France, 2019; Available online: <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-topics/Global-Outlook-on-Financing-for-SD-2019.pdf> <http://www.oecd.org/development/global-outlook-on-financing-for-sustainable-development-2021>.

5. United Nations Development Program. Financing the 2030 Agenda-An Introductory Guidebook for UNDP Country Offices; UNDP: New York, NY, USA, 2018

6. United Nations General Assembly. Report of the Intergovernmental Committee of Experts on Sustainable Development Financing; A/69/315; United Nations General Assembly: New York, NY, USA, 15 August 2014

7. Забезпечення сталого розвитку регіону та управління змінами на підприємствах в умовах міжнародних інтеграційних процесів: монографія. Назарова Л.В., Кіщак І.Т., Іртищева І.О., Гуріна О.В. та ін. Миколаїв: ФОП Швець В.М., 2019

8. Stehnei M., Irtysheva I., Gurina O. Financial mechanism of the socio-oriented economic development of the Black Sea region. Baltic Journal of Economic Studies. Vol. 4, No. 4, 2018. p. 202-208. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/500>

1.7. Precision agriculture in Ukraine and prospects of it's use

Точне землеробство в Україні та перспективи його використання

В останні роки галузь сільського господарства, яка спеціалізується на вирощуванні зернових культур, демонструє активне збільшення врожайності, що реалізується на внутрішньому та зовнішньому ринках. Проте разом із цим не правильне використання ресурсів, не дотримання сівозмін культур, що виснажують землі, поступово ці фактори в купі призводять до значного зниження родючості земель, порушення їхньої структури, що відповідно і зменшує прибуток. Внесення добрив та обробіток ґрунту вже не дають такої кількості врожаю, як раніше. Собівартість продукції постійно збільшується, оскільки виснажену землю потрібно більше підживлювати і відповідно на це витрачається додаткове паливо, заробітна плата операторів, корті виконують всі операції та амортизація машин і агрегатів. Тому в сучасних умовах розвиток аграрного виробництва не можливий без запровадження сучасних технологій.

Застосування таких систем дає позитивні економічні результати, оскільки завдяки їм ми можемо раціонально використовувати ресурси, контролювати правильність використання техніки та паливно-мастильних матеріалів, кількість внесення добрив, пестицидів та посівного матеріалу. На сьогоднішній день системи точного землеробства активно використовуються як по всьому світі, так і в Україні. Проте для забезпечення максимального прибутку та зменшення витрат потрібно дані технології поступово впроваджувати на кожному етапі, тобто від обробітку ґрунту до збирання врожаю та отримання готової продукції.

Сьогодні в Україні налічується вже багато господарств, де використовують точне землеробство, порівняно з минулими роками, однак не всі з них можуть коректно розрахувати реальні економічні переваги різноманітних технологій та максимально дієві кроки до їх впровадження. Кожен використовує дані системи по-різному, бо для когось це просто автопілот сільськогосподарської машини, а інші завдяки цим системам проводять аналізи ґрунтів і використовують змінну норму висіву та внесення засобів захисту рослин, встановлюють датчики врожайності на комбайнах та багато іншого. Використання сучасних технологій на вітчизняних полях залежить від спроможності партнерів виробників правильно показати чіткий алгоритм впровадження тієї чи іншої інновації, та довести доцільність та ефективність використання сучасних методів. Тому першим фактором, який стає на заваді введення точних технологій, є недостатня проінформованість аграріїв з цього питання.

Деякі господарства не мають можливості придбати це обладнання або не хочуть ризикувати, аргументуючи це тим, що врожайність яку зараз вони мають цілком їх влаштовує і витратити не малі кошти на нові технології немає сенсу. Хоча точне землеробство дало б можливість підвищити рентабельність господарства.

Ще одна проблема запровадження є те, що у деяких господарств кількість землі досить велика і власники помилково вважають, що впровадження нових систем тільки буде забирати час, якого і так не достатньо, однак точні технології створювалися і призначені не ускладнювати, а полегшувати та удосконалювати роботу на значних масивах земель.

Всі фермери, які користуються новими системами згодні з тим що, завдяки їм вдається значно підвищити продуктивність виконання посіву, обробітку та збирання. Оператори різної сільськогосподарської техніки менше стомлюються, помилки, що спричинені людським фактором, які відбуваються під час будь-яких процесів компенсуються за допомогою електроніки, а тому заощаджується час і при цьому зростає якість робочих процесів. Також завдяки

цьому безперешкодно та впевнено можна працювати цілодобово з мінімальними простоями техніки. Значно збільшується діапазон можливостей розуміння агрономічних процесів, прогнозування і навіть управління майбутньою урожайністю, що дозволяє приблизно визначити всі затрати та прибутки. Системи точного землеробства дають можливість накопичення даних щодо характеристики і структури ґрунтів. Ще більш вагомий внесок робить процес диференційованого внесення мінеральних добрив та робота з чітко окресленими проблемними або особливими ділянками полів. Це допомагає досягти двох основних переваг, а саме: підвищити врожайність на окремих ділянках, уникнути перекриттів, вирівняти урожайність на полі та знизити витрати завдяки цільовому внесенню елементів живлення.

У сучасному світі використовується багато сучасних технологій для підвищення рентабельності виробництва. За декілька років використання систем точного землеробства в сільському господарстві можна виділити найпоширеніші з них. За допомогою GPS-обладнання можна визначити точне розташування на Землі будь-якого предмета: трактора, автомобіля, комбайна, завдяки взаємодії цього пристрою із супутником. RTK-станція, яка приймає сигнал із космічного супутника, уточнює його, посилює і прив'язує до конкретної місцевості. Системи паралельного водіння – курсопоказчики, автопілоти, що допомагають досягти точності пересування техніки полями, щоб мінімізувати перекриття або взагалі усунути їх та не робити додаткових колій. Датчик, що визначає потребу рослин в азоті під час руху трактора полем, дає змогу змінювати дозу внесення добрива, взаємодіючи з розкидачем або обприскувачем. Квадрокоптери також широко використовують у сільському господарстві, переваги їх застосування – очевидні, це і висока маневреність на невеликих полях, і низькі експлуатаційні витрати також вони дозволяють уникнути пошкоджень сільськогосподарських культур чи ґрунту. Також безпілотні апарати можна використовувати для обробітку як всього поля, так і для локального внесення ЗЗР, що дає можливість не наражати бджіл на отруєння. Крім того, використання безпілотних апаратів дозволяє суттєво зменшити кількість використаних ЗЗР, що безумовно, матиме позитивний ефект на навколишнє середовище.

На жаль, чинне законодавство фактично унеможлиблює повноцінну роботу автопілотів. Тому експлуатація дронів у сільському господарстві можлива за умови їх реєстрації у Державному реєстрі цивільних повітряних суден України. Застарілі норми унеможлиблюють реєстрацію сучасних апаратів, а тому необхідне внесення відповідних законодавчих змін у Повітряний кодекс України, а також підготовка окремих авіаційних правил для

безпілотних повітряних суден, які застосовуються у сільському господарстві, зокрема, при внесенні ЗЗР.

Портативна мобільна станція, яка дає можливість отримувати точні дані температури і вологості, вимірювати амфотерний тиск, на підставі даних робити прогноз погоди на найближчі шість годин. Комп'ютерна програма для менеджера, яка дає змогу аналізувати управлінський і бухгалтерський облік, вести планування, контроль та аналіз поля, історію сівозмін, вегетації рослин, фінансові розрахунки та облік кадрів. В Україні вже є господарства, які ввели всі вище названі складники системи точного землеробства.

Сучасні системи супроводжуються впровадженням новітніх технологій та інструментів для підвищення ефективності вирощування сільськогосподарських культур. Для інженерів і агрономів, особливо у невеликих агрофірмах, налаштування і використання необхідного програмного забезпечення, мережі датчиків та пристроїв для полів, спеціальної техніки та інших систем може бути великою складністю. Потрібно пам'ятати, що допуск помилок у технічно підвищеному господарстві повинно бути мінімальним, а краще взагалі не допускати помилок, оскільки неякісне управління негативно впливає на якість і кількість урожаю і характеристики землі. Тому ознайомлення аграріїв з правилами користування системами та інструментами, що беруть участь у ньому, є надзвичайно важливою передумовою. Також потрібно проводити поглиблений економічний аналіз, який повинен доповнювати застосування інструментів або елементів точного землеробства, щоб забезпечити рентабельності на полі.

Потрібно провести велику кількість операцій, щоб перейти до точного ведення господарства. Кожне підприємство обирає технології, які на їхню думку є найбільш необхідними і ефективними. Основні переваги, які отримує виробник при застосуванні сучасних систем досить багато.

Моніторинг врожайності дає можливість контролювати кількість зерна з кожної ділянки поля. Бо на сьогоднішній день середня врожайність на одному полі може істотно змінюватись. Це реальна можливість для того щоб, оцінити свої врожаї, вирахувати можливий наступного року та порівняти дані. Також дана технологія дає можливість виміряти вологість зерна. Це стає можливим завдяки комбайну, на який встановлюють GPS-приймач. Таким чином сільськогосподарська машина, рухаючись по полю, може визначати отриману врожайність з кожної ділянки. На основі цих даних створюють карти врожайності, щоб можна було побачити проблемні ділянки для подальшої роботи з ними.

Контроль та догляд за посівами протягом дозрівання здійснюється за допомогою дронів. Вони пролітаючи над поверхнею, роблять знімки полів.

Отримані знімки є основним джерелом інформації про посіви. Також на дронах встановлюють спеціальні спектральні камери, за допомогою яких ми отримуємо вегетаційні індекси, що дає нам дані про певні ділянки, які потребують особливого контролю, тобто пересівання або додаткове внесення ЗЗР.

Диференційований посів включає в себе можливість відключення секцій, в залежності від рельєфу поля. За допомогою цієї функції зменшуються витрати посівного матеріалу, оскільки ця система заключається в тому що, при під'їзді сівалки до розвороту, де вже є посіяне насіння, вона сама відключається і не дає можливості утворення пересівів. Лише завдяки даній функції економиться близько 3-4% з усього посівного матеріалу. Також ми можемо отримувати дані щодо фактичної площі посіву.

Диференційоване внесення добрив дає змогу індивідуального підходу до живлення культур на окремих ділянках поля. Норми добрив та ЗЗР визначаються за результатами аналізу ґрунту. Також сюди входить і система відключення форсунки оприскувача в той момент, коли він потрапляє на місце де вже ця операція була проведена.

Вартість стандартного набору для впровадження точного землеробства в своє господарство становить 3000-5000 євро. Проте дана сума досить швидко окупляється, в залежності від кількості площі. Результат роботи даної системи можна побачити на простому прикладі. Для цього візьмемо ідеальне квадратне поле площею 100 га, сучасну вісімнадцятиметрову сівалку, імпортного трактора і почнемо з процесу сіяння. Коли ми знаємо норму висіву та ціну насіння, ми можемо легко підрахувати скільки ми втрачаємо коштів на перекриттях і пересівах. В середньому перекриття без додаткових систем становить 40 см, на полі 100 га трактору з 18 метровою сівалкою потрібно проїхати 57 разів, тобто площа на яку пішло перекриття становить 22 га, також середнє пересівання становить приблизно один метр і за розрахунками загальна площа пересіві становить 9 га, загалом не потрібні затрати на посівний матеріал без точного землеробства становлять 24%. Але якщо поле має нерівності по контуру, то економія стає більшою. Також до цього всього ще й додається економія палива та зменшується амортизація техніки.

Досягти більшої врожайності можна при оптимальному використанню ґрунту, завдяки регулюванню доз при внесенні мінеральних добрив, тобто у місцях де урожайність була нижчою кількість добрив збільшують, а де урожайність була досить високою, кількість внесення не змінюють. В такому випадку збільшення зерна становить 10-20%, а також досягається максимальна рівномірність урожаю. Завдяки тому, що добрива вносяться по кожній ділянці поля, досягається економія добрив від 5 до 15%. При використанні систем точно

землеробства шанс появи перекриттів мінімальний, що також зменшує витрати на різні ресурси. Загальна економія з усіх процесів від обробітку ґрунту до отримання готової продукції складає близько 30% і це не враховуючи всіх інших переваг, таких як правильне використання техніки та своєчасне виконання усіх робіт.

В майбутньому сільське господарство буде значною мірою відрізнятися від сучасного. Багато провідних компаній інвестують великі кошти на створення нових пристроїв, систем, машин, агрегатів. На кожній із агровиставок в Україні і за її межами ми можемо бачити велику кількість нових технологій, які в найближчому часі можуть вийти у світовий ринок. Однак більшість з цих моделей перебуває на стадії розробки або випробувань в реальних умовах. Однією з найбільших переваг автономної сільськогосподарської техніки є те, що вона виключає втручання людського фактору в усіх процесах, що в свою чергу зменшує кількість помилок або взагалі не допускає їх. Також зникає питання з кадрами, бо в українських реаліях деякі працівники є не достатньо кваліфікованими або ставляться до своєї роботи не належним чином, що призводить до не якісного виконання робіт і втрати прибутку. Дедалі більше країн інвестують в розробку безпілотних тракторів, а в свою чергу виробники розробляють нове електронне обладнання та програмне забезпечення з метою удосконалення існуючих машин і агрегатів.

Існує нова сучасна цифрова платформа точного землеробства, вона була розроблена вченими, яка спрощує спостереження за сільськогосподарськими полями, що називається Crop Monitoring. Вона дещо відрізняється від попередників, бо має деякі особливості. Однією з найголовніших із них є застосунок Scouting. Це мобільна програма, в якій видно цифрові карти полів. За допомогою цієї програми фермер може в пару кліків виявити проблемне поле та дати завдання дронам чи квадрокоптерам, які переміщуються безпосередньо до обраного місця і перевіряють проблемні місця і проводять дії по боротьбі з бур'янами чи комахами, цим самим заощаджуючи час на прийняття рішення і усунення проблеми. Ще однією з головних переваг цієї програми є те, що всі дані, які ми можемо бачити на планшеті засновані на супутникових знімках. Це допомагає аналізувати характеристику поля та стан конкретних ділянок, що значно скорочує час реакції. Також з отриманих супутникових даних ця система аналізує погодні дані, що дає змогу господарствам точно і вчасно застосовувати полив на полях та запобігати пошкодження рослин від морозу чи спеки.

На сьогоднішній день створюється велика кількість програм, що вже скоро можуть бути доступними на ринку і які будуть полегшувати та покращувати всі процеси сільського господарства та зменшувати втручання людини, щоб уникнути помилок. Наприклад роботизовані ферми, які за

допомогою сотень датчиків та механізмів зможуть самостійно відстежувати, прогнозувати, вирощувати і збирати врожай практично без втручання людини.

Впровадження сучасних технологій обробітку ґрунту не залежно від призначення і особливостей використання, мають однакові проблеми до адаптації на вітчизняних господарствах. До цього списку входить: не належна підтримка збоку держави, досить велика собівартість, дані системи потребують сучасної сільськогосподарської техніки, яку мають не всі фермери, та відкритий доступ до інформаційних систем. Тому для більш активного використання сучасних технологій та збільшення кількості продукції необхідно: покращити рівень підготовки і кваліфікації працівників аграрної галузі; сприяти розвитку аграрної науки та інтелектуального потенціалу АПК; також держава може фінансово підтримувати сільськогосподарські підприємства, які займаються інноваційною діяльністю або активно її впроваджують і використовують; потрібно підтримувати інвестування на реалізацію відповідних програм інноваційної діяльності, щоб в майбутньому мати більш точні і корисні системи.

На фоні падіння світових цін та не сприятливих кліматичних умов, тільки підвищення ефективності робіт та зменшення витрат дає змогу господарствам отримувати максимальну рентабельність. Технології точного землеробства коштують не малих грошей і потребують багато часу і зусиль для їх впровадження, проте в замін дають економію витрат і більшу врожайність. Навіть базові новітні системи мають низку важливих переваг, без яких доволі важко досягти гарних результатів, основними серед яких є: збільшення продуктивності праці; більш екологічний обробіток ґрунту; можливість працювати як у світлу, так і темну пору доби завдяки використанню GPS-моніторингу, забезпечується ефективне використання техніки, своєчасне виконання всіх робіт, раціонально використовується посівний матеріал та добрива. Згодом почнуть домінувати безпілотні машини та автономні системи. З кожним роком кількість нових технологій буде зростати і в найближчому майбутньому більшість робіт будуть виконувати безпілотні сільськогосподарські машини, що забезпечить максимальну продуктивність всіх процесів виробництва. Розвиток робототехніки за останні роки привів до того, що їх використовують майже всюди, а особливо там, де людині знаходитися небезпечно. Також використання дронів для сільськогосподарських цілей дає можливість збирати інформацію про стан полів та записувати отримані дані в електронну карту поля. Безпілотні літаки мають змогу вносити поживні речовини та проводять обприскування рослин пестицидами, добривами. Але найбільш ефективним і складним завданням для покращення ведення виробництва є впровадження і використання безпілотних

наземних сільськогосподарських машин. Проте теорія і практика керування даними машинами інтенсивно розвивається. За рахунок сучасних систем можна збільшити кількість виробництва валової продукції, покращити її якість, зменшити її собівартість. Точність, продуктивність, якість – невідворотне майбутнє сільськогосподарського виробництва.

Література:

1. Точне землеробство: особливості і складності впровадження.
<http://agroportal.ua/ua/views/blogs/tochnoe-zemledelie-osobennosti-i-slozhnosti-vnedreniya/>
2. Точне землеробство – ресурсозберігаюче землеробство.
<http://kas32.com/ua/post/view?id=66>
3. Точне землеробство: кожен колосок – як на долоні.
<http://agro-business.com.ua/agro/idei-trendy/item/14321-tochne-zemlerobstvo-kozhen-kolosok-iak-na-doloni.html>
4. Як почати впроваджувати точне землеробство на підприємстві?
<https://smartfarming.ua/insayty/yak-pochaty-vprovadzhuvaty-tochne-zemlerobstvo-na-pidpryyemstvi>
5. Чи потрібно аграрним компаніям України переходити на «точне землеробство»?
<https://latifundist.com/blog/read/160-chi-potrбно-agrarnim-kompanyam-ukrani-perehoditi-na-tochne-zemlerobstvo>
6. Безпілотні трактори. Коли виїзд у поле?
<https://traktorist.ua/articles/Bezplotn-traktori-Koli-vihd-v-pole>
7. Цифрові технології в землеробстві: проблеми та перспективи.
<https://propozitsiya.com/ua/cyfrovi-tehnologiyi-u-zemlerobstvi-problemy-ta-perspektyvu>

1.8. The latest trends in economic activity in the regional labor market Інноваційні механізми функціонування інвестиційного ринку

Термін "інвестиційний ринок" зараз широко використовується в економічній літературі і, звичайно, як заведено, це поняття по-різному тлумачать. З нашої точки зору, інвестиційний ринок формує його суб'єкт – інвестор, тобто суб'єкт господарювання, який має інвестиційні ресурси, але в той же час у якого виникає попит на додаткові інвестиції та інвестиційні товари.

Інвестиційний ринок – це економічна категорія, що являє собою збалансованість попиту та пропозиції на інвестиції. У країнах з розвинутими ринковими відносинами інвестиційний попит і пропозиція збалансовані через механізм ціноутворення на базі урівноважених цін на інвестиції та інвестиційні товари. Система урівноважених цін формується мікроекономічними пропорціями у процесі виробництва та збуту, головною з яких є співвідношення «інвестиції — приріст інвестиційних товарів (капітального майна)». При цьому ринок характеризується випереджаючим розвитком інвестиційної пропозиції та відносно стабільним попитом [29, с. 69-70].

Для стимулювання інвестиційного попиту товаровиробників і розвитку конкуренції між ними держава застосовує систему заходів антимонопольного регулювання.

Механізм дії урівноваженості полягає в наступному: інвестор, вкладаючи кошти, розраховує отримати максимальний прибуток за мінімальних витрат. Він віддає перевагу найприбутковішим активам (інвестиційним товарам) з найвищою нормою прибутку на вкладений капітал. Ця ефективна галузь залучає більшу масу капіталу. Відповідно попит на інвестиційні товари починає перевищувати пропозицію, і їхня ціна збільшується. Висока ринкова ціна таких товарів є індикатором їхньої привабливості для інвесторів з точки зору віддачі інвестицій - їх доходності [28, с. 105 - 106].

Перелив інвестицій у зазначену галузь призведе до підвищення пропозиції цього інвестиційного товару та, як наслідок, до зниження його ціни. Інвестиції ж спрямовуватимуться на нові високоприбуткові виробництва, що в майбутньому неминуче призведе до розширення попиту на інвестиційні товари, виробництва їх нових видів і стимулювання діяльності інвесторів у використанні прибутку та нагромадженні капіталу, а також до створення умов для розвитку підприємств, які виступають на ринку основними продавцями інвестиційного товару [29, с. 128].

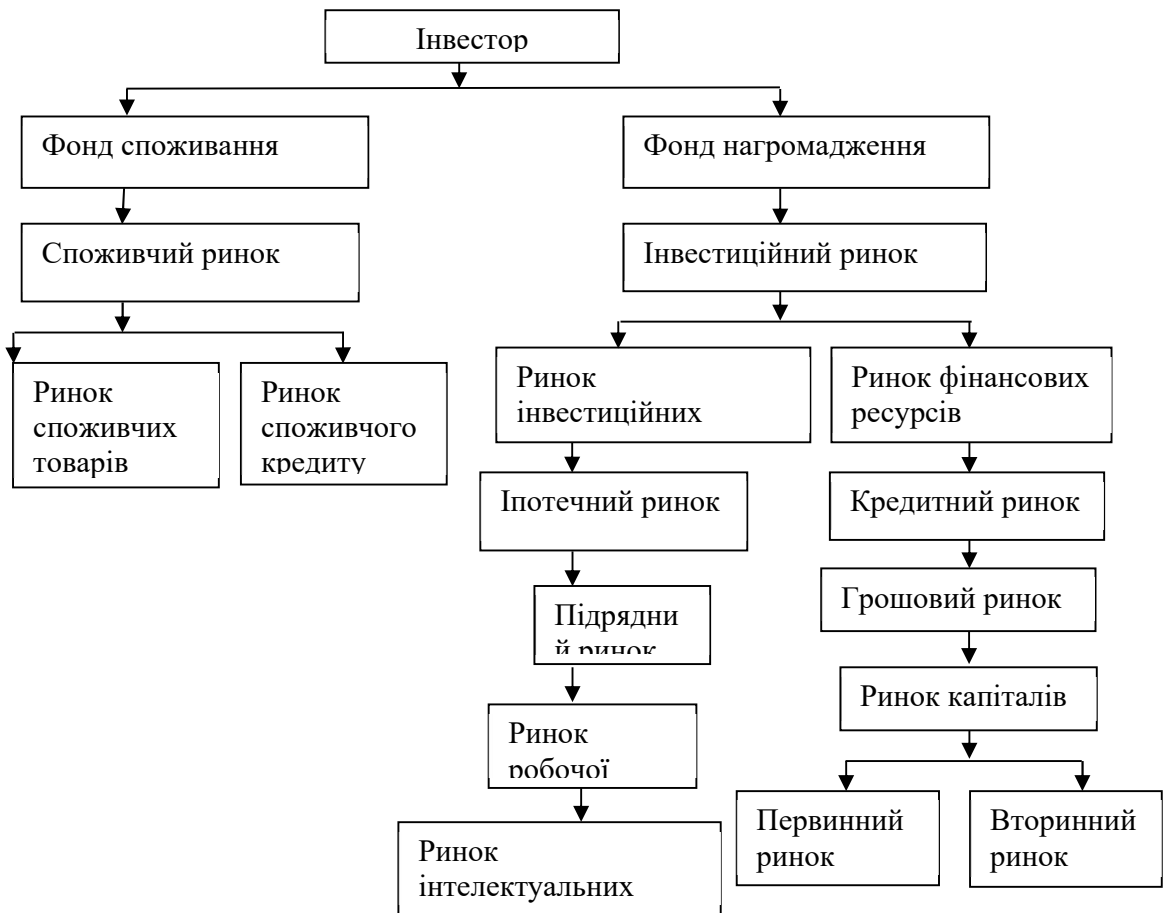

Рис. 1.2. Схема взаємодії ринків.

*Складено автором

Інвестиційна діяльність завжди починається з ринку, оскільки заощаджень і поточних доходів потенційному інвестору, як правило, не вистачає. Крім цього, інвестор зазвичай намагається залучити акціонерний капітал з метою зменшення ризику та розподілу відповідальності. Схема взаємодії ринків наведена у рис. 1.2 [12, с. 55].

Інвестиційна привабливість компанії відображає такий її економічний та фінансовий стан, при якому потенційний інвестор може прийняти рішення про вкладення вільних коштів у розвиток даного підприємства без великого ступеня ризику втратити їх або не отримати відповідний дохід на вкладений капітал.

Для визначення інвестиційної привабливості можна використовувати наступні загальноекономічні показники [13, с. 87-92]:

– залишкова та відновлювальна вартість основних засобів;

- загальний обсяг чистого і балансового доходу;
- рентабельність;
- стан сировинної бази;
- розмір земельної площі, яку займає підприємство.

Оскільки оцінка компанії за цими показниками характеризує його інвестиційну привабливість не повною мірою, то для більш поглибленого аналізу привабливості підприємства у світовій практиці використовується система відносних показників, які характеризують [26, с. 67]:

- ліквідність;
- платоспроможність;
- дохідність;
- ефективність використання активів.

Після задоволення власних потреб потенційний інвестор вивчає кон'юнктуру інвестиційного ринку. Ринок реальних активів (інколи застосовується термін "матеріальних чи фізичних активів") пропонує інвестиційні товари та послуги: нерухомість, ділянки під будівництво (іпотечний ринок); обладнання, будівельні матеріали, дослідницькі, конструкторські, будівельні, монтажні, пусконаладжувальні та інші роботи і послуги (підрядний ринок); нові технології, ліцензії, патенти на винаходи та відкриття, досвід, знання, ноу-хау, інжинірингові послуги (ринок інтелектуальних цінностей). На цьому ринку реалізується також робоча сила як інвестиційний товар, тобто продається здатність до праці за наймом [31, с. 132-133].

Ринок фінансових ресурсів розподіляється на грошовий ринок (ринок цінних паперів - боргових свідоцтв з термінами погашення менше одного року), ринок капіталів (довгострокових цінних паперів та корпоративних акцій) і кредитний ринок (боргових зобов'язань за довгостроковими кредитами). Іноді цей ринок називають ринком позичкового капіталу [19, с. 49].

Ринок капіталів, у свою чергу, розподіляється на первинний (розміщення нових цінних паперів) та вторинний (торгівля цінними паперами, які були випущені раніше і знаходяться в обігу).

Фондові біржі - є вторинними ринками капіталів, оскільки на них котируються цінні папери, які вже знаходяться в обігу. Корпорація, акціями якої здійснюється торгівля на фондовій біржі, не бере участі в операціях на вторинному ринку і, відповідно, не отримує якого-небудь прибутку від їхніх продаж. Також існують вторинні ринки для різних інших фінансових активів [10, с. 113].

Найбільш важливою частиною ринку інвестицій є ринок інвестиційних товарів. Виробництво та рух цих товарів на ринку забезпечується елементами

інвестиційної інфраструктури. У країнах з розвинутою ринковою економікою мережа цих елементів є надзвичайно широкою. Головне завдання інвестиційної інфраструктури - обслуговування інвестиційної сфери, задоволення інвестиційного попиту [35, с. 51].

Оскільки ринок інвестицій та інвестиційних товарів - це вільне від державного керування підприємництво, ґрунтоване на різних, переважно приватних формах власності та вільному обміні товарами між виробниками та споживачами відповідно до цін попиту та пропозиції, то і кількість представників кожного елемента інвестиційної інфраструктури має бути значною. У протилежному випадку монополізація функцій того чи іншого елемента інвестиційної сфери веде до зростання цін на інвестиційні товари та породжує інфляційні процеси [38].

Головним інвестиційним товаром є продукція проектно-дослідницьких, будівельних, монтажних підприємств, фірм та постачальників матеріально-технічних ресурсів, яка загалом забезпечує інвестиційний процес. На інвестиційному ринку працює велика кількість різних посередників, які створюють його інфраструктуру (рис.1.3) [22, с. 84].

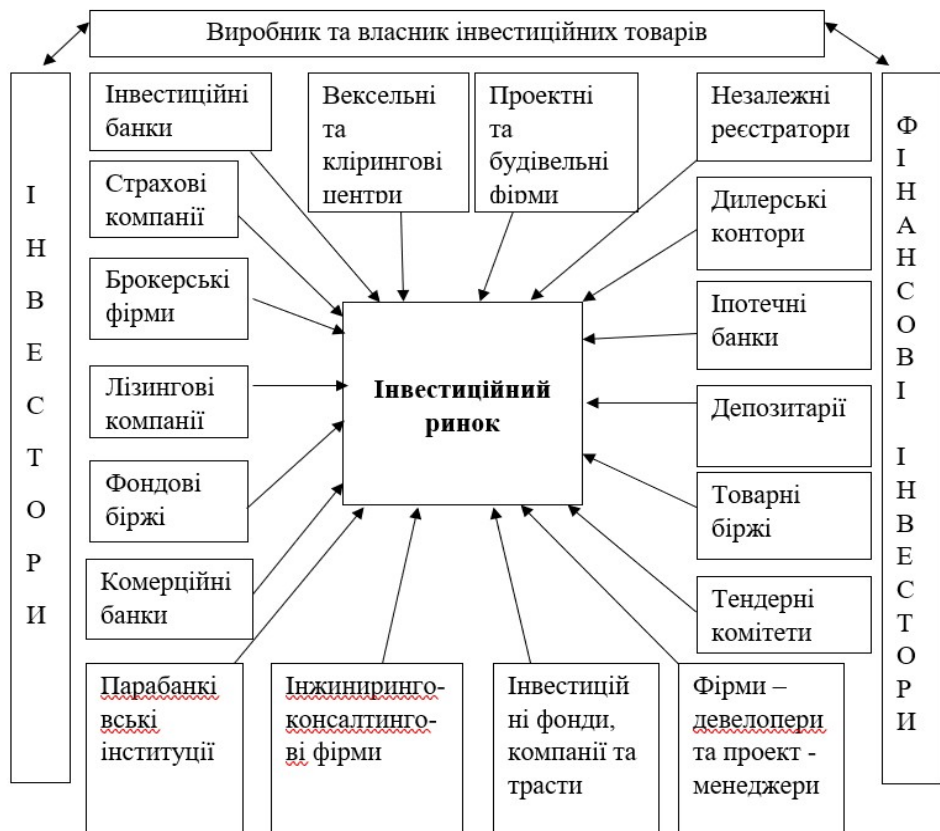

Рис. 1.3. Інфраструктура інвестиційного ринку

*Складено автором

Саме взаємодіями цих посередників і характеризується стан інвестиційного ринку.

П. Самуельсон звернув увагу на тісний взаємозв'язок та взаємозалежність заощадження і нагромадження (інвестування). Розглядаючи історичні особливості слаборозвинених країн, він зазначав «збереження старих феодальних традицій» щодо торгівлі, промисловості та ощадливості, в яких «якісна структура інвестицій часто хибна з точки зору національного розвитку». Багато обмежених заощаджень йде на створення скарбів із золота та коштовностей, розкішні житлові будинки, спостерігаються «...тенденції багатих прошарків накопичувати свої заощадження за кордоном – легальними і нелегальними шляхами», що робить недоступними їх використання національною економікою для внутрішнього розвитку [37, с. 33].

Весь комплекс чинників, що визначають інвестиційний клімат, можна поділити на три групи [31, с. 86 - 90]:

1) Інституціональні: внутрішня і зовнішня політична стабільність, національне законодавство в цілому і політика держави щодо іноземних інвестицій, господарське і фінансове право, міцність державних інститутів, український менталітет, ступінь державного втручання в економіку, культура.

Поведінка суб'єктів господарювання формується не тільки в умовах правового економічного поля, а й під впливом рівня усвідомленості, доступу до інформації і знань, культури та менталітету. Однією з особливих рис поведінки людини у нашому суспільстві, що протягом багатьох століть успадковується, є розкрадання. Економічну основу розповсюдження розкрадання як традиційного відтворювального елементу господарювання становить відсутність масової дрібної приватної власності. Історична практика цивілізованих країн Заходу засвідчує, що тільки поступовий, еволюційний відтворювальний процес формування приватної власності має майбутнє. Формування дійсно трудової приватної власності потребує часу. Пояснюється це тим, що нагромадження капіталу на базі трудової приватної власності досягається за рахунок заощаджень трудових доходів та їх розширеного відтворення протягом кількох поколінь. На базі трудової приватної власності формується філософія середнього класу [31, с. 63].

2) Економічні: загальна характеристика економіки, ємність фондового ринку, характеристика банківської сфери, стабільність національної валюти, ринкова та інвестиційна інфраструктура, інформаційна відкритість і традиційність, податки і тарифи, вартість робочої сили, доступ до факторів виробництва.

3) Соціально-психологічні: соціальний рівень розвитку суспільства, рівень кваліфікаційної підготовки робочої сили, доступ до факторів виробництва.

1.9. Land use in Ukraine on the basis of sustainable development and rational use

The land is the basis of human existence, which determines its important role in the socio-economic development of any society. As the basis of the ecosystem, tool and object of production, the object of property rights, it is the basis of sustainable development, a condition of social progress and human well-being. Modern development of the agrarian economy, regardless of the socio-economic orientation of the country and the method of production it is becoming more environmentally friendly and requires the preservation and reproduction of natural resources and their rational use. Land resources play an important role in the development of the country's productive forces. Therefore, rational land use is a mandatory component of a comprehensive system of exploitation and protection of natural resources and it is the focus of many scientists and requires further research.

The modern system of land use is considered as a complex object, characterized by a variety of forms of ownership, intended use, dynamic development (change in the composition of land, facilities), as well as obtaining maximum economic profit in the process of use. This, in turn, deepens the problems of anthropogenic pressure on land resources, irrational land use, land structure.

The problem of rational use and protection of land is the subject of research by many scientists. Various aspects of land relations in modern economic conditions are considered, in particular, in the works of Andriychuk VG, Gorlachuk VV, Zubtsya MV, Danilenko AS, Dobryaka DS, Mesel-Veselyaka VY, Novakovsky L.Ya., Sabluka PT, Tretyaka AM, Fedorova AM, Fedorova MM and a number of other economists. However, many issues remain unresolved.

The purpose of the study is to analyze the current problems of sustainable land use and substantiate the strategy of rational land use in agricultural formations, which will increase the efficient use and protection of land resources.

The basis of sustainable development of the country is the land, which is considered as a physical object, with its topography and spatial characteristics. In a broader sense, the concept of land resources is used, i.e. the basis of natural and social (social) life.

Considering land resources as an integral part of the ecosystem, it should be assumed that the ecosystem is the only natural complex formed by living organisms and their habitat, where living and non-living elements are interconnected by metabolism and energy.

For land to be a constant source of human wealth, it must be used rationally. This requires the concept of sustainable land use.

Sustainable land use is a system of social development relations in which the optimal ratio between economic growth, normalization of the quality of land resources, meeting the material and spiritual needs of present and future generations is achieved. In substantiating the need for sustainable land use, its importance for the conservation of land resources, it is necessary to rely on basic social, economic and environmental laws and principles.

Land is the most important component of natural resources; the basis of flora and fauna; reservoir of natural resources; operational base of industry, settlements and roads; the main means of production in agriculture. Therefore, rational land use is a mandatory component of a comprehensive system of exploitation and protection of natural resources.

The lack of proper legal and economic mechanisms in Ukraine to stimulate rational land use has led to a significant deterioration in the quality of the fund, in particular to the deterioration of the ecological condition of soils, whose fertility is declining.

In the soils of Ukraine there is a negative trend of a sharp decrease in the level of humus (annual decrease of 0.5-0.6 tons per hectare). Annual losses of humus due to mineralization and soil erosion amount to 32-33 million tons, bringing more than 10 billion UAH in losses. To this negative trend were added the processes of soil depletion due to intensive use of arable land in the absence of crop rotations (less than 25% of farms adhere to crop rotations) [1].

The problem of rational use of land resources, which is almost the main prerequisite for improving the efficiency of both agricultural and social production in general, is determined mainly by the structure of land use, optimization of the ratios of its main components. Statistics shows that in Ukraine: more than 800 thousand hectares of degraded, unproductive and man-made contaminated lands are subject to conservation; 141 thousand hectares of disturbed lands need reclamation and 253 thousand hectares of unproductive lands need improvement; 13.3 million hectares, including 10.6 million hectares of arable land, are eroded lands; ravines occupy 140.4 thousand hectares; more than 6 million hectares of land are systematically exposed to wind erosion, and up to 20 million hectares per year with dust storms. The quality of land resources is also significantly affected by hydrometeorological and dangerous exogenous geological processes and phenomena (villages, landslides, karsts, subsidence, abrasion, destruction of reservoir shores, etc.), which are common in more than 50% of the territory. The processes of soil degradation due to man-made pollution have intensified: soil contamination by radionuclides, heavy metals and pathogens [2].

It is also important to note that in Ukraine there is a fairly high agricultural land development - 68.9%, and forest cover is 17.6% [3], which is the minimum forest

cover among European countries (Romania - 29%, Bulgaria - 30%, the Czech Republic - 33 %, Slovakia - 41%, Germany - 30%, Norway - 27%, Sweden - 60%, Italy - 33%, Spain - 27%, France - 28%, Poland - 29%, Greece - 44%) [4].

In the context of sustainable development, a distinction should be made between the concept of land use as a material (physical) object and a set of social, economic, urban, agricultural, environmental, legal and other relations that provide a special order of use, ownership and, in some cases, disposal land and special stability of rights. According to AM Tretyak, "land use" should be understood as the process of human (society) use of the integrated potential of the territory, which includes all resources in the relevant area of geospace, is a part of the socio-territorial complex of the regional level and complicates its structure. in the process of regulating land relations "[5]. Considering land use as an integral part of the ecosystem, it should be assumed that the ecosystem is the only natural complex formed by living organisms and their habitat, in which living and non-living elements are interconnected by metabolism and energy [6]. In a broader sense, land use is considered not only as a natural and organizational formation, but also as the basis of human life. That is why, land use is an environment of real natural and social life, which belongs to a universal category that expresses a certain set of natural and social objects and their properties. Rational land use means maximum involvement in the economic circulation of all lands and their effective use for the main purpose, creating the most favorable conditions for high productivity of agricultural land and obtaining per unit area of maximum production at the lowest cost and labor costs [7].

Rational use and protection of land are two interrelated processes aimed at increasing the productive forces of the land. They include:

- optimization of the distribution of the land fund between the branches of the national economy and its use in each should be as efficient as possible;
- optimization of the structure of certain types of land (arable land, perennial plantations, hayfields, pastures, forests, underwater lands, etc.) in accordance with natural and economic zones and areas;
- development and implementation of a rational system of agriculture, which includes tillage, fertilizers;
- liming of acidic and gypsum saline and saline soils, technology of growing crops, crop rotation system, etc.;
- drainage of wetlands and wetlands and irrigation and flooding of arid lands.

The strategic task of state policy in the field of agricultural land use is to ensure the rational use and protection of productive lands, preservation, reproduction and increase of their fertility.

Studying the experience of countries with market economies [8], the tools of environmental impact on the economic interests of the land user are:

- tax benefits for the implementation of environmentally friendly activities (production of environmentally friendly agricultural products, anti-erosion organization of land use, maintenance of biodiversity);
- soft loans at interest rates for environmental investments;
- subsidies for the implementation of environmental programs of national importance (rational use, conservation and expanded reproduction of land resources, landscaping, conservation of natural objects);
- subsidies for agriculture in a particularly limited mode, growing products without pesticides;
- compensation on a non-repayable basis for the withdrawal from intensive use and allocation for conservation of degraded and unproductive lands in order to restore and preserve their natural properties.

All levers of influence on land users and landowners in Ukraine can be divided into incentive and punitive. The stimulating economic levers in the study area include [9]:

- providing tax and credit benefits to citizens and legal entities that carry out at their own expense the measures provided for by national and regional land use and protection programs;
- allocation of state or local budget funds to citizens and legal entities to restore the previous state of lands violated through no fault of their own;
- exemption from payment for land plots that are at the stage of agricultural development or improvement of their condition in accordance with state and regional programs;
- compensation from the budget for the reduction of income of landowners and land users due to the temporary conservation of degraded and unproductive lands that have become so through no fault of their own.

Punitive economic levers in the study area include civil, administrative or criminal liability of citizens and legal entities that have violated land legislation [9]. The most common type of punishment is a fine as a fine imposed by the court in the cases and amounts established in the Special Part of the Code of Administrative Offenses [10]. We believe that fines in Ukraine are very low and often violators of land legislation in the field of land protection are willing to pay a fine, as environmental measures are tens or even hundreds of times more expensive.

In today's socio-economic environment, there is a need to further develop effective forms of land tenure management and rational land use, correct mistakes and solve existing problems based on the experience of land management through the functions of land as a natural resource - the main national wealth.

The ecological approach to the rational use of agricultural land resources involves the protection and preservation of soils as the main component of nature,

the restoration of the beneficial properties of soil cover [8]. In this case, it would be justified to reduce the maximum period for which long-term land lease can be provided. In this case, if the tenant used the land in good faith, did not impair the quality of the soil, he may have a preemptive right to re-lease. Thus, it can help maintain soil quality.

The purpose of the strategy of rational land use in agricultural formations should be to identify and implement the main directions of state land policy aimed at improving lease land relations, creating favorable conditions for sustainable development through planning and land management, formation of national land tenure and land use planning, land tenure and land use, ensuring the transition and development of domestic agricultural land use on the basis of sustainable development.

The strategy of rational land use in agricultural formations should be based on the following principles:

- complexity, which involves a combination of natural, economic, social and other factors, provided an integrated balanced combination of state and democratic institutions;
- systematic character as a basis for revealing the relationships and interdependencies between all the leading structural factors of the managed system "man - land resources - production" accepted for analysis;
- functionality as a factor that ensures the interconnectedness of management measures in the system of land relations;
- controllability, the defining condition of which is purposeful regulation of land tenure and land use processes;
- stages, which ensure the implementation of the program principles of sustainable development of land relations.

The components of the strategy of rational land use in agricultural formations are:

- Improving the legislative, regulatory and institutional framework and tools for further regulation of leased land relations, creating favorable conditions for planned and sustainable development of all territories of Ukraine.
- Strengthening the system of guarantees of land ownership, creating conditions for efficient management of land.
- Introduction of an integrated approach to land management, increasing its coordination and efficiency.
- Increasing the role of land management and other tools for regulating land lease relations in the processes of spatial development of the country.
- Improving land valuation and land use payment systems, increasing land rent revenues to local budgets.
- Involving the public in the land use planning process.

- Strengthening land protection and ensuring environmentally sound use of land resources. [11]

To ensure sustainable development, it is necessary to form such a land ownership right, which clearly defines the competence of land use entities, establishes the authority to own, use and dispose of land. Environmental and economic components of land use, social ties and processes must be fully embodied in land ownership relations. Ensuring this principle will contribute to the sustainable development of society [5].

One of the regulatory tools for sustainable land use is a management system based on the recognition of land as a source of wealth. We believe that land management should cover all processes of land relations, land use and land tenure, in particular: land management, the formation of a rational distribution of land between sectors of the economic complex, measures for efficient use and protection of land.

The most complete assessment of the natural and economic condition of land resources is provided by the system of state land cadastre, on the basis of which the issues of rational land use organization must be scientifically substantiated. Recently, there is a need to introduce a new component - registration of land tenure, land use and real estate, which reflects the legal status and economic status of land use for its intended purpose.

The study found that land registration helps to solve both economic and social problems. A well-designed registration system ensures the development of the land market and increases the efficiency of land use, as well as the protection of real estate rights, which greatly normalizes the economic life of the country. Management of rational land use is carried out by means of constant monitoring of land resources by the state.

Land resources are not just a factor of production, but the good that provides the spatial and territorial prerequisites for the use of the resource base of economic and social development, as well as its reproduction. In view of this, the issue of rational use and protection of land resources should become a priority of not only economic but also social and environmental policy.

Due to the inconsistency of certain stages of land reform in Ukraine and a simplified approach to solving a number of problematic issues, changes were made of a purely external nature, both in relation to land tenure and the nature of land use. Qualitative changes in strengthening the social and environmental orientation of the involvement of land resources in economic turnover, improving the institutional support of property relations and organizational and legal forms of organization of agricultural production has not happened. Therefore, there is a need to create an effective mechanism for improving land policy in the context of sustainable development, which will contribute to the investment of agro-technical and

environmental works, which will increase the socio-economic and environmental efficiency of land use in Ukraine.

Rational land use largely depends on the methods used and the ability of agricultural enterprises to provide it with means to increase fertility, and accordingly on the level of competent management of these processes. Ecological and economic tools for management and regulation of land use in the direction of its rationalization involves the use of both market and state regulators.

The mechanism of economic incentives for the rational use and protection of land in Ukraine exists, but its effectiveness depends on a balanced combination of coercive and restrictive regulators with regulators of incentive and compensatory nature, which, in turn, provide favorable conditions for land conservation and environmentally safe technologies and methods of activity.

Referenses:

1. Третяк А. М. *Стратегія реформування земельної політики в Україні на сучасному етапі* // *Землевпорядний вісник*. 2009. – № 6. – С. 12-20.

2. Про Загальнодержавну програму використання та охорони земель: Закон України (проект). [Електронний ресурс]. – Доступний з http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF2JY00A.html.

3. Синякевич І. М. Екологічна і лісова політика : зб. наук.-техн. праць НЛТУ України / І. М. Синякевич. – Львів : Вид-во ЗУКЦ, 2008. – Вип. 4. – 144 с.

4. Україна у цифрах 2013 : стат. зб. [Електронний ресурс]. – Доступний з [http://lib-rary.oseu.edu.ua/docs/Ukraine u cifrah-2011 .pdf](http://lib-rary.oseu.edu.ua/docs/Ukraine_u_cifrah-2011.pdf).

5. Третяк А. М. Зміна пріоритетів земельної реформи у зв'язку з удосконаленням економічних відносин власності на землю // *Вісник аграрної науки*. – 2008. – №2. – С.5–10.

6. Другак В. М. Теоретичні та методичні основи економіки землекористування / Другак В. М. – К.: ЦЗРУ, 2004 – 129 с.

7. *Деякі інституціональні аспекти земельних відносин в Україні: стан та напрямки вдосконалення: [наук. видання] / НАН України, РВПС України / [І. К. Бистряков, О. С. Новоторов, Т. С. Ніколаєнко та ін.]. – К., 2002. – 134 с.*

8. Власов В. І. Сільське господарство Польщі після вступу до Європейського Союзу / В. Власов, М. Оніщук, О. Овсянніков // *Економіка АПК : міжнар. наук.-виробн. журнал*. – 2005. – №. – С. 121–122.

9. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р., № 2768-III // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 2008 р. / Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.bookshunt.ru/ad_go_u.php.

11 Мельник Л. В. Стратегічні засади раціонального землекористування в аграрних формуваннях [Електронний ресурс] / Мельник Л.В. // Науковий вісник НУБіП України. – Режим доступу: http://www.khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_126/29.pdf.

1.10. The main problems of the Ukrainian national innovation system formation and the prospects for the establishment of the state strategic management institute of innovation activity

Основні проблеми формування національної інноваційної системи України та перспективи становлення інституту державного стратегічного управління інноваційною діяльністю

В епоху глобалізації світової економіки основа успішного позиціонування країни лежить в постійному інноваційному оновленні, спрямованому на досягнення максимальної продуктивності, конкурентоспроможності, розвитку людського капіталу. У промислово розвинених країнах від 50 до 90% зростання ВВП визначається інноваціями та технологічним прогресом. Інновації виступають обов'язковою умовою, «двигуном» розвитку всіх секторів промисловості та сфери послуг. Проблема формування національної інноваційної системи (далі НІС) є досить актуальною для кожної країни.

Теоретичні основи та практичні аспекти формування НІС України представлені в працях Водянки Л.Д., Котельбан С.В., Підгірної В.С., Сироїжко К.В., Федулової Л.І., Шияна О.А. та інших науковців [1, 2, 4, 5]

Аналіз існуючих досліджень формування НІС України продемонстрував, що ряд аспектів даної проблеми вивчено в незначній мірі. Зокрема, не враховується причино наслідковий зв'язок між проблемами формування НІС України та необхідністю розбудови інституту державного стратегічного управління інноваційною діяльністю.

На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у виявленні основних проблем формування НІС України та розкритті перспектив становлення та розвитку інституту державного стратегічного управління інноваційною діяльністю.

В умовах сучасного ринку інноваційний процес спрямований на досягнення економічного ефекту. Значна частина матеріальних благ,

створюваних під впливом інноваційного процесу в умовах ринкової економіки, пов'язана або зі значними зовнішніми ефектами (екстерналіями), що не сприймаються системою ринкових відносин, або з невизначеним за термінами корисним ефектом. Таким чином, для інноваційного процесу властиві провали ринку. Це обумовлює необхідність застосування поряд з ринковими важелями, неринкових інструментів. Зазначені риси інноваційного процесу в умовах сучасного вітчизняного ринкового господарства привели до формування складної системи державних, громадських та корпоративних інститутів, які обслуговують і регулюють інноваційний процес, з метою забезпечення найбільш повного використання його потенційних можливостей.

Інституційні структури – це всі інформаційні, організаційні, маркетингові, освітні та інші мережі, які допомагають новій ідеї добиратися до своєї практичної реалізації, знайти свого споживача. Дана сукупність інститутів та організацій, що забезпечують проходження інновацією всіх необхідних стадій для закріплення на ринку, утворює в даний час в розвинених ринкових економіках національні інноваційні системи.

Інноваційний потенціал України, безумовно, залишається досить великим. Однак він не реалізується автоматично – для побудови інноваційної економіки, формування вітчизняної інноваційної системи необхідні серйозні організаційно-економічні зусилля. На сучасному етапі розвитку країни характерні: вкрай низький рівень ефективності інноваційної системи та її складових; наявність ряду серйозних обмежень та проблем формування інноваційної системи:

- триває тенденція до все більш істотного структурного ухилу економіки країни в бік торгівлі, аграрної галузі;
- в країні практично повністю відсутні високотехнологічні галузі промисловості, здатні освоїти та налагодити масове виробництво навіть тієї невеликої кількості інноваційних розробок, які видають сьогодні вітчизняні науково-дослідні організації;
- число малих інноваційних компаній, що діють в економіці країни, є незначним;
- стимули для формування нових інноваційних підприємств та високотехнологічних виробництв явно недостатні;
- більше 81% машинно-технічної продукції, що випускається вітчизняними виробничими підприємствами, є морально застарілою, тобто нездатною конкурувати із зарубіжними аналогами на зовнішньому та внутрішньому ринках;
- питома вага інноваційно-активних організацій становить менше 13%, а частка витрат на технологічні інновації в загальному обсязі їх відвантаженої

продукції – не більше 3%.

Проте, не дивлячись на наявність проблем та обмежень у сфері розвитку вітчизняної НІС, існують позитивні тенденції, здатні в перспективі, якщо не повністю, то хоча б частково згладити найгостріші проблеми.

Серед передумов формування НІС України та позитивних тенденцій слід відмітити: зростання рівня інноваційної активності; наявність технологій, визнаних на світових ринках та здатних скласти фундамент інноваційної економіки; потенціал освоєння внутрішнього ринку; досить високий рівень освіти населення; можливість розвитку інноваційної активності темпами, що випереджають загальний рівень інвестиційної активності в промисловості.

У свою чергу, серед обмежень формування НІС України слід виділити: високу вартість впровадження та комерційного освоєння нововведень; недостатнє інвестування інноваційних процесів (обмежене державне фінансування, відсутність опрацьованого механізму цільового використання коштів державного бюджету, недостатній обсяг власних інвестиційних коштів); низький техніко-технологічний рівень виробництва (високий рівень фізичного та морального зносу устаткування, що експлуатується, низьке значення коефіцієнта оновлення промислової продукції); нерозвиненість інфраструктурного блоку (практично відсутня національна система венчурного фінансування, низькі темпи комерціалізації проектів); зниження стимулювання наукової праці та падіння престижу наукової діяльності (відтік вчених та фахівців за кордон або перехід до структур, які не пов'язані з інноваційною діяльністю, старіння наукових кадрів); високу конкурентоспроможність зарубіжних наукомістких товарів; низьку самозабезпеченість економіки високотехнологічною системною продукцією; відсутність стимулів для підприємств впроваджувати інновації та нові технології; низьку матеріально-технічну оснащеність наукової праці; нерозвиненість великих науково-виробничих структур; слабку організацію коопераційних та інтеграційних процесів; недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази (в тому числі в частині ліцензування, сертифікації, оформлення патентів); відсутність довгострокової державної інноваційної політики з урахуванням відмінностей регіонального розвитку; високий ступінь диференціації соціально-економічного розвитку регіонів; низький рівень системи податкового та страхового стимулювання вкладення коштів приватного сектора в інноваційну діяльність; низьку інноваційну активність промислового виробництва.

Для забезпечення необхідних умов переходу економіки країни до інноваційної моделі розвитку потрібно реформувати інститут влади. Зарубіжний досвід формування аналогічних моделей доводить, що для цього

потрібно: створення сучасного механізму ефективного управління інноваційними процесами; проведення грамотної державної інноваційної політики. Основна складова даного механізму – впровадження дієвої та ефективної системи стимулювання та державної підтримки інноваційно-орієнтованої діяльності вітчизняних компаній.

Підтримка інноваційної діяльності вимагає скоординованих зусиль багатьох державних міністерств та відомств на всіх рівнях влади, жорсткої концентрації обмежених державних ресурсів підтримки інноваційної системи. Подібна концентрація можлива тільки в умовах високого ступеня централізації та координації у проведенні державної інноваційної політики в широкому сенсі.

Оцінюючи результативність вітчизняної інноваційної системи (окремих її складових), слід зробити висновок про досить низьку ефективність вітчизняної НІС за наступними напрямками: державне регулювання; нерозвиненість венчурного підприємництва та інших форм взаємодії НІС; високі адміністративні бар'єри; слабкий взаємозв'язок науки і промислового сектора; нерозвинена матеріально-технічна база; обмеження в досягненні цільових орієнтирів соціально-економічного розвитку.

При переході до інноваційної моделі розвитку слід враховувати національні особливості економіки та наступні обставини:

1. Цінові пропорції. Їх визначають, перш за все технологічні пропорції. Дешеві ресурси витісняють дорогі, роблячи продукцію рентабельнішою. Наприклад «дорога» праця в США та Європі стимулює її заміщення більш дешевими ресурсами – капіталом, технологіями, знаннями та вміннями. В Україні праця залишається дешевим ресурсом. У справжніх умовах інновації доцільно направляти на заміщення дорогих ресурсів (технологій, капіталу, знань та умінь) більш дешевим ресурсом – працею. Тому, в існуючих цінових пропорціях економічно доцільні інновації цілком можуть працювати проти науково-технічного прогресу.

2. Приватизація. На момент приватизації ринку капіталу в Україні майже не існувало. В результаті основні фонди приватизувалися не завжди за адекватними цінами. Балансова вартість могла відрізнятись від ринкової вартості на порядок. Ринкові ціни могли на порядок відрізнятись від світових цін. Ціна приватизації могла також відрізнятись від світових цін. Придбання власності за цінами, що відрізняється від світових, мало далекосяжні наслідки. Капітал вкладається туди, де його чекає максимальна віддача. Наявність не поділеної власності, оціненої за цінами істотно нижче світових, веде до того, що капітал направляється на переділ ще не поділеної власності. Вкладати гроші в інновації стає економічно неефективно. В цьому аспекті необхідно державну власність приватизувати за цінами, адекватним світовим.

3. Моральність. Відповідно до інституційної теорії, рівень моральності впливає на рівень транзакційних витрат. Чим вище рівень моральності, тим менше потреба в правовій підтримці бізнес-циклів. Процес укладання договорів здешевлюється, здійснюється швидше, знижується рівень ризику. Бізнес-цикли скорочуються за часом, зростає маржа прибутку на циклі. Інновації як відносини, розподілені в часі, особливо чутливі до рівня моральності. Якщо ймовірність виконання віддалених у часі зобов'язань невелика, підґрунтя для інновацій зникає.

4. Трудова мораль. Така мораль передбачає привнесення доданої вартості. Оплата здійснюється в обсязі значної частини привнесеної доданої вартості. Якщо трудова мораль розділяється суспільством, то інновації, особливо високотехнологічні, стимулюються суспільством. Трудова мораль стимулює всі інновації, в тому числі і інновації, які не прописані в контракті. При дефіциті трудової моралі прибуток концентрується на окремих ланках ланцюжка привнесених цінностей, тоді як на інших ланках господарюючи суб'єкти залишаються без прибутку, незалежно від обсягу привнесеної ними доданої вартості. Тому для переходу на інноваційний розвиток необхідне зниження процентної ставки та культивування трудової моралі.

5. Правова база. Істотну роль в економіці країни, регіону, господарюючих суб'єктів грає правова база. Як відомо, захист міноритарних акціонерів сприяє залученню коштів населення на фондовий ринок в якості довгострокових інвесторів. В Україні право захищає великих акціонерів від міноритаріїв. Ринкова вартість активів, особливо під час кризи та провалів ринку, може бути дуже далекою від справедливої вартості активів. Це не сприяє залученню грошей населення на фондовий ринок як довгострокових інвесторів.

6. Норма віддачі на капітал. Економіка потребує віддачі від активів. Активи, що не забезпечують необхідний економікою рівень рентабельності, дешевшають, а активи, що забезпечують кращий рівень рентабельності, дорожчають. Створюються умови, щоб активи переходили з рук погано керуючої команди в руки добре керуючої команди. В Україні розподіл власності практично не був пов'язаним з інвестиціями в рентабельні активи. Швидше, розподіл власності пов'язано з інвестиціями у доступ до «розподільників» власності. Це наклало відбиток на культуру власників. Якщо власники отримали активи за рахунок близькості до розподільників, їм складно розпізнати професіоналів, гідно оплатити їхню працю. Низька віддача активів веде до їх перерозподілу. Процес перерозподілу власності з кінцевою метою попадання в руки ефективного власника, який здатний та бажає привносити додану вартість, можна назвати мирною демократичною революцією. Формування інститутів ефективних власників та ефективних менеджерів – це

завдання для формування ґрунту зародження та розвитку інноваційної економіки.

6. Демократичні цінності. Інновації у слабо структурованому динамічно мінливому середовищі можливі при оперативній обробці великих обсягів інформації. Для цього необхідно делегування повноважень та відповідальності. Мотивація та культура повинні підтримувати таке делегування повноважень. Делегування передбачає партнерські відносини, в тому числі і в розподілі доданої вартості. Такі відносини стимулюють прийняття ризику та відповідальності. Культура стимулює знання та вміння, ініціативність, здатність приймати і реалізовувати рішення. Прийняті рішення можуть ламати стереотипи, що склалися. Це риси демократичної культури. Перехід на інноваційний розвиток потребує прийняття суспільством демократичних цінностей. Повага та соціальний статус людини повинні визначатися не його позицією, а знаннями і вміннями. Зміна цінностей культури болюча для суспільства, але необхідна для переходу економіки на інноваційний шлях розвитку.

7. Державні програми інноваційного розвитку. Економіка допускає кілька стійких станів: з високим, середнім та низьким рівнем фондоозброєності праці. Перехід від стану з низькою у стан з високою фондоозброєністю вимагає державних програм інноваційного розвитку. Такі програми повинні бути цільовими, формувати умови економічного зростання – економічні анклави з високою фондоозброєністю праці. Якщо на цьому переході будь-які економічні інститути відсутні або недостатньо розвинені, роль держави полягає в силовому заповненні дефіциту функцій з одночасним створенням умов для якнайшвидшого формування та розвитку необхідних інститутів. Успіх у розвитку інноваційної сфери є наслідком політичних та соціальних умов, що складаються в суспільстві. Роль держави у вирішенні виникаючих проблем є визначальною, полягає у формуванні ефективної інноваційної політики, в правильному визначенні її пріоритетів, стратегії та механізмів втілення, сконцентрованих на: технологічному оновленні виробничого апарату; прогресі знань та кваліфікації персоналу; задоволенні потреб ринку в продукції високої науково-технічного рівня.

Формування національної інноваційної моделі розвитку, що вимагає науково обґрунтованих, спланованих на кілька років вперед зусиль самої держави, повинна позиціонуватися як стратегічна, довгострокова задача державного управління. А отже, виникає необхідність розбудови державного стратегічного управління НІС як комплексного інституту. Під яким ми розуміємо сукупність організацій, інститутів (відносин між суб'єктами, правил взаємодії), що забезпечують виробництво (генерацію) та поширення інновацій

в економіці та суспільстві. Його інструментальним підґрунтям виступає стратегія діяльності та розвитку даної системи. Стратегія – це документ (комплект документів), що містить комплекс взаємоузгоджених планово-управлінських рішень, що впливають на всі основні напрямки діяльності даної системи та мають довгострокові наслідки. Деякі спроби розбудови державного стратегічного управління НІС України знайшли своє вираження у такому нормативно-правовому документі як «Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року», але він носить більш декларативний характер [3]. Стратегія зачіпає незначні моменти державного стратегічного управління.

Як свідчить досвід зарубіжних країн, що активно користуються цією формою управління, стратегічні рішення завжди складають важливу складову всіх управлінських рішень, що стосуються об'єкта управління, але тільки коли вони свідомо виділяються серед інших рішень та узгоджуються між собою.

Інститут стратегічного управління НІС включає в себе: стратегічне планування (розробку комплексної стратегії об'єкта, її обговорення та прийняття); організацію реалізації стратегії; узгодження поточних рішень зі стратегією; коригування стратегії в разі зміни зовнішніх або внутрішніх умов функціонування об'єкта управління.

Суть такого управління з інституційної точки зору полягає у: дихотомічній структуризації процесу прийняття рішень; відокремленні процесу вироблення та фіксації принципів (стратегічних) управлінських рішень від процесу прийняття і реалізації поточних рішень. Таке відокремлення проявляється в зміні складу осіб, які беруть участь у прийнятті стратегічних рішень (на відміну від тактичних), і в зміні точок зору учасників управління системою. У стратегічному плануванні система сприймається учасниками цього процесу як єдине ціле в просторово-часовому континуумі.

Становлення інституту стратегічного управління знижує вплив персоніфікації управління та підвищує його об'єктивність. Тому інститут стратегічного управління є альтернативою інституту хаотичного, «ручного» управління. В його рамках узгоджуються інтереси різних соціально-економічних суб'єктів: індивідів, соціальних груп (соціальних суб'єктів), підприємств (економічних суб'єктів), територіальних утворень.

В рамках інституту стратегічного управління НІС повинні розроблятися, узгоджуватися та координуватися планові доктрини, концепції, комплексні цільові програми, бізнес-плани та інші інституціональні документи всіх самостійних учасників економічної діяльності. У координації повинні брати участь і держава (бюрократія), і економіка (ринок), і суспільство (комунікації). Йдеться про узгодження інтересів шляхом комплексного застосування

інформаційних, переговорних та бюрократичних процедур і рутин.

Процеси формулювання, усвідомлення та реалізації цієї стратегії вимагають введення та підтримки функціонування цілого ряду нових інститутів. Доцільно виділити такі інститути, що в комплексі утворюють інститут державного стратегічного управління НІС:

– інститути розробки, обговорення та прийняття стратегічних планів. Вони включають в себе як неформальні інститути планових традицій так і організації. Їх завданням є допомагати учасникам процесу в зборі інформації, вихідних даних та результатів планування, узгодження стратегій;

– інститути стратегічного контролю – реалізують управлінські механізми перевірки та забезпечення відповідності прийнятих рішень стратегії. Механізми реакції на недотримання прийнятих стратегій повинні спиратися на науковий аналіз факторів відхилення «плану» від «факту». Перевірці повинні піддаватися якість стратегії (реальність, збалансованість тощо) та якість «факту». Останнє пов'язано з тим, що (на відміну від тактичних результатів діяльності) стратегічні результати не піддаються безпосередньому спостереженню, оскільки мають невизначені часові межі. У кращому випадку можна говорити про стратегічну оцінку результатів діяльності. Настільки ж важка аналітична задача – виявлення чинників відхилення стратегічного факту від стратегічного плану;

– інститути стратегічного моніторингу – аналізують ступінь реалізації стратегії, виявляють моменти необхідності її коригування;

– інститути горизонтальної та вертикальної координації поточних рішень у зв'язку з розробкою і реалізацією стратегії;

– інститути узгодження поточних та майбутніх рішень між собою і з рішеннями, прийнятими раніше. Розробка стратегії в сукупності з аналітико-стратегічним моніторингом дозволяє: виявити факти порушення прийнятих рішень; визначити ступінь узгодженості раніше прийнятих та поточних рішень. Впровадження системи стратегічного планування сприяє встановленню норм та правил, що стосуються міжперіодного узгодження рішень;

– інститути стратегічної комунікації економічних агентів між собою і з керівництвом країни включають в себе: інформаційні канали зв'язку між персоналом та керівництвом; правила формування та передачі інформації, що циркулює по цих каналах. Формування стійких каналів зв'язку, що складаються в ході формулювання, реалізації та коригування стратегічних планів, по суті, змінює «інформаційну карту» країни.

Значна частина процесу формування стратегії відбувається в усній формі обговорення, тому висловлювання стають більш значимими і більш відповідальними. Це відкриває шлях до становлення інституту усних

контрактів. Розвиток системи стратегічного планування та управління дозволить підвищити ступінь інтеграції країни. Ефективна економіка в сучасному світі можлива тільки за умови використання всього спектра відносин між економічними агентами – від конкуренції конфліктного характеру до квазіінтеграції. Створення системи інститутів стратегічного управління має сприяти диверсифікації економіки, не тільки в сенсі різноманітності продуктів, що виробляються, але і в сенсі різноманітності міжагентських відносин;

– когнітивні інститути (інститути управління знаннями) – формують, акумулюють та транспортують знання, що пов'язані з процесом стратегічного планування. Між стратегіями і знаннями існує прямий зв'язок та змістовна аналогія. Стратегія (як узагальнений та затверджений опис діяльності економічної системи) і знання (як узагальнені відомості про економічну систему, що пройшли громадську експертизу) формуються та використовуються в рамках схожих інститутів.

Для повернення вітчизняної економіки на траєкторію стійкого зростання інноваційна діяльність повинна стати реальною основою довгострокового соціально-економічного розвитку країни. Однак, сучасному етапі розвитку країни характерні: вкрай низький рівень ефективності інноваційної системи та її складових; наявність ряду серйозних обмежень та проблем формування інноваційної системи.

Для формування ефективної НІС необхідне серйозне реформування як окремих складових елементів НІС, так і розбудова державного стратегічного управління НІС як комплексного інституту, до якого входять інститути: розробки, обговорення і прийняття стратегічних планів; стратегічного контролю; стратегічного моніторингу; горизонтальної та вертикальної координації поточних рішень; узгодження поточних та майбутніх рішень між собою і з рішеннями, прийнятими раніше; стратегічної комунікації; когнітивні інститути.

Становлення інституту державного стратегічного управління інноваційною діяльністю, введення стратегічного планування як систематичної процедури формування, реалізації та коригування стратегічних планів істотно збільшить щільність інституційного простору країни та може стати макроекономічним локомотивом модернізації, стійкого та інноваційного розвитку економіки, формування якісної НІС.

Література:

1. Водянка Л.Д., Підгірна В.С., Сироїшко К.В. Зарубіжний досвід державного регулювання інноваційної діяльності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 9. С. 77-82.
2. Котельбан С.В. Сутність та інструменти державного регулювання

інноваційної діяльності. *Економіка та держава*. 2017. № 4. С. 115-118.

3. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 57. С. 139. Ст. 1983.

4. Федулова Л.І. Тенденції розвитку національних інноваційних систем: уроки для України. *Актуальні проблеми економіки*. 2015 № 4 (166). С. 94-104

5. Шиян О.А. Деякі питання державного регулювання національної інноваційної системи України. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 159-162

1.11. The analysis of the logistics system of the enterprise and definition of the efficiency of its implementation

Аналіз логістичної системи підприємства та визначення ефективності від її впровадження

Логістична система охоплює і поєднує всі сфери підприємницької діяльності, визначаючи задоволення потреб споживача і досягнення кінцевої мети діяльності підприємства, тобто підвищення прибутковості. Постійне зростання інтересу до наукових основ функціонування логістичної системи підприємства обумовлюється певними можливостями підвищення конкурентоспроможності підприємства та оптимізації його діяльності.

Основною метою, яку переслідують керівники при створенні логістичної системи є створення ефективного алгоритму постачання продукції в зазначений термін, в зазначеній кількості, з максимальною якістю та раціональними витратами. А проведення комплексного аналізу логістичної системи підприємства має на меті оптимізацію та вдосконалення вже існуючої логістичної системи як на

поточний момент так і в перспективі. За сучасних умов на ринку, коли кожному підприємству необхідно бути максимально конкурентоспроможним, дослідження даного напрямку є актуальним та необхідним.

Дослідженнями в даній сфері займалися такі вчені, як Д. Бауерсокс, Д. Ламбер, Т.В. Левитт, Дж.Р. Сток, Р.Б. Шапіро, а також російські та українські дослідники, а саме: В.В. Апопій, П.П. Борщевський, О.М. Бурдяк, О.В. Неборачко, М.А. Окландер, Л.Г. Чернюк, М.І. Фащевський та інші. Проте й досі залишаються недостатньо дослідженими сутнісні та функціональні особливості логістичної системи підприємств, механізми управління нею в умовах українського ринка.

Основною метою статті є проведення досліджень, спрямованих на вивчення наукових підходів до розуміння суті логістичної системи, виявлення

її видів, що дозволить виділити основні аспекти проведення комплексного аналізу логістичної системи підприємства.

В сучасних умовах існування ринку покупця актуальність логістики обумовлена тим, що на українських підприємствах при побудові організаційних структур управління широко розповсюджений функціональний підхід, при якому, звичайно, проявляється наступне протиріччя. З одного боку, ресурсопотоковим процесам властивий міжфункціональний характер, тобто успішне досягнення мети логістики залежить від діяльності багатьох функціональних підрозділів. З іншого, — децентралізована відповідальність за здійснення логістичних функцій між службами, що мають різні, нерідко протилежні оперативні цілі, робить практично неможливим досягнення мети логістики внаслідок акцентованої уваги на виконанні індивідуальних функцій. Недостатня координація між останніми призводить до збільшення витрат і очевидного зниження прибутку. А втім, саме прибуток, а не локальні досягнення окремих служб є узагальнюючим показником діяльності системи в цілому. Причинами цього є недоліки існуючого організаційно-управлінського механізму.

При цьому, сформована модель інформаційної логістичної системи на рівні виробництва, дозволяє застосувати реальну систему організації інформаційного потоку на взятому як єдине ціле підприємстві, а при використанні інформаційних технологій — забезпечити певне виробництво інформації відповідно до потреб організації для здійснення ефективного управління всіма своїми ресурсами [7, с.54].

Завдання логістики полягає в комплексному управлінні наскрізним матеріальним потоком, утворення логістичної системи підприємства доцільно починати зі сфери постачання, оскільки саме вона організовує вхід матеріального потоку до логістичної системи.

Логістична концепція управління впливає майже на кожен аспект формування прибутків і збитків фірм. Тому відповідні зміни в логістичній стратегії впливають на фінансові результати діяльності фірм і роблять свій внесок у забезпечення їхньої довгострокової життєздатності

Поняття логістичної системи – це один з головних елементів логістики. Переважна більшість визначень, які можна зустріти в літературі, є частковими і тому не розкривають усіх властивостей об'єкта, або ж представлені занадто спрощено і тому не можуть охарактеризувати логістичну систему у повному обсязі для розуміння їх сутності. Тому сучасні науковці намагаються дати більш широке та містке визначення поняття "логістична система".

Лемеш І.О. зазначає, що під логістичною системою слід розуміти складну організаційно завершену (структуровану) економічну систему, що складається

з елементів-ланок, взаємозалежних в єдиному процесі управління матеріальними і супутніми їм інформаційними та фінансовими потоками, метою функціонування якої є досягнення поставлених перед системою цілей і адаптація до ендогенних та екзогенних впливів шляхом оптимізації потокових процесів [5, с. 96].

В свою чергу Мішеніна Н. В. та Туренко Ю.О. вважають, що функціонування виробничої системи підприємства можна охарактеризувати як процес, що постійно повторюється, тому і логістичне управління також слід розглядати як замкнений управлінський цикл, який також постійно повторюється. Як циклічний процес логістичний механізм необхідно розглядати з позицій структурного, системного та функціонального підходів, які тісно пов'язані між собою. Діяльність підприємства в межах логістичної системи, що підлягає логістичному управлінню, може бути представлена трьома основними блоками:

- логістикою постачання, під якою розуміють комплексне планування, організацію управління та фізичне опрацювання потоку матеріалів, сировини, комплектуючих та відповідної інформації від їх переміщення від постачальників до початкового виробничого складування;

- логістикою виробництва, яка включає управління потоковими процесами від початку виробництва до передавання продукції у сферу збуту;

- логістикою збуту, що охоплює управління переміщенням готових виробів до замовника [6, с. 82].

Ми погоджуємося з даними визначеннями і зазначаємо, що виходячи з вищесказаного, логістична система - це система, яка займається вирішенням проблем як безпосередньо виробництва, під час якого використовуються певні засоби виробництва, так і проблем планування та управління всього ланцюжка діяльності підприємства у системі «постачальник-виробник-споживач». Схематично зобразимо це наступним чином (рис. 1).

Рис. 1. Загальна схема логістичної системи підприємства

Лемеш І.О. виділяє такі властивості даної системи:

1. Логістична система є цілісною сукупністю елементів, що взаємодіють один з одним. Виділяють такі елементи логістичних систем: закупівля, склади, запаси, транспорт, інформація, кадри, збут. Елементи логістичних систем різноякісні, але одночасно сумісні. Сумісність забезпечується єдністю мети, якій підпорядковане функціонування логістичних систем.

2. Між елементами логістичної системи є істотні зв'язки, які із закономірною необхідністю визначають інтеграційні якості системи.

3. Зв'язки між елементами логістичної системи певним чином упорядковані, тобто логістична система має організацію.

4. Логістична система володіє інтеграційними якостями, не властивими жодному з елементів окремо. Це здатність поставити потрібний товар у потрібне місце необхідної якості з мінімальними витратами, а також здатність адаптуватися до умов зовнішнього середовища, що змінюється.

5. Складність логістичної системи характеризується такими основними ознаками, як наявність великої кількості елементів (ланок); складним характером взаємодії між окремими елементами; складністю функцій, виконуваних системою; наявністю складно-організованого управління; дією на систему великої кількості стохастичних чинників зовнішнього середовища.

6. Логістичній системі властива ієрархічність, тобто підпорядкованість елементів нижчого рівня (порядку, рангу) елементам вищого рівня в плані лінійного або функціонального логістичного управління [5, с. 97].

Отже, дослідивши сутність поняття "логістична система" маємо змогу провести підсумок щодо функціонального значення логістичної системи підприємства, а саме: оптимізація інформаційного, матеріального та фінансового потоків, об'єднуючи їх в одну цілісну систему взаємодії. Прийняття управлінських рішень із впровадженням логістичних підходів дає можливість прискорити документообіг компанії, зменшує витрати часу, необхідного на виробничий процес і подальшу доставку продукції, а також дозволяє знизити собівартість шляхом зменшення витрат при транспортуванні, зберіганні запасів і реалізації готової продукції.

Також слід зауважити, що серед авторів немає єдиної думки щодо вирішення проблеми визначення та розрахунку показників ефективності логістичної системи підприємства. Можна виділити два базових напрями оцінювання ефективності логістичних систем: перший базується на оцінці та оптимізації логістичних витрат, а другий – на визначенні комплексних показників оцінки ефективності логістичних процесів, що включають як критерії якості, так і витрати. Використання методик оцінювання ефективності

логістичної системи, що полягають у розрахунку перелічених вище показників, дозволяє системно підходити до аналізу проблем на підприємстві, але значним їх недоліком є необхідність розробки та використання стандартів для оцінювання, що затримує реагування підприємства на зміни навколишнього середовища. [1, с. 126]

Таким чином, як вважає Ананко І.М., актуальним завданням є удосконалення методики оцінювання ефективності логістичної системи на автотранспортному підприємстві, базуючись на таких вимогах:

- врахувати специфіку функціонування логістичних систем на автотранспортних підприємствах;
- використати основні положення інтегрованого оцінювання ефективності функціонування логістичних систем на автотранспортному підприємстві з позицій процесного підходу;
- виділити показники ефективності окремих логістичних процесів, що впливають на кінцеві результати функціонування логістичної системи, базуючись на виділенні окремих підсистем транспортної логістики;
- встановити основні критерії (як фінансові, так і нефінансові) логістичних бізнес-процесів, що мають вплив на досягнення ефективності логістики автотранспортних підприємств;
- уточнити вплив підсистем на загальну ефективність логістичної системи [1, с. 128].

Наприклад, сучасний дослідник Колодка Я.В. вважає, основними показниками оцінки ефективності логістичної системи підприємства, повинні бути:

- моніторингові показники, що характеризують динаміку діяльності логістичної системи – рівень сервісу, елементи структури витрат;
- контрольні показники, що свідчать про результативність діяльності системи, на основі яких здійснюється коригування діяльності у випадку відхилень від нормативів;
- показники оперативного управління, що характеризують рівень мотивації персоналу [3, с. 132].

До показників, які характеризують логістичну систему, можна віднести показники оцінки логістичних активів (основних засобів, оборотного капіталу) – швидкість обертання запасів, термін окупності інвестицій, площа складських приміщень, їх місткість, пропускна спроможність, обсяг готової продукції тощо. До показників, що відображають діяльність системи, належать показники ефективності, продуктивності, надійності та гнучкості логістичної системи [3, с. 133].

Узагальнивши погляди сучасних наукових дослідників та власні погляди, пропонуємо пристосувати метод Balanced Scorecard (BSC) для проведення комплексного аналізу логістичної системи підприємства. Даний метод дає можливість оцінити ступінь досягнення цілей, ефективність логістичних потоків і роботи логістичного підрозділу, а також кожного працівника, задіяного у логістичній системі, за допомогою ключових показників ефективності.

Застосування запропонованого методу у сфері логістики підприємства має охоплювати чотири основні аспекти, а саме:

1. Рівень реалізації логістичної стратегії.
2. Оцінка логістичної діяльності акціонерами та керівниками фірми
3. Оцінка логістики підприємства внутрішніми працівниками та клієнтами фірми.
4. Шляхи оптимізації функціонування логістичної системи шляхом впровадження інновацій або підвищення кваліфікації працівників.

У процесі розробки і впровадження системи Balanced Scorecard повинна приймати участь проектна команда, яка включає спеціалістів з логістичного відділу, начальників інших підрозділів та консультантів.

Система Balanced Scorecard логістичного підрозділу включає дві групи показників:

1. Показники для оцінки взаємодії із зовнішніми суб'єктами ринку.
2. Показники для оцінки внутрішньої роботи підприємства.

Показники даних напрямів оцінки детальніше розглянемо на рис. 2.

В свою чергу, логістична система підприємства забезпечує необхідні послуги за максимально можливого зменшення асоційованих витрат, що виникають при виконанні логістичних операцій. Отже, можна з упевненістю стверджувати, що логістична політика на підприємстві повинна будуватися з врахуванням двох основних факторів — необхідного рівня логістичного сервісу і оптимальної величини логістичних витрат, що необхідні для його досягнення. Проте мета логістичної системи зводиться до встановлення балансу між вказаними факторами, що в свою чергу вигідного як споживачу, так і генератору матеріального потоку. В результаті, виникає необхідність оцінки ефективності логістичної системи.

Ефективність логістичної системи — це показник (або система показників), який характеризує рівень якості функціонування логістичної системи за заданого рівня загальних логістичних витрат.

Слід зазначити, що в серед дослідників, що займалися вивченням питання основ управління логістичної системи підприємства, немає єдиної точки зору, щодо питання визначення ефективності функціонування

логістичної системи. Найчастіше основним критерієм такої ефективності вважають мінімізацію логістичних витрат. Безперечно, орієнтація на зменшення витрат є актуальним питанням, проте за умови досягнення необхідного рівня логістичного сервісу. Через це популярність набула багатокритеріальна оцінка ефективності функціонування логістичної системи.

Рис. 2. Комплексна оцінка логістичної системи (Balanced Scorecard)

Найбільше розповсюдження мають наступні критерії оцінки: витрати, задоволення споживачів, якість, час, активи.

В свою чергу, типовими показниками ефективності використання логістичних активів також є: тривалість операційного циклу, оборотність запасів (в обертах і днях), рентабельність сукупних активів, рентабельність обігового капіталу, рентабельність основного капіталу, рентабельність інвестицій і т.д.

Отже, розрахунок ефективності логістичної діяльності підприємства пов'язаний з формуванням відповідної системи показників і визначенням їх

критеріальних рівнів. Правильно сформульовані критерії повинні найбільш повно характеризувати сутність ефективності діяльності логістичної системи і бути спільним для всіх ланок логістичного ланцюга.

При цьому, складність і різноманітність зв'язків виробництва, значна кількість діючих у ньому чинників справляють неабиякий вплив на економічну ефективність функціонування логістичної системи підприємства. Тому, її слід оцінювати за допомогою системи узагальнених і часткових показників.

Таким чином, особливістю оцінки ефективності логістичної діяльності є необхідність оцінки ефективності функціонування підприємства в цілому, а також окремих їх підсистем та елементів, тобто оцінку не тільки економічної, але й соціальної та екологічної ефективності.

В процесі роботи може з'явитися потреба детально опрацювати стратегічний план підприємства щоб точно визначити показники, необхідні для аналізу ефективності логістики.

Відтак, кінцевою метою проведення комплексного аналізу логістичної системи підприємства є виявлення резервів та пошук шляхів удосконалення логістичної системи, серед яких головними напрямками є:

- оптимізація потоків матеріальних ресурсів, транспортування товарів та готової продукції;
- забезпечення відповідності між стратегією, тактикою та оперативними цілями логістичної стратегії та загальними цілями і стратегією підприємства;
- створення раціонального алгоритму взаємодії між усіма учасниками логістичного ланцюга, з метою якісного обслуговування клієнтів за принципом "підвищення якості – зменшення витрат".

Таким чином, підприємства, які досягли стратегічних переваг в сфері логістики, значно підвищують свою конкурентоспроможність шляхом узгодження планування та контролю логістичного потенціалу підприємства.

Функціонування логістичної системи розглядається крізь призму досягнення фірмою стратегічних цілей і оптимізації її основних оперативних процесів, що визначає рівень прибутковості фірми. Для виконання загального завдання необхідно забезпечити з найменшими витратами максимальну пристосованість фірм до мінливої ринкової ситуації, збільшення їх частки товару на ринку та переваги перед конкурентами. Одним із загальних завдань логістики є створення ефективної інтегрованої системи регулювання матеріальних та інформаційних потоків і контролю за ними, що забезпечувало б високу якість постачання продукції. З цим завданням тісно пов'язані такі, як впровадження сучасних систем підтримки прийняття рішень, дотримання

принципу збалансованості рівня логістичного сервісу та величини логістичних витрат та вдосконалення існуючого організаційноуправлінського механізму

У ході дослідження було також виявлено, що впровадження BSC логістики дасть можливість стабілізувати прибуток, забезпечить авторитет серед клієнтів, забезпечить високу потужність виробництва всіх ланок логістичної системи і налагодить потоки логістичних бізнес-процесів, а також допоможе досягти гнучкого реагування ланцюга поставок на зовнішні та внутрішні фактори, пов'язані з логістикою.

Ще одним важливим фактором розробки і впровадження нової системи комплексного аналізу ефективності логістики на підприємстві є створення ефективної робочої групи, для чого може виникнути потреба в реструктуризації логістичного підрозділу. Це дозволить правильно перерозподілити обов'язки та своєчасно проводити аналіз та контроль логістичної системи.

Література:

1. Ананко І.М. Оцінка ефективності функціонування логістичних систем на аТП / І.М. Ананко // Економіка транспортного комплексу. - 2014. - №24. - с. 125-138

2. Жук Ю. О. Система показників ефективності логістичного управління підприємствами готельного господарства / Ю. О. Жук // Економічний простір. - 2013. - № 71. - С. 162-172.

3. Колодка Я.В. Особливості та оптимізація логістичних систем підприємств сільськогосподарської галузі / Я.В. Колодка // Інноваційна економіка. - 2014. - №2. - с.131-136

4. Кочубей Д. В. Оцінка ефекту від впровадження логістичних інформаційних систем / Д. В. Кочубей // Бізнес Інформ. - 2014. - № 6. - С. 228-232

5. Лемеш І.О. Сутність логістичної системи та її функціональна значущість на підприємстві в системі прийняття управлінських рішень / І.О. Лемеш // Управління розвитком. - 2013. - №1 (141) . - 96-98.

6. Мішеніна Н. В., Туренко Ю.О. Логістичний підхід в управлінні витратами виробничої системи підприємства: стратегічні орієнтири / Н.В. Мішеніна, Ю.О. Туренко // Вісник Сумського національного аграрного університету: серія "Економіка та менеджмент". - 2015. - №5 (64). - с.89-92

7. Неруш Ю.М. Логістика: — 3-є видання, перероб. та доп. / Ю.М. Неруш. — М.: ЮНІТІДАНА, — 2007. — 495с.

8. Питуляк Н. С. Логістична система – основа підвищення ефективності функціонування підприємств сфери послуг / Н. С. Питуляк // Інноваційна економіка. - 2013. - № 6. - С. 218-221.

9. Родимченко А. О. Формування методичних підходів до оцінки рівня розвитку логістичної системи / А. О. Родимченко // Бізнес Інформ. - 2014. - № 4. - С. 45-49.

10. Сметаніна А. В. Взаємодія служби логістики із суміжними структурними підрозділами / А. В. Сметаніна // Управління розвитком. - 2014. - № 1. - С. 143-145.

11. Шевчун М. Б. Особливості управління логістичними процесами на торговельних підприємствах / М. Б. Шевчун // Сталий розвиток економіки. - 2013. - № 3. - С. 353-356.

1.12. Management strategies and modern methods of control and interaction with staff

Стратегії управління та сучасні методи контролю і взаємодії з персоналом

В наш час великих змін в країні, її економіці, кон'юктурі ринку вцілому та ринку праці підприємствам різної ланки потрібно вчасно адаптуватись до нових умов для успішного функціонування. Одним із основних учасників роботи підприємства є персонал, який є носієм товарно-грошових відносин, що складаються в процесі формування, розподілу і використання людських ресурсів, є головною продуктивною силою при вирішенні питань конкурентноздатності, економічного зростання і забезпечення ефективної роботи. Під час нових викликів, світової кризи, відтік кваліфікованої робочої сили до інших країн, епідеміологічної ситуації в Світі підприємцям для запобігання плинності кадрів необхідно звернутись до стратегій управління персоналом та запроваджувати нові інструменти контролю.

Виникає необхідність у підвищенні ефективності системи управління персоналом з урахуванням вимог ринкової економіки. Управління персоналом як багатогранний і винятково складний процес має свої специфічні властивості і закономірності та повинне придбати системний характер і завершеність на основі комплексного рішення кадрових проблем, впровадження нових і удосконалювання існуючих форм і методів роботи

Стратегічне управління персоналом знаходить вираз в методології та організації управління в умовах нестабільності середовища, що особливо актуально для сучасної України. Вивчення проблематики управління персоналом займалась велика кількість дослідників: І. Анософф, Р. Шулер, С.Джэксон, М. Портер, В.Шпалінський, А.Лобанов, Т.Литвиненко, М.Нахаба, А.Полонський. Але в сучасних умовах не можливо працювати в рамках

традиційної роботи з персоналом і є ще не розкриті нюанси в стратегії управління людьми.

Метою статті є розкриття існуючих стратегій управління, сучасних методів контролю і взаємодії з персоналом.

Термін «стратегічне управління» був уведений в 70-х роках 20 ст., щоб відрізнити поточне управління, що здійснюється на рівні господарських підрозділів, від управління на вищому рівні керівництва. У процесі свого розвитку управління як практична діяльність в 80-х роках перейшло на новий етап, відмінною рисою якого є зсув уваги вищого керівництва вбік зовнішнього оточення, що дозволяє вчасно й адекватно реагувати на зміни, які відбуваються в ньому, й забезпечувати організації переваги перед конкурентами.

Необхідність стратегічного управління в українських умовах пояснюється такими причинами:

1. За останні роки радикально змінилося середовище, в якому діють вітчизняні організації. Нестійке економічне становище багатьох організацій пов'язане з відсутністю в більшості керівників глибоких економічних знань, управлінських навичок і досвіду роботи в умовах конкуренції, необхідністю пристосування організації до постійно мінливих умов зовнішнього середовища.

2. Відмова від централізованого планування, приватизація й увесь хід економічних перетворень в Україні вимагають від керівників уміння передбачення, формулювання стратегії, визначення цінностей і конкурентних переваг, ліквідації стратегічних погроз і небезпек, тобто використання всіх інструментів стратегічного управління.

3. Застосування ідей і принципів стратегічного управління, необхідність змін у системі управління актуальні не тільки для великих компаній, з якими була пов'язана поява стратегічного управління, але й для середніх і навіть малих підприємств.[1]

Стратегія управління персоналом - це розроблений керівництвом організації комплекс заходів і послідовних дій, необхідних для досягнення довгострокових цілей по створенню високопрофесійного, відповідального і згуртованого колективу і враховують стратегічні цілі і завдання організації, а також наявні в її розпорядженні ресурси.

Основними характерними рисами стратегії управління персоналом є:

- її довгостроковий характер
- зв'язок зі стратегією організації в цілому, облік комплексу чинників зовнішнього і внутрішнього середовища[2]

Основна мета управління персоналом - створити умови для оптимальної організації людських ресурсів в межах організації і формування особистості, що

володіє високою відповідальністю, колективної психологією, високою кваліфікацією.

Основні види стратегій управління персоналом:

Підприємницька стратегія

Її пріоритетною метою є якнайшвидша реалізація намічених планів, навіть якщо вони недостатньо опрацьовані. є підвищений рівень комерційного ризику, проекти створюються з мінімальним можливою кількістю етапів. В даному випадку стратегія управління персоналом організації полягає у відборі ініціативних і творчих працівників, що володіють новаторськими здібностями. Члени колективу повинні бути здатні швидко пристосовуватися до нових умов роботи, і разом з тим готові ризикувати і брати на себе відповідальність, здатні всі розпочаті справи доводити до кінця. При цьому бажано, щоб склад провідних фахівців не відчував істотних змін. передбачається матеріальне стимулювання на комерційній основі, з орієнтацією на потреби працівника. Оцінка роботи здійснюється індивідуально, без жорстких заходів, виходячи з вкладу співробітника.

Стратегія динамічного зростання

Така стратегія компанії базується на системному зіставленні поточних завдань і перспективних планів з метою формування надійної основи майбутньої діяльності. Рівень ризику при даній формі управління не такий високий, як у попередньому випадку. Головні завдання і методи реалізації стратегії управління персоналом фіксуються для реалізації нагляду і проведення докладного аналізу, що використовуються для коригування планів діяльності компанії

Стратегія управління кадрами передбачає відбір якомога більш гнучких співробітників, швидко адаптуються до змін, при цьому здатних ризикувати. Вони повинні контактувати з іншим колективом, вміти виявляти проблеми в бізнесі організації. Штат повинен бути строго закріплений в організаційній структурі. Передбачається справедливу винагороду за роботу. При цьому оцінка діяльності ґрунтується на заздалегідь відомих чітких критеріях. Стратегія передбачає різні варіанти кар'єрного просування.

Стратегія прибутковості

Основний акцент в цьому випадку фірма робить на збереженні наявної прибутку і підтримання її на необхідному рівні. Тому найчастіше не планується розширення штату, фінансові витрати на прийом працівників мінімальні. Такої стратегії дотримуються компанії з розвинутою управлінською структурою, у яких розроблена і функціонує система нормативних документів. В цьому випадку стратегія управління штатом зорієнтована на зростання результативності персоналу, його компетентності при збереженні обсягу

кадрів, а також на отримання максимального ефекту при мінімальному рівні ризику. Сума винагороди співробітників залежить від заслуг, а також від внутрішньо організаційних критеріїв заохочення.

Ліквідаційна стратегія

Через очікуваного падіння показників майже не приділяється увага діяльності співробітників, порятунок організації не є головною метою. Планується скорочення штату, реалізація активів і пом'якшення очікуваних збитків. Стратегія управління персоналом спрямована на задоволення потреби у фахівцях на короткочасний період, з вузькою спеціалізацією і продиктована виробничою необхідністю. Оплата, як правило, не передбачає будь-яких стимулів, в основі критеріїв лежать управлінські оцінки.

Циклічна

Основна мета це порятунок підприємство і його виживання в найближчому майбутньому і закладка фундаменту для майбутньої стабільної діяльності. При такій формі урізаються видатки компанії, в тому числі на фінансування штатного складу.

Кадрова політика спрямована на ретельний відбір кандидатів, збереження в штаті організації гнучких, готових до змін працівників, що орієнтуються на далекі перспективи і великі завдання. Від кадрів потрібно широкий спектр знань і навичок. Оплата будується на отриманих результатах. Можливі кадрові просування.

Однак, слід зазначити, що дана класифікація стратегій управління персоналом не враховує в достатньому обсязі умови та середовище функціонування підприємства на ринку, його потенціал, конкурентні переваги і цілі діяльності.[4]

Існує також ще одна класифікація стратегій управління персоналом, заснована на взаємодії з генеральною стратегією самої компанії. Відповідно до неї виділяють наступні види управлінських стратегій:

Стратегія якості

Вона передбачає орієнтування на персонал, за допомогою якого забезпечувалися б високі показники роботи організації, а також якісне виконання завдань, що стоять перед підприємством. Кадрова політика спрямована на досягнення високого рівня якості пропонованих послуг і продукції. Даний захід пов'язано з постійним підтриманням і навчанням персоналу нових знань і прийомам роботи. Оплата відповідно до отриманих результатів і виконанням поставлених перед співробітником вимог.

Стратегія інновацій

Її головною метою є набір і утримання на робочих місцях фахівців, які мають здібності в області інновацій і мають відповідний досвід в даній області.

Висока мотивація колективу веде до появи все нових і нових ідей для розвитку компанії. Виплата винагород відбувається відповідно до успішності проведеної роботи співробітником.

Стратегія утримання лідерської позиції за рахунок зменшення витрат ґрунтується на прийнятті таких співробітників, які зможуть ривнести будь-якої цінний внесок в роботу організації. Якщо передбачається скорочення працівників, то дана процедура повинна проходити якомога більш м'яким способом. передбачено навчання персоналу з метою підвищення результативності функціонування компанії.

Етапи стратегічного управління

Процес розробки та реалізації стратегії є безперервним, що знаходить відображення в тісному взаємозв'язку вирішення стратегічних задач як на тривалу перспективу, так і на середньо- і короткостроковий період, тобто їх вирішення в умовах стратегічного, тактичного і оперативного управління. Зупинимось на розгляді послідовності дій, необхідних для здійснення стратегії управління персоналом.

Дана процедура як правило проходить у кілька етапів:

Аналіз. Етап характеризується встановленням стратегічних факторів і проведенням їх оцінки. Напрямок аналізу включає не тільки внутрішнє середовище компанії, розглядаються також зовнішні обставини.

Зовнішнє середовище - макросередовище і оточення компанії, з якими здійснюється взаємодія. До цієї навколишнього оточення відносять юридичні, соціальні, економічні, науково-технічні, екологічні фактори. Безпосереднє оточення складається з ринкової інфраструктури, кадрової політики фірм-конкурентів, ринку праці, побутового забезпечення та інших елементів. При вивченні внутрішнього середовища приймаються до розгляду відомості про використовуваних способах і моделях управління, фінансовий статус організації, перспективи вдосконалення технологічних процесів, можливості штату, теоретичної підкутості і професійної компетенції співробітників, їх результативності, вжиті заходи соціального захисту, як системи управління персоналом і виробничим процесом.

За підсумками проведеного аналізу встановлюються сильні сторони і вразливі місця роботи підприємства в області управління персоналом, встановлюється взаємозв'язок між факторами, що впливають на ефективності управління персоналом, виявляються загрози зовнішньої середовища, які необхідно уникати. Важливо встановити, які слабкі і сильні сторони є у конкретних напрямків управління персоналом, а також в цілому у системи. Для цього застосовуються поширені в стратегічному управлінні прийоми:

матриці можливостей, загроз, спосіб складання профілю середовища, метод SWOT (CBOT).

Самооцінка організації, заснована на встановленні слабких і сильних напрямків, дає можливість зіставити кадрову роботу з конкуруючими фірмами і врахувати ці результати при складанні подальшого плану дій.

Вибір напрямку

Після ретельного збору та аналізу інформації відбувається формування стратегії управління персоналом, після аналізу яких, відбувається вибір оптимальної моделі. Для успішної реалізації поставлених завдань формулюються головні цілі та місія компанії, після чого вибір зупиняється на будь-якій одній із запропонованих схемою подальших дій. В цілому вибір стратегії ґрунтується на сильних сторонах і знаходженні прийомів і дій, які розширюють можливості організації в конкурентному середовищі за рахунок переваг в сфері персоналу.

Реалізація

Реалізації стратегії управління персоналом включає в себе застосування таких інструментів, як кадрове планування, плани розвитку персоналу, в тому числі його навчання і службового просування, вирішення соціальних проблем, мотивування і винагорода.

Реалізація стратегії управління персоналом має на увазі два основні етапи: впровадження стратегії і стратегічний контроль за її реалізацією та узгодження всіх дій за підсумками проведеного контролю.

Етап впровадження стратегії включає: складання плану впровадження стратегії управління персоналом; розробку стратегічних планів підрозділів системи управління персоналом в цілому; активне проведення заходів щодо впровадження стратегії. введення стратегії управління персоналом, що включає розподіл необхідних ресурсів, визначення засобів її реалізації, строків виконання, і конкретних відповідальних виконавців.

Крім того, на цьому етапі оформляються стратегічні плани підрозділів у вигляді планів-схем, для чого створюються робочі групи по розробці проекту. На їх базі складається загальний стратегічний план системи управління персоналом.

Мета етапу стратегічного контролю - визначити відповідність або відміну реалізованої стратегії управління персоналом стану зовнішнього і внутрішнього середовища; намітити напрямки змін в стратегічному плануванні, виборі альтернативних стратегій.

Стратегічний контроль здійснюється: за допомогою відбору чинників; їх аналізу та оцінки; збору необхідних даних. Самі сильні і масштабні чинники, що впливають на формування і здійснення процесу стратегічного контролю - це

наявність системи стратегічного управління персоналом, стратегічних цілей та задач, проміжних критеріїв; хід впровадження системи стратегічного управління персоналом та реалізації стратегії; відповідність реалізованих стратегій і якості систем станом середовища; якість зворотнього зв'язку; наявність і якість механізмів регулювання та підтримки функціонування організації.[3] Незалежно від того які стратегії були вибрані на підприємстві важливим аспектом діяльності підприємства є управління співробітниками в сучасних умовах. Світова криза, робота в умовах карантину, розвиток нових технологій – все це примушує шукати, розробляти і впроваджувати нові методи контролю і взаємодії з персоналом.

Набуває поширення так звана цифровізація у всіх аспектах підприємницької діяльності. В даному випадку можна виділити нові інструментарії віддаленого контролю підприємцем своїх співробітників. Контроль – дуже важлива складова частина взаємодії управлінця і підлеглого. Правильно поставити і донести завдання до підлеглого, проконтролювати і отримати зворотній зв'язок не знаходячись безпосередньо на робочому місці, ще не так давно можна було зробити за допомогою телефона, факсу, чи електронної пошти.

З розвитком інформаційних технологій, а також з їх доступністю менеджеру відкриваються нові інструментарії. Кожен працівник може дозволити собі смартфон чи планшет з середніми технічними характеристиками. Установка популярних і спеціалізованих програм також не є проблемою, при цьому більшість з них безкоштовні, або мають частково платний контент. Для початку розглянемо самий простіший інструментарій, який набуває все більшої популярності. Telegram, Viber, WhatsApp – найпоширеніші та найдоступніші месенджери, які використовує кожна сучасна людина для особистого спілкування. Менеджер, в свою чергу, має можливість використовувати їх в робочих цілях, а саме: управляти персоналом через смартфон. Для цього достатньо створити так звану робочу групу, назвати її відповідно до назви підприємства, додати всіх співробітників, закріпити цю групу у всіх працівників так, щоб вона була у пріоритетному перегляді. Далі потрібно привчити працівників постійно перевіряти повідомлення та миттєво реагувати на них.

Месенджер на відміну від електронної пошти більш швидкий інструмент комунікації, співробітники оперативніше і легше обробляють інформацію і дають зворотній зв'язок. Звіт про виконану роботу можна надавати також у вигляді фото або відео. В залежності від розмірів підприємства можна створювати групи по проектах, торговим точкам, виробничим ланкам департаментам відділам і т.д.

Для проведення нарад і конференцій учасникам також не обов'язково фізично знаходитись на одному місці. Достатньо налагодити будь-який зручний спосіб відео конференції. В кожному месенджері є така вбудована функція, а краще використовувати спеціалізовані програми, наприклад Google Meet або Zoom. Використовуючи такий інструмент менеджер значно економить свій час і час своїх підлеглих, може скликати термінову коротку нараду на довго не відволікаючи працівників від їхніх основних обов'язків.

Для управління проектами також можна використовувати різноманітні програми як для смартфонів так і на персональні комп'ютери. Вибір дуже широкий від найпростіших до більш складних. Тут важливо вибирати між простотою у використанні і розширеним функціоналом, залежить від складності проекту і кількості задіяних співробітників. Розробивши проект назначаються відповідальні особи, які виконують конкретні задачі, та час граничного виконання. Співробітники в свою чергу відмічають, що вже виконано, можуть задавати уточнюючі питання по кожному завданню, або запросити додаткові ресурси, які були не враховані. Керівник проекту слідкує за своєчасним виконанням, коригує чи доповнює проект.

В умовах складної епідеміологічної ситуації, яка склалася в Україні та світі, дуже важливо зберегти функціонування економіки та зберегти життя і здоров'я людей. Тому дуже важливо звести до мінімуму фізичну взаємодію працівників між собою. Дистанційна робота та дистанційний контроль допоможуть вирішити це питання. Окрім того дистанційні методи взаємодії працівників можуть буди використані і в звичайних умовах, значно економлячи час та ресурси на переміщення, взаємодію та комунікації, як керівників так і рядових працівників. Також власники підприємств відчувають значну економію на орендованих офісних приміщеннях та конференц-залах.

Для забезпечення конкурентоспроможності підприємств України потрібно правильно обирати стратегії управління підприємством, персоналом та вчасно адаптуватись до сучасних технологій.

Література:

1. Никифорова В.Г. Стратегічне управління людськими ресурсами: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. – Одеса: Атлант, 2014. – 209 с.
2. <https://studfile.net/preview/5081214/page:5/>
3. А. С. Айтмуханбетова Вибір стратегії управління персоналом, «професійна орієнтація», 2017р №2
4. <http://ekrost.ru/poster/razrabotka-strategii-upravleniya-personalom-organizacii.html>

1.13. Current problems of personnel management at the enterprise

Актуальні проблеми управління персоналом на підприємстві

Ефективності будь-якої управлінської діяльності можна досягти тільки за умов наукового забезпечення, практичної реалізації управлінських напрацювань, а також вдосконалення методів та форм. Одним із найважливіших складових управлінської системи є люди, які мають свій власний рівень освіти, досвід та навички. У сучасних умовах управління основним завданням по роботі з персоналом є поєднання ефективного навчання персоналу, підвищення трудової мотивації а також кваліфікації працівників. Активний розвиток навичок працюючих задля стимулювання їх до підвищення, виконання роботи вищого рівня. Саме тому працівники організації повинні постійно прагнути підвищувати свій як освітній так і культурний рівень. Актуальність теми полягає в тому, що на сучасному етапі розвитку економіки України перегляд концепції управління організаціями, зумовило зміни шляхів та механізмів структурних перетворень на підприємстві. Ефективність функціонування підприємства залежить не тільки від якісного використання ресурсів, а й від організаційної структури персоналу підприємства. Проблема грамотної побудови організаційної структури набуває особливої актуальності в наш час. Взагалі, формування підприємств можливе тільки у визнанні того, що в умовах сьогодення персонал має доступ до інформації, а також розглядається не як чинник, а як складова ланка та ресурс для ефективно організації управління. Управління персоналом – це діяльність керівного складу підприємства на розробку концепції, стратегій кадрової політики і методів управління людськими ресурсами. Суб'єктами управління зазвичай виступають керівники і спеціалісти, які виконують функції управління стосовно своїх підлеглих [1]. Задля забезпечення ефективного управління існують певні методи, до яких можна віднести економічні, адміністративно-правові та соціально-психологічні. Кожен з них несе ціль допомогти при розробці способів впливу на колективи та окремих працівників. Кожен з методів гармонійно поєднаний з іншими, заради ефективно діяльності підприємства. Перший метод, економічний, включає в себе вплив на працівників з урахуванням використання різноманітних економічних законів а також забезпечує можливість застосування їх під ситуацію. Ефективність економічних методів визначається проведенням господарської діяльності за системою матеріальної винагороди, а також принципами господарського розрахунку. Головною формою прямого економічного впливу на персонал є матеріальне стимулювання. Другий метод, адміністративно-правовий,

передбачає способи здійснення управлінського впливу на персонал, що заснований на системі адміністративно-правових стягнень. До такого впливу можна віднести стягнення і адміністративну відповідальність, матеріальна відповідальність а також адміністративна. Останній, соціально-психологічний метод, являє собою засоби здійснення управлінського впливу на працівників, що заснований на використанні соціології та психології. Даний метод спрямований як на цілий колектив, так і окремо на кожного працівника організації. В умовах сучасної ринкової конкуренції успішна діяльність організації залежить від творчої активності працівників. Саме тому одним з основних завдань менеджера по персоналу є мотивація. Механізмами стимулювання робітників є складні системи впливу керівництва організації на самих працівників, що в свою чергу передбачає активну взаємодію керівника і підлеглого. Складний механізм мотивації в Україні залишається застарілим і вже не ефективним, він не відповідає нинішнім потребам, стратегічним завданням соціально-економічного розвитку країни. Взагалі, мотивація персоналу - це створення комфортних умов та стимулів, що спонукають робітників виконувати свою роботу з більшою віддачею та націленістю на результат, і що не мало важливо, якість. На сучасному етапі розвитку економіки та підприємницької діяльності, керівники та власники повинні адаптуватися до робочих умов, бути лідерами та вести за собою. Вони повинні розуміти, що погрози та примушення це лише короткостроковий метод, який не дасть ні лояльності працівника до виконуваної ним роботи, ні комфортних умов та бажання працювати. Саме тому найважливішою зміною сучасності являється перехід від, звичного усім, управління до лідерства, від маніпуляцій до мотивації. Нажаль, у вітчизняній економіці переважає скоріше маніпуляція аніж мотивація, що веде за собою велику плінність кадрів та не якісно виконану роботу, адже працювати в умовах не комфортних для людини важко. Різниця між цими явищами в тому, що маніпуляція передбачає тиск з боку керівника на підлеглого, задля виконання роботи, це вимагання від людей результату лише тому, що так хоче сам керівник. А щодо мотивації, це змога добиватися, щоб співробітники самі хотіли робити свою роботу та виконували її якісно не тому, що так треба, а тому що хочеться. Вміння стимулювати своїх підлеглих мабуть одне із найважливіших вмінь грамотного управлінця. Це в свою чергу означає вміти спілкуватися зі своїми підлеглими, демонструвати власний приклад, розробляти складні завдання, вміння делегувати, навчати а також винагороджувати за результат. До основних способів мотивації підлеглих можна віднести такі: - забезпечення важливої та перспективної роботи, тобто якщо працівник буде відчувати що займається дійсно важливою роботою, яка приносить значний вклад у суспільство, то його внутрішня мотивація буде

підвищена в рази, і це дійсно матиме результат. Адже кожен з нас хотів би знати, що те що він робить дійсно має користь, і дає змогу розширювати область своїх можливостей.

- грамотне встановлення цілей, очікувань керівника а також вимір продуктивності – адже незнання того, що чекає робітника несе за собою зменшену зацікавленість та мотивацію.

- розподілення обов'язків підлеглих з урахуванням їх сильних та слабких сторін – якщо людина буде виконувати роботу, яка відповідає її можливостям, здібностям, талантам, робота яка хоч і буде важкою, але буде цікавити підлеглого, то він отримає від неї лише позитивне відчуття ефективності та важливості виконання, що веде за собою підвищення внутрішньої мотивації.

- надання постійного зв'язку, тобто підтримки, що так необхідна підлеглим у складних ситуаціях.

Мотивація – це безпосередньо емоційна складова людини втратити яку дуже легко. Тому керівникам слід приділяти більше уваги цьому явищу і постійно підвищувати її, якщо вона починає знижуватись.

Отже, можна зробити висновок, що система мотивації підлеглих має будуватись на всеохоплюючому вивченні та урахуванні потреб самих працівників. Мотивування використовується для забезпечення активності та спрямованості дій робітників. Ефективний механізм мотивації побудувати доволі важко, адже існує безліч факторів, як людських так і інших. Ті способи мотивування які підходять до одних людей, далеко не факт що підійдуть іншим, адже усе залежить від потреб окремої людини та способів їх задоволення. Тому створення загального механізму, який би підійшов усім та кожному, просто неможливо. Кожне підприємство має розробити свою власну систему, або внести зміни у існуючу, тобто адаптувати її під вимоги колективу.

Україна не має діючої системи управління персоналом, а основне чим керуються на вітчизняних підприємствах є «Кодекс законів про працю України». Для того аби створити власну модель, яка в сучасних умовах розвитку дасть необхідний результат, насамперед треба зробити аналіз практики вітчизняних підприємств, вивчити та проаналізувати практику інших країн, визначити ті самі необхідні принципи, що покладені в основу системи управління.

Однією з необхідних умов успіху є не визначення якоїсь існуючої моделі, яка принесла іншій організації результат, а створення своєї власної, яка буде базуватися на традиціях та досвіді. Основною метою системи управління підлеглими є забезпечення кадрами, їх ефективне використання, професійний та соціальний розвиток [3].

Доволі таки відома усім практика це переплетення уже існуючих закордонних моделей, таких як японської, американської та західноєвропейської, кожна з яких орієнтована на національний характер робітників. Тому не слід переносити модель однієї країни в економіку іншої без врахування специфічних чинників, що притаманні різним державам. Якщо зробити аналіз різних моделей управління, то можна зробити висновок, що, наприклад, західноєвропейська тісно зв'язана в американською, їм притаманні відповідальність, споріднена структура управління, оцінка діяльності персоналу та якостей керівника, спрямованість управління, оплата праці. А ось що стосується японської то тут вже кардинала різниця в політиці підбору кадрів, адже вона дає своїм підлеглим швидке та якісне навчання, підвищення кваліфікації, дає таке необхідне почуття спільності та інше.

Взагалі, загальних підходів в управлінні персоналом не існує. Існують лише загальні принципи, які породжують різні системи менеджменту зі своїми особливостями, оскільки враховують цілу низку факторів. Тому, українські керівники не повинні використовувати вже готову модель, а повинні знайти щось своє, притаманне їхньому клімату. Повинні знайти необхідні важелі застосування теоретичних знань та практичного досвіду інших країн для створення ефективної вітчизняної системи управління підлеглими.

Хвилюються за проблеми управління персоналом не тільки керівники різних рівнів, а й самі працівники, адже вони також ускладнюють їм життя. Кожен знає що головним правилом ефективного менеджменту в будь-якій фірмі є управління персоналом. Аналізуючи літературні джерела за обраною темою, можна виявити такі основні проблеми під час управління персоналом: проблема відмінника; синдром "свого хлопця"; позитивна проекція; синдром старшого; синдром очікування героя; зірки цирку; велика різниця в зарплаті; плинність кадрів.

1. Розглянемо першу проблему – проблему відмінника. На більшості підприємств прийнято ставити на керівні посади найкращого працівника. Тому зазвичай такі керівники із усіх знань в основному мають тільки професійні і трохи поверхово технологію управління. Свої знання про методи управління, у більшості, вони черпають, спостерігаючи за особою яка займає посаду вище, або з художніх матеріалів(фільми, книги і т.д.). Звичайно ж таких знань не достатньо для ефективного практичного використання і застосування. Тому через це вони і допускають помилки в управлінні персоналом.

2. Другою проблемою є синдром "свого хлопця". Роль управління персоналом спочатку має конфронтаційний характер по відношенню до співробітників. Не кожній людині, та і мабуть більшості, не подобається що підкидують додаткову роботу, і як факт підкидають нові проблеми. Працівнику

на керуючій посаді доводиться боротися з виникаючим опором. Майже завжди управління відбувається рука об руку з негативом, що виникає у керівника під час наражання на прихований опір. Багатьом працівникам дуже тяжко психологічно під час конфліктів з іншими працівниками, поруч з якими вони проводять більшу частину свого робочого часу.

3. До третьої проблеми відноситься позитивна проекція. Позичувати її можна як бажання приписувати іншим людям свої власні риси характеру. Звичайно, набагато легше уявити собі, як би ти себе повів, чи що б ти зробив в подібній ситуації, чим вивчати і прогнозувати ще якісь варіанти розвитку подій. Адже заздалегідь неправильною поведінкою буде вважати всіх людей своїм відображенням. Більшість керівників – люди серйозні за відношенням до роботи. Тому, даючи якесь завдання співробітнику, керівник сподівається, що він виконає цю роботу так само швидко як і сам керівник, якби був на його місці.

4. Синдром старшого є четвертою проблемою. Працівники часто і пильно спостерігають за керівниками. Іноді багато начальників, усвідомлено підкреслюють дистанцію між собою і персоналом. У підсумку, якщо начальник зберігає керованість, то лише на рівні жорстких вимог.

5. П'ята проблема це синдром очікування героя. Розглядаючи скарги і претензії, які озвучують керівники стосовно персоналу, можна припустити, що підсвідомо більшість з них чекають героя, який зможе вирішити усі проблеми за рахунок своєї власної кмітливості. Проте, яку роботу треба зробити, він здогадається по виразі обличчя начальника, і постане перед ним вчасно з правильно і швидко виконаним завданням, а якщо ніякої роботи нема, то підлеглий сам повинен знайти її і виконати, не задає зайвих питань, завжди готовий затриматись на роботі, нічого не має проти переробіток і навіть не заговорює про підвищення по службі. Оскільки на ринку праці таких робітників не буває, то сучасні проблеми в управлінні персоналом звалюються саме на цих працівників.

6. Зірки цирку. На думку начальника, якщо працівник отримує великі кошти за свою працю, то він повинен виконувати її не покладаючи рук.

7. Велика різниця в заробітній платі між керівником і працівником. В нашій країні ця різниця доволі велика, а на заході вона становить приблизно тридцять відсотків.

8. Плинність кадрів. Зазвичай, плинність кадрів можна контролювати з низки причин: неправильне формування робітників та неефективний розподіл заробітної плати. Дуже часто буває таке, що компанія забуває що треба залучати молодих фахівців. Багато хороших спеціалістів залишаються поза увагою.

Зазначені вище проблеми свідчать саме про те, що в наш час сучасні проблеми управління на підприємствах будь-якого бізнесу мають свої правила.

Розглянуті вище обставини свідчать про те, що предметом кадрового менеджменту, невеликих щодо свого складу підприємств, виступає ефективність діяльності персоналу. Хороший начальник постарается виявити усі проблеми управління своїм персоналом, і запам'ятати їх, щоб більше ніколи не повторювати.

Ефективний управлінський досвід свідчить про те, що основою, навколо якої формується колектив є корпоративна культура. Вона допомагає дотримуватись встановлених норм і рахуватись з уставами трудової діяльності. Це сприяє формуванню «здорового» психологічного клімату у колективі. Хороші та теплі стосунки у колективі дозволяють приймати рішення легше та швидше.

Система управління на сучасному етапі має бути спрямована на підвищення конкурентоспроможності організації, її розвитку та виходу на максимальний прибуток. Більшість фахівців вважає, що запорукою успіху є людський ресурс, тому його цінність зростає з кожним днем. Тому і система управління постійно змінюється. Вкладення у людський ресурс стає дедалі вигіднішим і сприяє виживанню підприємства на ринках. Саме тому грамотні керівники роблять вклади саме у персонал, не як даремно викинуті гроші, а як вклад у основне джерело прибутку.

Управління людськими ресурсами – цілеспрямована діяльність управлінців, спеціалістів структурних підрозділів, менеджерів, що включає в себе розробку принципів та погляди, моделі, стратегії управління.

В останні часи все частіше говорять про підвищення ролі персоналу організації в його успішній роботі. Адже добре збудована стратегія керування персоналом дає більшу ефективність праці робітників. Нині багато українських фірм мають проблеми, пов'язані з керуванням персоналом і від того, як вони будуть вирішені, багато в чому залежить майбутнє не тільки цих підприємств, але і всієї економіки України.

Перше місце в цьому ряді займає проблема, яка багато в чому пояснює існування решти. Її суть полягає в обмеженому розумінні соціальної ролі організації її робітниками і особливо вищим начальством. Це приводить до відсутності чітких довгострокових цілей розвитку організації і, як наслідок усього цього, до відсутності продуманої стратегії їх досягнення. Нерозуміння різними членами суспільства своїх соціальних ролей і неприйняття відповідальності за свої дії приводять до зіткнення інтересів соціальних груп, що бажають поліпшити своє становище найчастіше не тільки за рахунок інших груп, але і всього суспільства, загалом.

Однак і там де переважає “ресурсний” підхід до керування робітниками наявні проблеми, пов'язані передусім зі складністю визначення ефекту від

вкладених в його розвиток засобів. Не усвідомлюючи соціальної ролі організації, проблематично належно визначити позитивний соціальний ефект. Крім того, в умовах відсутності чітких критеріїв і орієнтирів розвитку, начальство часто зайнята виконанням поточних завдань, а не послідовним перетворенням у життя місії та реалізацією стратегії підприємства, що ускладнює виконання найважливіших заходів, ефект від яких не починає з'являтися миттєво.

Друга група проблем, пов'язана у сприйнятті персоналу в якості основного ресурсу організації, вона полягає у нерозумінні відмінностей між людськими та іншими видами ресурсів.

Специфіка людських ресурсів полягає в емоційно-осмисленій реакції людей на зовнішній вплив, що у більшості пояснює відмінну реакцію співробітників на методи управління які застосовують. Можливість довготривалої співпраці організації та його працівників і здатність останніх до постійного самовдосконалення також є важливим особливостями людських ресурсів, які зумовлюють підвищену увагу що до ефективності їх використання.

Істотною обставиною також є те, що робітники, найчастіше, приходять на підприємства усвідомлено, з певною метою і чекають надання можливості в її досягненні. Процес взаємодії між організацією і співробітником є двостороннім, а задоволеність робітника цією взаємодією є також необхідною умовою його продовження, як і задоволеність фірми.

Завершує комплекс проблем, які є на українських підприємствах, слабка здатність керівників визначати мотиви поведінки працівників, їх найбільш значущі, на певний момент, потреби і проблеми, а також відсутність належної уваги до них, що призводить до обману очікувань працівників, та їх незадоволеності. Цим багато в чому пояснюються наявні труднощі в подоланні сформованих стереотипів що до переважно пасивної поведінки робітників, пов'язаного з убогістю мотивації і нерозвиненістю потреб, що задовольняються під час трудової діяльності, а також патерналістської свідомості: все – від премії до квартири – працівник звик отримувати від організації та держави, а не заробляти. Із-за цього всього працівником важко керувати, він майже не піддається мотиваційному впливу. Утриманській підхід до праці призвів до змін його психологічного сприйняття: дуже поширені консерватизм, опір нововведенням прагнення мати невеликий, але гарантований заробіток, при невисокій інтенсивності праці.

Отже, активну позицію під час вирішення таких проблем повинні займати держава і громадські організації. Застосування ними заходів рекомендаційного, стимулюючого і освітнього характеру має прискорити формування у членів

суспільства нової соціальної позиції, заснованої на розуміння ролі кожного суб'єкта ринкових відносин.

Література:

1. Балабанова Л.В., Сардак О.В. Управління персоналом. Підручник. – К.:Центр учбової літератури. 2011. С. 391-417.
2. <https://library.if.ua/book/45/3055.html>
3. Дороніна М. С. Управління економічними та соціальними процесами підприємства : монографія / М. С. Дороніна. – Х. : ХДЕУ, 2002. – 432 с.
4. Колот А.М. Мотивація персоналу: Підручник. – К.: КНЕУ, 2002 – 540 с.
5. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування : підручник / В.М. Гець, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк та ін. – Х. : ІНЖЕК, 2005. – 396 с.

1.14. Classification of methods of labor stimulation of personnel at the enterprises

Класифікація методів стимулювання ефективної праці персоналу на підприємствах

У сучасних умовах створення та розвитку підприємств кадрова діяльність висувається на перше місце за впливом на довгостроковий успіх організації. Долю будь-якої організації визначає якісно організований та добре навчений персонал. Водночас від ефективної мотивації персоналу організації безпосередньо залежить успішне її існування. Питання мотиваційних аспектів займає вагоме місце у системі розвитку кадрового менеджменту Мотивація та стимулювання праці персоналу – це ключ для економічного зростання та конкурентоспроможності як окремого працівника, так і підприємства загалом. Сучасна діяльність зарубіжних та українських підприємств свідчить про тенденцію до суттєвих змін у підходах до визначення методів мотивації персоналу. Пошук підходів до формування ефективних методів мотивації праці персоналу, аналіз особливостей їх класифікації зумовлює здійснення комплексних досліджень, яких на сьогодні є недостатньо, та визначає актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Опрацювання вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, присвяченої теоретико-методологічним аспектам мотивації та стимулювання персоналу, формуванню підходів до підвищення продуктивності праці та аналізу чинників ефективної мотивації та стимулювання персоналу, свідчить про безсумнівний інтерес учених до даної проблеми. Питання методології мотивації персоналу вивчали такі вітчизняні науковці як А. Афонін, О. Притула, О. Грішнова, В. Данюк, В. Пономаренко, А. Колот, Н. Мазур, І. Клименко та інші, а також зарубіжні: А. Маслоу, С. Адамс, Г.

Емерсон, Е. Мейо, Д. Карнегі, Ф. Герцберга, Ф. Тейлор та багато інших. Незважаючи на вагомий внесок науковців у дослідження сутності мотивації та стимулювання персоналу проблема щодо вирішення даного питання все ж залишається відкритою і потребує подальшого вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз класифікацій методів мотивації для ефективної праці персоналу та розгляд сучасних нестандартних методів мотивації для стимулювання праці у міжнародній практиці.

Виклад основного матеріалу. Кадрова діяльність на сьогодні має велике значення для розвитку підприємств чи організацій, це свідчить, що персонал потребує стимулювання праці. Характерною рисою сучасного менеджменту є визнання зростаючої ролі «людського фактора» і розвиток нових форм і методів управління персоналом. Якби не були чудові ідеї та новітні технології з найсприятливішими зовнішніми умовами, без людей, без їх знання і практичних навичок, без бажання і вміння працювати, без належної мотивації і достатнього стимулювання високої ефективності домогтися неможливо.

Мотивація є складним процесом, і саме тому включає різноманітні підходи авторів щодо трактування змісту даного поняття, визначаючи його як сукупність мотивів, стимулів чи внутрішніх та зовнішніх чинників, або як процес спонукання особистості до певних дій. Однак, всі визначення даного поняття, так чи інакше, подібні один до одного: мотивація – це сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають людину до діяльності, визначають поведінку, форми діяльності, надають цій діяльності спрямованості, орієнтованої на досягнення особистих цілей і цілей організації, отже, можна сказати, що мотивація – це сукупність усіх мотивів, які справляють вплив на поведінку людини.

Стимулювання праці – це зовнішнє спонукання, «елемент трудової ситуації, що впливає на поведінку людини у сфері праці, матеріальна оболонка мотивації персоналу. Одночасно воно несе в собі і нематеріальне навантаження, що дозволяє працівнику реалізувати себе як особистість і як працівника одночасно.»[7] Зважаючи на те, що визначення стимулювання через мотивацію або мотивацію через стимулювання є досить схожими, ототожнювати їх не треба, адже існує очевидна різниця між мотивуванням та стимулюванням: поняття «мотивація» доцільно визначати як процес стимулювання самого себе або інших на діяльність, основною метою якої є досягнення індивідуальних та загальних цілей підприємства, а термін «стимулювання» визначають як зовнішнє спонукання до дії, спонукальна причина, поштовх, подразник, що здійснює вплив на орган почуттів, тобто відносно людини є зовнішнім. Через те, принципова різниця понять «мотивація» та «стимулювання» може полягати в

тому, що стимулювання є одним із засобів, завдяки якому може здійснюватися процес мотивації.

Необхідно зазначити, що «головною рушійною силою впливу на персонал є стимули, а основною метою мотивації є задоволення потреб персоналу та підприємства одночасно».[1] При цьому доцільно зауважити, що в даному випадку стимулювання виступає дієвим інструментом та вирішальним чинником впливу на персонал ззовні у процесі розвитку мотивації; водночас для здійснення такого впливу на персонал використовують різні види мотивації, які ми розглянемо далі детальніше.

Без персоналу організація не зможе отримувати тих результатів, для досягнення яких вона була створена. Отже, стимулювання персоналу і його залучення в трудову діяльність - це ключовий елемент у впровадженні системи якості. Система менеджменту якості є організаційною системою. Це означає, що персонал відіграє важливу роль в її роботі.

Стимулювання персоналу в системі менеджменту якості являє собою процес, який забезпечує стабільне виконання співробітниками всіх необхідних дій для підвищення якості роботи. Основне завдання організації або підприємства, залучити в процес впровадження цієї системи якомога більше працівників. Стимулювання співробітників повинно бути добровільним, а не адміністративним.

Існують різні підходи до стимулювання Табл. 1.

Таблиця 1.

Підходи до стимулювання праці персоналу

<i>Назва підходу</i>	<i>Характеристика стимулювання</i>	<i>Основні завдання</i>
Системний підхід	стимулювання як значущий елемент системи: покликаний забезпечувати реалізацію стратегії компанії	узгодження цілей компанії і цілей співробітників як елементів системи управління.
Функціональний підхід	стимулювання як функція - одна з ключових в функціональному підході	забезпечити реалізацію всіх елементів: від позначення потреби в персоналі до безпосереднього збереження співробітників і їх стимулювання.
Процесний підхід	стимулювання як процес: орієнтується строго на цілях і завданнях компанії	підтримувати персонал в активному «робочому стані», часто фінансовими засобами.

	співробітники є ресурсом, які забезпечують реалізацію процесів	
Ситуаційний підхід	стимулювання як процес вирішення питань: здійснюється виходячи з ситуації	оцінка потреби, кваліфікація, вмотивованість персоналу, і при виникненні проблемних моментів здійснюється вплив з боку керівництва.
Клієнтоорієнтований підхід	стимулювання як процес взаємовідносин з клієнтами: персонал створює імідж компанії	залучити співробітників, високої вмотивованості на лояльну взаємодію з клієнтами

Еволюція наукових уявлень стосовно методів стимулювання відбувалася у руслі зміни різноманітних мотиваційних концепцій, які розвивалися на межі XX-го й XXI-го століття, що обумовлено світовими процесами глобалізації, умовами розвиненого конкурентного середовища та глибокими перетвореннями індустріального суспільства в інформаційне.

Методи мотивації – це способи управлінських впливів на персонал для досягнення цілей підприємства. Вони можуть бути найрізноманітнішими і «залежать від розробленої системи стимулювання на підприємстві, загальної системи управління та особливостей діяльності самого підприємства. Залежно від орієнтації на вплив та потреби методи управління поділяються на: економічні, організаційно-адміністративні та соціально-психологічні».[5] Розглянемо детальніше кожен з методів мотивації нижче (табл.2).

Таблиця 2.

Класифікація ефективних методів стимулювання праці персоналу:

Класифікаційна ознака	Фактори	Стимули
Економічні (класичні) методи	зумовлені економічними стимулами	Матеріальне стимулювання праці
		орієнтація на виконання певних показників або завдань, і отримання після їх виконання економічної винагороди за результати роботи; матеріальна мотивація базується на отриманні грошових бонусів і високих

		зарплат або навпаки застосуванням санкцій за невідповідну роботу. є не досить досконалою, оскільки трапляються випадки, коли преміальна винагорода виплачується за результатами успішної діяльності підприємства загалом
Організаційно-адміністративні методи	засновані на директивних вказівках	Владне стимулювання праці
		базується на підпорядкуванні правопорядку, закону, старшому за посадою і спирається на можливість примусу; йдеться чітко визначення прав і обов'язків керівників і підлеглих; метод забезпечує ефективну діяльність управління будь-якого рівня.
Соціально-психологічні методи	призначені для підвищення соціальної активності співробітників	Психологічне стимулювання праці
		вплив на свідомість працівників, на соціальні, естетичні, релігійні й інші інтереси людей містить у собі різні способи та прийоми, які розроблені такими науками як психологія та соціологія у арсеналі є метод анкетування, опитування та тестування.

Для ефективного управління персоналом важливо визначити оптимальне поєднання та раціональне співвідношення організаційно-адміністративних, економічних, соціально-психологічних методів мотивації трудової діяльності.

Сьогодні керівниками підприємств застосовуються переважно економічні методи, тобто методи матеріальної мотивації, які складається з двох частин: постійної (фіксована заробітна плата) і змінної (премії, бонуси, надбавки). Мотивуючий ефект мають обидві частини: фіксована стимулює розвиток якості особистих та професійно-кваліфікаційних характеристик працівника, а змінна частина заробітної плати підвищує зацікавленість у результатах праці. Окрім матеріальних винагород, керівники підприємств також користуються системою моральних стимулів. Вони мають одноразовий (занесення на дошку пошани) або систематичний характер (нагородження працівників тижня/місяця/року). Розглянемо сукупність видів та методів стимулювання персоналу підприємства у таблиці 3.

Таблиця 3. Мотивація та стимулювання персоналу підприємства

Матеріальне стимулювання		Нематеріальне стимулювання	
Грошове	Негрошове	Творче	Соціально-психологічне
<ul style="list-style-type: none"> оплата праці; надбавки; доплати; премії; комісійна винагорода; участь у прибутках. 	<ul style="list-style-type: none"> Медичне обслуговування; Страхування; Харчування; Транспортні витрати; Путівки; Покращення умов праці; Створення умов відпочинку. 	<ul style="list-style-type: none"> Стажування; Підвищення кваліфікації; Самореалізація; 	<ul style="list-style-type: none"> Престиж; Повага колег; Суспільне визнання;
		Адміністративне	Інформаційне
		<ul style="list-style-type: none"> Дисциплінарна відповідальність працівника за виконання обов'язків та правил трудової діяльності. 	<ul style="list-style-type: none"> Доступність необхідної інформації та можливість її надання працівникам.

Розглядаючи сучасні методи мотивації, слід зазначити, що останнім часом поряд з такими поширеними стандартними методами мотивації, як заробітна плата, премії, подяки, постають інноваційні, так би мовити – нестандартні методи мотивації. Саме останні є надзвичайно актуальними для сучасних вітчизняних підприємств в умовах обмежених фінансових ресурсів. До нестандартних методів мотивації можна віднести:

- Нагородження подарунками, медалями, почесними званнями;
- Безкоштовне медичне обслуговування;
- Безкоштовне або пільгове харчування;
- Одноразова винагорода готівкою за виконане завдання, відсутність запізень тощо;
- Додаткова освіта за рахунок роботодавця, програми індивідуального розвитку;
- Виділення вільного часу, можливості відвідування наукових заходів для підтримки творчої, винахідницької діяльності, членство у наукових товариствах компаній.

В умовах обмеженості фінансових ресурсів на національних підприємствах, коли «досить важко встановити високу заробітну платню, особливу увагу можна зосередити саме на нестандартних методах стимулювання праці, складаючи гнучку систему мотивування для працівників, ефективно поєднуючи стандартні та нестандартні мотиваційні заходи.»[5] При застосуванні нематеріальних стимулів необхідно звертати увагу на культурні, ментальні та психологічні особливості працівників для пошуку найефективнішого методу мотивації на конкретному підприємстві. Особливого

значення це питання набуває в умовах переходу до ринкової економіки. В Україні, яка володіє кадровим і інтелектуальним потенціалом, актуальним є перехід до методів управління персоналом, пов'язаних з підвищенням моральної мотивації працівників. Нематеріальна мотивація ефективно діє на працівників провідних компаній на фоні досить високого рівня заробітної плати, але «завдання керівників підприємств зуміти морально стимулювати своїх підлеглих, зацікавити персонал, щоб вони не були залежними лише від матеріальних цінностей, а отримували задоволення від своєї роботи і на моральному рівні.»[3]

Висновок та перспективи подальших досліджень. Ефективне управління виробничо-господарською діяльністю підприємств значною мірою залежить від використання вміло налагодженого мотиваційного механізму. Керівники підприємств можуть використовувати не тільки класичні економічні методи стимулювання праці у вигляді грошових бонусів і високих зарплат, а й нееконімічні способи стимулювання. Тільки комплексна система мотивації, що включає в себе як матеріальну, так і нематеріальну мотивацію, дозволить домогтися від співробітників повної самовіддачі на роботі, максимальної ефективності та продуктивності. Нематеріальні методи на сьогодні мають неабиякий вплив на працівників, у зв'язку з їх бажанням задовольнити свої вторинні потреби (у причетності, визнанні, самоствердженні). На жаль, ще не було розроблено універсальної системи методів для ефективного стимулювання працівників через соціальні та особисті характеристики працівників. Це потребує подальшого експериментального дослідження. Також, було визначено, що ефективність стимулювання персоналу і його залучення в трудову діяльність - це ключовий елемент у впровадженні системи якості. Існують різні підходи стимулювання, такі як: системний, функціональний, процесний, ситуаційний та клієнтоорієнтований. Вони у свою чергу виконують різні функції та завдання та мають особливі характеристики. Можемо наголосити, що стимулювання співробітників повинно бути добровільним, а не адміністративним.

Література:

1. Бурмістров, А. Н. Які методи підвищення мотивації персоналу є найбільш дієвими [Текст] / А. Н. Бурмістров, Н. В. Газенко // Управління персоналом. - 2002. - № 7. - С. 48-49.
2. Вербицька Г.Л. Мотивування персоналу на вітчизняних промислових підприємствах [Електронний ресурс] // Режим доступу до статті: [http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/13833/1/3_10-15_Vis_727_Menegment.pdf]

3. Герчиков В. І. Управління персоналом: працівник - найефективніший ресурс підприємства: Учеб. посібник / В. І. Герчиков. - М.: ІНФРА, 2008. - 282 с.

4. Лукашевич В. В. Основи управління персоналом: навчальний посібник / В. В. Лукашевич. - 2-е изд., Перераб. і доп. - КНОРУС, 2010. - 240 с.

5. Первушина М. Зміна в схемах стимулювання / М. Первушина // Управління персоналом. - 2009. - № 7 (190). - С. 24-26.

6. Тростянецька Е.В. Удосконалення кадрового планування на підприємстві // Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. - Вип. 54. - Одеса: ОНМУ, 2016. - С.131-143.

7. Удосконалення систем стимулювання праці в сучасних умовах // Праця і заробітна плата. - 2009. - № 21. - С. 17

8. Управління персоналом: Підручник / Общ. ред. А. І. Турчинова. - М.: Видавництво РАГС, 2008. - 608 с.

1.15. The role of the climate global change mitigation in tactical and strategic planning in the post-Soviet region

Since the end of the twentieth century, when global warming has become apparent, politicians around the world have begun to make agreements on measures to reduce greenhouse gas emissions and reduce climate impact. As a result, the world climate policy began to take shape, which was reflected at the national and local levels of countries and regions of the world. The biggest event in the last 4 years was the adoption of the Paris Climate Agreement in 2015. This international framework document provides for joint action to reduce greenhouse gas emissions. The agreement sets + 2 ° C as the upper limit of global temperature rise and calls on all countries to make significant efforts not to exceed global temperature rise above +1.5 ° C. Ukraine ratified the Paris Agreement in 2016, which drew attention to the problem of climate change at the national level.

Climate change is a huge and pervasive problem that has long crossed the borders of one country or a problem area. This problem is global and affects the whole world. Climate change already has practical dimensions and practical manifestations. And they, unfortunately, drag on huge socio-economic risks, such as the risks of civil rights, even such a phenomenon as "climate apartheid" in the world. It is that only wealthy people in prosperous countries with sustainable economies will have access to clean natural resources, better living conditions and, accordingly, to protection and health care. Climatic, social and economic injustice can manifest itself in the loss of access to drinking water, sanitation, and decent living conditions. It can lead to climate migration, loss of sources of income, place of residence and property, the need for

funds for the process of adaptation to climate change, increasing poverty. In addition, it is also a shortage of food, the decline of agriculture in its traditional form, the damage from frequent natural disasters.

The attitude of the population of Ukraine and Russia to global climate change

Today, the possibility of including commitments to further reduce greenhouse gas emissions in the European Climate Agreement is being considered. This is facilitated by a public statement by the World Meteorological Organization (WMO) [1]:

1. The increase in CO₂ in 2018 concentration reached new highs in 2018 of 407.8 ppm, or 147% of pre-industrial level in 1750.

2. Methane (CH₄) (the second most important greenhouse gas) reached a new high of about 1869 parts per billion (ppb) in 2018 and is now 259% of the pre-industrial level.

3. Nitrous oxide (N₂O) atmospheric concentration in 2018 was 331.1 parts per billion. This is 123% of pre-industrial levels, etc.

Socis (Center for Public Opinion Research) social surveys [2, 3] show that very often people confuse the concepts of ecology and climate change. These problems are related to some extent and affect each other, but there some nuances. «Pollution» – environmental pollution, these are often local problems such as car exhausts or emissions from metallurgical plants.«Emission» – a term used primarily for "greenhouse gas emissions", in particular CO₂.

Do Ukrainians distinguish between environmental and climate issues? Ukraine recently conducted a large-scale study on the environmental awareness of citizens, which was conducted with the support of the Global Environment Facility in the framework of the UN Development Program "Integration of the Rio Convention into Ukraine's national policy." This was the third study, the first two were conducted in 2014 and 2017.

This study was being prepared for the Kyiv International Economic Forum, and it was called «Are Ukrainians Ready for Climate Change?» It showed that

Ukrainians are clearly aware of environmental problems and ways to solve them, but they have a fairly rough idea of the problems of climate change, their causes and options for reducing negative impacts.

According to Oleksandr Stegni, head of the Socis Center for Public Opinion Research [2, 3], it is difficult to determine the level of environmental awareness in Ukraine because there is a correlation: in poor countries or countries in transition, environmental problems are secondary to the population. In the first place is put making a living, even survival of local population.

A survey in Ukraine confirmed this thesis. Landfills and problems with waste recycling were named In the first place - 57.5%.

Ukrainians put the main responsibility for environmental pollution on the government - 51.2%. Our citizens do not want to admit their responsibility: this figure has dropped from 61.4 to 34.2% in five years.

Table 1.**Hypothetical and practical willingness to act for saving the environment, %***

№	Eco attributive patterns of behavior and activity	Confident in the need for action, %			Are actually taking action, %		
		2014	2017	2019	2014	2017	2019
1	Reduce daily water consumption	43,6	41,4	27,3	27,6	43,1	53,8
2	Limit the use of electricity	47,2	33,1	25,9	38,2	53,3	61,9
3	Avoid deodorants and aerosols that contain freon	56,4	46,6	37,3	30,6	36,8	39,8
4	Financially support environmental measures	57,4	54,3	49,8	5	7,3	13,1
5	Clean the area around your house	33	29,2	24,4	59,5	62,1	64,9
6	Do not use synthetic detergents that harm the natural environment	67,7	59,4	46,8	14,1	21,3	29,9
7	Make remarks to people who are harming nature in front of your eyes	56,4	48,9	35,8	36,3	42	48,7
8	Stop those who harm the environment	67,8	59,1	43,3	22,3	27,6	38,5
9	Apply with an application or letter of environmental pollution to public authorities	70,6	64,1	53,3	4,3	7,8	14,7
10	Inform the public through the media about known cases of environmental pollution	65,6	63,4	50,3	3,4	6,6	15,8

However, more than 90% of Ukrainians are ready to make their own contribution to improving the environment: 41.8% are already doing so, and another 49.1% say they are ready. The vast majority of these measures are related to economic factors - resource-saving practices and modernization of their own homes.

The table. 1 shows the data of a statistical study presented at the Kyiv International Economic Forum, published in [2]. The authors of the article made graphs to facilitate visual analysis of the information given in this table. They are shown in Fig. 1.

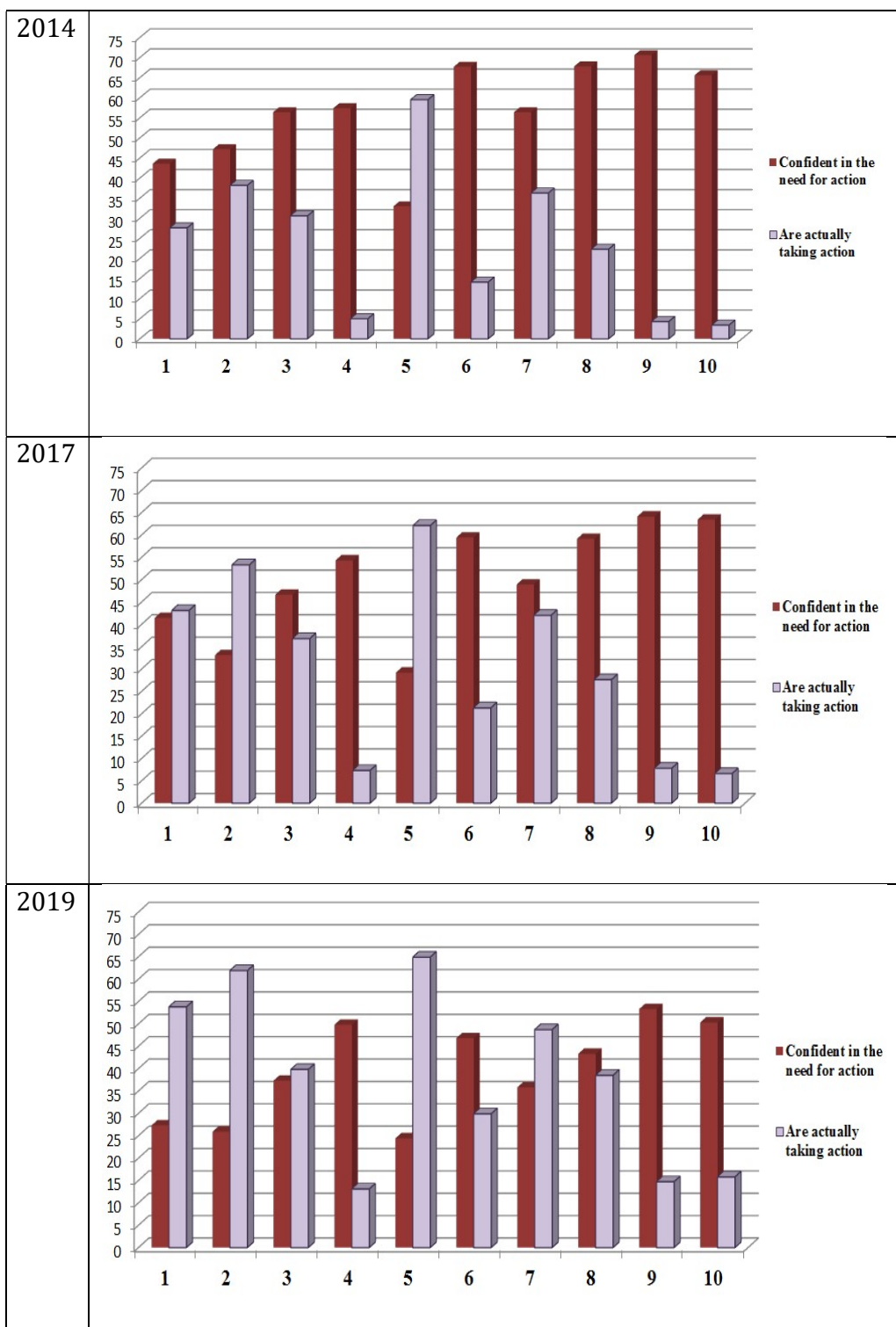

Fig. 1. Hypothetical (respondents are confident in the need for action) and practical (respondents are actually taking action) willingness to act for saving the environment, %

Fig. 1 shows a comparative analysis of the readiness of Ukrainian people to take practical action to preserve the environment (dark column) and (according to respondents) their real actions (lightcolumn). We see that these figures have changed from year to year, and the subjective practical contribution of the population is gradually increasing. This primarily applies to measures to save water and electricity. The willingness to clean the house by themselves may also be explained by the reluctance to pay money to the employee.

The decline in the use of environmentally friendly detergents may be due to declining incomes in the last few years, as the promotion of environmentally friendly detergents has not declined and the number of companies trying to sell their detergents as environmentally friendly is increasing every day. While answering this question, many respondents probably did not know that relatively cheap laundry soap without synthetic additives is less harmful to the environment than a number of synthetic washing gels.

It is worth noting the tendency to increase the practical readiness of citizens to cover environmental issues in the media, write complaints and conduct a direct dialogue with violators of environmental regulations. If this trend continues, we can talk about the formation of civil society, which will be able to control the compliance of its members with legal and informal environmental standards.

How do Ukrainians feel about climate change? As for climate change, Ukrainians see it only in terms of "Threats to future generations at the global level." Moreover, the survey was conducted so as to take into account the answers to two questions simultaneously [2, 3]. Thus, in 2019, "environmental pollution" came in first place - 57.9% of Ukrainian respondents, and "depletion of natural resources" in third place - 32.2%. Analysts [2] consider this a negative phenomenon, because such results demonstrate the lack of global thinking in Ukrainians, the lack of habit to think strategically outside the fate of their own children. The need to work on the development of ecological culture is undeniable, but we will further show that giving priority to climate threats leads to the dangerous disregard of other environmental problems. In fact, for each individual, the environmental problems that harm him or her here and now may not always be considered less significant than global warming 50 years from now.

As for the discrepancies between the willingness to take specific actions and the theoretical understanding that these actions are necessary, the results of the Ukrainian survey coincide with the results of the survey of Russian schoolchildren given in [4]. According to the results of this study, most schoolchildren are ready to take part in environmental actions (78.8% agree in whole or in part), but 51.1% of students are not yet ready to initiate actions and projects. Currently, only 9.2% of schoolchildren participating in the survey are members of public youth organizations, but 37.4% would like to try themselves as a volunteer.

The authors of [4] believe that special attention should be paid to the tasks aimed at forming the ecological culture of adolescents:

- development of the activity component, both in the educational process and in social practice;

- formation of understanding the close interrelation of global and local problems, personal responsibility and involvement in the decision of ecological problems;

- expansion of ideas about current regional problems and ways to solve them.

The role of the climate global change mitigation in comparison with the other environmental problems at Norilsk Nickel and sustainable development, case study

Considering the accident that occurred at the Norilsk Nickel plant in 2020[5], we decided to analyze 2019 Sustainable Development Report of Norilsk Nickel. Here are some quotes from this report (which is in the public domain [6]):

Page 191-230 provides reporting on environmental measures, which will not cause the reader to doubt that the corporation is carrying out many of these measures, although having the accidents hints an insufficient detailed study of risks on certain issues. The report is a mirror of the plans that the company is working on, so it is interesting to see what priorities are set in the rest of its sections and how this affects the management of enterprises in general.

Mission of Norilsk Nickel: «By effectively using natural resources and equity capital, we provide humanity with non-ferrous metals that make the world safer and help to embody people's hopes for development and technological progress». As we can see, there is no phrase like «and taking care of the environment» here.

Nevertheless, ecology is mentioned more than once in the corporate strategy: «In 2018, the Company confirmed the vector for the development of ... environmentally friendly production, presenting strategic priorities for sustainable development and unlocking the potential of Norilsk Nickel in the medium and long term. In 2019 ... expanded the horizon of the sustainable growth strategy until 2030, identifying key trends for the next decade, including ... by ... supporting the global transition to environmentally friendly transport, ambitious goals for the environmental modernization of factories in Taimyr and the Kola Peninsula».

«The main strategic directions: the main component of the new stage of development is the largest environmental initiative aimed at a step-by-step movement towards the best world experience in the utilization of SO₂ emissions and the formation of cleaner production. Norilsk Nickel is developing a Climate Change Accounting Program that provides for the selection of climate scenarios ... The company will continue to work on the transition to international standards on reporting about sustainable development with an increase in the quality of disclosure on climate change issues».

«Approaches to sustainable development: as part of its strategy, Norilsk Nickel is guided by the following approaches...: • unconditional respect for human rights; •

Implementation of systemic measures to support the indigenous small-numbered peoples of the North; • reduction of climatic impact; • support for low-carbon energy».

Among the key projects of Norilsk Nickel related to the achievement of the SDGs (sustainable development goals) in 2019 are mentioned «• implementation of investment projects to improve water use (optimization of water circulation, waste treatment, etc.) and water supply to consumers;• projects (activities) provided for by the environmental protection plan and aimed at the protection and rational use of water resources».Also, environmental activities are mentioned in connection with the implementation of other sustainable development goals[7], such as 11 and 12. Thus, we again see that significant attention is paid to environmental protection, but on pages 32-33 the relative number of projects dedicated to the implementation each goal, and the finances aimed at them.It is clearly seen there that the goals related to ecology make up a relatively small percentage.

«The main goals of the risk management system are: • increasing the likelihood of achieving the set goals; • improving the efficiency of resource allocation; • increasing the investment attractiveness and shareholder value of the Company». It does not explicitly indicate the risks associated with environmental disasters as the consequences of accidents at facilities. On p. 60 risks associated with the environment sound like «Stricter environmental requirements», and with water – «Lack of water resources». A slightly different emphasis is placed again.

It must be admitted that on p. 90-94 an impressive list of environmental events is presented, a significant part of which are legislative activities, conferences, round tables and events on environmental education of the population.

«Based on the results of the analysis, 6 SDGs were identified as the most significant: 3, 8, 9, 11, 12, 13». The environmental issues here include Goal 13 Take urgent action to combat climate change and its consequences. Its specificity is that the emphasis is on reducing the greenhouse effect, not on protecting the environment as a whole. According to the report, the firm did not highlight as priority goals 14 and 15 dedicated to the preservation of ecosystems, but it remains a mystery whether this would have helped to prevent accidents or rather increase the number of activities aimed primarily at shaping the company's image.

On p.66 provides an analysis of the compliance risk, which consists in «the occurrence of legal liability and / or legal sanctions ... or loss of reputation, the occurrence of other adverse consequences as a result of the Company's failure to comply with applicable regulatory legal acts, instructions, rules, standards or codes of conduct». So the corporation is prepared for the financial consequences associated with reputational losses, and it is likely cheaper than consistent and regular implementation of all necessary environmental measures.

Conclusions: 1. The need to report annually on sustainability issues somewhat disciplines business, and large corporations are no exception. Nevertheless, due to the

need to make the Sustainable Development Report public, it is designed to a large extent as an advertising booklet, which can hardly be equated with objective coverage of events.

2. It can be assumed that focusing on specific goals increases (rather than leaves at a neutral level) the risks of non-compliance with the rest of goals. It should be noted here that the allocation of priority goals is a common occurrence, and Norilsk Nickel is no exception. Goal 13 Taking urgent measures to combat climate change and its consequences today is primarily associated with the transition to a carbon-free economy, which cannot be equated with a comprehensive solution to environmental problems. Unfortunately, focusing on strategy here increases the tactical risks of environmental disasters.

3. Various studies show that the conviction of people in adopting environmentally friendly activities and their willingness to participate in these activities themselves do not coincide: people do not realize that many actions cannot be made effective without their own participation. This topic, as well as the ways of influencing people's attitudes towards it, is of considerable interest and requires further research.

References:

1. World Meteorological Organization's Greenhouse Gas Bulletin, 2019. URL: <https://public.wmo.int/en/media/press-release/greenhouse-gas-concentrations-atmosphere-reach-yet-another-high>
2. Koval I. Ecology vs climate change: what is the difference and what is more important. How do Ukrainians perceive these risks and are they ready to pay for "security" - 2019.
3. Electronic source: <https://mind.ua/publications/20205179-ekologiya-vs-zmina-klimatu-u-chomu-riznicya-ta-shcho-vazhlyvishe>
4. Website of the Center for Social and Marketing Research SOCIS URL: <http://socis.kiev.ua>
5. Modern environmental problems through the eyes of schoolchildren: the results of a sociological study // Bulletin of LSU. A.S. Pushkin. 2018. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-ekologicheskie-problemy-glazami-shkolnikov-rezultaty-sotsiologicheskogo-issledovaniya>.
6. Official press release of Norilsk Nickel: <https://www.nornickel.ru/news-and-media/press-releases-and-news/khod-rabot-po-likvidatsii-avarii-obnovlyaetsya/>
7. Norilsk Nickel Sustainability Report for 2019 [pic: https://www.nornickel.ru/files/ru/CSOpdf/NN2019_Digital.pdf](https://www.nornickel.ru/files/ru/CSOpdf/NN2019_Digital.pdf)
8. Sustainable Development Goals by UN. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

1.16. Application of modern technologies in personnel management of the organization

Застосування сучасних технологій в управлінні персоналом організації

The biggest challenge for a company is creating an organizational culture. It is easy to lose culture, mutual trust and respect, but it takes years to find worthy employees who are able to object without showing dislike [2].

It so happens that a company works in a labor-intensive, not capital-intensive sphere and the wages of employees are in fact the main item of its expenses, but at the same time employees are talented and effective professionals, and the problem is a drop in demand for its products in the market.

In such cases, it would be better to recommend transferring everyone to a shorter working day instead of layoffs. Let the company go into hibernation, and let the hassle of reduced workload and lower earnings become a “*common problem*” for the entire organization, including senior management, to save workforce. When a Japanese company is in dire straits, the first person to be cut is its president. If the situation gets even more serious, it is he who is the first to resign. In Japan, they do not start by firing ordinary employees - the Japanese believe that there are no bad soldiers, there are only bad generals.

Creative thinking. Previously, when the demand for a product or service was high, the company did not have enough time for a creative approach to business - to think about what else to do or how to do their job better. Now that the pace of economic growth has slowed and employees have free time, the time has come to entrust them with the work that will ensure the flow of innovation. In this case, the crisis will help make the company as cohesive, active and resourceful as ever.

In times of crisis, special attention should be paid to two critical issues: controlling cash flows and maintaining a culture of mutual trust and respect.

From the book by D. Collins “From good to great. Why do some companies make a breakthrough and others do not”.

One of the first steps of managers “on the way from good to great” is more logical for a manager at first glance - it will be choosing a direction of development, developing a vision for the future of the company, a strategy, and only then selecting personnel capable of implementing this strategy. However, in the work of D. Collins, we learn exactly the opposite opinion.

The leaders of great companies did not ask themselves the question of where to direct the vector of company management in order to then select a team for the chosen strategic direction. They “first made sure that all the “necessary people” are

on board" (and all unnecessary ones are outside), and only then they decided where to go "[3]. In fact, they thought differently, outside the box, namely: "... I really don't know where to go. And all I know is that if there are the right people on the ship and they are in the right places, and the unnecessary people remain on the shore, then we will somehow figure out where to sail in order to get to where we will be fine " [3].

It follows that the leaders of great companies know three simple truths:

First, *if you start with the question "who?"* And not "what?", Then it will be easier to adapt to the world around you. "If people boarded your ship just to sail somewhere, what would happen if, after sailing ten miles, you suddenly realize that you need to change course? You're in trouble. But if people are on your ship because they want to be with others, then it is much easier to change direction "[3]. Therefore, in order to be an even more successful company, the whole team needs to change the direction of development.

The second truth [3]: *if the head of the company* has assembled a team of "the right people", then the problem of motivation and management, in principle, disappears by itself. This team does not need direct guidance or incentives; he has enough self-motivation, due to the inner desire to achieve exceptional results.

The third truth [3]: *if a team consists of people who do not see the development* of the organization or, even worse, do not want to see and do something, then it does not matter whether the manager can choose the right direction and tactics for organizing a successful business - all the same, the leader will not be able to create a competitive and creative company. "A great strategy without great people is useless" [3]. With a lot of focus on senior management pay today, all of this must play a significant role in achieving outstanding results. How else can a leader "get" people to do what will lead the company to success? And this is a deep error, according to many years of research by the author himself in his assumptions.

It turns out that in order to be a successful company, the salary of employees is not at all a key factor: it is paradoxical at first glance, but the answer is still simple, the salary should be at the same level as that of competitors.

What is the secret of success then? The answer follows from the principle "who first": it is important not as a leader to pay for the work of his employees, the most important thing is "who is your top management" [3]. If managers are deep-minded, strategically seeing the ultimate goal of the production or any other process in their company, the so-called "correct", then they use all innovative and productive ways to achieve ultimate success so that the company achieves excellent results, and will not do it for the sake of personal enrichment, but because of professional leadership.

Successful or "great" companies have always adhered to one simple truth: the "right" people will do the "right" and achieve the best results they can, whatever the system of reward or motivation [4].

In recent years, crises of all kinds have become commonplace. However, even in such extreme conditions, managers need to see the positive moments, the very troubles and difficulties that a leader can commit when choosing a company's development strategy - these are poorly built business processes, lack of skills and knowledge in managing an organization, and this reason is more dangerous for the reason the formation of its bankruptcy than many external macroeconomic factors. The factors of the decline in the growth of income and employee productivity are caused by "internal crises" and its problems, therefore the main task facing company managers is an urgent need to solve, and sometimes even risky, internal organizational negative foci and problems.

Positive factors in the emergence of external crises consist in the fact that, as a result, in the companies, in addition to building effective business processes, the microclimate is improving.

First, the most "ineffective" employees, who cannot or do not want to work, will leave themselves or will be fired.

Secondly, at this time, many creative people appear on the market, which are just more necessary for managers when choosing the right strategy, which contributes to the final result, more creative and successful even in times of crisis.

The most difficult thing for managers in a crisis is the measures that have to be taken within the enterprise. The previous efforts of both employees, departments, and the enterprise as a whole are no longer enough to achieve the previous results. To maintain a minimum sales volume, companies desperately need new, innovative ideas, and subsequently, the use of actions to implement them, and at the same time, employees must see that the manager knows what he will do, even with the maximum risks, the most important thing is that the staff sees awareness in making management decisions, and the specificity of the jointly-accepted tasks of the whole team.

The uncertainty of the external environment will only increase during a crisis, so the points of support and stability will be felt less and less, but only due to the fact that employees will see that the manager is not afraid to make decisions, will trust him more, and thus, the feeling is removed imbalance within the organizational and corporate culture and the so-called "team spirit of the team" increases.

How do some managers become more successful and stand out from the rest, less competent?

The authors proposed the most successful methods and techniques, based on the content analysis of scientific works of researchers and practitioners.

1. a successful strategist always looks to the future, not limited to solving immediate problems.

2. *the strategist will not play all-in, ie recklessly and strategically not building a plan of specific actions, which should be based not on guesswork, but on an objective analysis and synthesis of possible risks.*

3. *thought very broadly; their goal was not only to manufacture a product, but also to create cross-platform platforms for developing a product or service in a multidimensional and versatile and innovative way.*

4. *acts at the tactical level. Nowadays it is creative to use business tactics from different spheres, especially from sports. For example, many company leaders use "judo tactics", where agility and speed matter more than strength, namely, they allow them not to catch the eye of a competitor, or vice versa, even to work fruitfully and jointly as partners until a strategically good moment for "Throw" [5].*

5. *Determination of the strategically correct vector for the entire company, which is one of the foundations of the corporate culture itself, but the most important point in this case is not to use dictatorial and totalitarian methods of management later and not to be a "hybrid manager".*

Interesting, in our opinion, are managerial ideas and techniques in personnel management in the book "Branson's Rules" by the author Daniel McLemore [6], who formulated the following methods and ways for their successful implementation by the team:

1. *"Department of People".*

The author has a negative attitude to the use of the expression "personnel department ... in the communication vocabulary ... I call these units" human departments "[6].

2. *Listen and ask questions.*

In managerial practice, a leader must be able to listen, "asking the simplest questions are the most important conditions for success in business, which are often criminally underestimated."

3. *Ability to delegate authority in the company.* To create a successful business, it is not enough to be a strong person. "... You also need to be able to delegate authority. Having created a business, you need to step aside. Help people run independent companies. "

One of the most important tasks of an entrepreneur-leader is to empower employees to make their own decisions.

Referenses:

1. Технології управління персоналом: монографія/ О.А.Гавриш, Л.Є.Довгань, І.М.Крейдич,Н.В.Семенченко.-Київ : НТУУ « КПІ імені Ігоря Сікорського» [Електронний ресурс]: Режим доступа:

https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/19480/1/tekhnohii_upravlinnia_personalom.pdf

2. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://hr-academy.ru/hrarticle/adizes--krizis---vremya-ne-sokrascheniy--a-tvorcheskogo-myishleniya.html>

3. Д. Коллинза “От хорошего к великому. Почему одни компании совершают прорыв, а другие нет” [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://www.mann-ivanov-ferber.ru/books/sse/good-great/>

4. Сначала КТО, потом ЧТО - принцип великих руководителей. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://hr-academy.ru/hrarticle/snachala-kto--potom-cto---printsip-velikih-rukovoditeley.html>

5. 5 стратегических правил великих руководителей [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://hr-academy.ru/hrarticle/5-strategicheskikh-pravil-velikih-rukovoditeley.html>

6. Ричард Брэнсон о лидерстве и менеджменте [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://hr-academy.ru/hrarticle/richard-brenson-o-liderstve-i-menedjmente.html>

1.17. Innovative approaches in personnel management of the organization: a competency approach

Інноваційні підходи в управлінні персоналом організації: компетентнісний підхід

Personnel management technologies provide solutions to personnel issues facing each organization. With their help, high efficiency of employee management is ensured. The formation of professional competence is the result of the successful establishment of new methods of development in the context of a specific situation, values, health and knowledge [1].

Personnel management problems are encountered in many enterprises. However, as practice shows, the solution of many personnel issues depends on the management of the enterprise, but a preliminary analysis of the situation is required.

There is another problem related to personnel management, which is often encountered in domestic companies. We are talking about the absence of a unified system of work with personnel. Such a system involves the study of the abilities of specialists working in the organization.

Considering the main technological methods of management, the most important ones can be distinguished, when:

- *recruiting personnel, increased attention is paid to the business and personal qualities of applicants;*

- *HR specialists carry out work using various technologies of personnel selection;*
- *new employees are assisted in effective adaptation.*

In the future, the technological process of management consists in the development of a full-fledged motivation system aimed at increasing labor productivity. Personnel management technologies are a tool of influence that helps to achieve certain goals.

HR management technology assumes:

- conducting a business assessment of applicants;
- career guidance;
- adaptation of personnel;
- business career development;
- career advancement and management;
- motivation of activity;
- providing informational, legal and regulatory and methodological aspects of management.

To ensure the sustainable development and survival of an enterprise in a changing market economy, efficiency criteria will help, in which in the first place is:

- simplicity of management, which consists in the presence of intermediate stages in the progress towards the main goal, the absence of unnecessarily complicated actions;
- reliability, when the strength of such technology has been worked out, there are duplicate techniques in case of failure of the initially applied technologies;
- efficiency;
- ease of use;
- practicality.

Efficiency depends on how skillfully the HR manager, the highest and the middle main link of the company, uses these methods.

Modern management is determined to implement technologies that help develop management plans for staff work.

Social technologies of personnel management work effectively if the work of the organization is stable, the financial condition is measured. The personnel service is assigned the main role at the turn of the implementation and implementation of public management technologies.

At the heart of the application of the social technology of personnel management of the organization is a system of direct and indirect material motivation of labor activity, which allows:

- increase labor productivity;

- ensure the profitability of the products;
- stabilize the performance of all personnel;
- ensure interest in the end result;
- create a cohesive team.

As a result, it turns out to achieve the effectiveness of strategic planning, financial strength and make a competitive entity that will work safely, including in the stage of an unstable market economy [2].

The formation of a portrait of the ideal leader should take into account the specifics of the organization, in particular, organizational culture. Introduction of the "*Scrum*" method in the organization multiplies the productivity of the team.

The author Jeff Sutherland in his work "Scrum: How to work half as much, doing twice as much, summary", as well as researcher Ken Schwaber, as the founders of this method, studied the best world best practices of successful companies [3].

Its founders came to the conclusion that the "*waterfall model*", which was previously used to build work on IT projects, is hopelessly outdated.

Scrum emerged about twenty years ago as an effective method of increasing productivity in software development.

The main idea of this method is that long-term planning is useless, and you should not wait for the end of the project in order to evaluate the product. On the contrary, you need to regularly check whether people need what you are doing and quickly rebuild if necessary.

Scrum is an efficient way to organize work. This method is based on the idea of creating exactly the kind of product that the client wants, therefore it involves a constant change of concept and denies long-term planning.

Key principles of the method:

- People are more important than processes.
- The product is more important than documents.
- Cooperation with the client is more important than negotiations.
- The ability to change is more important than following plans.
- Positions and titles are not important - what you do is important.

Scrum differs from traditional management systems primarily in the lack of detailed long-term planning. Detailed multi-year plans are usually unrealistic. A good plan provides opportunities for research, change, and new ideas.

What makes successful teams different?

First of all, they all have [3]:

- Cross-functional (the team consists of people who accumulate all the skills necessary for the project);
- Autonomy (management sets strategic goals, and teams have the authority to independently decide how they work to achieve them);

- self-confidence (team members set high goals for themselves and know how to achieve them).

Scrum can significantly reduce the likelihood of failure, namely:

- market risk: the team constantly receives feedback and knows how much the product is in demand;

- technical risk: to understand what kind of product the client needs and what resources may be needed, prototypes of the product should be created;

- financial risk: thanks to releases and feedback, you can quickly change a product during the development phase until it is released to the market.

Scrum is an integral part of today's business culture.

Scrum is built on three pillars: openness, teamwork, and close collaboration with clients.

Low productivity is often the result of a lack of communication and a constant search for blame. In Scrum, there is no concept of individual responsibility, there is team responsibility. The daily meetings are workshops on expanding vision and thinking, and their impact is felt throughout the company. When we make it safe to discuss and find solutions, participants begin to learn from each other and be inspired by the examples of their peers. All activities become productive.

In the book «Business Mission», author Konosuke Matsushita argued that "the best type of management is when all employees are involved in the activities of the company, as a result of which each of them can contribute, within their abilities, to the realization of a common goal". A leader alone cannot manage an organization better than the "combined wisdom" of the entire team to whom he pays a salary. Konosuke Matsushita argued that "a voluntaristic or savage style of management that is locked into only one person cannot be durable." Gradually, the concept of "participatory governance" was adopted at all levels. management based on "collective wisdom" is the defining element of any enterprise today.

Is there any effective formula for successfully running an organization? One innovative method is the leader-team model, which is to collaboratively exchange views during meetings. Without a doubt, a conference can be a very effective communication channel, but too often such meetings become overly formalized and bureaucratic.

In Japan, they use a "proactive approach" that lies in the quick recognition of shortcomings, their correction. This approach turns failure into success. "Success is the flip side of failure." The team of an organization becomes much more effective if it "begins to see the ultimate goal of the company's success." Only by using this kind of management as "*delegation of leadership*" rather than "*delegation of execution*", the whole team is focused on results, and not on methods, i.e. the right to choose this method is given to people who are entrusted with responsibility for the results,

namely, within the team, the vector of the work process is accompanied on the principles of cooperation, and not rivalry between team members. It includes mutual learning, mutual influence and mutual benefit.

Another important feature for the competence of a leader is the ability to learn to listen in order to deeply understand another person and look at things from his point of view.

A common mistake of company leaders is the desire to be understood, first of all, the leader himself. Empathic listening means much more than understanding the words being spoken, and it is much more important when the manager listens with both eyes and heart (feelings). It is a powerful skill of effective interdependence and deep understanding of each other among all team members, which gives them the opportunity for creative solutions and alternatives. At this stage, they become like a single team, which is aimed at "*synergy*", which is to appreciate the differences between people - differences in mentality, in the emotional sphere and psychological differences [4].

These innovative methods are important in a management system based on the participation of all stakeholders - this is what allows the system to work effectively [5].

It can be concluded that the technology of personnel management is a system of goals, means and methods of exercising control over personnel.

Also, knowledge of the basics of motivation and the ability to apply them in various situations enables the leaders of organizations to make the right strategic decisions regarding the technology of personnel management.

Competent, professionally organized work with personnel is the most important basis for the economic efficiency of the company as a whole.

Referenses:

1. Технології управління персоналом: монографія/ О.А.Гавриш, Л.Є.Довгань, І.М.Крейдич, Н.В.Семенченко.-Київ : НТУУ « КПІ імені Ігоря Сікорського» // https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/19480/1/tekhnohii_upravlinnia_personalom.pdf

2. Технологии управления персоналом. Советы от специалистов <https://www.audit-it.ru/articles/personnel/a111/982491.html>

3. Джефф Сазерлэндв своем труде «Scrum: как работать в два раза меньше, успевая в два раза больше, краткое изложение» <http://www.smartreading.ru/biblioteka/>

4. Стивен Кови - 7 навыков высокоэффективных людей <https://hr-academy.ru/hrarticle/stiven-kovi---7-navyikov-vyisokoeffektivnyih-lyudey---kratko.html>

5. Партиципативный менеджмент .

<https://hr-academy.ru/hrarticle/partisipativnyiy-menedjment.html>

Part II

**MODERN POLICY IN THE
HOSPITALITY INDUSTRY:
CHALLENGES AND NEW
OPPORTUNITIES**

**СУЧАСНА ПОЛІТИКА В
ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ:
ВИКЛИКИ ТА НОВІ
МОЖЛИВОСТІ**

2.1. Personnel management system of hotel and restaurant complexes

Система управління персоналом готельно-ресторанних комплексів

В умовах сучасної світової економіки, яка формується під впливом процесів глобалізації економічного, політичного, культурного та соціального просторів, міжнародна економіка готелів і ресторанів є однією з найбільш прибуткових тенденцій динамічного розвитку. З розвитком міжнародної торгівлі та глобальних відносин у всіх сферах людської діяльності зростають зусилля вчених та керівників різних організацій з удосконалення управління персоналом.

Система управління людськими ресурсами - це набір цілей, завдань і основних напрямків діяльності, а також різних типів, форм, методів і механізмів управління, адекватних для забезпечення постійного зростання ефективності виробництва, продуктивності та якості роботи. Він складається з декількох підсистем [1]. Розглянемо функціональну модель системи управління персоналом у компанії (рис. 1).

Рис.1 Функціональна системна модель управління кадрами на підприємстві*

*Узагальнено автором

На рис. 1 показано, що всі підсистеми пов'язані з єдиною метою готелю: підвищити продуктивність на основі максимально можливої реалізації можливостей працівників. Всі підсистеми розраховані на те, щоб потенціал працівника в готелі повністю розкрився. На основі попереднього аналізу звертаємо увагу на якість роботи підсистеми та методи її оцінки. Зрозуміло, що ефективне управління людьми стає однією з найважливіших функцій готельного та ресторанного бізнесу, в функції управління персоналом.

Таким чином, людський фактор здійснює сильний вплив на її неоднорідність і якість. Для підтримки якості обслуговування багато організацій готельно-ресторанного господарства [2].

Проте стандартизація не вирішує всіх питань якісного обслуговування клієнта, тому що якість готельних послуг - це властивість, яке призначене для формування у споживача почуття задоволеності його очікуванням. Якість обслуговування в організаціях готельно-ресторанного господарства залежить від кадрового процесу, який має специфічні операційні складові (рис.2).

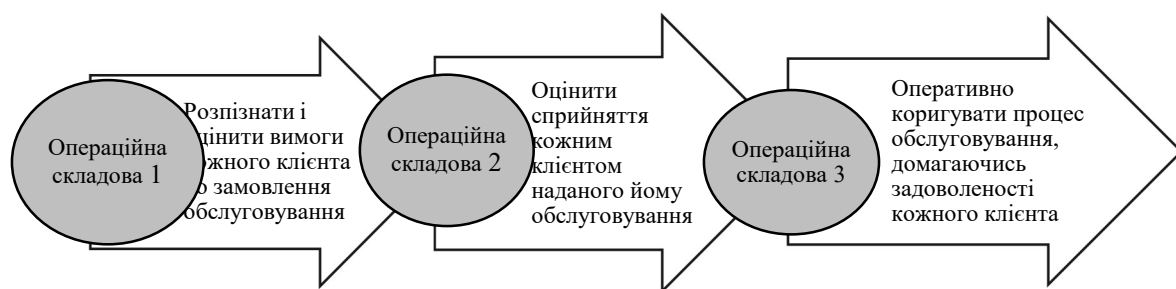

Рис.2. Кадрова процесна модель*

*Власна розробка

З рисунку 2 видно, що в даний час для кваліфікованої роботи в індустрії готельно-ресторанного бізнесу, Крім технологічної підготовки і знань, вона також вимагає адекватної психологічної підготовки, володіння міжособистісним спілкуванням.

Перед керівництвом установа стає основним завданням людських ресурсів в даний час, пошук і залучення якісних працівників, створення умов для повного розкриття їх потенціалу. Завдання, віднесені до змісту, набагато ширше, ніж просте вирішення кадрових проблем. Вона зосереджується на виявленні майбутніх потреб та розвитку навичок працівників, а також на знаннях кожного співробітника щодо власних завдань, створення сприятливого робочого середовища та мотивації персоналу до досягнення поставлених адміністративними цілями. готелю.

Об'єктивні потреби інноваційного розвитку дали життя новій концепції навчання. Вона заснована на формуванні та розвитку творчої особистості.

Витрати на навчання не враховуються витрати праці, а довгострокові інвестиції, необхідні для процвітання готелю [3]. Навчальний процес не обмежується переведенням студента необхідного обсягу знань і професійних навичок, а розвитком їх навичок і бажанням розвивати нові галузі знань для освоєння нових спеціальностей. В іншій мові елемент навчання значно покращується креативним елементом, а студент не є пасивним об'єктом збереження інформації, а активним суб'єктом розвитку своїх здібностей. Важливою складовою нової концепції є проблема самореалізації особистості.

У сфері підготовки інноваційних кадрів сформуємо нову стратегію з наступними компонентами:

Ent переорієнтація кадрової політики готелів з використанням висококваліфікованих працівників, які вже готові до підготовки кадрів за рахунок розвитку власних працівників;

Of співпраця готелів з університетами, школами, школами у сфері розробки навчальних програм з нових готельних технологій, у підготовці фахівців з нових професій;

Of використання системи безперервної освіти та підвищення кваліфікації персоналу готелю, підхід до навчання як складова частина сучасного процесу надання послуг.

З цієї стратегії ми визначимо основні напрями реструктуризації роботи кадрових служб в сучасних умовах, які спрямовані на підвищення ролі кадрових послуг і диктуються рядом об'єктивних обставин. Знати:

1. На сьогоднішній день умови, в яких розвивається служба людських ресурсів, істотно змінилися. Ці зміни пов'язані з переходом від дефіциту стабільної робочої сили до її надлишку. Основними резервами є більш ефективне використання персоналу, оптимальний розподіл робочих місць, що збільшує навантаження для кожного члена команди. Вивільнення надлишкового персоналу є важливим важелем для підвищення ефективності готелю.

2. Скорочення кількості працівників має бути компенсоване більшою інтенсивністю праці, а отже, і більш високою кваліфікацією працівника. Це підвищує відповідальність кадрових служб щодо вибору напрямів зростання кваліфікації працівників, підвищення ефективності форм навчання та стимулювання їх роботи.

3. Здійснення реструктуризації кадрової політики в готелі призводить до розширення функціональних обов'язків кадрових служб, підвищення їх самостійності у вирішенні кадрових проблем.

4. Організація ефективної роботи працівників передбачає розміщення персоналу відповідно до завдань виробництва, з урахуванням схильностей і

кваліфікації працівників; контроль умов праці; організація робочих місць; Забезпечення темпів роботи всього готелю.

5. Навчання персоналу передбачає організацію всіх видів професійної підготовки, перепідготовки та навчання персоналу відповідно до потреб та індивідуальних потреб сучасних готельних компаній.

6. Вивчення соціальних процесів у колективі, організація оцінки персоналу як інформаційної бази для прийняття рішень з кадрових питань.

7. Удосконалення самої кадрової служби.

Виходячи з вищезазначених обставин, ми бачимо, що реструктуризація кадрових послуг готельного та ресторанного бізнесу повинна здійснюватися в наступних напрямках:

Solution забезпечити комплексне вирішення проблем якісного навчання та ефективного використання людських ресурсів на основі управління всіма складовими людського фактора: від професійної підготовки та професійної орієнтації молоді до турботи ветеранів робота;

Introduction широке впровадження активних методів пошуку та навмисного навчання працівників готелю. Формою найму необхідних фахівців повинні бути угоди з навчальними закладами; підготовка кандидатів на висування в індивідуальних планах, рух ротації керівників, навчання в спеціальних курсах і стажування на відповідних посадах; підвищення трудової та соціальної активності працівників на основі вдосконалення соціокультурних, морально-психологічних стимулів; надання соціальних гарантій працівникам у сфері зайнятості, що вимагає, щоб персонал персоналу дотримувався порядку працевлаштування та підготовки звільнених працівників, надаючи їм пільги та компенсації;

Перехід від переважно адміністративно-командних методів управління персоналом до демократичних форм оцінювання, відбору та працевлаштування, а також широкої публічності в роботі персоналу.

За допомогою визначених напрямків змін ми опишемо процеси бізнес-персоналу. На першому етапі опису ми визначимо бізнес-процеси, що відбуваються в компаніях готельного та ресторанного бізнесу. Основним елементом для визначення бізнес-процесу є формулювання мети, яка відображає причину створення моделі (опису) бізнес-процесу і визначає її мету.

Мета моделі встановлює певну точку зору, під якою розглядається і описується діяльність готелю. Описуючи процеси в компанії, ми сформулюємо мету, яка визначається попереднім аналізом: формування системи управління якістю. Метою управління персоналом в готельно-ресторанному бізнесі є мотивація співробітників надавати клієнтам якісні послуги. І це неможливо без належної координації персоналу, мотивації та формування корпоративної

культури, що підвищує лояльність споживачів до туристичної організації. Все більш важливими є особисті якості працівника, його інтуїція, досвід, уміння і вміння оцінювати ситуацію з різних сторін, у тому числі з точки зору його клієнтів, здатність знаходити творчі та інноваційні рішення проблем, що виникли. Тому розглянемо діяльність з управління персоналом в готельно-ресторанному бізнесі як модель сучасного процесу якості системи. Розподілимо діяльність з управління персоналом у процедурі (рис. 3.).

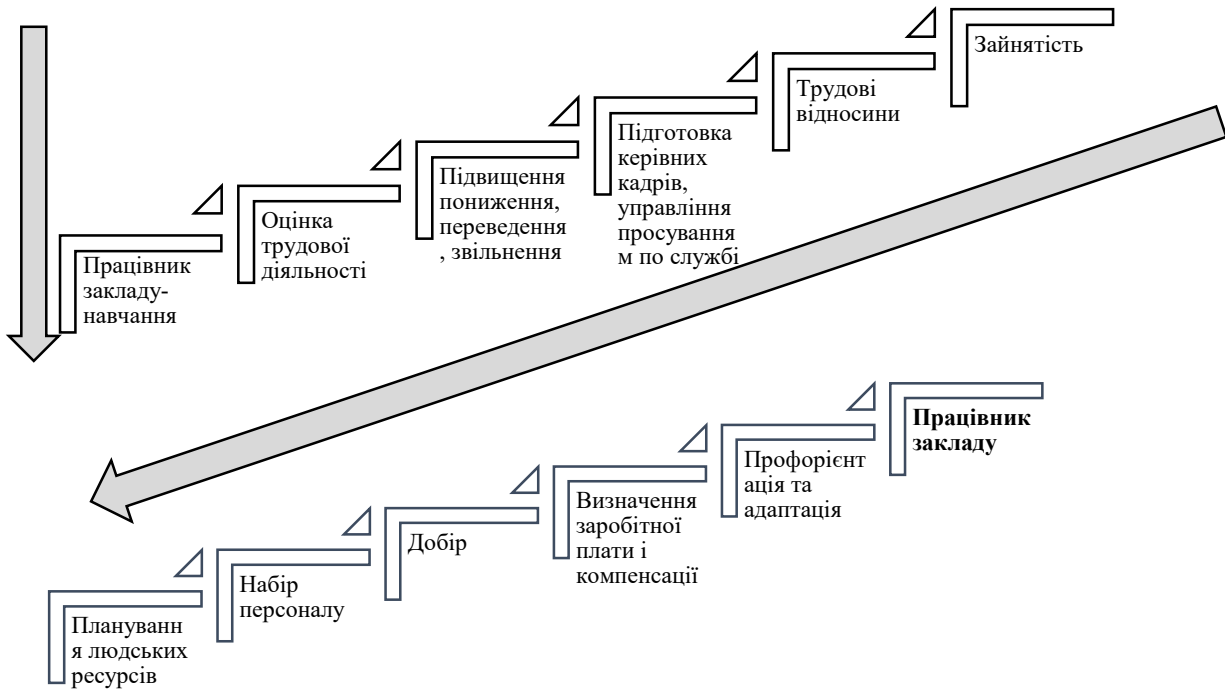

Рис. 3. Процесні складові управління персоналом на підприємстві туристичної галузі*

*власна розробка з використанням [4]

З рисунку 3 можна побачити більш детально, що: Планування людських ресурсів - це розробка плану для задоволення потреб людських ресурсів і затрат; Підбір персоналу - створення пулу потенційних кандидатів на всі посади; Відбір: це оцінка кандидатів на роботу і вибір найкращого резерву, створеного під час найму; визначення заробітної плати та компенсацій: це розвиток структури заробітної плати та пільг для залучення, найму та утримання персоналу; Керівництво та професійне пристосування: це запровадження найманих працівників у готельну одиницю, розвиток розуміння працівників про те, чого готель очікує від них, і про яку роботу отримує заслужену оцінку; Тренінг: це розробка навчальних програм для персоналу з метою здійснення роботи та її ефективного сприяння; Оцінка трудової

діяльності - розробка методології оцінки роботи та її прийняття працівнику; Збільшення, зменшення, перерахування, звільнення - це розробка методів переміщення працівників на посаду з більшою чи меншою відповідальністю, розвиток їхнього професійного досвіду при передачі їх на інші посади або сфери діяльності, а також процедури припинення трудового договору; Тренінги з менеджменту, управління просуванням: це розробка програм, спрямованих на розвиток навичок та підвищення ефективності роботи адміністративного персоналу; Відносини трудових відносин - здійснення переговорів щодо укладення колективних договорів; Зайнятість - це розробка програм рівних можливостей зайнятості.

Наступний крок визначатиме процеси, які беруть участь в компанії зазначеного типу. Уявіть кожне структурне підрозділ (процес) у вигляді цієї схеми (рис. 4):

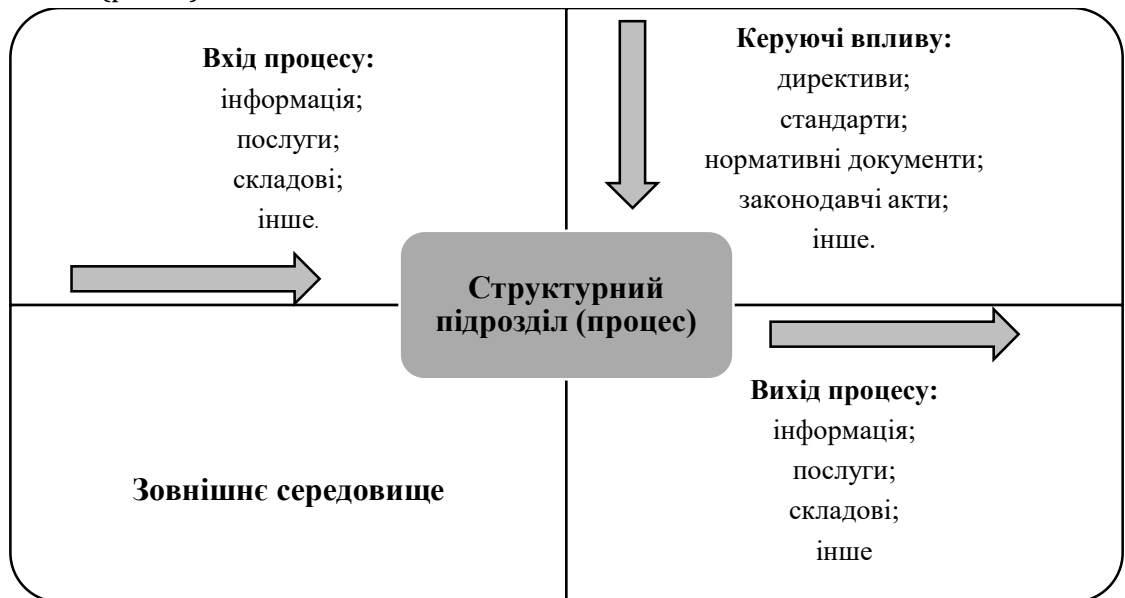

Рис.4 Складові процесу управління підприємством*

*власна розробка

Для того, щоб виявити ділові процеси, необхідно визначити наступне [5]:

- споживачів послуги підприємства готельно-ресторанного господарства;

- послуги, що надаються підприємствами готельно-ресторанного напрямку споживачам.

В рамках цього документа є створення системи менеджменту якості відповідно вимог ISO 9000-2009, ISO 9001-2009 і ISO 9004-2009. Безпосереднє вербування вважається субфункцією адміністрації, яка реалізується по відношенню до особистості, і ґрунтується на критеріях, що охоплюють правила поведінки та характеристики навичок, які відповідають конкретній роботі.

Завдання персоналу готелю і ресторану - забезпечити потреби споживачів: гідне обслуговування, виняткова атмосфера, спокійне, дружнє і приємне ставлення, а головне - гостинність. Важливим є забезпечення допомоги, яке проявляється у уважному ставленні відвідувача, а також у наданні додаткових послуг. Створення високих стандартів обслуговування - це спосіб знайти нових і зберегти існуючих клієнтів.

Метою побудови моделі процесу є створення системи управління якістю для компаній, які є частиною готельного та ресторанного господарства. Якість послуг для туристів є складною проблемою, її рішення передбачає ефективне використання всіх важелів, різних форм і методів впливу, а модель процесу відкриває більше можливостей. В основі її побудови лежить системний підхід, єдність і взаємодія правових, організаційних, технічних, економічних і соціологічних заходів.

Якість обслуговування - це сукупність службових властивостей, що визначає здатність більш повно задовольняти потреби споживачів. Виходячи з інформації, отриманої в ході аналізу, в діяльності готелю ми визначимо бізнес-процес: управління персоналом.

Виходами процесу є: туристичні послуги, призначені для споживачів; інформація для зовнішніх споживачів.

Тим чином, якість є одним з найважливіших факторів конкуренції на ринку готельного та ресторанного обслуговування. Обслуговування клієнтів - це надійне надання клієнту товарів і послуг у узгоджений час і місце, відповідно до очікувань клієнта. На схемі показана послідовність обслуговування клієнтів, яка гарантується процесом якості. Це сукупність дій окремих компонентів комерційного суб'єкта, що бере участь у наданні товарів і послуг відповідно до очікувань клієнта і, отже, гарантує реалізацію цілей самого готелю. Виконання очікувань клієнта має бути однією з головних завдань готелю щодо надання послуг.

Звертаючи увагу на те, що персонал готелю відіграє важливу роль у підвищенні якості компанії, яка безпосередньо обслуговує клієнтів, додатковий персонал і керівництво компанії, необхідно постійно працювати над її вдосконаленням.

Якісне управління персоналом є невід'ємним і корисним впливом на команду для забезпечення оптимальних умов для творчої, свідомої та ініціативної роботи співробітників з метою досягнення цілей компанії.

Тому в системі готельно-ресторанного господарства перед компаніями постає питання вдосконалення методів і способів управління трудовими ресурсами. Вирішення таких завдань вимагає навичок, які відрізняються від тих, які були достатніми для документування, інформування, організації

культурних заходів та зберігання книжок. Все більш актуальним є нова професія, менеджер з якості. Зазначений фахівець керується кадровою службою компанії, а його основним завданням є постійне вдосконалення виробництва, творчості та діяльності персоналу, розробка та реалізація програм розвитку людських ресурсів.

Література:

1. Goeldner C.R. *Tourism: Principles, Practices, Philosophies* / C.R. Goeldner, J.R. Brent Ritchie. – Ed. 9th. – John Wiley & Sons, Inc, 2002. – 624 p.
2. Варга І. Ф., Літвін О. М. Формування конкурентних переваг на підприємстві/ І. Ф. Варга, О. М.Літвін // БІЗНЕСІНФОРМ- 2013.-№ 1.-С.219-222.
3. Огієнко А.В. Стратегічний аналіз середовища розвитку людського потенціалу Причорноморського регіону / А.В.Огієнко, М.М. Огієнко, Л.В.Назарова// *Machinery & Energetics. Journal of Production Research*. Kyiv, Ukraine. 2019, Vol. 10, No.1, P. 75-90.
4. Давидова О. Ю. Управління якістю продукції та послуг у готельно-ресторанному господарстві : навч. посіб. / О. Ю. Давидова, І. М. Писаревський, Р. С. Ладигенська. – Х. : ХНАМГ, 2012.– 414 с.
5. Огієнко А.В. Теоретичні підходи до вивчення особливостей організаційно-економічного механізму розвитку туристично-рекреаційного потенціалу. *Modern Economics*. 2020. № 21(2020). С. 166-172. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V21\(2020\)-26](https://doi.org/10.31521/modecon.V21(2020)-26).

2.2. Management and motivation of the personnel of the enterprises of tourist branch

Управління та мотивація персоналу підприємств туристичної галузі

Важливим фактором підвищення ефективності управління людськими ресурсами є розробка теорії управління, що призводить до формування цілісного бачення управління персоналом; розуміння ролі особистості в забезпеченні ефективної роботи організації; Підвищується аналітична суттєвість рішень щодо використання туристичних ресурсів. Оцінка та стимулювання персоналу готельного та ресторанного бізнесу має специфічні особливості. Розгляд заслуг, подяка за виконану роботу збільшує стимули до праці. Мотиватори - це не просто різні призи, пам'ятні подарунки тощо [1]. Характер винагороди залежить від його кількості та якості, а також від задоволення побажань і сподівань самих працівників. Розглянемо процедури, які впливають на якість роботи персоналу готелю (рис.1).

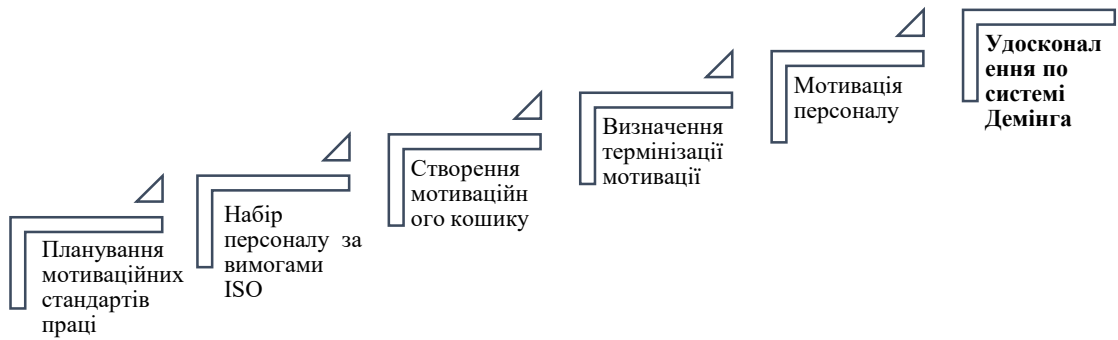

Рис.1. Процедурні складові процесу мотивації персоналу готелю*

*власна розробка

Однією з найефективніших причин для творчості є просування. Велике значення має можливість придбати готельне просування, яке створює враження співвласника працівника.

Кожен великий готель, за своїми характеристиками, можливостями та традиціями, вимагає розробки, впровадження та постійного вдосконалення системи заохочення, яка повністю гарантує інтереси співробітників і готелю в цілому. Ще більш значущими і ефективними можуть бути морально-психологічні стимули, чий арсенал досить великий. Економія та раціональне використання матеріальних ресурсів є одним з найважливіших чинників підвищення прибутковості готелю. Основними джерелами заощаджень, використання яких може знизити витрати на дорогі матеріальні ресурси, такі як вода і електроенергія, є застосування нових технологій. Однак необхідно враховувати, що перед введенням цих систем необхідно порівняти витрати, понесені у зв'язку з цим готелем, з вигодами, які будуть отримані в майбутньому. Але майже завжди (особливо якщо розглядаються великі готелі) амортизується використання нових ресурсозберігаючих технологій, тобто досягається значна економія ресурсів, що покривають витрати.

Крім того, для збереження інших видів матеріальних ресурсів зручно замінити тих, чий витрати коштують дорого і неефективно, нових видів.

Наприклад, плоску кухню можна замінити на краплю. Він триває довго і виглядає більш естетично. Процес пошуку нових можливостей і способів збереження матеріалів є певною мірою творчим процесом, який вимагає управління готелем, а не тільки гарного знання нових технологій і матеріалів, доступних на ринку, але й іноді надзвичайних рішень вони успішні.

Загальною метою побудови процесної моделі в межах підприємства є створення системи менеджменту якості відповідно вимог ISO 9000-2009, ISO 9001-2009 і ISO 9004-2009. Відповідно п.02 стандарту ISO 9001:2000 під «процесним підходом» розуміють застосування у межах організації системи

процесів разом з їх визначенням та взаємодіями, а також управління ними. Стандарт ISO став першим загальновізнаним світовим стандартом менеджменту, що увібрав у себе досягнення успішної практики багатьох компаній, направлений насамперед на постановку процесно-орієнтованої організації діяльності. Основною метою процесного підходу цей стандарт визначає трансформацію традиційного функціонального менеджменту (менеджмент діяльності, підрозділів, працівників тощо) у менеджмент бізнес-процесів. Під бізнес процесом розуміють сукупність діяльності (дій), у рамках якої вхідні компоненти (ресурси) трансформуються в результат (продукт, послуга, інший процес), що має цінність для споживача (клієнта) бізнес-процесу. Якість готельних послуг повинна відповідати встановленим стандартам країни, в якій розташоване підприємство. Форма і зміст стандартів є критерієм якісного обслуговування. Розглянемо критерій оцінки якості готельних послуг для клієнта (рис.2).

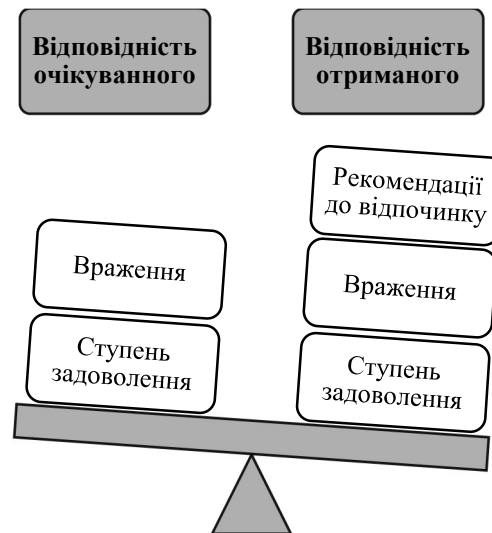

Рис.2. Критерій оцінки якості готельних послуг для клієнта*

*Власна розробка

З рисунку 2 можна визначити, що критерій оцінки якості готельних послуг для клієнта це не тільки ступень власного задоволення та позитивне враження, а і можливість надати рекомендації щодо вибору готелю власному оточенню, це бажання повторно відвідати і порекомендувати готель і залучити більше клієнтів серед знайомих та родичів.

Мета побудови мотиваційної процесної моделі – створення системи менеджменту якості. На підставі цієї інформації в діяльності готелю виділимо один діловий процес – управління персоналом. Введіть цей процес, який встановлюється в процесі і буде перетворений, він буде позначений ліворуч. Виходи, які створюються в результаті перетворення вхідних ресурсів, направо.

У верхній частині ми будемо вказувати умови, за яких здійснюється процес, знизу: механізм виконання процесу. Кожен функціональний блок повинен мати свій власний ідентифікаційний номер і повинен бути призначений певній групі класифікації [3].

Взаємодія між функціональними блоками буде представлена дугами інтерфейсу (стрілками) з іменами. Залежно від того, на якій стороні функціонального блоку додається стрілка, вона називається "вхід", "вихід", яка "керує" або "механізмом".

Проілюструємо за допомогою контекстної діаграми найбільш загальне представлення системи моделювання бізнес-процесів мотивації персоналу в готелі і присвоїмо йому номер А-1. Основним документом, що визначає взаємозв'язок між адміністрацією, персоналом та споживачами, є "Положення про готельні послуги", яке розроблено відповідно до Закону України про захист прав споживачів. Згідно з правилами надання готельних послуг, якість послуги повинна відповідати умовам договору, якщо договір відсутній або недостатньо обґрунтований, вимоги до цього виду послуг. Контекстна діаграма показує наявність цих вимог. Як правило, на якість обслуговування у готелі впливають чинники, які визначені на діаграмі в стандартних вимогах обслуговування (рис.3.).

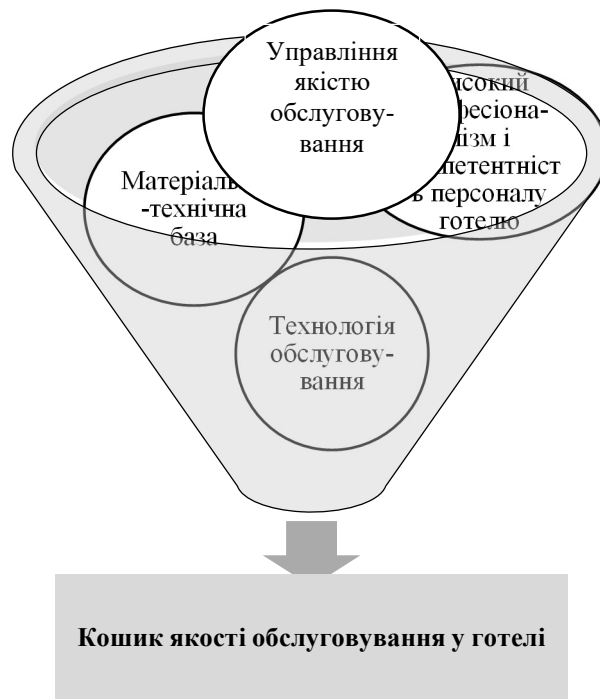

Рис. 3. Чинники впливу на якість обслуговування в готелі*

*Власна розробка

Складемо карту контекстної діаграми верхнього рівня ієрархії бізнес-процесу мотивації персоналу підприємства (рис.4).

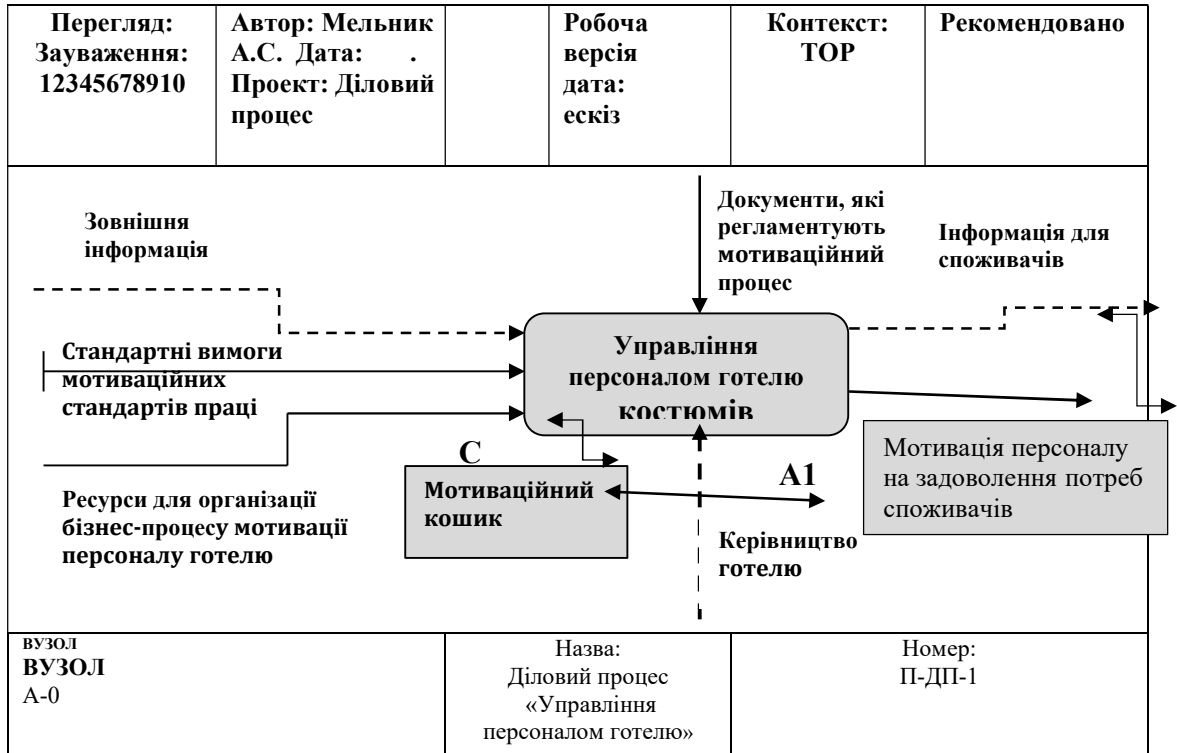

Рис. 4. Контекстна діаграма верхнього рівня ієрархії бізнес-процесу мотивації персоналу підприємства*

*Власна розробка

На другому етапі визначення ділового процесу зробимо опис його внутрішньої структури та встановимо взаємодії між процесами. Як варіант, розглянемо процес мотивації персоналу (рис.4)

Однією з основних проблем декомпозиції є те, що у складних системах відсутня однозначна відповідність між законами функціонування підсистем і алгоритмами, які їх реалізують. Тому часто буває необхідним сформулювати кілька варіантів декомпозиції системи.

Розглянемо декомпозицію ділового процесу «Управління персоналом» та привласнимо їй номер А0 (Рис.5).

Підставою для виділення функціональних підсистем є спільність функцій, які виконують елементи або їх групи.

Декомпозиція за життєвим циклом. Ознакою виділення підсистем у цьому разі є зміна закону їх функціонування на різних етапах життєвого циклу системи. Цю стратегію рекомендується застосовувати, якщо метою аналізу

системи є оптимізація процесів, які відбуваються в ній, і коли можна визначити послідовні стадії перетворення її входів на виходи [5].

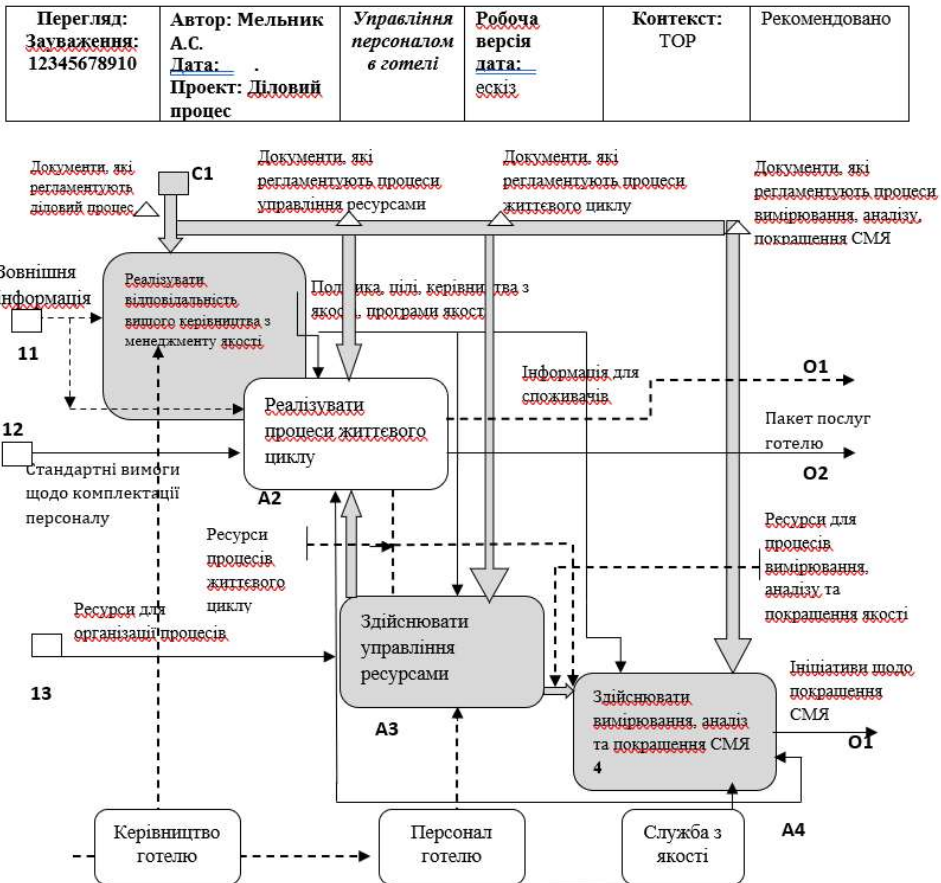

Рис.5. Контекстна діаграма взаємодій між процесами в готелі *

**Узагальнено і побудовано автором*

Декомпозиція за фізичними процесами. Ознакою виділення підсистем є фізичні процеси, що відбуваються в них. У більш широкому сенсі можна говорити про декомпозицію за іншими типами реальних процесів – соціальними, економічними, політичними тощо. Розкладання, як процес поділу, дозволяє розглядати будь-яку систему, досліджувану як комплекс, що складається з окремих взаємопов'язаних підсистем, які, у свою чергу, також можна розділити. Як системи можуть діяти не тільки матеріальні об'єкти, а й процеси, явища і поняття. У методології IDEF0 5 (п'ять) типів взаємодій між блоками дійсні в межах однієї схеми: управління; вихід - вхід; управління

зворотним зв'язком; коментарі до записів; Вихід є механізмом. Синтаксичними компонентами IDEF0 є блоки, стрілки, графіки та правила.

Блоки являють собою функції, які визначаються як діяльність, процес, операція, дія або перетворення.

Стрілки представляють дані або матеріальні об'єкти, пов'язані з функціями.

Правила визначають, як використовувати компоненти; У таблицях наведено графічний і вербальний опис моделей. Формат є основою для управління конфігурацією моделі.

Блок описує функцію. Ім'я та номер розміщуються всередині кожного блоку. Назва повинна бути словесною фразою або словесним іменником. Номер блоку розміщується в нижньому правому куті. Номери блоків використовуються для ідентифікації їх у таблиці та у відповідному тексті. Стрілка утворена одним або декількома відрізками ліній і кінчиком на одному кінці. Сегменти стрілок можуть бути прямими або зламаними; в останньому випадку горизонтальні і вертикальні ділянки стрілок з'єднані дугами, які мають кут 90 °. Стрілки не представляють потік або послідовність подій, як у блок-схемах або традиційних процесах (блок-схеми). Вони лише показують, які дані або об'єкти матеріалу повинні вводити вхід функції для виконання цієї функції. Графічна діаграма є основною складовою моделі IDEF0, яка містить блоки, стрілки, комбінації блоків і стрілок і пов'язані з ними відносини. Блоки представляють основні функції модельованого об'єкта. Ці функції можуть бути розбиті (розкладені) на складові частини і представлені у вигляді більш детальних схем. Процес декомпозиції продовжується, поки об'єкт не описується на рівні деталізації, необхідного для досягнення цілей конкретного проекту.

Інша концепція IDEF0 - глосарій. Для кожного з елементів IDEF0: діаграм, блоків, стрілок існуючий стандарт передбачає створення та підтримку набору відповідних визначень, ключових слів, описових висловлювань тощо. які характеризують об'єкт, представлений даним елементом. Цей набір називається глосарієм і є описом сутності цього елемента. Глосарій гармонійно доповнює візуальну графічну мову, забезпечуючи схему з необхідною додатковою інформацією. Графічна діаграма є основною складовою моделі IDEF0, яка містить блоки, стрілки, комбінації блоків і стрілок і пов'язані з ними відносини. Блоки представляють основні функції модельованого об'єкта. Ці функції можуть бути розбиті (розкладені) на складові частини і представлені у вигляді більш детальних схем. Процес декомпозиції продовжується, поки об'єкт не описується на рівні деталізації, необхідного для досягнення цілей конкретного проекту. Результатом такої стратегії стає занадто детальний опис системи, який не буде повною мірою враховувати обмеження, що диктують і функції одна одній. При

цьому виявляються сховані механізми управління системою. Застосовувати цю стратегію доцільно лише у випадках, коли метою моделювання є дослідження самих фізичних (соціальних, економічних,...) процесів, що відбуваються в системі.

Для блоків встановлені наступні синтаксичні правила:

- розміри блоків повинні бути достатніми для того, щоб включити ім'я і номер блоку;
- блоки повинні бути прямокутними, з прямими кутами;
- блоки повинні бути намальовані суцільними лініями.

Для стрілок встановлено такі синтаксичні правила:

- ламані стрілки змінюють напрямок тільки під кутом 90 °;
- стрілки повинні бути намальовані суцільними лініями. Можна використовувати лінії різної товщини;
- стрілки можуть складатися тільки з вертикальних або горизонтальних відрізків; відрізки, спрямовані по діагоналі, не допускаються;
- кінці стрілок повинні стосуватися зовнішнього кордону функціонального блоку, але не повинні перетинати її;
- стрілки повинні приєднуватися до блоку на його сторонах. Приєднання в кутах не допускається.

IDEF0-моделі складаються з документів трьох типів: графічних діаграм, тексту і глосарію.

Цілі моделювання – відповідність процесу вим. ISO 9001-2001 – декомпозиція процесу «Управління та мотивація персоналом готелю» включає 4 блоки – процесів (рис.6)

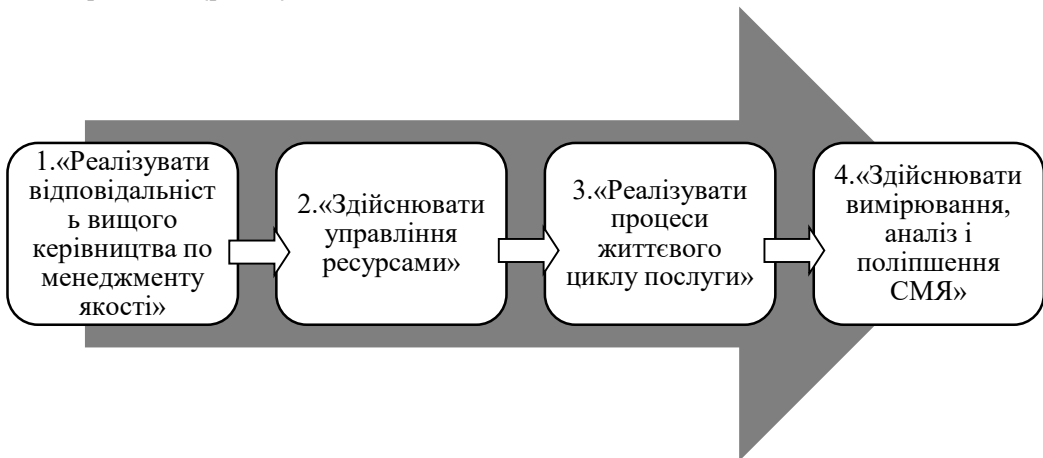

Рис.6. Логічна процесія декомпозиції ділового процесу «Управління та мотивація персоналом готелю»*

**Узагальнено і побудовано автором*

Таким чином, ефективне управління якістю у готелях повинно враховувати наступне:

- специфіку розташування готелю;
- ефективні сучасні маркетингові дослідження;
- розробка технології (нормативної характеристики) процесів надання послуги з врахуванням лінійності виконання;
- запровадження кваліфікаційних вимог до працівників(кваліфікаційного стандарту);
- використання нормативів праці за допомогою вимог до якості надання готельних послуг;
- системну винагороду та мотивацію праці;
- наявність нормативної культури та етики.

Тобто, запровадження процесної моделі, яка позиціонується як стандарт підприємства, забезпечить контроль системи якості, постійний характер пропонованих послуг, також єдиний підхід у системі оцінювання якості послуг усіма готельними підприємствами і споживачами, тому що в основі процесної моделі закладено галузевий стандарт забезпечення якості готельних послуг.

Завдяки процесній моделі створено корпоративний стандарт, який відображає процес управління якістю, несе постійний характер пропонованих послуг, а також показує відповідальність керівництва щодо безперервного процесу професійної підготовки персоналу. Таким чином, внутрішній стандарт готелю у вигляді процесної моделі «Управління та мотивація персоналу» ідентифікує його торгову марку і зміцнює позиції підприємства у відповідному сегменті ринку.

Література:

1. Lagodiienko V., Ohiienko M., Karyy O.& athes. Choosing Effective Internet Marketing Tools in Strategic Management International journal of Technology and Engineering, Volume-8 Issue-3, september 2019. P. 5220-5225.

2. Огієнко А.В. Розвиток готельного господарства та його вплив на туристичний потенціал Миколаївщини/ М.М Огієнко., А.В. Огієнко., М.А.Мададов, Д.В.Чумачок// Науковий вісник Миколаївського університету імені В.О.Сухомлинського. Економічні науки: збірник наукових праць. - № № 2 (11), грудень 2018.– Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2018. – С. 70 -75.

3. Варга І. Ф., Літвін О. М. Формування конкурентних переваг на підприємстві/ І. Ф. Варга, О. М.Літвін // БІЗНЕСІНФОРМ- 2013.-№ 1.-С.219-222.

4. Огієнко М., Огієнко А., Мельник А. Управління персоналом підприємств готельно-ресторанного бізнесу Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського : зб. наук. праць. Серія: Економічні науки. – Миколаїв: МНУ, 2018. № 2 (11), грудень. С. 56-62.

5. Давидова О. Ю. Управління якістю продукції та послуг у готельно-ресторанному господарстві : навч. посіб. / О. Ю. Давидова, І. М. Писаревський, Р. С. Ладиженська. – Х. : ХНАМГ, 2012.– 414 с.

2.3. Evaluations of efficiency of use of tourist potential

Solving problems and substantiating the prospects for the functioning of tourist and recreational potential at the present stage of development of society is becoming increasingly important for scientists, managers and practitioners. After all, this type of activity is strategic for many countries and regions, is in the field of priority development of territories, including Ukraine.

Until recently, the use of tourist and recreational potential was considered one of the most profitable. Therefore, it is important to identify the components of the tourist and recreational potential of their territories and the relationships between them, as well as the degree of their impact on the effectiveness of recreational activities.

When analyzing the effectiveness of the use of tourist and recreational potential, as a rule, not all important structural components and features of their manifestation and reproduction are taken into account. This leads to incomplete and inaccurate quantitative and qualitative diagnostics, analysis and modeling and requires in-depth development.

According to M. Ignatenko, economic methods for determining the effectiveness of tourist and recreational potential are effective, through which it is possible to study, summarize and predict the features of available natural and man-made resources of a particular area to ensure effective operation of the region [1, p. 254]. They also allow to determine the level of infrastructure development, as well as their interaction with other systems, such as political, legal, economic and social.

A fundamental point in the study of the composition of the total tourist and recreational potential is its analysis as a system with a certain structure or orderly structure. I. Romanyuk believes that the tourist and recreational system is formed at the junction of three separate subsystems - nature, population, production and provision of services and includes components of these subsystems: natural tourist and recreational resources; tourists and vacationers (formal temporary social group) and labor resources needed to service the tourist and recreational system); tourist and recreational material and technical, energy and information means [2, p. 26].

According to the results of the study, we can say that the activities of tourist and recreational potential of the regions can be considered in two areas: "tourists" and "provision". The group of "support" consists, in turn, of a set of subsystems [3, p. 338]. Thus, the subsystem of attractive provision acts as a basis for the development of the

system and is a determination of the properties of natural and cultural complexes, accommodation facilities, service enterprises and leisure organizations; maintenance subsystem - is the facilities and technologies, infrastructure of their location. The control subsystem optimizes the relationship of subsystems and manages the development of potential as a system in general, using material, financial and investment, motivational levers of organizational and economic mechanisms of research. In general, the presence of this subsystem indicates their ability to self-regulate and self-develop. It consists of internal and external mechanisms, bodies and institutions. This subsystem provides integration of all components of tourist and recreational potential, their coordinated use and expanded reproduction. The subsystem of labor resources and personnel provides efficiency and quality of health and recreation at a professional level.

In turn, O. Marchenko proposes to identify two main components to study the effectiveness of the use of tourist and recreational potential: 1) natural, ecological and cultural landscapes; 2) means and conditions of tourist and recreational activities [4, p. 179]. However, this method does not fully disclose the resource of tourist and recreational potential, as it does not take into account the state and level of infrastructure development of tourism and recreation, features of economic development, staffing of tourist and recreational activities, its social component and orientation.

According to scientific research of M. Ignatenko, L. Marmul, O. Sarapina, according to which the determination of the effectiveness of tourist and recreational potential of the territory should be carried out on four main components - natural resources, historical, cultural, economic and social, which are interconnected and interact between itself [5, p. 35]. To assess the tourist and recreational potential of the territory it is necessary to determine the list of indicators that characterize its components, taking into account the following parameters:

- quantitative assessment;
- assessment of the capacity structure, the degree of use of private potential;
- assessment of the possibilities of using potential resources;
- systematic accounting of the state of tourist and recreational resources and determining their importance for the development of tourism in the region, which is possible only with the introduction of a system of tourist and recreational registers.

According to the method of assessing the degree and effectiveness of tourist potential in determining the size and effectiveness of the tourist potential of the area, it is necessary to highlight (Fig. 1.) the following indicators:

- a) the total number of potential tourist resources;
- b) the importance of tourist potential;
- c) indicator of realization of tourist potential.

The total number of resources of the tourist potential of the territories characterizes the maximum possible number of tourist resources that the territory currently has, expressed in one dimension. It should be noted that the tourist potential, as variable, depends on the quantitative and qualitative characteristics of tourist resources that the territory has. The volume of tourist resources refers to extensive factors of increasing tourist potential, while the productivity of tourist resources as a determining qualitative characteristic refers to intensive factors. Factors that guarantee the reproduction of the tourist potential of the district include those that increase the number and improve the quality of tourist resources.

The value of tourist potential is the maximum possible volume of production and sales of tourist services for a certain quantity and quality of available tourist resources in conditions that guarantee their fullest use. This indicator characterizes the maximum possible profitability of tourist potential.

The indicator of realization of tourist potential reflects the achieved level of its use and characterizes the effective return of tourist resources. In determining the tourist potential of the territory, its total cost or the cost of the active part (all elements of the tourist complex of the region) are actually involved in economic activities and determine the results of its use.

The analysis of theoretical approaches of definition of efficiency of tourist potential of region, allows to specify parameters of an estimation of efficiency of its use. Thus, the criterion for the effective use of the tourist potential of the territory of K_e can be represented as the following expression:

$$K_e = \frac{E_p}{Z_B}, \quad (1)$$

where E_r - the effect of the realization of territorial tourism potential;

Z_v - the cost required to achieve E_r .

In turn, A_{ir} can be represented as the sum of two components, one of which characterizes the contribution of tourism in solving regional and national problems, and the other - the reaction effect or the difference between the state of tourism at the beginning and end of the tourist cycle. As for the required costs, they depend on the specifications of specific capacity-building measures and can be determined by methods for calculating the effectiveness of large investment projects known in practice.

According to research Drozdov AV [6] the method of assessing the tourist potential of areas, which is focused on use in specially protected natural areas - national parks, can be applied to other areas, as there are no methodological differences in its application, which involves determining the main components of

tourist potential to be assessed. However, it is advisable to divide these components into groups:

a) natural and cultural landscapes, including the following components:

- proper territory and water areas, as well as natural monuments, botanical and zoological gardens, aquariums and other ecological objects;
- natural history museums (especially local lore), etc., as well as objects of cultural heritage;
- territory with historical and cultural value.

b) means and conditions of excursions (programs, excursions) include the following components:

- eco-technical modes of transport, tourist accommodation, camping equipment;
- qualified environmental manuals, as well as didactic and information materials;
- ecologically clean soil in terms of pollution, health and epidemiological situation, the risk of natural disasters;
- suitability of the territory for tourist purposes (botanical, zoological, speleological, phytotherapy, etc.) and its availability;
- allowed recreational activities, volumes of water, energy and other resources, dates of visit.

Criteria for assessing the components of natural and cultural landscapes should be mainly their origin and history, uniqueness, preservation (disturbance), attractiveness and various characteristics.

c) for a group of vehicles the criteria are indicators of environmental technologies:

- fuel consumption (energy)
- emissions of harmful substances,
- noise level
- hygienic safety standards designed for both humans and the biotic components

of landscapes in general.

d) the group of conditions of the tour should be evaluated primarily on the basis of existing standards:

- environmental safety;
- permitted tourist loads;
- norms of resource use.

Thus, after the selection of the components of the groups, a quantitative assessment is made, so to obtain a final and summary assessment, it is advisable to translate all quantitative assessments into qualitative ones. Usual gradations of the

quality scale: "very low, low, medium, high, very high". The quality scale may contain further gradations, such as "very low" and "very high".

Therefore, one or another quality scale should be converted into a five- or seven-point scale. In determining the effectiveness use of tourist potential of any territory it is necessary:

- evaluate a fixed set of potential components;
- use quality scales in their score form to calculate the final score;
- involve the required number of objects of evaluation in the comparative evaluation;
- clearly indicate the territorial framework of comparison.

In turn, proposed by E.Yu. Kolbovsky [7] method of determining the effectiveness of tourist potential, proposes to assess the tourist potential of the territory for the presence of:

1) interesting objects of historical heritage: monasteries; village temples; archeological monuments; places of historical battles; memorable places associated with interesting historical events; preserved architectural centers of villages;

2) unique natural objects and objects related to the cultural landscape: noble properties and rural parks; monastery parks; old mills and dams on rivers; ancient waterways and ditches; old alleys and single trees; attractive lakes; areas of valleys; unique boulders; springs, holy springs, etc.;

3) places chosen by the population only for free time: sections of rivers with summer beaches, places for camps under the name; areas of the lake shores; forest areas where berries are harvested; swamps used for picking berries; forest parks for recreation and walks; rivers designed for rafting on kayaks, rafts, etc.

According to the research of Khudenkikh YA, who proposed [8] a method for determining the effectiveness of the tourist and recreational potential of the territory, formed on the basis of analysis of existing methods of assessing the tourist potential of territories, and proposes to score it using correction factors. not only a quantitative assessment of the component potential, but also the share of a specific area in each component of the territory.

According to this method, based on the structure of tourism potential, first of all, such components as natural, historical, cultural and socio-economic are evaluated, the other components are taken into account when adjusting the results. Tourist potential is assessed in relation to the most common types of tourism (health, cognitive, sports, business, medical). An abstract tourist living outside the region is evaluated as a subject. The value of natural, historical and cultural components of the tourist potential is proposed to be estimated on the basis of the value of the heritage of the territory. Summarizing this theory, we can say that not all natural and historical and cultural components are relevant to tourist resources and few of them may become

so in the near future, ie the tourist potential is proportional to the value of the territory.

We consider the author's opinion to be correct, giving examples of calculated points for each of the components. When calculating the natural component, objects of local significance were given 1 point, regional - 2 points, regional - 3 points, protected areas - 1 point. In addition, coefficients were introduced for the following factors:

- a) distribution of the area of heritage sites (the ratio between the area of specially protected natural areas and the total area);
- b) climatic well-being;
- c) landscape attractiveness;
- d) the level of focal diseases;
- e) recognizability (statement) of geographical objects in the territory (calculated on the basis of the frequency of references in the encyclopedic source).

When calculating (in points) the historical and cultural component takes into account not only the value of objects (monuments of national importance - 3, local - 1), but also the functional diversity of immovable objects, which is estimated using coefficients based on the degree of attractiveness (archeological and monumental - 0.6, historical - 0.8, urban planning, architectural and complex - 1). The method of calculating correction factors also deserves attention. Therefore, it is recommended to use one of the most complete encyclopedic publications in the country or region to calculate the recognition rate of geographical features in the territory (which characterizes not only the heritage). Each encyclopedic article is evaluated in 5 points, the mention of it - 1 point. If an object is mentioned, a scale of variation is added. Therefore, the total number of points is taken into account when determining the correction factor.

The level of development of tourist infrastructure is calculated by adding two numbers: the ratio between the number of collective accommodation facilities (hotels, resorts, sanatoriums) to a thousand locals and the ratio between the number of restaurants to ten thousand local population. The end result is not the number of points, but the share of each specific area in the natural, historical, cultural and socio-economic components of the potential.

Conclusions. According to the study, important factors influencing the effectiveness of tourist and recreational potential are historical, cultural and infrastructural potential, the potential of natural conditions and protected natural areas. The given analysis of the methods of definition of efficiency of use of tourist and recreational potential offered by known scientists, allows to assert, that any of them separately does not open in full a resource of tourist and recreational potential as does not consider a condition and level of development of infrastructure of tourism and

recreation, features of economic development. territory, staffing of tourist and recreational activities, its social component and orientation. Therefore, there is a need to conduct a comprehensive assessment of tourism and recreational potential, which requires substantiation of methodological approaches to generalize the results of the assessment and develop appropriate solutions.

References:

1. Ihnatenko, M.M. (2010), "Problems and prospects of rural tourism development in Ukraine", *Naukovyy visnyk L'vivs'koho natsio" nal'noho universytetu veterynarnoyi medytsyny ta biotekhnolohiy im. S.Z. Hzhys'koho. Seriya "Ekonomichni nauky"*, vol. 1 (43), pp. 252—255.
2. Romanyuk, I.A. (2016), "Strategic management of the development of the tourism industry on the basis of the formation of the corporate culture of tourism enterprises", *Visnyk Berdyan" s'koho universytetu menedzhmentu i biznesu*, vol. 2 (34), pp. 24-27.
3. Marchenko, O.A. (2014), *Transformatsiyi ta udoskonalennya rehional'noyi struktury turys" tychnoyi haluzi* [Transformation and improvement of the regional structure of the tourism industry], Aylant, Kherson, Ukraine.
4. Terebukh, A.A. and Moroz, O.I. (2016), "Estimation of the tourist potential of the destinations", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 7(181), pp. 335—343.
5. Ihnatenko, M.M. Marmul', L.O. and Sarapina, O.A. (2016), "Socio"economic potential of rural territories as the basis for the development of rural green tourism enterprises on the basis of innovation", *Ekonomika i menedzhment kul'tury*, vol. 2, pp. 32—38.
6. Drozdov A.V. (2000). *Turistskie resursy i turistskiy produkt natsionalnyh parkov Rossii* [Tourist resources and tourism product of Russian national parks] M.: EkoTsentr «Zapovedniki». (in Russian).
7. Kolbovskiy E. Yu. (2006). *Ekologicheskiy turizm i ekologiya turizma* [Eco tourism and ecology of tourism] Moscow: Akademiya. (in Russian).
8. Khudenkikh Yu.A. (2006). *Podkhody k otsenke turistskogo potentsiala territorii na primere rayonov Permskogo kraya* [Approaches to the assessment of tourist potential of the territory by the example of Perm region]. *Geografiya*. (2). 217–230. (in Russian).

2.4. Modern policy in the hospitality industry: challenges and new opportunities

Сучасна політика в індустрії гостинності: виклики та нові можливості

Сучасні наукові дослідження в галузі готельного господарства України в основному зосереджені на організації та економічних питаннях готельного господарства, функціональних механізмах та дослідженнях геопросторової організації для визначення цієї сфери. Актуальною є проблема вдосконалення теоретико-методологічного апарату, визначення характерних рис, тенденцій, чинників впливу на організаційно-економічні особливості розвитку готельної індустрії. Дослідження теоретичних та практичних аспектів розвитку готельної індустрії аналізується в працях українських авторів – В.О. Лук'янової, Г.Б. Муніна, Л.І. Нечаюк, Н.О. Нечаюк, М.П. Мальської, І.Г. Пандяка, Г.О. Горіної, іноземних науковців та ін [1].

Визначити характеристики сучасного процесу розвитку готельної індустрії, проаналізувати відмінності в космічній організації поля, охарактеризувати впровадження новітніх технологій та інформаційних систем, а також технологію в службі для прогнозування тенденції процесу готельної галузі.

Визначимо, що індустрія гостинності - це особлива самостійна галузь економіки, що складається з групи галузей і підприємств, функції яких полягають у задоволенні різноманітного попиту на різні види відпочинку і розваг. Готельна індустрія складається з готелів та організацій, які виробляють та надають товари та послуги, тісно пов'язані з готельною діяльністю: екскурсійні бюро; транспортні підприємства; підприємства з виробництва сувенірів; навчальні заклади готельно-господарського профілю; інформаційні та рекламні служби; науково-дослідні та проектні організації готельно-господарського профілю; готелі; підприємства харчування, зокрема ресторанного господарства; підприємства з виробництва готельно-господарських товарів (які необхідні туристу) тощо[3]. Індустрія гостинності також надає послуги, які мають попит у туристів. Туристичні агенції всіх сортів складають пакет готельних продуктів, які в порівнянні з кожним продуктом, придбаним окремо, мають більш цінні показники споживання. У готельному бізнесі споживачі можуть насолоджуватися не лише послугами проживання та харчування, але й різними послугами, такими як транспорт, зв'язок, розваги, екскурсії, медичне обслуговування, спортивні послуги та салони краси. Фактично, готельний бізнес в структурі індустрії гостинності виконує ключові функції, оскільки формує і пропонує відвідувачам комплекс послуг, у

забезпеченні якого беруть участь всі сектори і елементи індустрії гостинності. Виходячи з цього, слід відмітити готельну індустрію або готельний бізнес як найбільшу комплексну складову індустрії гостинності і розглядати її самостійно, ототожнюючи її з єдиною індустрією гостинності [2]. Індустрія готелів поєднує різні професійні сфери людської діяльності: готелі, громадське харчування, розваги та розваги, конференції, семінари та виставки, спорт, музеї та виставки, туристична діяльність та професійна освіта в готелях. Індустрія гостинності - складна, комплексна сфера професійної діяльності людей, зусилля яких спрямовані на задоволення різноманітних потреб клієнтів (гостей), - як туристів, так і місцевих жителів[4].

В останні роки готельний ринок характеризується збільшенням пропозиції та зменшенням попиту на готельні послуги, що призвело до посилення конкуренції. Порівняно з конкурентами, одним з основних напрямків формування стратегічної конкурентної переваги в готельному бізнесі є надання послуг вищої якості. Ключовим тут є надання готельних послуг, які можуть задовольнити або перевершити очікування цільових гостей. Завданням, яке стоїть перед готельним бізнесом, є підтримка якості обслуговування на належному рівні, своєчасне усунення недоліків у наданні готельних послуг та формулювання стратегій вдосконалення послуг. Якість означає, що надані готельні послуги відповідають очікуванням або встановленим стандартам. Тому стандарт, справжня форма та зміст стандарту - це стандарт якості обслуговування[1]. Еталоном оцінки якості готельних послуг, що отримуються відвідувачами, є їх задоволення, тобто відповідні відносини між одержувачем та очікуваним. Стандарт задоволеності відвідувачів - сподівання повернутися ще раз і рекомендувати ступінь злагожденості з друзями та знайомими. Одним з основних документів, що визначають відносини між компетентним органом, персоналом готелю та відвідувачами, є "правила надання готельних послуг". Вони базуються на "Законі про захист прав споживачів" України. До основних характеристик сучасного розвитку готельного господарства належать: - визначити готельну індустрію в структурі туристичної галузі. Готельна індустрія набула глобального сектора світової економіки. У професійній літературі часто використовують термін «індустрія туризму і гостинності», у якому акцентовано на рівнозначності складових і певну автономність готельної індустрії в структурі туристичного господарства. Для назви сфери гостинності оператори ринку використовують акронім HoReCa, сформований від перших двох букв слів Hotel (готель), Restaurant (ресторан), Café/Catering (Кафе/кейтеринг) [3]. Індустрія готелів - одна з основних складових українського туризму. У Миколаївській області, за даними туристичних сайтів, переважає категорія

«варіант для відпустки» і «готелі без зірок». В основному туристичні потоки спрямовуються у м. Коблево. В Херсонській області наявний вихід на два моря – Азовське і Чорне, але останнім часом лікувальний потенціал і унікальні природні об'єкти майже не використовуються. Великою проблемою цієї області є мала тривалість туристичного сезону. На повну потужність заклади відпочинку завантажені лише протягом 2 місяців, а реальна тривалість купального сезону – 3,5 місяці. Тому необхідно більш інтенсивно розвивати «зелений» та етнотуризм, залучаючи до нього фермерські господарства.

В економічній літературі готельна індустрія розглядається як незамінна частина туристичної галузі та є економічною діяльністю. Порівнюючи поняття "готельна індустрія" та "готельне господарство", слід зазначити, що перша концепція орієнтована на послуги (готельні послуги), а друга концепція - характеристики матеріально-технічної бази цих послуг. Велика увага приділяється дослідженням тенденцій розвитку та перспектив українського готельного господарства. Тому Г.П. Вітавська, В.М. Тупкало розглянули проблеми та тенденції розвитку готельного бізнесу в Україні та запропонували методи вдосконалення системи управління готельним комплексом на основі стратегії розширення бізнесу. Ю.Я. Опанащук проаналізував сучасні проблеми розвитку готельного господарства України, і вирішення цих проблем зробить його основним фактором стимулювання туризму. Для покращення розвитку туризму необхідно досягти певного рівня конкурентоспроможності. Незважаючи на труднощі у формуванні ринкових відносин, за останні роки в Україні відкрилося багато готелів. Були створені нові підприємства, але через деякий час деякі з них не змогли протистояти конкуренції та закрилися. Конкуренція є потужною рушійною силою для розвитку готельного господарства. Гостинність використовується як форма дозвілля, а не як стаття доходу бюджету. Найважливішою сферою готельного господарства (управління, фінансування, дизайн) є резерв підвищення конкурентоспроможності. Існують основні ризики в роботі готельних компаній. Це пов'язано із сезонними факторами, ціновою політикою, залученням більшої кількості коштів, покращенням послуг та функціонуванням приватного сектору поблизу будівель готелів та туристичних визначних пам'яток. В умовах високої конкуренції на ринку готельних послуг готельні компанії, що обслуговують туристів та інших громадян, повинні не лише забезпечувати високий рівень комфорту проживання, але й постійно покращувати рівень обслуговування клієнтів та надавати широкий спектр додаткових та супутніх послуг, включаючи інформацію, сім'ю, посередництво, послуги бізнес-центру, відпочинок тощо.

Готельний бізнес становить навантаження на туризм, транспорт, роздрібну торгівлю, громадське харчування, страхування, туристичні послуги та рекламу. Активний розвиток цієї сфери забезпечить нові можливості працевлаштування, збільшить бюджетні доходи та сформує позитивний імідж туризму в різних регіонах та цілій країні, тому важливо визначити перспективи розвитку української готельного господарства. Але є деякі проблеми, які роблять українські готелі неконкурентоспроможними. В. В. Папп визначає актуальні проблеми галузі, зокрема:

- дефіцит якості обслуговування і сервісу, що не відповідає світовим нормам;
- територіальна непропорційність;
- брак кваліфікованих кадрів, що є однією з підстав неефективної організації праці та низького рівня сервісу;
- неготовність до формування і розвитку готельних комплексів;
- відсутність мотивації до підвищення ефективності функціонування готелів.

Розвиток готельного господарства сьогодні має такі проблеми: -Брак інфраструктури;

- Особливо знання іноземної мови, мовна культура, мовний етикет;
- Належний рівень розвитку інформаційних технологій;
- Впровадження інновації, що відповідають потребам споживачів;
- Забезпечення відповідності готельних послуг вимогам стандартизації та сертифікації;
- Надання готельних послуг масовим споживачам тощо[6].

Не менш важливою є проблема пошуку джерел фінансування нових та відновлення існуючих підприємств. Беручи до уваги погляди вчених на проблеми готельного господарства та аналіз його сучасного стану, можна внести кілька пропозицій щодо розвитку галузі туризму: глобалізація готельного бізнесу передбачає об'єднання кількох готелів у мережу; екологічно чистий район із покращеною інфраструктурою; прийняти інноваційні інформаційні технології в діяльності готелів; посилити професіоналізацію готельного бізнесу, щоб він міг чіткіше зосередитись на певних групах споживачів; вдосконалити систему бронювання номерів для гостей та послуги трансферу з розумним дизайном; якісне навчання для конкурентів, вони матимуть культуру спілкування, мовний етикет та відповідні навички спілкування іноземною мовою; поліпшити рекламу в туристичних визначних пам'ятках; надати можливості в готельному господарстві масовим споживачам. В даний час системи інформаційних технологій, що використовуються в готельному господарстві, мають складний характер, як правило, включаючи

комп'ютерні системи бронювання, телеконференції, відеосистем, комп'ютерів, інформаційних систем управління, електронних інформаційних систем авіаліній, електронної пересилки грошей, телефонних мереж, глобальних комп'ютерні системи резервування, інтегрованих комунікаційних мереж, системи мультимедіа, смарт-карток.

Розглянемо основні комп'ютерні системи, що використовуються в готельних мережах. Ці системи вже використовуються у найбільших мережах готелів у світі та в Україні[5].Найбільш універсальний загальний продукт - це комплекс найбільшої у світі компанії "Micros-Fidelio", яка вже 20 років створює системи управління для готелів та ресторанів. Такі системи встановлені на понад 100 підприємствах найбільших готельних мереж (Sheraton, Hilton, Marriott, Kempinski, Hyatt та ін.).Система Fidelio Front Office (FFO) допомагає автоматизувати основні етапи готелю: від бронювання комп'ютерного номера, реєстрації, розміщення та виселення до управління приміщеннями, бухгалтерії та фінансів. До переваг FFO належать: завдяки простій логіці системи та зручності інтерфейсу, простий у використанні, високий рівень безпеки, суворі обмеження доступу користувачів та гнучкість у налаштуванні. Система FFO може бути успішно використана в мережах готелів із абсолютно різними робочими технологіями та незалежних готелях та гостьових будинках. Найбільшими комп'ютерними системами бронювання на міжнародному туристичному ринку є Amadeus, Galileo, Sabre та Worldspan. Разом ці системи встановили приблизно 500000 терміналів у готелях по всьому світу, що становить 90% ринку. Не випадково їх називають "золотою четвіркою".Хоча кожна GDS є глобальною, вона має свою сферу застосування. Для Амадея це насамперед Європа. Система Galileo використовується у понад 45 000 установ у 116 країнах / регіонах, і інформація про ресурси може бути доступна через систему.Вона широко використовується в США та Великобританії, Італії, Греції, країнах Бенілюксу, Швейцарії, Португалії та інших європейських країнах. Як правило, частка системи на європейському ринку становить 29,8% (друге місце). Покриття систем Sabre та Worldspan менше.Що стосується готелів мережі готелів, таких як InterContinental, Radisson та інші готелі, співпраця з GDS є централізованою і є невід'ємною частиною всієї маркетингової стратегії мережі готелів.

Отже, нові технології, особливо широке використання Інтернету при просуванні готельних продуктів та послуг, зменшують витрати та забезпечують споживачам більший комфорт. Ці технології розширюють можливості залучення нових клієнтів та розширюють сегменти ринку, зайняті компанією. Наприклад, використання нової системи бронювання може забезпечити незаперечну конкурентну перевагу. Великі готелі та готельні

компанії надають потенційним клієнтам послуги віртуальних готельних подорожей. Широке впровадження нових засобів комунікації та інформаційних технологій може здійснити поглиблену та систематичну економічну діагностику. Результати діагностики можуть проводити всебічний самоаналіз та аналіз конкурентів у галузі цінних заявок та маркетингових стратегій, аналізувати ступінь ринкової активності, визначати прибутковість відділу розробки та координувати попит та пропозицію готельних послуг. Все це зрештою допоможе вирішити тягар готельних компаній.

Література:

1. Інтернет-посилання:
https://pidru4niki.com/1056112760340/turizm/osoblivosti_industriyi_gost_innosti/
2. Інтернет – посилання: https://tourlib.net/books_ukr/pucentejlo14.htm
3. Інтернет – посилання: <https://studfile.net/preview/3546184/page:6/>
4. Мазур В.С. Індустрія гостинності - ефективний інструмент розвитку туристичного бізнесу / В.С. Мазур // Журнал європейської економіки. - 2015. - Т.14. - №3. - С.273-286.
5. Папп В.В. Роль готельного господарства у розвитку туризму в регіоні / В.В. Папп // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». - 2015. - Вип.2(46). - С.207-212.
6. Бесекерский В.А. Теория систем автоматического управления / В.А. Бесекерский, О.П. Попов [4-е изд., перераб. и доп.] - СПб.; М., 2003. - 747 с.
7. Иванов С. Автоматизация гостиниц: их системы - наши проблемы / С. Иванов // Гостиничное дело. - 2005. - №6. - С.85-87.
8. Миронов Ю.Б. Інформаційні технології в діяльності санаторно-готельних підприємств / Ю.Б. Миронов // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. - 2007. - Вип.26. - С.193-200.
9. Школа А.М. Менеджмент туристичної індустрії: навчальний посібник / За ред. проф. І.М. Школи. - Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2003. - 662 с.
10. Портал для професіоналов гостиничного и ресторанного бизнеса - URL: <http://prohotelia.com/>.
11. Інтернет-посилання: <https://tourism-book.com/pbooks/book-58/ua/chapter-2124/>

2.5. The role of innovative marketing strategies in the hospitality industry

Роль інноваційних маркетингових стратегій в індустрії гостинності

Issues of implementation of innovative marketing strategies in the hospitality industry are covered in the scientific achievements of many scientists, researchers, practitioners, experts, business leaders, namely: Peter Drucker, one of the management theorists, Martine Paters, Olaf Slater, Roger Doe, Ellsworth Statler, Ralph Hitz, J. Willard Marriott, Baldwin, Wilberforce and Kapoor suggest principles of building a successful business strategy, which should focus on the customer, rather than production and product costs. In his work, Michael Porter, a professor at Harvard Business School, gives advice on how to master the management system of business strategies, how to adjust workflows so that all employees perform their work as well as possible. Jang Kim and Renee Mauborgne challenge the requirements for strategic success, Seth Godin - 21st Century Internet Marketing Guru - inspires on a revolutionary approach to marketing, sales and advertising, bestselling author Jack D. Schwager summarizes the answers in a set of guidelines, Daniel H. Pink shows the mismatch between what science knows and what business does [6].

Modern Marketing is a customer-focused way of doing business, customer-focus is an indispensable component of every employee of the organization. marketing is not just a function of a business, the task of which is to create such a combination of goods and services that is of true value for the customer, creates motivation to buy and satisfies his needs [3].

Today, the hospitality industry needs to form a new portrait of the guest, assess his needs and understand what services he needs. Technologies come to the rescue here, especially platform solutions, and providers of complex products for effective management of different types of content.

Olaf Slater, a recognized expert in the hospitality industry, stressed that the COVID-19 pandemic is accelerating the pace of digitalization in business and society, as well as changing the attitude of consumers and organizations towards technology. In his opinion, this creates an opportunity for the hospitality industry to rethink approaches to e-commerce and working with clients, taking into account current trends in the field of retail.

It becomes especially important for executives and marketers in the hospitality market to work in different segments and learn from *cross-industry experiences*. This approach will help deliver end-to-end services to customers and reinforce brand value through operational change. Companies that focus on

innovative technologies and updating strategies in response to changes in consumer behavior will be successful.

Martine Paters, PwC Strategy and Operations Partner, and Olaf Slater emphasized that the COVID-19 pandemic is accelerating the pace of digitalization in business and society, and is changing the way consumers and organizations feel about technology. In their view, this creates an opportunity for the hospitality industry to rethink approaches to e-commerce and customer service, taking into account current trends in the field of retail.

«Expectations related to customer engagement have changed not only because of technology. In reality, technology can help the hospitality industry make the consumer experience even more personal and more personal», said Olaf Slater. «Today we need to rethink the product itself and its future, as well as identify new needs in the creation, distribution and implementation of content» [1].

«A hotel product is no longer just a room rate. It must inspire confidence and security like never before. It is important to review the old processes, consumer demand and define new categories of customers and new services. For example, it can be ordering and delivering picnic food to the park next to the hotel. Let's say people cannot go on a trip now, but they want to spend time with their family and will be happy to use the hotel's services to enjoy excellent service» [1], the expert noted.

Olaf Slater emphasized that dynamic customer engagement and service personalization will require new systems capable of providing a full customer journey. In this vein, the importance of *CRM and a system for working with loyalty* will grow, because today it is especially important for hotels to build trust and develop communication with customers. The requirements for these technologies will grow [2]:

- firstly, when new client data appears (Travel ID numbers or health passports);

- secondly, due to the market need to have orderly information about the sanitary protocols followed by various hotels. These changes will be especially relevant for corporate programs from the hospitality industry [2]. The data provided was the impetus for rethinking and creating new consumer experiences and business models during the COVID-19 period.

The numbers tell a compelling story about how we remember traveling disrupted:

- *global loss of 75 million jobs and \$ 2.1 trillion in revenue;*
- *10% of world GDP;*
- *The travel, tourism and hospitality industry can take 10 months or more to return to normal.*

Therefore, the goal of innovative marketing today is to create working models, prototypes and products for the hospitality industry and help the industry to shape a new vision and implement innovative, safe and sustainable IT solutions for both managers and their client.

Good managers understand that real income is the result of good business organization, not an end in itself. It's kind of a philosophy, a way of thinking and structuring a business. This is not just another company and not a means of stimulating demand at this moment. The task of marketing is to take a fresh look at business marketing strategies, thereby building an innovative hotel marketing complex and, based on innovative solutions, rely on a new type of marketing - *sensory marketing* - "appeal to the senses".

Marketers believe that sensory marketing helps people develop a clear association of melody, sounds and smells with certain brands. The main goal of sensory marketing is to improve consumer mood. This method of "sensory suggestion" was used by the American researcher George Sklaur at the beginning of the 20th century.

An innovative hotel marketing complex is considered on the basis of "sensory perception" [Fig.1]:

1. "Vision" - architecture, painting, interiors.
2. "Rumor" - music, radio, TV.
3. "Smell" - aromas.
4. "Taste" - cuisine, gastronomy.
5. "Feeling" - softness, gloss, warmth and comfort of texture.
6. "Intuition" - peace, safety, care.
7. "Impressions" - emotions, feelings, experience [1].

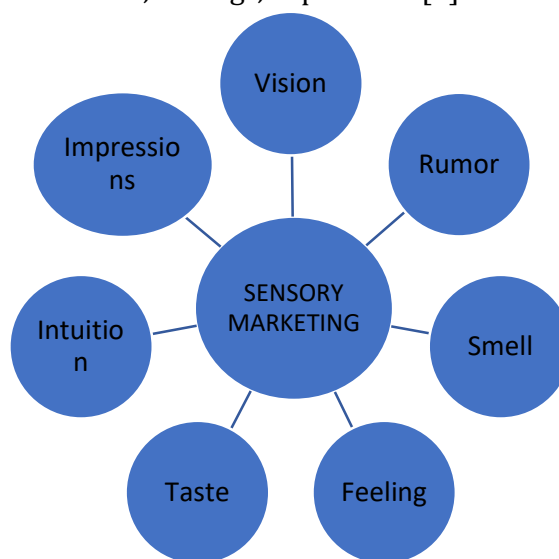

Fig.1. Innovative hotel marketing complex [1]

Vision. Focusing the client's attention on the original architectural solution of the hotel building, a harmonious combination of interior design. The most fashionable architects and designers are involved in the creation of hotel enterprises; they are the ones who own the most advanced trends in the development of world hospitality.

A person's ability to hear a variety of sounds and melodies. Today, pleasant background music sounds more and more often in cafes, restaurants, hotels. It, as practical marketing shows, allows you to set up a consumer positively and be more loyal to the offered goods and services. Functional music, like other sensory marketing tools, is tailored to the type of hotel space: open space. All these elements of the hotel's functional music are, as a rule, part of the advertising message and serve as marketing communications.

Smell. Scent marketing is an important part of all sensory marketing, since smells are stored in the emotional memory of people for a long time and can even activate it, and can also be associated with brands [1].

Nowadays, scent marketing is an innovative way to attract new customers and increase guest loyalty by distributing special fragrances in hotels.

Taste expressed through the cuisine and gastronomic traditions of the hotel. Taste plays an important role in tuning a person's emotional state. In the hotel business, cuisine is a key element of hospitality: it is the hotel's gastronomic line that sometimes becomes a decisive factor in assessing the quality of hotel services.

Feeling. This makes it possible to feel the nature of the surface of different objects. Perception of elements of the external environment with the help of touch allows you to evaluate their shape, size, texture, consistency.

Intuition, called "sixth sense," is important in any business, but especially in the service sector. The role of intuition is strategically important for making unprogrammed decisions and helps to find the shortest paths to the goal, based on the results of past experience.

Impressions, emotions and experiences. The manager, carefully building his marketing policy, must weigh the doses of all the sensory elements used. Music, smell, taste, sensitivity of the staff, etc. - all of this in the final stage should add up to the overall impression of the hotel, thereby creating a "*branded feeling*".

All the elements of an innovative hospitality marketing mix, including the sensory marketing toolkit, are a must delicate and balanced.

Physical evidence, or so-called physical evidence, must be varied and well thought out. These include interesting, from an architectural point of view, hotel buildings, modern landscape design, attractive interiors, as well as a variety of technological innovations of the already familiar Wi-Fi to a complex innovative technology such as a "smart house".

Managers need to analyze their marketing business strategy and carefully work out the following points [2]:

The target audience. The mistake of managers is that many of them limit themselves only to the definitions of "corporate segment" or "retail". The manager needs to draw up a portrait of his guest in more detail.

Target designation according to the classic S.M.A.R.T. models.

Goals should be specific, measurable, achievable, relevant and time-bound.

The updated SWOT analysis should be used and analyzed by managers on a regular basis in order to be able to quickly change the strategy and adequately assess the market situation. *Study of competitors.* Managers need to subscribe to their competitors' web pages, analyze their strengths and weaknesses, and keep up with news and special offers. *Selection of promotion tools.* Set a budget framework and time limits for top managers for testing each of the methods (targeting, cooperation with bloggers, giveaways, etc.).

For example, managers can organize mutual PR with a brand, company or blogger with a similar target audience, a collaboration on a project, or arrange a thematic "challenge" among subscribers, in which, for a mark in a story, the most active or creative participant will receive, for example, a certificate for accommodation.

Drawing up a content plan. Each month, the manager must have a clear understanding of what he will talk about on the online site, for whom and for what purpose. It is a mistake to believe that the more posts are posted, the better. For business accounts, 3 posts per week are enough, when both stories should be daily, where only 30% of posts should be with the intention to sell; online pages, where every post is an attempt to sell, is not credible and boring for the audience and online subscribers.

Daily publication of fresh stories. It is necessary to involve "your" target audience in the life of the hotel: voting, polls, what they would like to see in the hotel, giveaways with a lead magnet (for example, dinner at a restaurant) and not be limited only to hotel news - the audience may be interested in what is happening nearby from the hotel or in the city, why they might be interested in staying in this particular hotel. If renovation is underway, you urgently need to involve the audience in this process, for example, publish "behind-the-scenes" photos. These steps should be used because all existing guests are your potential followers. Hotels often try to lure "cold" customers into the audience, forgetting that the best guest is the existing one.

Benchmarking is a tool that allows a hotel to take one of the leading positions in the market, as it is the ideal way to understand the structure of income. For example, STR is working in partnership with HRS to integrate data from the main software systems Opera and Fidelio. For example, the Bandwith report provides extremely

useful statistics based on the comparison of occupancy-ADR-RevPAR data, based on the data sent by the hotel daily. This makes it possible to accurately predict future revenues, and today - successfully “play” with tariffs, analyze effective price management strategies, implement cases of automation of dynamic pricing and technologies for launching contextual and targeted advertising based on seasonality of demand. The hospitality industry does not yet fully understand the role revenue management plays in digital marketing. Despite the fact that revenue and e-commerce have already become practically a single whole today, at least in companies focused on stable performance growth. So, to increase occupancy and income, now it makes sense to take into account not only your prices and prices from competing hotels, but also, even the events held in the city for this period and the prices of air tickets.

Accounting for the collected data, collected in a single big data, allows you to increase revenue for hotels up to 20-30% with minimal expenditure of financial resources and time, including a convenient and quick search for the necessary information and the possibility of its effective use for solving business problems, generating innovations, making the right management decisions and, as a result, increases the competitiveness of hotel institutions [5].

We especially note that the guests are now more than ever free in their choice: even a room for a business trip is free to book under a corporate contract, and through Booking.com, and on the official website of the hotel. Therefore, focusing on traditional segmentation is no longer wise: you need to pay attention to both the market situation and personalization. This is where revenue management comes in - the unity of “right product + right price + right customer + right time + right channel”.

Hoteliers should pay attention to Undercut, an interesting startup based on *blockchain technology*. The service is “embedded” into the CRS system, and from that moment on through whatever channel a particular room is sold - the hotel receives all the details of the transaction, including misunderstandings or mistakes like selling a room at a b2b rate on a b2c site, about that knowing is very important.

Late receipt of statistics is one of the main problems of the industry, as a result, the time that a manager spends on collecting information, on generating reports when receiving data and analyzing it is often ready only in the evening - as a result, managers do not have an hour to do something and in the morning the data needs to be collected again. E-commerce models and Internet resources are considered to be the main factors driving customer demand. Therefore, updating your business models and the quality of your products or services are two major factors influencing the business strategies of the entire organization. Thus, today, social networks are an integral element of the formation of marketing automation in the modern world; in the context of large-scale digitalization, its use allows the formation of successful branding of enterprises in the hospitality industry.

Referenses:

1. Джанджугазова Е.А. Маркетинг в индустрии гостеприимства. М.: Издательский дом «Академия» (учебное пособие, издание второе), 2005. 224с.
2. *На Startup Village обсудили цифровизацию индустрии гостеприимства.* [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://www.frontdesk.ru/news/na-startup-village-obsudili-cifrovizaciyu-industrii-gostepriimstva>
3. Филип Котлер, Джон Боуэн, Джеймс Мейкенз. Маркетинг. Гостеприимство. Туризм. – 1998. - 787с.
4. George Jacobs, Peter Klosse Sustainable restaurants: A research agenda. *Research in Hospitality Management.* [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://www.ajol.info/index.php/rhm/article/view/141697>
5. Развитие менеджмента в Индустрии 4.0: переход к киберфизическим организациям и формирование их систем управления: Материалы Междунар.науч.-практ. конф. (29 нояб. 2018 г.). [Электронный ресурс]: Режим доступа:<http://www.psu.ru/files/docs/science/books/sborniki/razvitie-menedzhmenta-v-industrii-4.pdf>
6. Сет Годин — книги и биография. [Электронный ресурс]: Режим доступа: https://www.yakaboo.ua/author/view/Set_Godin/

2.6. Modernization of food industry enterprises as a basis for increasing the industrial competitiveness of the industry

Модернізація підприємств харчової промисловості як основа підвищення міжнародної конкурентоспроможності галузі

За роки незалежності в українській економіці відбулися докорінні перетворення, що обумовили нову якість зовнішнього середовища функціонування господарюючих суб'єктів. Економічна невизначеність і супутній високі ризики викликали зміну стратегічних цілей функціонування компаній з довгострокового розвитку на короткострокове виживання. Це визначило руйнування самодостатньої моделі національного харчового виробництва, ефективність якого залежала від внутрішніх умов розвитку. У новій ситуації ефективність діяльності харчових підприємств стала функцією залежності української економіки від цін на світових ринках сировини.

Метою статті є вивчення основних аспектів модернізації підприємств харчової промисловості як основи підвищення міжнародної конкурентоспроможності галузі. Економічна криза підтвердила тезу про те, що український механізм промислового росту в 1999-2008 рр. вирішальним чином залежав від зовнішньоекономічної кон'юнктури, насамперед від цін на природні ресурси, і умов кредитування на світовому ринку. Низька

конкурентоспроможність вітчизняних товарів і послуг України визначила ріст експорту необробленої сировинної продукції під впливом кон'юнктури світових товарних ринків. Це обумовило посилення залежності національної промисловості, державних фінансів і платіжного балансу від зовнішньоекономічної кон'юнктури в умовах неконкурентної структури валового внутрішнього продукту (ВВП). Як в 2006-2008 рр., так і при плануванні фінансово-економічних показників на 2019-2020 рр. три чверті приросту ВВП в Україні пов'язано із зовнішнім фактором економічного розвитку: експортною орієнтацією галузей промисловості й обслуговуючими її фінансовими потоками. Це не відповідає ані структурі основних фондів харчових підприємств, ані чисельності і якості трудових ресурсів у країні, ані стратегії стабілізації росту національної економіки в середньостроковій перспективі [1].

У цьому зв'язку насущними стають зовсім нові для України проблеми пошуку галузей, що визначають можливість модернізації як українських підприємств, так і національного господарського комплексу в цілому як основи підвищення конкурентоспроможності країни на глобальному економічному просторі. У цей час важливі для більшості країн світу проблеми вивчення того, які економіки займуть вершини рейтингу конкурентоспроможності в майбутньому і які шляхи підвищення конкурентних переваг для окремих національних господарств, вирішуються в змінних умовах функціонування глобальної економіки в цілому. Таким чином, кожна країна, у ситуації, коли немає єдиної думки про вектор майбутнього світового розвитку, повинна виробити власну стратегію підвищення національної конкурентоспроможності після закінчення посткризової невизначеності. Відкласти вирішення цього питання на тривалий час, коли виявляться основні тенденції подальшого розвитку світової економіки, неможливо, оскільки проблема підвищення конкурентоспроможності самим тісним чином пов'язана з вирішенням найважливіших питань для розвитку будь-якої країни - стійким економічним і соціальним розвитком, модернізацією національної промисловості.

Незважаючи на те, що дослідження факторів міжнародної конкуренції національної промисловості має тривалу історію, інтерес до цієї проблеми загострився саме останнім часом, оскільки більшість економік світу істотно постраждали в результаті глобального фінансового шоку. Більшість наукових досліджень у цій сфері [2] було пов'язано з обґрунтуванням вибору ефективних інструментів регулювання економічних процесів у поточному періоді з урахуванням зовнішніх факторів економічного розвитку. Значно менше уваги приділялося теоретичним розробкам механізму нарощування конкурентних переваг промислових підприємств, регіонів і національного промислового комплексу у зв'язку з їх нереалізованими науково-технологічним потенціалом,

можливістю модернізації галузевих структур. А, тим часом, ця проблема, багато в чому нова для України, недостатньо вивчена, а існуючі методи й технології оцінки конкурентоспроможності в контексті модернізації не завжди адекватні в силу своєї високої універсальності.

Саме в цьому зв'язку, як у науковому, так і в практичному відношенні, назріла необхідність дослідження проблем, пов'язаних з модернізацією української харчової промисловості в умовах депресивної зовнішньоекономічної кон'юнктури, що не може служити фактором росту конкурентоспроможності національної економіки. Для вирішення завдань підвищення конкурентоспроможності української харчової промисловості на базі внутрішніх факторів росту необхідна її широкомасштабна модернізація на основі західних технологій і методів господарювання при поступовому нарощуванні власного інноваційного потенціалу.

Варто підкреслити, на рубежі XX-XXI століть стало очевидним, що перехідні економіки не повторюють у своєму розвитку досвід західних країн і тому недоцільно брати за основу концептуальні розробки закордонних теоретиків і практиків в сфері еволюційного науково-технічного розвитку промислових компаній без критичного аналізу й урахування національної специфіки. Безумовно, теоретичний і практичний досвід західних країн в сфері становлення інформаційної економіки містить чимало корисного, що можна використовувати й в Україні. Але істотні розходження в правовому полі, у традиціях державного регулювання в різних країнах досить широкі й обумовлені, насамперед, історичними умовами, конституційними традиціями, формами державного устрою й управління, специфікою організації структурних зв'язків у реальному секторі економіки, ступенем розвиненості національного господарства й т.д. Крім того, по ряду питань стабілізації й промислового росту і його фінансового забезпечення між національними господарствами існують принципово неузгоджені концептуальні й практичні розходження в поглядах [3].

На наш погляд модернізація економіки - це складова частина модернізації суспільства, що представляє собою процес прискореного розвитку економіки в напрямку високотехнологічної індустріалізації на основі удосконалювання діючих і побудови нових інститутів, що відповідають вимогам росту динамічних конкурентних переваг національного господарського комплексу; системної трансформації економіки країни в напрямку стабільності розвитку; інноваційного перетворення системи продуктивних сил, що є ядром технологічних змін.

Сучасний стан промисловості України має ряд системних проблем, а прийняті заходи щодо модернізації й диверсифікованості промисловості в

рамках реалізації стратегії індустріально-інноваційного розвитку поки не змінили її структуру, вона як і раніше деформована у бік сировинного сектора.

В Україні сьогодні спостерігається спад активності підприємств у сфері створення й поширення інновацій. Так, питома вага інноваційно-активних підприємств в Україні становить 13%, у країнах Східної Європи - до 40% (Румунія - 28%, Словенія - 32%, Польща - 38%), у країнах ОЕСР - близько 50% [9].

Низька здатність підприємств до здійснення інноваційної діяльності багато в чому визначається низьким рівнем сприйнятливості економіки до інновацій. У цей час попит не орієнтований на використання передових технологій, характерних для сучасного рівня науково-технічного прогресу. Крім того, у науці гостро постає проблема ресурсного забезпечення. Руйнування технічної бази - істотний фактор, що стримує розвиток наукового процесу. Проблемою, що стримує інноваційну активність харчових підприємств, є недосконалий процес відтворення інновацій, зруйнована система фінансування НДДКР. Капітальні вкладення, у тому числі й в інноваційну діяльність, харчовим підприємствам доводиться робити в основному за рахунок власних коштів, приплив інвестиційних грошей ззовні дотепер не значний.

Основний обсяг витрат на технологічні інновації в 2019 р. пов'язаний із придбанням машин і устаткування - 58,2% (в 2015 р. - 65,3%). Витрати на дослідження й розробку нових продуктів і методів їх виробництва склали 12% (в 2015 р. - 15,7%), на придбання нових технологій - 2,1% (в 2015 р. - 2,6%).

Особливості технологічної модернізації харчової промисловості можна зрозуміти за допомогою дії механізму економічного (промислового) розвитку, традиційно описуваного за допомогою таких показників, як норма нагромадження й капіталоємність (норма віддачі): при рості норми нагромадження ростуть темпи економічного росту, і навпаки, якщо зменшується норма нагромадження, то темпи росту неодмінно знижуються. У результаті формуються певні межі, за рамками яких не можна розширювати норму нагромадження, оскільки отриманий у такий спосіб позитивний ефект погашається зниженням віддачі. На цій основі формулюються рекомендації щодо оптимальної норми нагромадження, до досягнення якої її збільшення, супроводжуване зниженням віддачі, не приводить до зниження темпів росту.

Однак ця логіка міркувань дозволяє бачити зовнішні форми прояву реальних процесів у технологічній структурі харчової промисловості, не визначаючи суті змін, що відбуваються. А, тим часом, існують внутрішні механізми їх реалізації, оскільки технологічна структура економіки харчової промисловості являє собою взаємодію її різних рівнів, відповідно до яких і здійснюється розподіл ресурсів. Нижній рівень технологічної структури представлений масовими ресурсами, дешевими, доступними, але неякісними,

що дають низьку віддачу й мало пов'язані з новими комбінаціями праці й технологій. Відповідно більш високі рівні спираються на технології й ресурси більш високого порядку, що дозволяють здійснювати модернізацію в смислі відновлення технологій, устаткування, продукції, методів організації й управління. У процесі розвитку обмежені запаси масових ресурсів вичерпуються й заміщаються ресурсами й технологіями більш високого технічного рівня. Інакше кажучи, існують певні закони взаємодії цих великих технологічних складових, і економічний ріст здійснюється через цю взаємодію.

На рис 1 представлено складові механізму інноваційної модернізації харчових підприємств (рис. 1).

Рис. 1 - Механізм інноваційної модернізації харчової галузі

Прискорення науково-технічного розвитку промислових підприємств і розширення внаслідок цих їх конкурентних переваг може реалізовуватися в макроекономічному ефекті імпортозаміщення промислової продукції вітчизняним виробництвом. Для перевірки цього положення використана модель вибору між імпортними й вітчизняними товарами, видатки на які входять у загальне бюджетне обмеження. Якщо відбувається зміна відносних цін, то сумарний ефект від цієї зміни (різниця між початковим і кінцевим споживанням вітчизняних і імпортних товарів) може бути розкладений на ефект заміщення (зміна при постійній одержуваній корисності й змінних відносних цінах) і ефект доходу (зміна споживання внаслідок зміни доходу при постійних відносних цінах).

Максимальне використання ринкового потенціалу харчового підприємства дозволить збільшити економічний ефект по всьому технологічному ланцюжку, пов'язаних між собою підприємств і галузей національного господарства. Реалізація цього сценарію можлива лише за умови формування цілісного механізму підвищення ефективності використання ринкового потенціалу й мотивування харчових підприємств на збільшення його масштабів до границь економічних можливостей.

Конкурентоспроможність фірми характеризує її здатність протистояти конкурентам, вести ефективну конкурентну боротьбу за ринки збуту в умовах «відкритої» національної господарської системи.

Поняття ринкового потенціалу багатофункціональне й може бути адекватно визначене у взаємозв'язку з категоріями потенціалу підприємства і його конкурентоспроможності [7]. Потенціал харчового підприємства являє собою сукупність всіх внутрішніх можливостей його ефективного функціонування (безвідносно від зовнішнього середовища), які можуть бути частково реалізовані при певних обставинах, або не реалізовані зовсім. На противагу внутрішнім факторам економічного розвитку підприємства, що обумовлює потенціал фірми, ринковий потенціал - це та можливість реалізації потенціалу, що у кожний даний момент надає ринок кожному з діючих підприємств. Інакше кажучи, ринковий потенціал підприємства представляє ту частину його потенціалу, що могла б бути реалізована під впливом зовнішніх факторів, що відповідають сформованим конкретним ринковим умовам.

Оперативна чисельна оцінка подібного потенціалу дозволяє виявити приховані резерви в розвитку харчового підприємства й збільшити віддачу від більш обґрунтованого застосування економічного інструментарію, а також дозволить визначити ті функціональні зони, які мають значні резерви підвищення ефективності виробництва й тому повинні бути враховані при стратегічному плануванні його діяльності. У цьому смислі реалізація ринкового

потенціалу безпосередньо пов'язана з максимізацією ефекту в сфері управління підприємством у ринкових умовах. Тоді використання ринкового потенціалу - це свого роду індикатор рівня методичної готовності сучасного керівника до ведення ринкової діяльності. При цьому ресурси, менеджмент і маркетинг є ключовими компонентами, необхідними для здійснення успішної ринкової діяльності харчового підприємства [5].

Інноваційну активність суб'єктів господарювання варто розглядати на різних рівнях:

- макроекономічному рівні (національна економіка);
- мезорівні (окрема галузь)
- мікрорівні (окрема компанія або організація).

Застосування ресурсно-витратного підходу до оцінки інноваційної активності суб'єктів господарської діяльності дозволяє розрахувати показники інноваційної ємності продукції промислового виробництва, інноваційної віддачі, питомої ваги витрат на технологічні інновації в обсязі інноваційної продукції промислових підприємств, частки інноваційної продукції в обсязі промислового виробництва й питомої ваги інноваційно-активних харчових підприємств у загальній кількості обстежених підприємств за ряд років.

Використання комплексного індексу інноваційної активності суб'єктів господарювання має ряд переваг у порівнянні з існуючою традиційною оцінкою інноваційної активності.

До них відносяться:

- комплексний підхід до оцінки рівня інноваційної активності на основі похідних показників інноваційної віддачі, інноваційної ємності промислової продукції й т.п.;
- більш висока об'єктивність, точність і оперативність при обробці інформації й підготовці підсумкових документів;
- універсальність і високі адаптивні можливості використання методики в практичній діяльності вищого керівництва;
- оптимізований процес оцінки інноваційної активності різних регіонів, а також різних галузей економіки.

Застосування ресурсно-витратного підходу на практиці дозволить вирішити наступні завдання:

- підвищення якості й обґрунтованості прийнятих рішень про надання заходів державної підтримки дійсно інноваційним підприємствам, що буде сприяти більш раціональній витраті бюджетних коштів;
- можливість відслідковувати динаміку інноваційної активності харчових підприємств як однієї з найважливіших стратегічних характеристик;

- сприяння підвищенню методичного рівня управління інноваційною діяльністю харчових підприємств;
- використання методики для практичного вирішення завдань по формуванню стратегії розвитку підприємства, галузі та ін.;
- можливість здійснення порівняльного аналізу регіонів з погляду виявлення більш сприятливих умов для використання інновацій.

Література:

1. Балабанова І. Конкурентна компетенція підприємства: сутність її методи діагностики / І. Балабанова // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2008. – № 1 – С. 79–86.
2. Жук О. Управління експортною конкурентоспроможністю підприємств / О. Жук // Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка. Серія економічна. – 2004. – Вип. 33. – С. 320–328.
3. Качала Т. М. Модернізація як необхідна умова економічної відбудови національної соціально-економічної системи / Т. М. Качала // Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. – 2011. – № 2. – С. 4–13.
4. Софієнко А. В. Конкурентоспроможність підприємства як складова модернізації економічного розвитку / А. В. Софієнко // Економічні інновацій. Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України. – Одеса, 2011. – Вип. № 45. – С. 226–231.
5. Назарова Л. В. Формування політики підвищення конкурентоспроможності економічної системи регіону. *Modern Economics*. 2020. № 20(2020). С. 162-166. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V20\(2020\)-26](https://doi.org/10.31521/modecon.V20(2020)-26).
6. Валінкевич Н. В. Упровадження економічної модернізації на підприємствах харчової промисловості як передумова їх ефективного розвитку / Н. В. Валінкевич // Економічний вісник Донбасу (Науковий журнал). – Донецьк, 2011. – № 1 (23). – С. 144–147.
7. Бужимська К. О. Деякі складові теоретико-методологічної бази інноваційно-технологічної модернізації / К. О. Бужимська // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2011. – С. 113–119.
8. Формування конкурентоспроможності підприємств Причорноморського регіону України на зовнішніх ринках в умовах міжнародних інтеграційних процесів: монографія/ Назарова Л.В. та ін.; за ред. І.Т.Кіщака. Миколаїв, 2017. 288 с.
9. Nazarova, L., Glubochenko K. Porudeyeva T (2019). Socio-economic System Evaluation of Ukrainian Black Sea // *Journal of Danubian Studies and Research*, Vol. 9, No.2 P. 121-134. URL: <http://journals.univ-danubius.ro/index.php/research/article/view/6214> (дата звернення 22.11.2020)

Part 3

**TRANSFORMATIONAL
PROCESSES IN THE
EDUCATIONAL SPACE:
PSYCHOLOGICAL AND
PEDAGOGICAL ASPECTS**

**ТРАНСФОРМАЦІЙНІ
ПРОЦЕСИ В ОСВІТНЬОМУ
ПРОСТОРИ: ПСИХОЛОГО-
ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ**

3.1. Problems of mathematical training of future primary school teachers

Проблеми математичної підготовки майбутніх учителів початкової школи

Серед пріоритетних завдань реформування вищої освіти в Україні є розвиток кадрового потенціалу, підготовка фахівців, здатних до компетентного виконання професійних обов'язків, реалізації нових освітніх стратегій на практиці.

У цьому контексті особлива роль належить учителю як основному реформатору освітньої галузі.

У Концепції Нової української школи зазначено, що важливо говорити про нову роль педагога – не як єдиного наставника та джерело знань, а як коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини.

Особливу роль у цих процесах відіграє система вищої освіти, яка здійснює підготовку вчителів нового покоління, які володіють не лише фундаментальними знаннями, а й готові ефективно діяти у навчальних ситуаціях, кваліфіковано розв'язувати будь-які освітні, життєві та соціальні проблеми. Про це наголошено у професійному стандарті «Вчителя початкових класів закладу загальної середньої освіти» [13].

Здійснений аналіз джерел дослідження переконує про увагу науковців до методико-математичної складової професійної підготовки вчителів початкових класів (Я. Гаєвець, Л. Коваль, Є. Лодатко, Г. Непомняща, О. Онопрієнко, С. Раков, С. Скворцова та ін.). Більшість із названих дослідників переконані, що рівень математичної освіти залежить не тільки від теоретичної успішності вчителя, який має бути добре обізнаним із системою математичних понять, а практичної його підготовки до формування цих понять у здобувачів початкової освіти.

Однак при всьому різноманітті наукових розробок, проблема математичної підготовки вчителів початкових класів залишається актуальною.

У Концепції математичної освіти 12-річної школи зазначено, що математика є одним із базових предметів, який забезпечує успішне вивчення інших дисциплін, насамперед – природничо-математичного спрямування, а математична освіта, у свою чергу, виступає фундаментом формування навчальних, соціальних, загальнокультурних і життєвих компетентностей, цінностей громадянського суспільства, в особистісному розвитку учнів з

орієнтацією на продовження навчання, у формуванні креативного та критичного мислення, творчих здібностей [7].

Доволі часто математична підготовка майбутніх фахівців даного профілю вирізняється особливими проблемами, до яких можна віднести слабку підготовку з математики у закладах загальної середньої освіти, відсутність мотивації до вивчення предмета, недостатньо сформовані навички самостійної роботи та дослідницької діяльності.

Зазначене актуалізує пошук ефективних підходів в організації освітнього процесу у закладах, що здійснюють фахову підготовку вчителів за спеціальністю 013 Початкова освіта.

За переконанням Л. Коваль у підготовці вчителів такої кваліфікації є доцільним використання системного, технологічного, компетентнісного та інтегрованого підходів, що дозволяє поєднувати засоби формування особистісної та професійної складових.

І хоча ми вже зверталися до питання модернізації професійної підготовки через реалізацію компетентнісного підходу [1], проте вважаємо, що дана проблема не втратила своєї актуальності у сучасних вітчизняних закладах вищої освіти.

Компетентнісний підхід вченими розглядається як спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових та предметних компетентностей. У зв'язку з цим є логічним розгляд підходів учених до визначення математичної компетентності.

Здійснений порівняльний аналіз дефініції «математична компетентність», що наведено у різних джерелах, нами представлено у табл. 1.

Таблиця 1.

Порівняльний аналіз змісту поняття «математична компетентність»

Автор / джерело	Сутність
М Головань [4, с. 37]	Інтегративне утворення особистості, що поєднує в собі математичні знання, уміння, навички, досвід математичної діяльності, які обумовлюють прагнення, готовність і здатність розв'язувати проблеми і завдання, що виникають в реальних життєвих ситуаціях і потребують математичних методів розв'язування, усвідомлюючи при цьому значущість предмета і результату діяльності.
І. Зіненко [5, с. 167]	Якість особистості, яка поєднує в собі математичну грамотність та досвід самостійної математичної діяльності.

С. Раков [14, с. 15]	Уміння бачити та застосовувати математику у реальному житті, розуміти зміст і метод математичного моделювання, уміння будувати математичну модель, досліджувати її методами математики, інтерпретувати отримані результати.
PISA [12, с. 47]	Поєднання математичних знань, умінь, досвіду та здібностей людини, які забезпечують ефективне розв'язання різноманітних проблем, що потребують застосування математики. При цьому перевага надається не стільки математичним умінням, а більш загальним умінням, що включають математичне мислення, математичну аргументацію, постановку та розв'язування математичної проблеми, математичне моделювання, використання інформаційних технологій, комунікативні вміння.

Передумовою формування математичної компетентності вчителя є *математична обізнаність* (обізнаність зі змістовими складовими математики: *числа* (уявлення, поняття, властивості, застосування); *геометричні* (просторові уявлення, поняття, операції, та застосування); *аналіз даних, статистика та ймовірність* (уявлення, поняття, операції, застосування); *алгебра і функції* (уявлення поняття, операції, застосування).

Математична компетентність, в свою чергу, охоплює коло питань, пов'язаних не тільки зі знаннями та уміннями застосовувати на практиці відомі алгоритми розв'язування стандартних задач, все те, що пов'язано з репродуктивними знаннями, але й питання, пов'язані зі процесом розв'язування нових задач, застосування стандартних знань у нестандартних ситуаціях.

Наступною важливою складовою математичної підготовки вчителя початкових класів є *математична грамотність*. Аналіз змісту наукових та науково-методичних розробок дозволяє визначити різні підходи до трактування даної дефініції. Так, вітчизняні (Є. Лодатко) та зарубіжні (Л. Нічуговська Л.) вчені під «математичною грамотністю» розуміють:

- розпізнавання проблеми, що виникає у навколишній дійсності;
- формулювання цієї проблеми мовою математики;
- вирішення проблеми на основі використання математичних знань і методів;
- формулювання та запис остаточних результатів вирішення проблеми [9; 10].

За переконанням О. Чашечникової, сутність поняття «математична грамотність» має також включати не лише термінологічну предметну грамотність, а й правильну усну та письмову математичну мову, обчислювальну

та графічну культуру [18].

Є. Лодатко одним із нагальних завдань математичної підготовки вважає популяризацію вітчизняних культурно-математичних досягнень, протистояння руйнації математичної освіти та примітивізму математичної підготовки майбутніх учителів [8, с. 69].

Ми погоджуємося із В. Бахрушиним, який вважає важливим є той факт, що PISA (Programme for International Student Assessment : Програма міжнародного оцінювання учнів – міжнародне дослідження, започатковане у 1997 році та координоване Організацією з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) встановлює *брівнів математичної грамотності*. На найнижчому (першому) рівні учні / студенти відповідають на чітко сформульовані завдання, в яких наведено всю необхідну інформацію та які стосуються добре відомих їм контекстів. На найвищому (шостому) учні / студенти здатні узагальнювати інформацію на основі власних досліджень, моделювати складні ситуації, розробляти нові підходи для розв’язування нестандартних задач; можуть точно формулювати свої висновки й аргументи, обґрунтовувати власні думки [2].

При цьому, важливо зазначити, що PISA не перевіряє, чи засвоїли учні / студенти зміст освітньої програми, а оцінює, наскільки вони здатні використовувати здобуті знання, уміння й навички в реальному житті. Це дослідження показує слабкі та сильні сторони освітньої системи взагалі.

Україна вперше долучилася до даного дослідження у 2018 році разом з іншими 80 країнами. Відповідно до рейтингу, Україна перебуває посередині списку країн-учасників з результатами у 466 балів у читанні, 453 бали у математиці та 469 балів у природничих науках (найкращий показник у кожній з галузей визначено у 1000 балів) [19].

Важливо зазначити, що проблеми математичної підготовки майбутніх учителів початкових класів пов’язані насамперед із зниженням рівня результатів ЗНО з математики, зацікавленості та зменшенням годин на її вивчення у сучасних закладах вищої освіти.

Одним із ефективних шляхів вирішення зазначеної проблеми дослідники називають інтеграцію навчальних дисциплін, що трактується як взаємопроникнення наук, об’єднання їх у єдине ціле, що сприятиме усуненню дублювання матеріалу та зв’язків між теорією та практикою.

Н. Клепиков розглядає педагогічну інтеграцію як «механізм, технологію, метод, прийом, результат чи стан, в залежності від конкретних освітніх цілей, обставин та умов» [6, с.3].

Попри це, не усі вчені підтримують таку ідею. Так, Є. Лодатко, А. Пишкало, О. Шереметьєва вважають, що слід математику у професійній підготовці вчителя початкових класів залишати окремим курсом.

За ідеї інтеграції виступають О. Борзенкова, Н. Глузман, О. Мордкович, С. Царьова, Л. Янкіна та ін.

Так, наприклад О. Мордкович вважає, що поєднання математичної підготовки із методичним курсом сприяє не лише формуванню правильного світогляду та математичної культури майбутніх учителів, а й дозволяє їм правильно обирати методи навчання молодших школярів математиці у власній педагогічній діяльності.

О. Борзенкова у власному дослідженні доводить, що інтеграція методико-математичних дисциплін у фаховій підготовці вчителів сприяє формуванню його професійної компетентності [3].

Ми погоджуємося із тим, що важливо співвідносити отримані у закладі вищої освіти математичні знання із методичною діяльністю з навчання молодших школярів, оскільки зацікавлення та мотивація її опанування виникає лише тоді, коли майбутній учитель знає можливість та необхідність реалізації цих знань у методичній практиці. Це означає, що при вивченні теоретичного курсу математики потрібно окреслювати паралельно можливість їх використання у практичній педагогічній діяльності через протиставлення математичних понять у закладах вищої освіти з їх формулювання у шкільному курсі [20].

Про важливість методичної спрямованості у математичній підготовці вчителів наголошували також І. Ульянова та Ж. Сарванова, які зазначали, що моделювання шкільних навчальних ситуацій сприяє формуванню методичної майстерності. Під *методичною спрямованістю* навчання студентів математики вони вважають цілеспрямоване формування методичної діяльності, яка реалізує такі функції методики навчання математики, як: методологічну, пояснювальну, евристичну, прогностичну, освітню, систематизуючу, практичну, естетичну, пояснювальну, оцінювальну, організаційну [17].

При цьому, показником якості методичної підготовки вчителів Г. Саранцев визначає сформованість методичних умінь, які корелюються відповідно із кожною із наведених вище функцій [15].

Це підтверджує наші переконання у тому, що зацікавлення вивчення математики, усвідомлення її значення сприяє визначенню можливих взаємозв'язків курсів математики та методики її навчання вже у процесі професійної підготовки вчителів початкових класів.

Отже, важливим є виокремлення взаємозв'язків системи математичних понять у закладах вищої освіти та їх трактування у шкільному курсі математичної освітньої галузі.

Важливо зазначити, що проблема підготовки майбутніх педагогів до формування математичної грамотності здобувачів початкової освіти доволі часто ускладнюється також такими факторами: *об'єктивними* (збільшення варіативних комплектів навчально-методичного забезпечення у результаті кардинальних змін в освіті; дозвіл закладів освіти на автономію, наявність варіативних освітніх програм тощо; зменшення аудиторних годин за рахунок посилення уваги до самостійної роботи студентів тощо) і *суб'єктивними* (відсутність у деяких викладачів закладів вищої освіти досвіду практичної діяльності у початковій школі).

Оскільки навчальна діяльність передбачає двосторонню взаємодію між викладачем та студентами, то для проведення сучасної лекції вже недостатньо лише інформаційного повідомлення з певного розділу / теми у власній професійній діяльності використовуємо проблемний метод викладу матеріалу, інтерактивні та інформаційно-комунікативні технології. Такий підхід, за нашим дослідженням, сприятиме не лише більш міцному засвоєнню знань, а й формуванню математичних понять, умінь та грамотності.

Найвищим рівнем математичної підготовки майбутнього вчителя вважаємо формування його математичної культури.

Підсумовуючи, можемо зробити такі висновки.

Якість математичної освіти визначається сукупністю показників, які характеризують різні аспекти навчальної діяльності закладів освіти: її зміст, форми і методи навчання, кадровий склад, матеріально-технічне й методичне забезпечення.

Результати здійсненого аналізу математичної підготовки майбутніх учителів початкової освіти дозволив нам виділити такі її основні компоненти: математична обізнаність – математична компетентність – математична грамотність – математична культура.

Інтенсифікація математичної освіти відбувається завдяки застосуванню інтерактивних методів навчання із залученням сучасних інформаційних технологій.

Література:

1. Авраменко К. Б. Реалізація компетентнісного підходу у вищих навчальних закладах України як умова модернізації професійної підготовки педагогів. Вісник *Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Вип. 144. Чернігів : ЧНПУ, 2017. С. 3-6.

2. Бахрушин В. Математика у PISA-2018: результати і висновки. URL : <https://nus.org.ua/articles/matematyka-u-pisa-2018-rezultaty-i-vysnovky/>

3. Борзенкова О. А. Формирование методико-математической компетентности будущего учителя начальных классов: дис... канд. пед. н. : Самара, 2007. 255 с.
4. Головань М. С. Математичні компетентності чи математична компетентність? *Розвиток інтелектуальних умінь і творчих здібностей учнів у процесі навчання дисциплін природничо-математичного циклу «ІТМ*плюс2012»* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (6-7 грудня 2012 р., м. Суми). Частина 1 / упор. Чашечникова О. С. Суми : мрія, 2012. С. 36-38.
5. Зіненко І. М. Визначення структури математичної компетентності учнів старшого шкільного віку. Педагогічні науки: *теорія, історія, інноваційні технології* : наук. журнал. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2009. № 2. С. 165-174.
6. Клепиков Н.В. Интеграционные процессы в современном образовании. Школьные технологии. 2014. № 5. С. 3-14.
7. Концепція математичної освіти 12-річної школи (Проект). URL : <https://lib.iitta.gov.ua/711990/1/Концепція%20математичної%20освіти.pdf>.
8. Лодатко Є. О. Математична культура вчителя початкових класів : монографія / за заг. ред. проф. С. Т. Золотухіної. Рівне – Слов'янськ : Підприємець Маторін Б. І., 2011. 324 с.
9. Лодатко Є. О. Про математичну підготовку сучасного вчителя початкових класів. *Початкова школа*. 2006. № 1 (січ.). С. 37-41.
10. Нічуговська Л. І. Математична грамотність у європейському вимірі. URL: [dspace.puet.edu.ua/bitstream/Стаття. Математична грамотність \(Нічуговська2009\(doc\)\)](dspace.puet.edu.ua/bitstream/Стаття. Математична грамотність (Нічуговська2009(doc))).
11. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
12. Основные результаты международного исследования образовательных достижений учащихся PISA-2006. М. : Центр оценки качества образования ИСМО РАО, 2007. 99 с.
13. Професійний стандарт „Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти”. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1143732-18#Text>
14. Раков С. А. Математична освіта: компетентнісний підхід з використанням ІКТ : монограф. Х. : Факт, 2005. 360 с.
15. Саранцев Г. И. Методическая подготовка будущего учителя в современных условиях. Педагогика. 2006. № 7. С. 61-68.

16. Скворцова С. О. Структурно-функціональна модель формування методичної компетентності майбутніх учителів у навчанні математики учнів початкових класів. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Випуск 65. Херсон: ХДУ, 2015, 458 с. С. 270-276.

17. Ульянова И. В., Сарванова Ж. А. Интеграция математической и методической подготовки студентов в обучении элементарной математике. URL: <file:///C:/Users/Win/Downloads/integratsiya-matematicheskoy-i-metodicheskoy-podgotovki-studentov-v-obuchenii-elementarnoy-matematike.pdf>.

18. Чашечникова О. С. Деякі аспекти формування математичної грамотності учнів. *Розвиток інтелектуальних умінь і творчих здібностей учнів та студентів у процесі навчання математики: Матеріали Всеукр. наук.-метод. конф.* (с. 103-105). 3-4 грудня, 2009, Суми. Україна. Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка.

19. Шостак Ірина. Проблеми з математикою та низький рівень базової грамотності: що тести PISA говорять про українську школу. URL: <https://ua.112.ua/statji/problemy-z-matematykoju-ta-nyzkyi-riven-bazovoi-hramotnosti-shcho-testy-pisa-hovoriat-pro-ukrainsku-osvitu-519395.html>.

20. Янкина Л. А. Интеграция математической и методической подготовки будущих учителей начальных классов. URL : http://www.rusnauka.com/3_ANRP_2009/Pedagogica/39953.doc.htm.

3.2. The problem of accentological literacy formation in the context of language training of future primary school teachers

Проблема формування акцентологічної грамотності в контексті мовної підготовки майбутніх учителів початкової школи

Формування ключових компетентностей та створення ефективних механізмів їхнього запровадження є сьогодні одним із ефективних шляхів оновлення змісту освіти. У цьому контексті важливим видається удосконалення акцентологічної грамотності як важливої складової професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Важливим для фахового усного мовлення є не тільки знання акцентуаційних норм української мови, а й дотримання їх в процесі професійного спілкування. Адже правильність наголошування слів – це важлива ознака культури мовлення особистості. Відомо, що в сучасній українській літературній мові існують акцентуаційні норми, які склалися упродовж історичного розвитку нашої мови. Тому важливе

завдання вчителя початкової школи – знати ці норми та дотримуватися їх у своїй педагогічній діяльності.

Питання вивчення формування акцентологічної компетенції учителів початкової школи в науковій літературі варто розглядати в педагогічному, лінгвістичному та відповідно лінгводидактичному аспектах. Так, проблему компетентнісного підходу в освіті досліджували такі вчені, як-от: (Бібік Н., Ващенко Л., Єрмаков І., Локшина О., Савченко О., Пометун О., Овчарук Л., Хомський Н., Хуторський А. тощо). Лінгвістичну основу цього питання закладено у працях вітчизняних мовознавців (Бровченко Т., Вінницький В., Огієнко І., Плющ М., Пономарів О., Склярєнко В. тощо). У контексті реалізації компетентнісної парадигми сучасної мовної освіти у вищій школі важливими є розвідки відомих українських лінгводидактів (Біляєва О., Пентилюк М., Климової К. тощо). Однак попри те, що все ж існують сучасні дослідження з методики навчання української мови у вищій школі, які висвітлюють різні аспекти мовної підготовки вчителів, ґрунтовних цілісних досліджень щодо проблем формування акцентологічної грамотності майбутніх учителів початкової школи вкрай мало.

Мета статті – висвітлити основні аспекти формування акцентологічної компетенції майбутніх учителів початкової школи як невід’ємної складової фахової мовної підготовки.

У роботі застосовано теоретичні та емпіричні методи дослідження. У межах теоретичних методів здійснено аналіз і синтез літератури з дидактики, лінгводидактики, філософії освіти, загального та українського мовознавства; аналіз державних документів у галузі мовної освіти; аналіз обсягу і змісту підручників та навчальних посібників з української мови для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів; аналіз усного та писемного мовлення майбутніх учителів початкової школи; аналіз і синтез передового досвіду роботи науковців, викладачів філологічних дисциплін педагогічних факультетів вищих навчальних закладів. За допомогою емпіричних методів проведено інтерв’ювання та усне опитування студентів, анкетування та тестування, аналіз письмових робіт студентів.

Сьогодні актуальним питанням залишається реалізація компетентнісної парадигми мовної освіти, яка є невід’ємною складовою фахової підготовки майбутніх спеціалістів. Однією з важливих складових мовної підготовки є формування акцентологічної грамотності майбутніх учителів початкової школи. У контексті нашого дослідження актуальним видається формування мовної компетентності майбутніх учителів початкової школи в межах певних філологічних дисциплін (зокрема, сучасна українська літературна мова з

практикумом, українська мова (за професійним спрямуванням)). У робочих програмах зазначених дисциплін на опрацювання цієї теми на педагогічних факультетах визначено значно менше годин, ніж на філологічних. Крім цього, в умовах кредитно-трансферної системи (маємо на увазі значне скорочення аудиторних годин) тему «Наголос» пропонують здебільшого на самостійне опрацювання. Як наслідок цього, аналіз результатів дослідження із цього питання стверджує, що у мовленні сучасних студентів наявні відхилення від сучасних акцентологічних норм, які пов'язані із низьким рівнем знань або відбивають регіональні особливості вимови. Це дає підстави вважати, що важливим етапом у формуванні акцентуаційної грамотності повинно бути ґрунтовне засвоєння насамперед теоретичного матеріалу із мовного розділу «Акцентологія» (зокрема, з теми «Наголос»). Не викликає сумнівів, що саме теоретична база закладе міцне підґрунтя, яке сприятиме в подальшому виробленню практичних умінь та навичок. Однак важливим є не тільки міцне засвоєння теоретичного матеріалу, яке пропонують підручники для педагогічних факультетів, а й розширення обсягу теоретичних відомостей у межах цієї теми. Отже, на цьому етапі важливо, щоб студенти ознайомилися з видами наголосу; знали його функції в українській мові, на належному рівні оволоділи сучасними акцентуаційними нормами; усвідомили, яке значення має дотримання цих норм в педагогічній діяльності майбутнього вчителя початкової школи. Варто зазначити, що наголос – це найменша суперсегментна одиниця в мовленнєвому ланцюжку. Він не є самостійним явищем, а нашаровується на інші сегментні одиниці (фонемі, склади), виступаючи з ними в нерозривній єдності. Як суперсегментна одиниця наголос виконує певні функції: 1) конститутивну (наголос виділяє склад у межах ритмічної структури); 2) ідентифікаційну (є необхідним для розпізнавання слова (за́мок – замо́к); 3) диференційну (вільний наголос дає можливість диференціювати різні слова (о́бід – обі́д), форми слів (рука́ – руки́, село́ – села́), граматичні значення (рука́ – ру́ки, село́ – се́ла); 4) експресивну (наголос є елементом інтонації фрази).

Наступне важливе питання, яке необхідно висвітлити, стосується фонетичної природи наголосу. Варто наголосити, що ця проблема належить до складних та неоднозначних у мовознавчій науці, оскільки комбінації фонетичних компонентів наголосу в різних мовах не є однаковими. Проте відомо, що за фонетичною природою наголос в українській мові є динамічним (як результат посилення м'язової напруги) та часокількісним (наголошений голосний характеризується збільшенням тривалості звучання порівняно з ненаголошеним) [7, с. 386].

Не менш актуальною видається тема, яка висвітлює види наголосу в українській мові: 1) *словесний* (виділяє склад у межах окремого слова); 2) *логічний* (наголос падає на будь-яке слово синтагми, яке є важливим в смислового відношенні). Із цим видом наголосу майбутні вчителі працюватимуть як на уроках української мови, так і на уроках читання в початковій школі. Тому тут доречно запропонувати вправи на виділення певного слова в реченні відповідно до контексту: а) Ви були в Києві? (а не хтось інший); б) Ви були в Києві? (чи не були); в) Ви були в Києві? (а не в іншому місті); 3) *емфатичний* (за допомогою цього виду наголосу підсилюється емоційний бік слова, виражається стан мовця). Робота із цим видом наголосу є також вкрай необхідною. Адже саме в початковій школі, постійно виникає необхідність в емоційному виділенні певних слів: Який чуде-е-есний день! Тримайте спи-и-ину рівно! Ви ду-уже добре виконали завдання!; 4) *синтагматичний* (наголос здебільшого падає на останнє слово синтагми, точніше, на наголошений склад останнього слова синтагми); 5) *фразовий* (на останню синтагму фрази, зокрема, на наголошений склад останнього слова в останній синтагмі).

Залежно від місця наголосу в слові розрізняють мови з *постійним* (стійким, фіксованим) і *вільним* (різномісним, нефіксованим) наголосом. У мовах, де наголос є фіксованим, він завжди знаходиться на певному складі слова. Так, в чеській та угорській мовах наголошено перші склади, а у французькій – останні. Для мов з вільним наголосом характерним є те, що наголос може бути зафіксовано на будь-якому складі. До таких мов належить й українська (а також російська й білоруська). Крім цього, в мовах з вільним наголосом визначають *рухомий* наголос та *нерухомий*. Нерухомий наголос характеризується тим, що залишається на одному й тому ж складі при зміні однієї й тієї ж форми слова (ліпа – ліпи, ліпою, на ліпі). Відповідно рухомий наголос – це той наголос, який змінюється в різних формах одного й того ж слова (школяр – школярá, рúки – рукáм). Саме ця особливість української мови спричиняє низку помилок у мовленні студентів.

Необхідно звернути увагу студентів на тому, що в українській мові є й такі слова, що мають, крім головного (називається *акúт*), побічний наголос (називається *гравіс*). Це характерно для складних слів. Так, у словах *вісімдóтрічний, вóдопідбóмний, двадцятìповерхóвий, дрібнокрис­талічний, пèдінститут, сільськогосподáрський, сівоголóвий, життерáдісний* маємо головний та побічний наголоси. Зростання гучності і побічний наголос властиві, як правило, першому та останньому складам багатоскладового слова. При цьому варто зазначити, що побічний наголос позначається іншим знаком (').

Наступним повинен бути етап, який містить оволодіння практичними вміннями, навичками та формування здатності використовувати їх в педагогічній діяльності. По-перше, необхідно звернути увагу студентів на те, що у мовленні спостерігаємо функціонування двох варіантів наголошення (*запíтання і запитáння, чítання і читáння, завданнѐ і завдáння, óзнака і ознáка, ві́разний і вирáзний, довідник і довіднік, ві́падок і випáдок, дóнька і донькá, гра́блі іграблі*), однак нормативним є лише один варіант: *запитáння, читáння, завдáння, ознáка, вирáзний, довідник, ві́падок, дóнька, граблі*. Тут варто подати завдання, в яких запропоновано визначити наголос у словах такого типу та перевірити його за словником. Ефективними також будуть тестові завдання, в яких з-поміж поданих варіантів необхідно вибрати нормативний.

По-друге, в українській мові є слова, які мають подвійний наголос, тобто обидва варіанти наголошення є нормативними. Важливо наголосити, що лексичне значення при цьому не змінюється: *алфáвіт і алфаві́т, по́милка і помíлка, за́гадка і зага́дка, зокре́ма і зокрема́, до́говір і догові́р, за́вжди і завждí, усмі́шка і усмішка, опові́дач і оповіда́ч, весня́ний і весняні́й, закінчи́ти і закінчі́ти, відпові́сті і відповісти*. У цьому випадку краще запропонувати такі завдання, в яких необхідно посеред зазначених слів обрати такі, які в словнику зафіксовано з подвійним наголосом.

По-третє, слова можуть мати подвійний наголос, однак наголос при цьому виконуватиме смислорозрізнявальну функцію. Це означає, що обидва варіанти будуть нормативними за умови, якщо вживаємо слова у відповідному значенні: *обі́д (частина колеса) – обíд (прийом їжі), ви́года (користь) – вигóда (зручність), типóвий (характериний) – типóвий (стандартний; зразковий), відпові́дний (стаття або слово) – відпові́дний (лист або нота), відомі́сть (документ) – відóмість (повідомлення, інформація), терен (рослина) – терен (певне місце в суспільному процесі), покликáти (позвати; послатися) – покликáти (вигукувати; посилатися), відбі́рний (відбі́рне зерно) – відбі́рний (відбі́рна комісія), ба́йковий (виготовлений із тканини байка) – байкóвий (який стосується твору байки)*. Відповідно тут доречними будуть вправи, де необхідно простежити зв'язок наголошення та лексичного значення.

По-четверте, слова можуть мати тільки один нормативний варіант наголошення навіть за умови різного значення слова: *ко́рпус (тулуб) – ко́рпус (споруда) листопáд (місяць) (неправильно: листóпад) – листопáд (опадання листя), відпáсти(доконаний вид до слова відпа́дати) – відпáсти (закінчити пасти, неправильно: відпáсті), годі́тися (домовлятися; жити в злагоді) – годíтися (бути придатним), злі́ти (вилити: злити в бідон молоко) – злі́ти (сердити), конду́ктор (працівник транспорту) – конду́ктор (деталь машини)*. У

цьому випадку краще запропонувати студентам насамперед роботу з тлумачним словником.

Принципово важливим є те, що попри наявності значної кількості слів, наголошення яких можемо перевірити тільки за допомогою словників, все ж існує система правил, знання яких дає можливість не порушувати акцентуаційні норми. Тут варто порекомендувати студентам дослідження В. М. Винницького «Наголос у сучасній українській мові», де автор аналізує акцентуаційні особливості частин мови, визначає закономірності та основні тенденції їхнього наголошення [1]. Особливо важливим є те, що в цій розвідці також висвітлено випадки паралельного наголошення слів та визначено, яка з аналізованих форм є найбільш вживаною. Крім цього, розглянуто такі слова, наголошення яких не збігається за різними лексикографічними джерелами (або в одному і тому ж слові, або в його формах). Тому варто студентам пояснити, що всі закономірності українського наголошення слів визначити не можливо. Існують норми наголошення, які властиві певним частинам мови чи характерні окремим їхнім формам. Також маємо велику кількість слів, нормативність наголошення яких ми можемо визначити тільки за допомогою лексикографічних джерел. Тому попри роботу такого типу (маємо на увазі виконання практичних завдань) необхідною умовою залишається вироблення в майбутніх спеціалістів потреби звернення до довідкової літератури та словників (орфоепічного словника та словників наголосів) [2; 3].

Важливим етапом щодо формування акцентологічної компетенції є детальний аналіз причин порушення акцентуаційних норм. Особливо важливим це питання видається в контексті протиставлення західноукраїнських та східноукраїнських мовних традицій. По-перше, тут доречно було б розглянути поняття «діалектного наголосу» (означає особливість наголошування слів в українських діалектах). Відповідно стає зрозумілим, що діалектний наголос не збігається із сучасними акцентуаційними нормами, які зафіксовано в лексикографічних джерелах. Тому саме діалектний наголос є однією з причин порушення акцентуаційних норм у мовленні студентів. Так, спостерігаємо такі відхилення: 1) початкове наголошення присвійних займенників *моя, твоя, своя* (нормативний варіант: *моя, твоя, своя*); 2) переміщення наголосу із формотворчого суфікса на корінь в інфінітиві: *не́сти, ве́зти, плéсти* (нормативний варіант: *нестí, везтí, плестí*). По-друге, порушення норм також зумовлює практика використання двох мов у межах однієї державної. Відомо, що в Україні найбільшого поширення набула українсько-російська двомовність, пов'язана з уживанням мовцями поряд з українською російської мови. Це відбувається на всіх мовних рівнях, зокрема й

на рівні наголошення слів: *вѣрба* (рос.) – *верба́* (укр.), *кремѣнь* (рос.) – *крѣмь* (укр.), *імя* (рос.) – *імя́* (укр.), *то́нкий* (рос.) – *тонкі́й* (укр.), *звѣнкій* (рос.) – *дзвінкі́й* (укр.), *ста́рый* (рос.) – *старі́й* (укр.), *дѣчка* (рос.) – *дочка́* (але: *дѣнька*, *дѣньчин*, *дѣня*) (укр.), *бу́ло* (рос.) – *було́* (укр.), *спина́* (рос.) – *спі́на* (укр.), *крапи́ва* (рос.) – *кропи́ва* (укр.), *звони́т* (рос.) – *дзвѣнить* (укр.), *оле́нь* (рос.) – *о́лень* (укр.), *прияте́ль* (рос.) – *пріяте́ль* (укр.). Всі ці причини зумовлюють порушення акцентуаційних норм, а це відповідно впливає на рівень мовної культури майбутніх фахівців.

Вивчення й аналіз практичної діяльності майбутніх фахівців дозволяє стверджувати, що рівень сучасної акцентуаційної грамотності майбутніх учителів початкової школи є невисоким. Це передусім створює протиріччя між новими вимогами до педагогічної праці та фаховим рівнем випускників вищої педагогічної школи, між потребою вчителів у подальшому професійному розвитку та можливостями традиційної системи навчання. У цьому контексті важливим видається питання реформування сучасної системи мовної освіти, одним із основних напрямів якого є підвищення й удосконалення рівня акцентуаційної грамотності. У своєму дослідженні ми проаналізували тільки один із компонентів мовної підготовки майбутнього вчителя початкової школи, протепрофесійна мовна освіта не повинна обмежуватися тільки цією складовою.

Література:

1. Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові. К.: Рад. школа, 1984. 160 с.
2. Головащук С. І. Словник наголосів: [понад 20000 слів]. К.: Наукова думка, 2003. 320 с. (Словники України).
3. Орфоепічний словник української мови: у 2 т. / уклад. : М.М. Пещак та ін. К.: Довіра, 2001. Т. 1. 955 с.; Т. 2. 918 с. (Словники України).
4. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: підручник. 5-те вид., стер. К. : Вища шк., 2005. 430 с.
5. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. К.: «К.І.С.», 2004. С. 66–72.
6. Рашкевич Ю. М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти: монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. 168 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський О. О.Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. К. : Українська енциклопедія, 2004. 1038 с.

3.3. Features of psychological maladaptation of anti-terrorist operation veterans. Model of maladaptation

Особливості психологічної дезадаптації ветеранів АТО. Модель дезадаптації

Сьогодні, для збереження своєї територіальної цілісності, суверенітету і незалежності, наша держава вимушена проводити бойові дії у вигляді антитерористичної операції. Враховуючи те, що ведення бойових дій на сході України почалось у 2014 році і триває досі, то за цей тривалий період у антитерористичній операції взяли участь не один десяток тисяч молодих людей. Враховуючи те, що Україна та її громадяни не були готові до воєнного конфлікту, відповідно підготовка кадрів для ведення бойових дій здійснювалась в експрес режимі, то після демобілізації для учасників АТО характерним став прояв дезадаптації. Так, більшість учасників АТО повертаються із місць ведення бою з яскравими проявами ПТСР, що перешкоджає їхній адаптації до раніше звичного життя. Дезадаптація призводить до виникнення девіантних форм поведінки, адикції та суїцидальної схильності у ветеранів АТО. Саме тому, в суспільстві гостро постала проблема пошуку шляхів, методів профілактики та корекції проявів дезадаптації ветеранів АТО, що неможливе без чіткого усвідомлення особливостей дезадаптації та її структурних компонентів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що проблема впливу бойових дій на психіку людини є предметом інтенсивних досліджень. Так, ряд праць присвячений проблемі «в'єтнамського синдрому» (М. Горовіц, Н. Вільнер, Н. Калтрейдер). Проблема дезадаптації індивіда загалом висвітлена у працях Л. Мардахаєва, Т. Молодцової. Разом з тим, проблема психологічної дезадаптації ветеранів АТО потребує вивчення, оскільки у психологічній науці ця проблема раніше розглядалась через призму дезадаптації особистості в цілому.

Вивчення проблеми психологічної дезадаптації ветеранів АТО повинно базуватися на аналізі складових цього явища, адже саме через розуміння кожного із компонентів можна збагнути суть цієї проблеми, її глобальність і наслідки як для ветеранів АТО так і для країни в цілому. Адже наявність у країні значної кількості психологічно дезадаптованих громадян породжує явище «тотальної дезадаптації країни», оскільки від психологічної дезадаптації ветеранів АТО страждають не лише вони, а й ті, хто їх оточує.

Так, в цілому під дезадаптацією розуміють певне порушення (відхилення) процесу пристосування організму до нових умов існування. У психологічній літературі проблема психологічної дезадаптації вивчалась в контексті дезадаптованості школярів. Тому, попередні напрацювання присвячені вивченню психологічної дезадаптації не здатні розкрити у повній мірі особливості психологічної дезадаптованості як результату і наслідку участі у бойових діях. Оскільки психологічна дезадаптованість як результат і наслідок тривалого впливу психотравмуючих факторів має свою специфіку.

Так, при поверненні до мирного життя ветерани АТО стикаються з тим, що їхній військовий досвід непотрібний або можливість його застосування обмежена отриманими пораненнями тощо. Неоднозначне ставлення громадян до ветеранів АТО, тривале перебування в екстремальних і стресових умовах призводить до того, що учасники АТО виявляється неконкурентоспроможним на ринку праці. Такого роду соціальна «відчуженість», ізолюваність призводить до виникнення психологічних проблем, породжує агресію та аутоагресію.

А. І. Єна, В. В. Маслюк, А. В. Сергієнко в результаті дослідження виявили, що близько 80% учасників бойових дій, особливо відразу після повернення з госпіталю, мають чітко виражену установку та відсутність прагнення мати активну життєву та соціальну позицію, що проявляється у бажанні отримати групу інвалідності, пільги тощо. Підґрунтям цього є активність щодо захисту групових інтересів воїнів-ветеранів [5, с. 7]. Окрім того, значна кількість учасників АТО після повернення до мирних умов починають проявляти загострене бажання працювати поза колективом. Відсутність чіткого бачення в якому напрямку рухатися, небажання змиритися із різницею життя «там» і «тут», прояви ПТСР, відсутність розуміння з боку рідних поступово посилює прояви психологічної дезадаптованості у ветеранів АТО.

Окрім того, як стверджує О. О. Буковська, у процесі адаптації до мирних умов існує ризик перенесення ветеранами АТО сприйняття навколишнього середовища через «військову призму дійсності» на власну сім'ю. А це провокує, з одного боку, необґрунтовані страхи за сім'ю, а з іншого – тривогу щодо зміни ставлення сім'ї до себе [1, с. 29]. Все це зумовлено тим, що після демобілізації учасники АТО вже не можуть поновитися на колишній роботі або швидко працевлаштуватися, що руйнує у них образ «годувальника сім'ї». Ті хто отримав поранення, окрім вище вказаного, схильні думати, що дружина їх такими не прийме, що тепер вони тягар для сім'ї, в результаті – 90% сімей після демобілізації учасників АТО, які отримали поранення чи втратили дієздатність знаходяться на межі розлучення.

Отже, дезадаптація як прояв у загальному розумінні є зовнішньою характеристикою негараздів людини, які проявляються у нетиповій поведінці, відносинах і результативності діяльності в конкретних умовах середовища. Нетиповість форм поведінки і відносин як прояв дезадаптованості у ветеранів АТО проявляється в:

- ізолюваності;
- обмеженні контактів лише з «бойовими товаришами»;
- труднощах у налагодженні комунікацій в умовах миру;
- недовірі до навколишнього світу, особливо щодо державних структур.

Всі ці поведінкові прояви психологічної дезадаптованості ветеранів АТО можуть виникнути раптово, якщо мова йде про стороннього спостерігача, але насправді це далеко не безпідставні і ситуативні прояви. Як правило, вони виникають в результаті дії зовнішніх каталітичних факторів (голосні крики, раптові оплески, притишені кроки) і початок розвитку критичного стану залишаються непоміченими, а зовнішні прояви кризи виникають як наслідок внутрішніх переживань.

Так звані флешбеки, тобто повернення в минулі переживання (бій, засідка, полон) та прояв неадекватних реакцій (раптове прагнення повзти, ховатись під стіл) виснажують психіку, загострюють негативне психологічне самопочуття ветеранів АТО, особливо, якщо вони виникають під впливом таких думок як: «Вони не зрозуміють мене ніколи!». Подібні деструктивні стани виявлені у більш ніж половини ветеранів АТО. І як правило, пережитий стрес впливає на те, що ветерани АТО не в змозі визначити різницю в ступені невідповідності психічних реакцій на подразники до і після пережитих травмуючих подій [3, с. 77].

Враховуючи все вище вказане, впливає, що психологічна дезадаптація як результат впливу травмуючих подій відображає внутрішню чи зовнішню (іноді комплексну) дисгармонізацію взаємодії особистості із самою собою та суспільством, що проявляється у внутрішньому дискомфорті, порушеннях поведінки, взаємин і діяльності. Такий стан, є свідченням виснаження як фізичних, так і психічних сил людини, по суті, втрату «колишнього себе» [6, с. 138]. Що стосується визнання змін у своєму психологічному та фізичному стані, то лише незначна кількість ветеранів АТО вказує, що ніяких змін не помічає, тоді як більшість розуміє, що «вони не такі, як раніше». Ці тенденції зумовлені, перш за все, формою договору (контрактники, офіцери, солдати, добровольці) і відповідно – мотивацією до участі у бойових діях, що в свою чергу впливає на сприйняття їхніх наслідків.

Окрім того, психологічна дезадаптованість як результат впливу травмуючих подій значною мірою пов'язана з переживанням ветеранами АТО посттравматичного стресового розладу, прояв якого вказує на те, що захищаючи свою державу, її цілісність і незалежність учасники АТО піддавались впливу надзвичайно сильного бойового стресу, що призвів як до внутрішньої, так і до зовнішньої дисгармонізації взаємодії особистості.

Як зазначає О. В. Тополь, результатом психологічної дезадаптованості ветеранів АТО є різні форми адиктивної поведінки, з допомогою яких вони намагаються зміни стан свідомості, «втекти» від реальності в ілюзорний, віртуальний світ вдаючись до вживання алкоголю, наркотичних засобів, ігор тощо [8, с. 231].

А. І. Єна і В. О. Могільов вказують на те, що тривалий вплив бойового стресу призводить до деформації особистісних структур учасників АТО, появи таких характерологічних змін як:

- емоційна нестійкість;
- тривожність і настороженість, підвищена вразливість;
- запальність, дратівливість аж до бурхливих афективних спалахів, немотивованої люті, дисфорії;
- загострене почуття справедливості, максималізм у судженнях і вчинках;
- відчуття безпорадності, страху, нервування;
- схильність до проявів яскраво виражених реакцій протесту [5, с. 6].

У цьому випадку саме реакція на вихідну подію викликає більшу шкоду, ніж подія сама по собі, адже високий рівень тривожності «керує» свідомістю учасника АТО, примушуючи його вірити в реалістичність страхітливих думок, які при звичайних ситуаціях просто не сприймаються.

М. І. Мушкевич зауважила, що ветеранам АТО притаманні прояви комплексної дисгармонізації взаємодії особистості, які поступово загострюють їхній стан психологічної дезадаптованості. До таких проявів автор віднесла:

- спроби уникнути думок, почуттів і розмов, пов'язаних із травмою;
- спроби уникнути дій, місць або людей, які викликають спогади про травму;
- часткова або повна амнезія важливих аспектів травми;
- виражене зниження інтересу до раніше важливих видів діяльності або до участі в них;
- почуття загальної відчуженості від близьких;
- нездатність орієнтуватись на довготривалу перспективу;
- гіперактивність, яка проявляється у дратівливості або спалаху гніву, надмірній пильності, загостреній реакції на різкі сигнали [7, с. 138].

Таким чином, у стані кризи активізуються примітивні захисні механізми особистості, зокрема проекція, витіснення, заперечення, ізоляція.

Отже, стан психологічної дезадаптованості ветеранів АТО супроводжується почуттям незадоволеності, що немає чітко окресленого закінчення та викликає постійні мимовільні повернення до епізодів життя, що вже трапилися, а тому не дозволяє їм адекватно реагувати на події, які відбуваються. Такі прояви психологічної дезадаптованості є очевидними, оскільки тривале перебування у бойових умовах, поранення є серйозними стресами, які спричиняють порушення у сприйнятті ветеранами АТО картини життя, інших людей і ситуацій, що їх оточують.

Окрім того, суттєвою проблемою багатьох ветеранів АТО є неможливість розділити своє життя на «до» і «після», де «після» означає новий етап і рух вперед. Ветеран АТО після повернення до мирних умов тривалий час знаходиться ніби на межі: фізично – «тут», на мирній території, в сім'ї чи серед друзів, виконуючи звичні дії, а психічно – все ще залишаючись «там», знову і знову переживаючи колишні емоції, події, згадуючи товаришів, думки, речі чи навіть побутові дрібниці [2, с. 176]. Все це вказує на відсутність контролю над ситуацією, що розгортається у внутрішньому, суб'єктивному світі особистості. Існування «прірви» між фізичним і психічним призводить до намагання підмінити існуючу дійсність бажаною і як наслідок – виникнення фрустрації.

Як стверджують Г.Г. Аверьянов та А. В. Курпатов, саме почуття незадоволеності є ключовою ознакою психологічної дезадаптованості ветеранів АТО, яка в свою чергу є формою неприйняття реальності та опору їй. В результаті цього, процес психологічної адаптації неможливий без прийняття ветеранами АТО умов свого існування [6, с. 23].

На основі аналізу проблеми дезадаптованості особистості як наслідку психотравматичного впливу, нами запропонована модель психологічної дезадаптованості ветеранів АТО (рис. 1)/

Представлена нами модель на рис. 1. демонструє уявлення про структуру та особливості психологічної дезадаптованості ветеранів АТО. Так, в структурі психологічної дезадаптованості ветеранів АТО можна виділити чинники, що зумовлюють виникнення вказаного явища. Зокрема, до внутрішніх чинників виникнення психологічної дезадаптованості відносяться: наявність внутрішніх конфліктів, що зумовлені невідповідністю очікувань реальності; тривожність; прояви ПТСР; агресивність; депресивність тощо. Власне внутрішні чинники виникнення дезадаптованості зумовлені особливостями особистісно-адаптаційного потенціалу учасників АТО.

Рис. 1. Модель психологічної дезадаптованості ветеранів АТО

Окрім того, у ветеранів АТО виділяють ряд типових симптомів, які перешкоджають адаптації до мирних умов, зокрема:

- підвищена збудливість та дратівливість;
- нестримне реагування на миттєвий стимул;
- фіксація на психотравмуючих обставинах;
- схильність до некерованих спалахів реакцій на незначні стимули [2, с. 176].

Для більшості ветеранів АТО зі симптомами ПТСР притаманне різко негативне ставлення до соціальних інститутів, до уряду. А ще: душевні надломи, зриви, жорстокість, непримиренність, підвищена конфліктність, з одного боку, втома, апатія – з іншого – все це природні реакції організму на наслідки тривалого фізичного і нервового напруження, пережитого в бойовій обстановці.

Серед зовнішніх чинників, що призводять до виникнення дезадаптованості відносяться: напружені відносини із членами сім'ї, рідними, друзями; нереалізованість як особистість; нерозуміння та несприйняття оточуючими; втрата дієздатності. Діапазон впливу факторів війни на людину надзвичайно широкий. При цьому набагато більший масштаб мають пом'якшені і відстрочені наслідки війни, що впливають не тільки на психофізичне здоров'я ветеранів АТО, а й на їх психологічну врівноваженість, світогляд, стабільність ціннісних орієнтацій [2, с. 176].

Окрім вказаних чинників, на виникнення психологічної дезадаптованості ветеранів АТО впливає ставлення до війни. Емоційний компонент проявляється у біполярних ставленнях, де з одного боку ветерани не приймають і заперечують все пов'язане з війною, з іншого – постійно згадують минулі події, іноді, навіть відчуючи теплі переживання щодо «духу єдності і братерства», який відсутній чи не проявляється в такій мірі у мирному житті.

Когнітивний компонент відображає власне сприйняття себе як «того, від кого щось залежить», «хто, як не я» чи сприйняття себе як людини від якої нічого не залежить. Когнітивний компонент ставлення до війни тісно пов'язаний із здатністю брати на себе відповідальність за своє життя та життя близьких людей чи «інфантилізацією» сприйняття дійсності і власного життя. Це вказує на те, що сприйняття і розуміння значення, ролі і свого місця у війні залежить від внутрішніх характеристик особистості.

Поведінковий компонент ставлення до війни реалізується через надмірну соціальну включеність, активну соціальну позицію, образ «благородного героя», захисника. Так, значна кількість ветеранів АТО орієнтована на загальноприйнятій й соціально схвалювані норми поведінки, намагаються дотримуватися корпоративних вимог, у повсякденній діяльності групі інтереси ставлять вище особистісних, що вказує на альтруїстичну спрямованість. Але, для дезадаптованих ветеранів АТО ці прояви мають протилежну спрямованість. Так, дезадаптованим ветеранам АТО притаманно думати, що їхні дії і думки «правильні», адже вони бачили те, що іншим і «не снилось». Будь-яка образа чи конфліктна ситуація у мирному житті призводить до неадекватних, агресивних реакцій, а будь-яке намагання «притіснити» їхні права призводить до «масштабних» дій.

Ще одним структурним компонентом, який суттєво впливає на прояв дезадаптованості є власне мотивація до участі у бойових діях. Виявлено, що добровольці порівняно із мобілізованими учасниками АТО легше адаптуються до мирних умов, оскільки приймаючи рішення добровільно взяти участь у бойових діях, наявність бажання захистити свою державу, чітка життєва позиція та ідейність «уберігають» від деяких розчарувань. Хоча, іноді, добровольці теж до кінця не усвідомлюють всіх труднощів, з якими вони можуть зіткнутися, керуючись «ідейним романтизмом». Що стосується контрактників, то їхнє сприйняття війни «переломлюється» через призму грошової винагороди, відповідно витрачені ними «життєві ресурси» будуть компенсовані матеріально. Щоправда жоден із вказаних мотиваційних проявів не може «захистити» від травматичного впливу на особистість. Окрім того, у разі поранень чи втрати кінцівок сприйняття дійсності буде залежати в більшій

мірі від особистісно-адаптаційного потенціалу особистості, ніж від її попередньої мотивованості до участі в бойових діях.

Визначення особливостей психологічної дезадаптованості ветеранів АТО не можливе без аналізу дезадаптивних форм поведінки та їх проявів. Так, однією із форм дезадаптивної поведінки є адиктивна поведінка. Оскільки, прояви ПТСР та нездатність прийняти дійсність перешкоджають адаптації до мирних умов, то найпростіший спосіб «притупити» переживання – «утопити» їх в алкоголі чи наркотиках. Досить часто саме під впливом різних психотропних речовин та алкоголю учасники АТО скоюють злочини, акти насилля чи самогубство. Останній прояв дезадаптованості сьогодні стоїть дуже гостро. Так, на сьогодні близько тисячі учасників АТО закінчили життя суїцидом, хоча конкретна статистика по суїциду залишається «засекреченою». Під впливом ПТСР, для якого в першу чергу характерна нестійкість психіки, навіть самі незначні втрати, труднощі штовхають людину на самогубство; особливі види агресії; боязнь нападу ззаду; почуття провини за те, що залишився живий; ідентифікацію себе з убитими.

Окрім того, психологічна дезадаптованість є результатом і наслідком злочинної поведінки учасників АТО, особливостями якої є: поява та різке збільшення кількості військових і державних злочинів (дезертирства, самовільного залишення поля бою, здача або залишення ворогові засобів ведення війни, добровільне здавання в полон, перехід на бік ворога тощо); змінюється характер насильницької, корисливої та необережної злочинності (інші об'єкти посягання, способи вчинення злочинів, мотиви, причини й умови). Жорстокість війни, суб'єктивне зменшення цінності людського життя та здоров'я продукує насильницькі злочини. Матеріальні труднощі, пов'язані з бойовими умовами, послаблення охорони матеріальних цінностей, безпеки мирного населення – усе це сприяє вчиненню корисливих злочинів. Перевтома, вживання спиртних напоїв, збільшення насиченості джерелами підвищеної небезпеки (зброєю, бойовою технікою) на тлі зменшення цінності людського життя та здоров'я сприяє підвищенню рівня необережної злочинності [4, с. 31].

Отже, проведення на сході України антитерористичної операції, тривале перебування у стресових, екстремальних ситуаціях призвело до того, що багато молодих людей, які захищали територіальну цілісність країни нездатні адаптуватися або ж мають серйозні труднощі в адаптації до мирних умов. Для багатьох ветеранів АТО характерні прояви ПТСР, нездатність прийняти реальність, заикленість на минулих подіях, переживання втрати тощо. Окрім того, ветерани АТО, в силу неоднозначного ставлення до них з боку інших громадян, нерозуміння рідних мають загострені дезадаптаційні прояви.

Особливості психологічної дезадаптованості ветеранів АТО залежать від багатьох факторів, зокрема від внутрішніх та зовнішніх чинників; від ставлення до війни; мотивації до участі в бойових діях, дезадаптивних форм поведінки. Через розуміння кожного окремого структурного компонента психологічної дезадаптованості ветеранів АТО розкривається зміст та специфіка проблеми.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у дослідженні особливостей психологічної підтримки ветеранів АТО, напрямів та форм соціально-психологічної реабілітації ветеранів АТО в рамках надання їм психологічної допомоги.

Література:

1. Буковська О. О. Психологічна допомога сім'ям військовослужбовців, які повертаються із зони бойових дій. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. 2015. Вип. 128. С. 29-32.
2. Буряк О. О., Гіневський М. І., Катеруша Г. Л. Військовий синдром «АТО»: актуальність та шляхи вирішення на державному рівні. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2015, випуск 2(43). С. 176-181.
3. Вольнова Л. М. Попередження психологічної дезадаптації поранених у системі соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту пс-ії імені Г.С.Костюка НАПН України*. 2017. Том XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Випуск 15. С.76-84.
4. Джужа О. М., Гаркуша А. В. Актуальність кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій), що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 27-36
5. Єна А. І. Актуальність і організаційні засади медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції. *Науковий журнал МОЗ України*. 2014. № 1. С. 5-16.
6. Курпатов А. В. Руководство по системной поведенческой психотерапии. М.: ОЛМА Медиа Групп, 2007. 576 с.
7. Мушкевич М. І. Практична психологія в роботі із учасниками АТО. *Психологія: реальність і перспективи*. 2016. Вип. 6. С. 136-142.
8. Тополь О. В. Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції. *Вісник Чернігівського НПУ. Серія: Педагогічні науки*. 2015. Вип. 124. С. 230-233.

3.4. Professional training of future professionals of agricultural production in conditions of economic challenges

Професійна підготовка майбутніх фахівців аграрного виробництва в умовах економічних викликів

Кардинальні зміни, які сьогодні відбуваються в аграрному секторі економіки України, вимагають відповідного кадрового забезпечення, вдосконалення професійного рівня підготовки майбутніх інженерів-механіків в аграрних закладах освіти.

Завдання професійної підготовки та розробки моделі майбутнього спеціаліста розглядають І.А. Зязюн, Л.Г. Коваль, Н.Г. Ничкало, З.О. Решетова, Н.А.Селезньова, Н.Ф. Тализіна, М.І. Шкіль.

Аналіз процесу професійної підготовки майбутніх фахівців в аграрних закладах освіти може бути здійснений після з'ясування ряду питань, які стосуються загальних проблем організації означеної підготовки.

З метою дослідження категорії “професійна підготовка” розглянемо поняття “професія”. “Професія” (від лат. *professio* - оголошую своєю справою) має різні визначення.

Професія людини є джерелом її матеріальної підтримки, суспільства, інструментом чітких дій людини; оволодіння професійними знаннями, є суспільним і культурним обов'язком людини; професія становить особисту цінність індивіда; професія та праця для індивіда є сенсом життя і розвитку; вона дає шанс для самореалізації особистості людини; може виступати у формі вираження гордості та самоповаги; професія людини визначає її місце у поділі праці [1, с.23].

Поняття “професія” може вживатись як синонім “фах”, “спеціальність”.

“Новий тлумачний словник української мови” дає таке визначення:

Фах: 1. Вид заняття, трудової діяльності, що вимагає певної підготовки і є основним засобом до існування; професія, спеціальність, кваліфікація; будь-який вид заняття, що є основним засобом до існування.

2. Основна кваліфікація, спеціальність (справа, заняття, в якому хтось виявляє велике вміння, майстерність, хист) [2, с.148].

Професія – це такий вид трудової діяльності, який вимагає певної підготовки і є соціально виправданим джерелом матеріального забезпечення людини [3, с. 23].

Спеціальність (від лат. *species*-рід, вид) – це різновид професійної діяльності, який охоплює порівняно вузьке коло робіт у професійній праці; вид заняття в рамках однієї професії [3, с. 23].

Спеціалізація – це різновид професійної діяльності, який охоплює вузьке коло робіт у професійній праці; вид заняття в рамках однієї спеціальності [3, с. 23].

В українському «Педагогічному словник» визначається дефініція важливого поняття “професійна освіта”.

Професійна освіта – підготовка в навчальних закладах спеціалістів різних рівнів кваліфікації для трудової діяльності в одній із галузей народного господарства, науки, культури, невід’ємна складова частина єдиної системи народної освіти. Зміст професійної освіти включає поглиблене ознайомлення з науковими основами й технологією обраного виду праці, прищеплення спеціальних практичних навичок і вмінь, формування психологічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи у певній сфері людської діяльності. Під професійною освітою розуміють сукупність знань, вмінь і навичок, оволодіння якими дає змогу працювати спеціалістом вищої, середньої кваліфікації або кваліфікованим робітником. Сучасна система професійної освіти в Україні охоплює професійно-технічну і вищу освіту.

Зміни, які відбуваються в аграрній освіті, тісно пов’язані з реформуванням сільського господарства – галузі, що знаходиться в складному становищі. За таких умов навчальна діяльність в аграрних закладах освіти повинна бути спрямована на пошук ефективних шляхів удосконалення професійної підготовки майбутніх кваліфікованих фахівців, забезпечення трансформування навчально-пізнавальної діяльності студентів у професійну з відповідною зміною потреб, мотивів, цілей. Отже, на сьогоднішній день перед навчальними закладами стоїть завдання постійного пошуку нових форм, шляхів і засобів органічного поєднання професійної підготовки майбутніх фахівців із формуванням у них глибокого наукового світогляду, високої професійної культури, справжньої інтелігентності. Невирішеним залишається питання модернізації професійної підготовки майбутніх фахівців аграрного сектору України в умовах економічних викликів.

Мета дослідження - за результатами дослідження закономірностей розвитку сучасного аграрного виробництва та розробки завдань й аналізу деяких питань теорії навчання, професійної підготовки майбутніх фахівців аграрних закладів освіти, виділено необхідні провідні напрями модернізації означеної підготовки спеціалістів аграрного сектору України в умовах економічних викликів.

Основним джерелом визначення і нагромадження достовірних даних для цього є вивчення стану і перспектив розвитку сільськогосподарського виробництва, професії та пов’язаних з ними галузей наукового знання.

Доцільно виходити з того, що конкретні зміни, які необхідно внести у зміст професійної підготовки майбутнього фахівця, носять принциповий характер і обумовлені процесами, що відбуваються у сфері сільськогосподарського виробництва під впливом новітніх досягнень науки і техніки. Науково-технічні основи професії опосередковуються у процесі навчання змістом конкретних дисциплін. У циклі технічних дисциплін реалізується зміст професійної підготовки майбутнього інженера-механіка, що відповідає сучасним вимогам аграрного виробництва та відображає необхідний рівень наукових знань.

Процес професійної підготовки починається з формування загального уявлення про професію, розвитку інтересу, спрямованості до професії, потім здійснюється набуття необхідних знань, умінь та навичок, здатності їх реалізувати в конкретних умовах професійної діяльності, формування професійно важливих якостей особистості та позитивного ставлення до обраної спеціальності.

Потреба сільськогосподарського виробництва у спеціалістах сучасного рівня зумовила інтерес до проблеми готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності, зокрема до питань змісту, технології формування та діагностики рівня готовності майбутніх інженерів-механіків при вивченні технічних дисциплін.

Слід зазначити, що формування майбутнього фахівця в умовах становлення на селі нових економічних відносин повинно проходити в напрямі більшої універсализації, здатності молодшої людини за необхідності визначити пріоритет своїх знань, умінь і навичок для подальшого їх розширення і поглиблення залежно від спрямування своєї професійної діяльності. Сучасний фахівець повинен володіти уміннями, прийомами і методами впровадження передової технології, забезпечувати оптимальний режим роботи виробничого устаткування, постійно поглиблювати знання з економіки, права, менеджменту, маркетингу, вміти організувати юридичні відносини з господарствами; мати організаторські здібності, займатися підприємницькою діяльністю, володіти комунікативними якостями в роботі з людьми та економічними підходами до організації господарської діяльності. Таким чином, "...практика поглибленого розподілу праці в сільському господарстві і відповідна їй система підготовки вузькоспеціалізованих працівників себе вичерпала" [4, с.107]. Саме в цьому вчені вбачають причину відчуження сільських працівників від землі, втрату ними самостійності.

Отже, на землі повинні працювати творчі та ініціативні люди, які вміють вирощувати сільськогосподарську продукцію, переробляти та реалізовувати її; це працівники з універсальною професійною підготовкою, які вміло виконують не тільки доручені завдання, а й самостійно приймають рішення з широкого

кола питань, поєднуючи в собі функції виконавця, організатора і управлінця. За таких умов викладач не просто передає наукову інформацію, а й забезпечує професійну самореалізацію особистості.

Особливостями навчально-виховного процесу аграрних закладів освіти є їх професійна спрямованість і тісний зв'язок із сільськогосподарським виробництвом та досягненнями науки і техніки в цій галузі. Вивченням таких особливостей та багатьох інших проблем, на нашу думку, має займатися окремий розділ педагогіки, а саме: *аграрна педагогіка*.

У значній мірі зв'язок науки і сільськогосподарського виробництва проявляється при вивченні циклу технічних дисциплін, який забезпечує теоретичну і практичну основу професійного становлення майбутнього інженера-механіка. В сучасних умовах зміст професійної підготовки представляє сукупність дидактично відібраних, систематизованих на основі сучасних наукових положень відповідних наук, сконцентрованих навколо важливих проблем спеціальності. Вивчення курсу технічних дисциплін повинно забезпечити майбутньому фахівцю частку професійної підготовки з отриманням фундаментальних знань, умінь та навичок, що дадуть йому можливість швидко адаптуватися в умовах сільськогосподарського виробництва, котрі постійно змінюються, та ринку праці.

В умовах сучасного сільськогосподарського виробництва знання технічних дисциплін набувають практичного значення у професійній підготовці майбутніх фахівців. Вони спрямовані на "...розробку вивчення загальних принципів, законів використання та методів побудови і функціонування технологічних систем на основі пізнаних властивостей і законів природи для задоволення суспільних потреб, що з'явилися у підвищенні ефективності практичної діяльності людей " [5, с. 28]. Отже, технічні дисципліни включають в себе знання про способи застосування природних і технічних законів з метою досягнення цілей майбутньої професійної діяльності та уміння користуватися ними. Ці знання, уміння та навички мають спрямований практичний характер і безпосередньо пов'язані з професійною підготовкою майбутніх інженерів-механіків в аграрному закладі освіти.

Призначення технічних дисциплін , до яких входять теоретична механіка, опір матеріалів, деталі машин і механізмів та інші навчальні дисципліни, на думку ряду авторів, полягає в тому, що вони є теоретичною базою для вивчення спеціальних дисциплін певного профілю. "Завдання технічних дисциплін у технікумах і вищих закладах освіти, – пише П.І.

Ставський, – дати студентам науково-технічні основи певного кола технічних професій” [6, с. 11].

Системний аналіз змісту циклів навчальних дисциплін дає можливість визначити місце і роль дисциплін технічного циклу на схемі-моделі професійної підготовки майбутніх інженерів-механіків в аграрних закладах освіти (рис. 1).

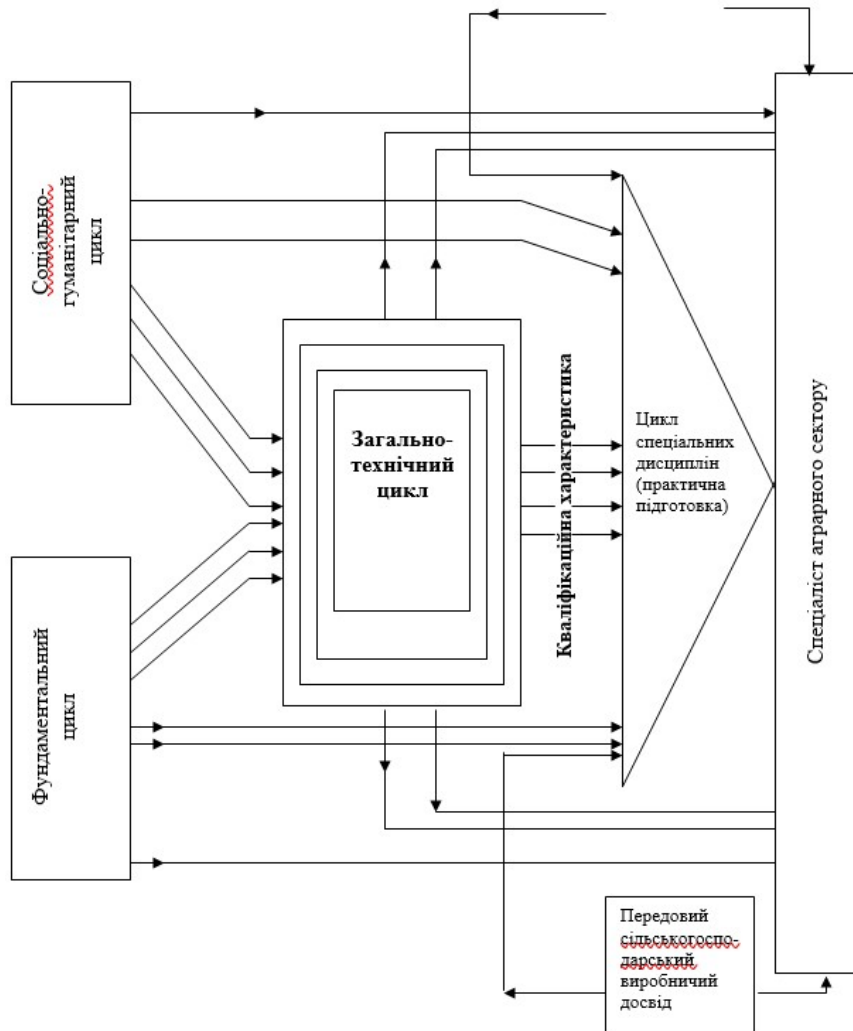

Рис. 1. **Модель професійної підготовки майбутніх інженерів-механіків у вищих аграрних навчальних закладах.**

Спеціальний цикл дисциплін формує знання, уміння і навички, що відповідають конкретним професійним функціям майбутнього інженера-механіка, і повинен бути заключним етапом процесу підготовки майбутніх фахівців, на якому знання, здобуті за весь період навчання, з'єднуються в єдину систему метазнання, пов'язаного із конкретною спеціальністю.

Отже, сучасний майбутній фахівець повинен не лише володіти своєю професією, а й орієнтуватися в сучасних складних політичних, економічних та соціальних проблемах, уміти аналізувати, прогнозувати та оцінювати наслідки своєї професійної діяльності в соціальній сфері.

Це зумовлює необхідність удосконалення професійної підготовки здобувачів вищої освіти з метою виховання його не лише як майбутнього спеціаліста агропромислового сектору, а і як розвиненого, освіченого, духовно багатого фахівця.

Нові умови сільськогосподарського виробництва, прогресивні технології, нові машини та технічні комплекси вимагають формування відповідних знань, умінь та навичок майбутніх фахівців-аграріїв, висувають високі вимоги до їх кваліфікації. На думку вчених, факторами, які детермінують зміни в підготовці здобувачів вищої освіти в аграрних закладах освіти, є :

- швидка плинність наукових знань, яка примушує спеціаліста постійно поповнювати свій професійно-теоретичний потенціал;
- здатність спеціаліста адаптуватися до швидко змінюваних виробничих умов, творча, перетворювальна спрямованість його професійної діяльності;
- інтеграційні процеси в науці, які вимагають від спеціаліста умінь працювати в суміжних галузях;
- актуалізація виробничо-організаторських функцій у загальній структурі професійної діяльності спеціаліста [7, с. 128].

Орієнтуючись на доробки педагогів з проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців в аграрних закладах освіти, власні дослідження, вважаємо за доцільне проаналізувати основні складові професійної підготовки студентів в аграрних закладах освіти.

Предметно-циклова побудова процесу навчання у вищих аграрних навчальних закладах забезпечує глибокі теоретичні знання, але їй притаманна відповідна дидактична обмеженість: кожна дисципліна розглядає сутність майбутньої професії однобічно. Тому основою комплексного підходу до питання підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців аграрного профілю в сучасних умовах є посилення міжпредметних зв'язків, інтеграція загальнонаукових, технічних і спеціальних знань. Такий підхід, на нашу думку, дозволяє:

1) реалізувати в конкретній формі системні заходи щодо управління якістю підготовки майбутніх спеціалістів;

2) оптимізувати зміст навчання так, щоб усунути дублювання одних і посилити вивчення інших питань, що мають значення для професійної діяльності майбутніх спеціалістів-аграріїв;

3) забезпечити наступність у навчанні: узгодити в часі вивчення різних дисциплін так, щоб теоретичні та практичні знання, одержані у процесі вивчення однієї дисципліни, використовувались при вивченні іншої;

4) забезпечити послідовний і неперервний розвиток наукового світосприймання, логічного та технічного мислення, творчих здібностей, наукового світогляду студентів;

5) здійснювати єдність вимог до термінології, стандартів, до методики досліджень, до формування технічних знань, умінь і навиків.

Викладач у навчальному процесі розглядає навчальну дисципліну з точки зору її практичного застосування у майбутній професійній діяльності. Що дає студенту для майбутньої роботи вивчення програмних питань? Яке конкретне застосування має навчальний матеріал дисципліни у виробництві? Як краще відобразити в навчальному процесі професійно значущі для майбутнього спеціаліста теоретичні та практичні засади дисципліни? Ці питання та багато інших мають особливо важливе значення для викладачів аграрних закладів освіти в сучасних умовах.

У процесі професійної підготовки студентів вирішуються протиріччя між станом сучасного сільськогосподарського виробництва і змістом навчання в аграрних навчальних закладах, який не завжди відповідає вимогам, котрі ставить перед майбутнім спеціалістом утвердження нових економічних відносин на селі.

У навчальному процесі технічні дисципліни мають виняткове значення. На заняттях з цих дисциплін у студента формується технічне мислення, уміння ставити практичні задачі і доводити їх розв'язування до логічного кінця, до числового результату з достатньою для практики точністю.

З огляду проведеного аналізу, можна дійти висновку, що технічні дисципліни мають посідати чільне місце згідно з тією роллю, яку вони відіграють у процесі професійної підготовки майбутніх інженерів-механіків аграрної галузі.

За останні роки визначилася тенденція щодо зменшення годин, призначених для вивчення здобувачами вищої освіти технічних дисциплін. Послаблення уваги до їх вивчення може призвести до зниження якості професійної підготовки майбутніх інженерів-механіків для агропромислового комплексу України.

Нові педагогічні технології повинні забезпечувати врахування постійно змінюваних умов сільськогосподарського виробництва. Майбутній спеціаліст

повинен легко адаптуватися в нових виробничих умовах. Існуючий негативний фактор професійної підготовки – масовий випуск спеціалістів був пов'язаний, по-перше, з бажанням підготувати спеціаліста “на все життя”, а по-друге, підготувати “вузького” спеціаліста. Навчити одразу “всьому”, що необхідно на практиці, неможливо, оскільки період зміни поколінь техніки і технологій наближається до тривалості навчання, а отримані знання застарівають раніше, ніж їх можна використати на практиці. Підготовка “вузьких” спеціалістів також не виправдовує себе, тому що швидкий розвиток виробничих технологій вимагає постійного оволодіння новими спеціальностями, засвоєння нових фундаментальних і професійних знань.

Позитивний досвід організацій навчального процесу накопичений аграрною освітою США. У наукових дослідженнях Ллойда Фіпса та Едварда Осборна вказується, що професійна аграрна освіта США організовується за шістьма напрямками (програмами): агробізнес, сільськогосподарські виробничі процеси, сільськогосподарська техніка, садівництво, сільськогосподарські ресурси і лісництво, переробка сільськогосподарської продукції. Окремі напрями (програми) реалізуються за 5 курсами – від таких, що направляють студентів на вивчення тієї чи іншої програми і до курсів перепідготовки. Гнучкість організації навчання дозволяє студентам визначатися з напрямом. Причому, навіть при переході з однієї програми на іншу існує механізм зарахування кредитів, які отримав студент у процесі навчання на попередньому напрямку. Такий підхід дозволяє студентам професійно зорієнтуватися на вивченні тих програм, які найбільше відповідають їх професійним покликанням, і спонукає педагогічну громадськість до постійного пошуку відповідності між реальним змістом навчання і прогресуючим характером сільськогосподарського виробництва [8].

Нові вимоги, які висуває нинішня економічна ситуація в країні до спеціалістів, що зайняті у сфері агропромислового виробництва, не зводяться лише до рівня освіченості. Якщо раніше від технічних працівників аграрного спрямування вимагалися виробничо-технічні знання, то нині є потреба також в наявності якостей організатора і керівника. Тому від майбутнього інженера-механіка вимагається поєднання, з одного боку, глибоких виробничо-технічних знань, з іншого, ґрунтовне володіння соціально-психологічними знаннями, які дозволяли б достатньо ефективно керувати виробничими підрозділами і успішно працювати в різних галузях аграрного сектору України.

Тільки комплексне, системне врахування всіх сторін процесу професійної підготовки здобувачів вищої освіти дозволить правильно поставити і окреслити шляхи розв'язання головної задачі вищих аграрних

навчальних закладів - підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх інженерів-механіків в сучасних умовах.

Отже, потреба підвищення ефективності навчального процесу у вищих аграрних навчальних закладах України, врахування суспільних, соціально-економічних і культурних змін, що проходять у країні, зміна пріоритетів науки і освіти як головних умов відродження української державності переростає в загальнодержавну проблему. Для її розв'язання, як свідчить проведений аналіз, навчальний процес у вищих аграрних закладах освіти повинен здійснювати підготовку такого фахівця, який здатний самостійно, творчо мислити, володіти ґрунтовними професійними знаннями, вміннями, навичками, прийомами і методами впровадження передових технологій, мати організаторські здібності та сформовані особистісні якості, важливі для роботи у сфері аграрного виробництва. Такий підхід дозволить повніше реалізувати інтелектуальний потенціал здобувачів вищої освіти, задовольнити вимоги особистості і суспільства до освіти, створити умови для ефективної перебудови системи неперервної освіти за умов модернізації професійної підготовки майбутніх фахівців аграрного сектору України в сучасних умовах.

Література:

1. Чарнецькі К. Психологія професійного розвитку особистості: Автореф. Дис. д-ра психол. наук : 19.00.07 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 1999. – 48 с.
2. Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. / Уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1999.
3. Психологические проблемы профессиональной деятельности
4. Лузан П. Г. Формування активності студентів у навчанні / П. Г. Лузан, А. І. Дьомін, В. І. Рябець. – К. : Вища школа, 1998. – 19 с.
5. Лазарев В. Когда работа не теряет ценности // Народное образование. – 1997. – № 9. – С. 128-131.
6. Ставский П. И. Соединение обучения с трудом как проблема педагогики // Школа и производство. – 1990. – № 9. – С. 8-11.
7. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе (контекстный подход): методическое пособие / А. А. Вербицкий М. : Высшая школа. – 1992 – 207 с.
8. Linhartova U. Problemy activace a motivace socialnim uceni pri vychovnem procesu // Pedagogika S8. Pd. Institutu v Praze. – 1965. № 6. – P. 706-721.

3.5. Influence of reflexivity on the forming the psychology's personality

Вплив рефлексивності на формування особистості психолога

Увага вчених направлена на вивчення рефлексії та її впливу на розвиток особистості.

На думку вчених (В.А. Лефевра, 1963) рефлексія і процес пізнання, який направляється особистістю на самого себе, на усвідавлення своєї поведінки, дії, на удосконалення власного «Я».

Рефлексія розвивається коли суб'єкт активно приймає участь у життєдіяльності. А це в свою чергу впливає на зміни психічного складу людини. Рефлексія є основою успішності діяльності психолога. Щоб бути ефективним психологом, потрібно розвивати особистічну рефлексію, щоб розуміти, що відбувається з собою та клієнтом, щоб не нав'язати свої проблеми клієнту. Це висуває підвищені вимоги до індивідуальноособистісних якостей психолога, і їх діям.

Крім того завдяки розвитку рефлексивних умінь відбувається пізнання себе та своєї діяльності, що сприяє інтелектуальному й особистісному розвитку особистості. Своєрідність проблеми рефлексії обумовлена унікальністю властивості рефлексивності. Дійсно, завдяки цій властивості, як «даності свідомості самій собі» людина розуміє, що наділена такою якістю, якої немає у жодної з живих істот – здатністю усвідомлювати (Карпов, 2003).

Рефлексивність дає змогу психологу не лише зосереджувати увагу на самому собі, власних переживаннях, але й на переживаннях клієнта, відрізнити, що пов'язано з особистісними проблемами, а, що з проблемою клієнта.

Як свідчить практика, значна частина психологів не здатна належним чином рефлексувати, недостатній рівень розвитку їхньої професійної рефлексії породжує труднощі у спілкуванні з клієнтом, конфліктні ситуації з оточенням та ін. Рефлексія є тим інструментом, яка повинна допомагати психологу швидко та об'єктивно оцінити проблему клієнта, вміти аналізувати проблему та зробити висновки щодо перспективи професійної діяльності, обрати той чи інший стиль консультування в умовах терапевтичного альянсу.

Проте поза увагою залишилась питання розвитку рефлексії саме у психологів ДНЗ, що має високу як наукову, так і практичну значущість. Як рефлексивність впливає на розвиток особистості. Як особистісний феномен рефлексія психологів, через різні підходи та тлумачення вчених щодо терміну «рефлексія», не отримала належного відображення в психології.

Недостатня теоретична та емпірична розробленість проблеми розвитку, діагностики та шляхів удосконалення рефлексії психологів зумовила вибір теми дослідження. Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Для кращого розуміння того, як рефлексивність впливає на розвиток особистості, ми вважаємо за необхідне, розкрити сутність поняття рефлексії.

Розглянемо базові напрямки розробки проблеми рефлексії:

Діяльнісний напрямок, де рефлексія розглядається, як компонент структури діяльності (Л. Виготський, 1983). Л. С. Виготський визначив теоретичні підходи до вивчення рефлексії як важливого компоненту самосвідомості з позиції теорії психічного розвитку (Виготський, 1983: 232-245). На думку Л.С. Виготського, рефлексія допомагає людині спостерігати себе «у світлі власних почуттів, внутрішньо диференціювати «Я» діюче й «Я» оцінююче» (Виготський, 1983: 245- 250).

Завдяки рефлексії відбувається відображення у внутрішньому плані діяльність, це дає суб'єкту матеріал, який можна спостерігати, критикувати і міняти. Рефлексія дає можливість удосконалювати діяльність як у внутрішньому плані, так і в зовнішньому.

Разом з тим рефлексія дає можливість проводити самоаналіз, осмислення і переосмислення своїх предметно – соціальних відношень з оточуючим світом і як необхідна складова частина розвинутого інтелекту.

Таким чином, можна говорити про те, що в роботах Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна, О.Н. Леонтьєва та інших авторів закладені основи вивчення рефлексії в когнітивному, генетичним, особистісному і комунікативних аспектах.

На думку О.К. Карпова, в сучасній науці можна виділити одинацять напрямків вивчення рефлексії: діяльнісний, дослідження рефлексії в контексті проблематики психології мислення, вивчення рефлексивних закономірностей організації комунікативних процесів, аналіз рефлексивних феноменів в структурі спільної діяльності, педагогічне спрямування, особистісне спрямування, генетичне напрямки, метакогнітивного парадигма дослідження рефлексивних процесів, дослідження рефлексії як фундаментального механізму самопізнання і самопонимання і, нарешті, аналіз рефлексивних закономірностей і механізмів управлінської діяльності та управління в цілому (Карпов, 2003).

Не дивлячись на кількість розроблених напрямків дослідження рефлексії, існують труднощі теоретичного її осмислення, оскільки методичні аспекти цієї проблеми розроблені недостатньо. Не вистачає емпіричних і, особливо, експериментальних методів її дослідження.

Відповідно до «Психологічного словника» за редакцією А.В. Петровського, М.Г. Ярошевського поняття «рефлексія» походить від латинського *reflexio* (звернення назад) й означає процес усвідомлення; це розмірковування суб'єкта щодо самопізнання, аналізу власних емоцій та почуттів, станів, здібностей, поведінки тощо.

Для того, щоб розібратися в собі, своїх вчинках, мотивації, причинах і наслідках, можливих і дійсних, відповідальності, відповідають вони чи ні якимось загальноприйнятим нормам та правилам, традиціям потрібно розвинути в собі рефлексії. Тобто головне усвідомити себе. М. Марусинець називає рефлексивність «показником переходу професійної діяльності на особистісно смисловий рівень, що є передумовою розвитку професійної культури» (Марусенець, 2019: с.116-126).

Рефлексивні здібності формуються під впливом подій, які в принципі забезпечують умови для саморозвитку, самореалізації, впливаючи в цілому на розвиток особистості і її відношення з світом (Рубинштейн, 2002).

С.Л. Рубінштейн пов'язував появу рефлексії як особливий спосіб існування людини в світі (Рубинштейн, 2002).

Рефлексуючи, суб'єкт відображає процес міркування з будь-якого приводу й спостерігає за собою і процесом, коригує його в разі потреби, створює нові стратегії, долає проблеми – і в такий спосіб перебуває водночас у трьох форматах: діяча, спостерігача, конструктора.

Шлях, який пропонує рефлексивний підхід, – це переосмислення: бачення змін, власних позицій, ставлень; знаходження переваг і ресурсів; створення прийнятних засобів опанування нового, які надихатимуть на процес перетворень (Гарасимова, 2016).

Характеристика видів рефлексії згідно сучасних досліджень представлено в рис. 1.

Сучасну спробу визначення рефлексивності на системному рівні було здійснено А.В. Карповим (Карпов, 2003). Він вважає, що рефлексія як інтегральна психічна реальність існує у трьох модусах: процесу, стану та властивості особистості, а отже рефлексивність повинна бути представлена як якісно особлива властивість індивіда.

Д.О. Леонт'єв в останні роки розробляє диференційний підхід до визначення рефлексивності. Він виокремлює три її форми: 1) інтроспекція, пов'язана з зосередженістю на власному стані, власних переживаннях; 2) системна рефлексія, пов'язана з поглядом на себе зі сторони; 3) квазірефлексія, спрямована на об'єкт, що не має відношення до актуальної життєвої ситуації і пов'язана з відривом від актуальної ситуації (Леонт'єв, 2009).

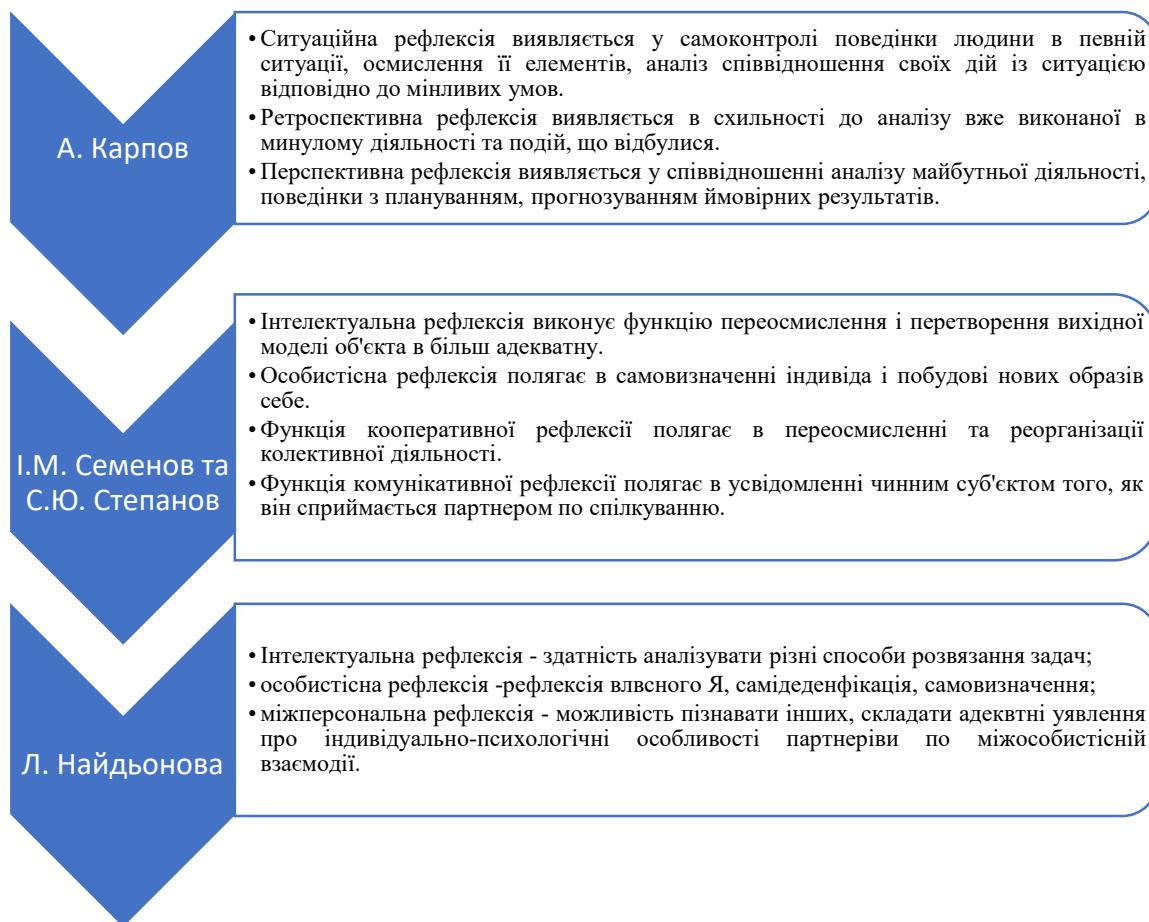

Рис.1 Види рефлексії згідно сучасних досліджень

Сучасну спробу визначення рефлексивності на системному рівні було здійснено А.В. Карповим (Карпов, 2003). Він вважає, що рефлексія як інтегральна психічна реальність існує у трьох модусах: процесу, стану та властивості особистості, а отже рефлексивність повинна бути представлена як якісно особлива властивість індивіда.

Д.О. Леонт'єв в останні роки розробляє диференційний підхід до визначення рефлексивності. Він виокремлює три її форми: 1) інтроспекція, пов'язана з зосередженістю на власному стані, власних переживаннях; 2) системна рефлексія, пов'язана з поглядом на себе зі сторони; 3) квазірефлексія, спрямована на об'єкт, що не має відношення до актуальної життєвої ситуації і пов'язана з відривом від актуальної ситуації (Леонт'єв, 2009).

Як ми зазначали, значне місце рефлексія займає у процесах самопізнання, самооцінювання, самоосмислення, самоаналізу, зумовлюючи появу нових

якісних знань про себе, як суб'єкта. На думку Т.В.Разіної, будучи одним з основних механізмів суб'єктного розвитку людини, рефлексія забезпечує: 1) здатність суб'єкта реконструювати й аналізувати побудову власної думки, визначати її склад і структуру, об'єктивувачи їх, перетворювати для адекватного досягнення цілей; 2) можливість порівняння нинішньої розумової стратегії розв'язання ситуації з обраною раніше, як оптимальною, стосовно певного випадку; 3) пошук нового знання всередині себе, завдяки чому забезпечується процес самопізнання; 4) аналіз процесу мислення та контроль за розумовими стратегіями; 5) розмежування і диференціацію явищ, причини яких лежать всередині і поза суб'єктом (Разіна, 2016).

Дослідження Коломієць Л.І. та Шульги Г.Б. доказують пряму залежності між показниками рефлексивності та «професійними мотивами» (Коломієць, Шульга, 2019).

О.І. Зімовін, Є.В. Заїка в своїх дослідженнях виокремлюють три варіанти співвідношення понять «рефлексивність» та «рефлексія»: 1) вони тотожні, 2) рефлексія більш широке поняття ніж рефлексивність, 3) рефлексивність більш широке поняття (Зімовін, Заїка, 2014).

У першому, найбільш історично ранньому, вони тотожні, використовуються як слова синоніми, взаємозамінні поняття. У другому варіанті, рефлексія більш широке поняття ніж рефлексивність, а рефлексивність виступає лише модусом рефлексії (Карпов, 2003).

Рефлексивність більш широке поняття, вона розглядається як загальна здатність системи спрямовувати власну активність на саму себе (А.В. Сурмава, Е. Гідденс, М. Фуко).

Рефлексивність характеризується інтегрованістю, системністю та континуальністю на відміну від динамічності, дискретності та спрямованості рефлексії. Таким чином, рефлексивність виступає узагальненою можливістю рефлексії та на відміну від неї співвідноситься не з конкретним змістом діяльності, а з системною цілісністю особистості. Як особистісна властивість рефлексивність забезпечує їй можливість спрямування власної активності на саму себе.

Отже базові характеристики рефлексивного компонента особистості прослідковуються в особливостях рефлексивних умінь. Так, О. І. Герасимова виділяє наступні особливості рефлексивних умінь:

– рефлексивні вміння, як здатність людини до аналізу, осмислення та переосмислення власних відносин з навколишнім світом, є необхідною складовою частиною особистісного розвитку;

– рефлексивні вміння дають змогу людині свідомо регулювати, контролювати власну поведінку та усвідомлювати її значущість для інших людей;

– рефлексивні вміння сприяють цілісності та динамізму внутрішнього життя людини, а також справляють позитивний вплив на сферу міжособистісних взаємин (Герасимова, 2019).

А.С. Шаров наголошує, що рефлексивність особистості – це її (особистості) здатність до спрямування власної діяльності на саму себе, власні особливості, тобто рефлексивність забезпечує особистості можливість самоконструювання, саморозвитку, самодетермінації (Шаров, 2002).

Мета нашого дослідження: теоретичний аналіз та діагностика рефлексивності за методикою А.С. Шарова "Рефлексивність людини у життєдіяльності".

Розвиток особистості розглядається в двох аспектах: коли людина розвивається, приймаючи вже існуючі в культурі норми і цінності, способи і види діяльності; на наступному етапі, коли культурний досвід вже засвоєний, людина самовдосконалюється, створюючи щось нове в культурі, перетворює навколишній світ – в будь-якому з цих випадків людина здобуває нові можливості. Безсумнівно, проходженню цих етапів, зокрема етапу навчальної діяльності, сприяє рефлексивність.

При цьому визначаємо рефлексивність як унікальну властивість особистості, яка спрямована на смислопродукування, самоздійснення, у значеннєвій саморегуляції, що є внутрішнім джерелом саморозвитку особистості психолога.

У дослідженні взяли участь 30 респондентів (психологи ДНЗ). З урахуванням надзвичайної широти і варіативності підходів до дослідження проблеми рефлексії був застосований опитувальник А.С. Шарова, який спрямований на діагностику сформованості рефлексивних ознак.

Так, аналіз результатів визначення ознак рефлексивності за опитувальником А. С. Шарова показує, що в психологів ДНЗ показники сформованості рефлексивних ознак: обґрунтованість - 5,1 балів. Обґрунтованість дає підстави припускати наявність у психологів прагнення обґрунтовувати свої вчинки, перебіг буденного життя, виходити на ширші життєві контексти (в літературі це називається процесом "формування світогляду", "вироблення життєвої позиції"). Осмисленість - 5,3 балів. Осмисленість - наявність сенсу в сказаному або зробленому. Чим більше сенсу в сказаному або зробленому, тим більш осмисленими є слова і дії, мислення і поведінка в цілому. Організованість - 5,5 балів. Організованість - це якість особистості, що характеризує здатність розумно планувати і

впорядковувати свою діяльність. Для її формування потрібно: дотримуватися певного порядку, що сприяє успіху діяльності; планувати свої дії і розумно їх чергувати; раціонально розподіляти час; навчитися вносити в свою діяльність певну організацію при зміні обставин; не братися за кілька справ відразу; завжди виконувати свої обіцянки; суворо додержувати режиму дня.

Стосовно розгортання процесів смислової рефлексії було виявлено, що найбільший вияв організованості, порівняно з іншими рефлексивними ознаками.

Стосовно визначення видів рефлексій, пов'язаних з часовим виміром (ретроспективна, ситуативна, проспективна), сферою життєдіяльності (вітальна, соціальна і культурна) або регулятивними тенденціями (самопобудова, самоутвердженн, саморозвиток) представленні в таблиці 2.

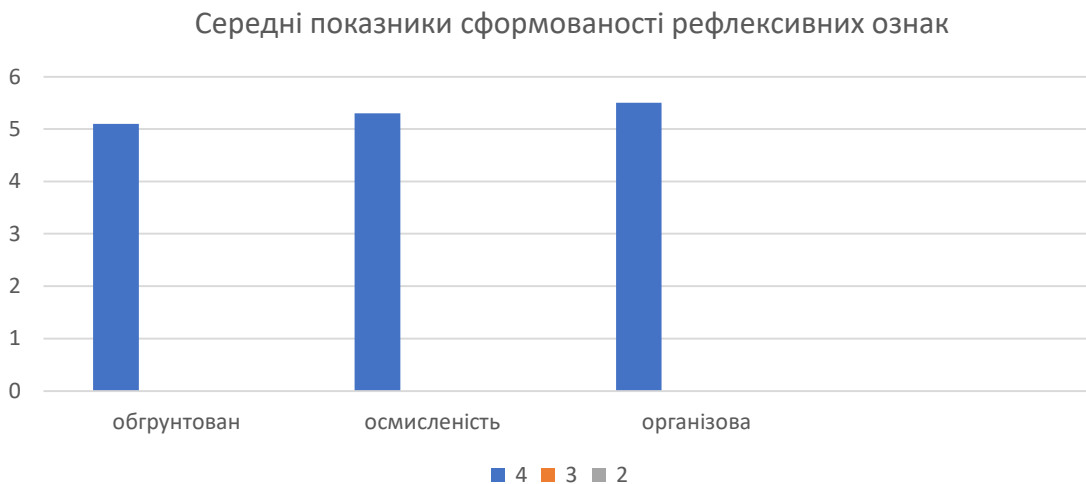

Рис. 2. Середні показники сформованості рефлексивних ознак психологів ДНЗ за опитувальником А.С. Шарова (балах)

Ретроспективна рефлексія розуміється як відстежування суб'єктом свого стану в минулому. Вона проявляється у схильності до аналізу виконаної діяльності та dokonаних подій, служить виявленню та відтворенню схем і засобів, процесів, що мали місце в минулому.

Перспективна рефлексія це відстеження суб'єктом свого стану в процесі планування майбутнього, виявлення і коректування схеми та засобів можливої діяльності в майбутньому, аналіз.

Ситуативна рефлексія це здатність усвідомлювати себе, свій стан в «реальному часі», осмислення поточної ситуації, аналіз того, що відбувається, здатність суб'єкта до співвіднесення своїх дій з обстановкою.

Аналізуючи показники представленні в таблиці 2, ми бачимо, що найвищі показники пов'язаних з часовим виміром то це показники по ознаці організованість. Всі види рефлексії пов'язаних з часовим виміром однакові - (5,5, балів). А.С. Шарова про регуляційну функцію рефлексії, яка визначає та перманентно контролює усі рівні психіки як системи(Шаров,2002). Аналізуючи рефлексивно – регулятивні показники психологів системи освіти виявили що, домінування показника самобудови та самореалізації над самоутвердження представленні в таблиці 2.

Позначення: РР – ретроспективна рефлексія; РС – ситуативна рефлексія; ПР – проспективна рефлексія; В – вітальна сфера життя людини; С – соціальна і К – культурна; СП – самопобудова, СУ – самоутвердження, СР – самореалізація

Таблиця 2.

Середні показники видів рефлексії визначенні за методикою А.С. Шарова

Рефлексивні ознаки		Час			Сфери життя			Регулятивні тенденції		
		РР	РС	ПР	В	С	К	СП	СУ	СР
Осмисленість	5,3	5,3	5,4	5,2	5	5,3	5	5,5	5,2	5,4
Обґрунтованість	5,1	5	5,4	5,1	5,1	5,2	5,5	5,3	5	5,2
Організованість	5,5	5,5	5,5	5,5	5,3	5,8	5,6	5,7	5,4	5,7

Рефлексія – це унікальна властивість, властива лише людині, і стан усвідомлення чого-небудь, і процес репрезентації психіці свого власного змісту. Саме таке розуміння дозволяє диференціювати основні модуси рефлексії – процес, властивість і стан.

Рефлексивність як психічна властивість пов'язує у свідомості людини ставлення до себе, до інших, до діяльності і до світу загалом. Ця зв'язаність відображає цілісність особистості і життєву позицію людини. Процеси саморегуляції і адаптації залежать від багатьох ресурсів особистості, але саме рефлексивність відображає рівень суб'єктності особистості, узгодженості її внутрішніх уявлень і думок, дозволяє людині діяти в ситуації активно і робити вибір. Рефлексивність є однією з основних граней психічної реальності, співвідноситься з рефлексією в цілому і є особливою якісною характеристикою суб'єкта і його психіки.

Метакогнітивний моніторинг визначається як відстеження власної пізнавальної активності, в тому числі і навчальної діяльності, та її результатів у вирішенні навчальних завдань. Це навичка, яка являє собою відстеження процесу і результату вирішення певної пізнавальної задачі. Дослідження навичок моніторингу проводяться як вимір різного типу метакогнітивних суджень (metacognitive judgment), які випробовуваний робить в процесі вирішення різних типів завдань. Одним із різновидів таких суджень є судження впевненості в рішенні (confidence judgment).

В результаті емпіричного дослідження нами було встановлено, що серед психологів переважає ретроспективна рефлексія, вони схильні аналізувати виконану діяльність, минулі помилки тощо. Також у них переважає середній рівень онтогенетичної рефлексії, у психологів може з'являтися страх зробити помилку у зв'язку із наявним досвідом у минулому. Загалом, чим вищий рівень розвитку рефлексивності, тим більша можливість того, що психолог буде відчувати тривогу та невпевненість у правильності вирішення завдань через надмірний аналіз та переосмислення виконаної навчальної діяльності.

Література:

1. Герасимова О. І. Рефлексивні уміння як форма теоретичної діяльності майбутнього вчителя, спрямованої на самопізнання.[Електронний ресурс]:<http://journal.kdpu.edu.ua/pedag/article/iew/175>
2. Выготский, Л. С. Собрание сочинений В 6 т.Т.3. Проблемы развитие психики / под. ред. А.М. Матюшкина. М.: Педагогика, 1983 368 с
3. Заїка Є., Зімовін О. Рефлексивність особистості як предмет психології пізнання. Психологія і суспільство. 2016. №2. С.90-97.
4. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики. *Психологический журнал*, 2003. Т. 24. № 5. С. 45–57.
5. Коломієць Л.І., Шульга Г.Б. Психологічніаспекти розвитку професійної рефлексії майбутніх фахівців із соціальної роботи.Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіки і психології.-2019.-Випуск 59.-172с.
6. Леонтьев, Д. А. (2009). Рефлексия как предпосылка самодетерминации. В кн. А. Л. Журавлев (Ред.), Психология человека в современном мире: Материалы Всероссийской юбилейной научной конференции, посвященной 120-летию со дня рождения С.Л. Рубинштейна (т. 2, с. 40-49). М.: Изд-во «Институт психологии РАН». Леонтьев, Д. А., Аверина, А. Ж. (2011).

7. Марусинець М.М. Професійна рефлексія як чинник професійного самовизначення майбутнього педагога початкових класів. Вісник післядипломної освіти. 2019.№11. С.135-143.
8. Рубинштейн, С. Л. (2002). Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2002.720с.
9. Шаров А. С. Рефлексия в развитии и становлении человека. Ежегодник РПО. Психология в системе наук (междисциплинарные исследования). 2002. Т. 9. Вып. 1. С. 47–49.

3.6. The importance of the personal space of a preschool child in the formation of behavior

Значення особистісного простору дитини-дошкільника у формуванні поведінки

Нашим дітям випало жити в епоху глобалізації, високих інформаційних технологій, надзвичайної інтенсивності життя, плинності суспільних пріоритетів, надмірного матеріального розшарування населення, невизначеності життєвих перспектив, домінування конкурентних тенденцій. Сьогодні змушує зростаючу особистість вирішувати життєві завдання високої новизни й складності, актуалізує необхідність поводитися компетентно у багатоваріантному світі, розрізняти події життя за ступенем їх значущості, безпеки, корисності. Все це посилює важливість формування в особистості власного простору, починаючи з дошкільного дитинства.

Перед сучасною системою освіти стоїть завдання формування основ розуміння світу як такого, що постійно змінюється, в якому особистість перебуває в стані творця цього світу та самої себе, головним результатом і умовою чого є гармонія людини з собою, зі світом. Саме це викликає інтерес до педагогічних досліджень питань значення особистісного простору дитини-дошкільника у формуванні поведінки. Значущість вивчення даної проблеми ґрунтується на орієнтації освітнього процесу на особистість. Особистісно-орієнтований підхід передбачає «олюднення», гуманізацію процесів виховання та навчання, підпорядкування їх інтересам дитини, орієнтування на розкриття та розвиток її природних сутнісних сил. Важливо знати не лише те, чому він поводить себе добре чи погано, а й те, що спричиняє таку поведінку, яким цінностям дитина надає перевагу, від яких відмовляється і чому. Освітня лінія Базового компонента дошкільної освіти «Особистість дитини» передбачає формування у дошкільника позитивного образу «Я», створення бази особистісної культури дитини, її активної життєдіяльності. Основними

показниками розвитку особистості дошкільника є сформовані базові якості особистості: довільність, самостійність і відповідальність, креативність, ініціативність, свобода поведінки і безпечність, самосвідомість, самоствавлення, самооцінка [1].

Розвиток особистості в дошкільному віці є процесом саморозкриття дитини. Становлення дошкільника як суб'єкта життєдіяльності розглядається в контексті ідеї гуманізації, пов'язане з модернізацією змісту першої ланки освіти, оновленням цілей і принципів її організації. Нові технології організації життя дитини в дошкільному закладі орієнтовані на відстежування вихователем процесу реалізації особистісного потенціалу кожної окремої дитини, формування в кожного міцного фундаменту загальнолюдських здібностей на рівні вікових закономірностей та індивідуальних можливостей особистості [4].

Сучасна дитина занадто рано стикається зі світом дорослого життя. Дорослі відчують падіння моралі, зменшення значущості загальнолюдських цінностей та культурних надбань, засуджують такий стан речей. Проте на сьогодні відсутні чіткі механізми, які б допомогли захистити дитину від негативного впливу соціопростору, а тому особлива відповідальність за психологічне благополуччя дитини покладається на батьків і педагогів. Досліджуючи проблему поведінки дошкільників, Т. Поніманська зазначала, що сьогодні вона є однією із найбільш актуальних проблем морального виховання. Зростає значення самостійного регулювання поведінки людини на основі гуманістичних цінностей. Адже насправді моральною є людина свідомо гуманна, яка інакше не може діяти, незалежно від того, буде чи не буде винагороджений її вчинок. Звички моральної поведінки формуються з дитинства, передусім у взаєминах із дорослими та однолітками. Формування ціннісних орієнтацій розглядається автором як прилучення дитини до загальнолюдських цінностей у процесі розвитку та виховання. Найкращий спосіб передачі дітям норм поведінки – створення сприятливої соціальної ситуації розвитку. Важливим чинником формування гармонійних взаємин дитини та дорослого є зміст спілкування. Це вимагає від педагога гуманістичного світогляду, опанування відповідних педагогічних технологій, творчого підходу до дітей, урахування їх індивідуальних особливостей [10]. Особистісно-орієнтовані освітні технології та їх використання у практиці роботи закладу дошкільної освіти забезпечують можливість реалізації означених вище проблем.

Враховуючи позиції Т. Піроженко висвітленні в розділі «Давати знання і виховувати особистість на основі свободи і дружелюбності» навчально-

методичного посібника «Особистість дошкільника: перспективи розвитку», позиції озвучені автором є основними для нашого дослідження а саме:

– головними характеристиками означеної технології є розвивальне середовище і самостійна діяльність дитини;

– формування й утримування природної активності дитини можливі при дотриманні правил дошкільної педагогіки: коли форми ігрової взаємодії з навколишніми людьми наповнюються самостійно окресленою метою діяльності, вибором партнерського оточення і засобів досягнення бажаного результату;

– гармонійне поєднання компонентів будь-якої діяльності: «Хочу!» (мотив), «Можу!» (інструментальні, операційні можливості), «Буду!» (довільна регуляція діяльності) [9].

Гасло «Орієнтуватися на дитину» часто залишається заклик, а не керівництвом до дії [5]. Причина цього, на нашу думку, полягає в орієнтації вихователів на дисциплінарну модель виховання. І, все ж таки, щоб дитина відчувала себе комфортно, необхідно надати їй можливість самій змінювати і створювати навколишнє середовище, відповідно до своїх смаків і настрою. Життєвий світ дитини не може бути створений іншим. Кожна дитина творить його з власного досвіду, намірів. Важливо пам'ятати, що освітній простір створюють не для зручності педагога, а для того, щоб дитина могла вільно, відповідно до своїх смаків і настрою, обрати той чи інший осередок.

Новий освітній простір з урахуванням особистісного зорієнтованого підходу – це мотиваційний простір, в якому особливе місце відводиться персональному, особистістному простору. Персоналізованість, наявність особистого простору духу важливе для повноцінного розвитку дитини. Індивідуалізація та персоналізація створює неповторне враження, даючи водночас можливість кожному знайти комфортний для себе простір. У навчальних та рекреаційних приміщеннях створюються можливості для усамітнення, роботи та відпочинку особистісного, малими групами, ємності для зберігання особистих речей.

Особистісний простір – це та невелика область, яка тісно оточує наше тіло і має невидимі кордони; це те, що ми часто хочемо зберегти тільки для себе. Ви можете виміряти ваш особистий простір, якщо розставите руки або витягнете їх перед собою. Ось цей простір між тілом і рукою є вашим особистим.

Особистий простір – це простір навколо нас, який ми вважаємо «своїм» і в нього ми практично не пускаємо інших людей. Тому ми часто відчуваємо дискомфорт, коли хтось порушує встановлену фізичну межу під час соціальних взаємодій. Збереження особистого простору – це важлива потреба кожної людини. Особистий простір потрібно поважати та дотримуватися. Особистий

простір відрізняється у кожної людини та залежить від низки факторів та контексту: типу стосунків з іншими людьми, статі, віку, особливостей та культурних традицій, що склалися в оточенні. Відчуття особистого простору починає формуватися ще у віці 3 – 4 років [2].

Вираження «особистий простір» відомий кожному. Що це таке? У поняття особистого простору входять: почуття, тіло людини, емоції, думки, дії. Особистий інформаційний простір — це право людини на таємницю; особистий час – час, який можна присвятити собі, а не займатися домашніми або робочими справами. Час, коли можна залишитися наодинці зі своїми думками і почуттями, зайнятися хобі; це фізичні і матеріальні речі – наприклад, зубна щітка або улюблена чашка; місце, де можна усамітнитися – у кожної людини має бути свій затишний куточок, де можна побути в тиші і набратися сил.

Можна виділити матеріальний і психологічний особистий простір. Що стосується матеріального, у будь-якої людини є потреба у власних речах. Це дає деяке відчуття безпеці. Чим ширше межі матеріального особистого простору, тим захищенішою від зовнішнього світу відчуває себе людина. Наприклад, в чужій квартирі втома від напруги приходиться досить швидко. А у своєму домі людини завжди відчуває себе комфортно.

Психологічний особистий простір – поняття складніше і тонше. Здавалося б, в цю область важко проникнути. Насправді, зробити це легко. Наприклад, питання особистого характеру, які викликають дискомфорт. Особливо хворобливо буває, якщо на внутрішній світ зазіхають близькі.

На нашу думку, особистісний простір є багатомірним віддзеркаленням особистістю реальності, що поєднує внутрішній психічний світ і його зовнішні прояви у поведінці, спілкуванні, діяльності та є результатом самоусвідомлення, саморозвитку, самовдосконалення, самовираження особистісних цінностей і смислів. Саме ціннісні і смислові виміри виступають базисом простору самоусвідомлення, розуміння внутрішнього світу «Я», стимулюють розвиток нового рівня ціннісного осмислення себе в соціальному просторі та певної поведінки в ньому.

Особистісно-орієнтований підхід в освіті дітей дошкільного віку передбачає єдність емоційно-ціннісних і змістових аспектів їхнього життя, створення у закладі дошкільної освіти сприятливого для особистісного зростання життєвого простору.

Отже, педагог має орієнтуватися в індивідуальних цінностях кожної дитини, її умінні орієнтуватися на своє минуле, теперішнє і ймовірне майбутнє. Це важливо з огляду на те, що минуле є її досвідом, майбутнє – проектом, мрією, теперішнє – реальним життєвим простором. На основі минулого досвіду

формується уявлення зростаючої особистості про свою успішність – неуспішність, певні очікування щодо себе. Майбутнє надає цінності життєвим пориванням дитини, мотивує її поведінку, стимулює появу життєвих планів,

Сьогодні, як ніколи раніше, важливо, щоб педагог з транслятора інформації, орієнтованого на «стандартизацію» особистості, «всебічність», «селекцію», перетворився на реформатора всього життя дитини, «соціального архітектора», здатного так організувати життєдіяльність вихованця, щоб він знайшов самого себе, визначив своє місце серед інших, набув індивідуального досвіду життя, оволодів реалістичними образами сучасного світу та самого себе. Звісно, за допомогою засобів, доступних для дитини.

Розглянемо основні принципи особистісно-орієнтованої системи виховання, пов'язанні з особистісним простором дитини та формуванням його поведінки.

Розширення дитячої території.

У своїй виховній роботі педагог спирається на дитячу субкультуру, орієнтується на цінності й норми самих дітей, надає спілкуванню дітей статус самоцінності. Педагог сприяє розширенню дитячої території, без згоди вихованця не вносить змін у те, що той вважає своїм місцем, поважає право дитини на власні таємниці, бережливо ставиться до її особистих речей, іграшок, саморобок. Дорослий дбає про затишок у місці перебування малюків, надає їм можливість усамітнитися, відпочити від колективних ігор, побути наодинці з приємними однолітками, інтимізує їхнє буття. Він поважає вибір дитиною товаришів, не наполягає на її обов'язковій прихильності до всіх; допомагає дитині гармонізувати стосунки з однолітками, до яких вона байдужа або які їй неприємні; ніколи не ставиться зневажливо до першої дитячої закоханості. Мудрість вихователя полягає й у тому, щоб залишити кожній дитині право на «втечу», оптимізувати відстань між нею й тим, що її лякає, бентежить, є неприємним і небажаним. Штучне скорочення цієї відстані сприймається як загроза своєму «Я» (або дитячій спільності), як небажаний тиск дорослого, як дискомфортне «нависання». Вихователь має усвідомити: довіру дитини слід заслужити, а не домагатися її силою своєї влади [6].

Емоційного забарвлення життя дитини.

Важливо дати імпульс емоційному життю дошкільнят, розвивати, збагачувати його. Якщо дитина несприйнятлива, байдужа, емоційно «глуха і сліпа», не вміє захоплюватися, радіти, глибоко співчувати, вона деформована як особистість, характеризується низькою соціальною компетентністю. Цей недолік вимагає розширення уявлень дошкільника про розмаїття людських почуттів, їх назви, відображення в людській міміці, можливість передати їх колірною гамою. Мудро вчиняє вихователь, обговорюючи з дітьми людські

стани, настрої, бажання, наміри, навчаючи спостерігати за собою та іншими, виражати свої почуття, адекватно реагувати на почуття й стани людей, що навколо, бути співзвучними з іншими, стримувати свої негативні емоції тощо. Доречним при цьому буде розвинене почуття гумору, завдяки якому дошкільник навчається оптимістично ставитися до різних подій життя та самого себе, диференціювати серйозне й кумедне, бачити суперечності, помічати невідповідності.

Спонування дитини розмірковувати й аналізувати.

Добру послугу дитині робить вихователь, який оперує реальними оцінками, не зловживає однозначними й спрощеними судженнями з приводу явищ, подій, вчинків, результатів діяльності. Типові вердикти «добре – погано», «правильно – неправильно» налаштовують вихованця на «чорно-біле» сприйняття життя, позбавляють його різноколірних відтінків, вихолощують складність зав'язків і залежностей. На жаль, вихователі в роботі з дітьми перших шести-семи років життя рідко вживають вирази на кшталт: «На це можна подивитися з різних сторін» або «Для одного це добре, а для когось погано» тощо.

Намагаючись замінити варіативність спрощеною й далекою від реалій схемою, педагог робить вихованцеві «ведмежу послугу»: потрапляючи в непросту життєву ситуацію, що не піддається одновимірній оцінці, малюк розгублюється, дезорієнтується, прагне уникнути необхідності щось самостійно вирішувати. Тож варто прислухатися до здорового глузду, спонукати дошкільнят розмірковувати, аналізувати, спиратися на власний життєвий досвід, діяти доцільно.

Поваги до своєрідності, унікальності дитини.

Важливим питанням є повага вихователя до природних особливостей дошкільника, їх треба розрізняти, брати до уваги, до них слід пристосовуватися (замість «пристосовувати дітей до себе»). Це означає, що «мямліку» належить надавати більше часу, ніж «шустрику» на виконання одного й того самого завдання; що не варто чекати від хлопчиків і дівчаток схожих форм активності, способів мислення, особливостей спілкування з однолітками; що близнюків не варто штучно роз'єднувати, оскільки це суперечить їх потребі все робити разом; що недоцільно виправляти лівшу – це може бути небезпечним для стану його нервової системи; що кожна дитина хоча б у чомусь обов'язково талановита, хоча це може стосуватися зовсім не математики, мовлення чи художньої діяльності. Будьмо мудрими: поважаймо своєрідність, несхожість, унікальність наших вихованців [3].

Забезпечення психологічного комфорту дитини.

Сучасний вихователь має бути свого роду психотерапевтом, відповідальним за благополуччя свого підопічного. А це означає, що необхідно, по-перше, зміцнювати захисно-приспосувальні сили організму дитини і, по-друге, запобігати негативним впливам різноманітних стресорів: шумів високої інтенсивності, жорсткої регламентації буття, надмірної інтелектуалізації дошкільної освіти, одноманітності життєвих вражень, емоційної неврівноваженості дорослих та однолітків, приниження гідності, високої скупченості дітей на малій території тощо. Вихователь є своєрідним амортизатором, призначення якого – пом'якшити зовнішні впливи, врівноважити життєві враження дитини, сприяти її нормальному самопочуттю.

Заохочення дитини в досягненні успіху.

Важливо диференціювати дітей, які прагнуть досягати успіху, і тих, які схильні уникати неспіху. Перші – звичні до високих досягнень та схвалень авторитетних людей, надають перевагу складним завданням, виважено ставляться до ризику, вибирають раціонально, адекватно оцінюють власні можливості. Другі – здебільшого тривожні, невпевнені в собі, чекають від інших осуду, зауважень, часто керуються неадекватними (завищеними або заниженими) виборами, нерідко діють усупереч здоровому глузду, погано орієнтуються у власних можливостях. Прагнення уникнути неспіху – зовсім не норма, а показник особистісної деформації.

Емоційно-ціннісний аспект розвитку дошкільника.

У дошкільному віці формуються психологічні якості і механізми особистості, налагоджуються зв'язки, відносини, які становлять ядро особистості. У цей період формується стійкий внутрішній світ, форми поведінки, які дають підстави вважати дитину особистістю.

Значно підвищуються вимоги дорослих до його поведінки. Центральною вимогою є дотримання обов'язкових для всіх правил поведінки, норм суспільної моралі. Нові можливості пізнання світу сприяють засвоєнню форм взаємин, які існують між дорослими. Дитина включається у спільну діяльність з однолітками, вчиться узгоджувати з ними свої дії, рахуватися з їхніми інтересами і думками. Весь час змінюється й ускладнюється її діяльність, що висуває нові вимоги до сприймання, мислення, пам'яті, вміння організовувати свою поведінку. Усе це поступово формує особистість дитини, а кожне особистісне надбання змінює, розширює можливості для виховання.

Умови розвитку і сам розвиток особистості взаємопов'язані. Розвиток особистості дитини дошкільного віку охоплює такі якісні зміни:

- 1) розуміння дитиною навколишнього світу, усвідомлення свого місця в ньому, що породжує нові мотиви поведінки, під впливом яких вона здійснює свої вчинки;
- 2) розвиток почуттів і волі, що забезпечують дієвість мотивів, стійкість поведінки, її незалежність від зовнішніх обставин.

Основний вплив дорослих на розвиток особистості дитини полягає в організації засвоєння нею моральних норм, що регулюють поведінку людей у суспільстві. Найсильніше на дитину впливає поведінка близьких їй людей. Вона наслідує їх, переймає їхні манери, запозичує в них спосіб оцінювання людей, подій, речей. Однак цей вплив не обмежується близькими людьми. Дитина дошкільного віку знайомиться з життям дорослих людей, спостерігаючи за тим, як вони працюють, слухаючи розповіді, казки, переглядаючи фільми тощо. Для неї зразковою є поведінка людей, яких поважають, про кого схвально говорять, авторитетних однолітків, персонажів казок, мультфільмів та ін. Вирішальними в освоєнні зразків поведінки є оцінки, які дають дорослим, дітям, персонажам казок, фільмів, розповідей люди, думка яких для дитини найавторитетніша. Окрім того, в цьому віці дитина вже вступає в певні стосунки з однолітками, що також визначає ситуацію її розвитку. Дитина, яка постійно перебуває серед однолітків, має з ними різноманітні стосунки, набуває перших навичок поведінки у колективі, встановлює рівноправні і рівноцінні взаємини, набуває досвіду співжиття і співдіяльності. Саме серед однолітків дитина формується як суспільна істота. У спілкуванні з однолітками дитина постійно опиняється перед необхідністю реалізовувати на практиці норми поведінки щодо інших людей, застосовувати їх до різноманітних ситуацій. У спільній діяльності дітей безперервно виникає необхідність узгодження дій, вияву доброзичливого ставлення до однолітків, уміння відмовитися від особистих бажань заради досягнення спільної мети. У цих ситуаціях діти не завжди знаходять потрібні способи поведінки. Часто між ними виникають конфлікти, коли кожен відстоює своє право, не беручи до уваги права однолітків. Втручаючись у конфлікти, вирішуючи їх, вихователь вчить дітей усвідомленому виконанню норм поведінки [7].

Вплив дитячого оточення на розвиток особистості дітей, засвоєння ними норм поведінки забезпечує також колективна думка. У групі 3-річних дітей її ще немає, думка однієї дитини не впливає на думку іншої. Однак у 4-5 років діти починають прислухатися до думок однолітків, підкоряються думці більшості, навіть якщо вона суперечить їхнім враженням і знанням, тобто виявляють конформність.

Отже, особистісний простір дитини-дошкільника у формуванні поведінки дитини є важливою умовою ефективної підготовки її до майбутнього самостійного життя. Він має бути організований так, аби спонукати дитину до виконання активних дій відповідно до її життєвого ритму, фізичних та психічних можливостей. Особистісний простір дитини-дошкільника у формуванні поведінки дитини виконує, передусім, важливу інтегративну функцію, з одного боку, і функцію формування певного рівня освіти і соціального замовлення на певній території. Особистісний простір дитини-дошкільника є чинником організації взаємодії особистості та інших суб'єктів освіти, змістовним джерелом, базою і передумовою соціалізації індивіда.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти / А. Богуш, Г. Беленька, Н. Гавриш. // Спецвипуск журналу «Вихователь-методист дошкільного закладу», 2012.
2. Бурмистрова Е. В. Психологическая помощь в кризисных ситуациях (предупреждение кризисных ситуаций в образовательной среде): Методические рекомендации для специалистов системы образования. — М.: МГППУ, 2006. — 96 с.
3. Гуманістичне виховання дітей дошкільного віку в контексті інноваційної педагогічної діяльності : [монографія / За наук. ред. Т. І. Поніманської, І. М. Дичківської]. – Рівне : Волинські обереги, 2012. – 208 с.
4. Карабаєва І. Лови виховний момент! або Формуємо цінності дошкільника в дитячому садку/ І. Карабаєва // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2017. – № 10. – С. 17–23.
5. Корепанова М. В. Теория и практика становления и развития образа Я дошкольника: монографія / М. В. Корепанова. – Волгоград: Перемена, 2001. – 149 с. – С. 18.
6. Ладивір С. Перші уроки добра / С. Ладивір // Дошкільне виховання. – 2008. – № 2. – С. 5 – 7.
7. Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади: навч. метод. вид. / І. Д. Бех. – Либідь, 2013. – 344 с.
8. Осорина М. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых / М. Осорина. Питер, 2011. – 303 с.
9. Піроженко Т. Особистість дошкільника: перспективи розвитку / Т. Піроженко. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 136 с. – С.6.
10. Поніманська Т. Виховання людяності: технологічний аспект / Т. Поніманська // Дошкільне виховання. – 2008. – № 4. – С. 3 – 5.

3.7. Information analysis technologies for the study of social processes in the regions

Технології аналізу інформації для дослідження соціальних процесів регіонів

Світ, який нас оточує, просякнутий інформацією. Різноманітні потоки інформації оточують нас, захоплюють у поле своєї дії, позбавляючи правильного сприйняття дійсності. Не перебільшуючи можна стверджувати, що інформація стає частиною дійсності і нашої свідомості. Без адекватних технологій аналізу інформації (даних), людина стає безпорадною у жорсткому інформаційному світі. Саме статистичні методи дозволяють описати та систематизувати дані, провести класифікацію, побачити закономірності у хаосі випадкових явищ. Слід зазначити, що для кожної освіченої людини корисно знати, які методи статистики можна застосувати для виявлення закономірностей, аналізу даних, розвинути інтуїтивне та практичне уявлення про аналіз інформації без особливої математичної підготовки.

Чимало вітчизняних та зарубіжних науковців досліджували зміст інформаційної компетентності (Н. Баловсяк, І. Кисла, А. Хуторський та ін.), особливості формування й розвитку інформаційної компетентності викладача закладу вищої освіти (ЗВО) (О. Полуніната, Л. Шевчук ін.), психологічні аспекти комунікативних процесів у мережі (О. Войскунський, А. Жичкіна, С. Максименко та ін.), переробка інформації в системі цілеспрямованої діяльності людини як вибір особистості (Г. Балл, З. Кіреєва, С. Максименко та ін.). «На сучасному етапі розвитку науки і техніки накопичено значний позитивний досвід у галузі професійно-технічної підготовки з проблеми формування загальнотехнічних знань у різних типах навчальних закладів» [2].

Метою дослідження є ознайомлення з технологіями аналізу даних у особливий період, який переживає суспільство.

Для вирішення поставлених завдань та реалізації мети дослідження було використано комплекс взаємопов'язаних методів: вивчення та аналізу педагогічної, психологічної літератури; порівняння, узагальнення, систематизація та синтез отриманих даних – для аналізу науково-методичної літератури.

Інформаційний масив впливає на душі та поведінку людей, вона може бути частиною державної політики (наприклад під час виборів). Проводиться вона за допомогою впливу на свідомість людей засобами масової інформації: телебачення, газет, мережі Інтернет та радіо тощо. З перерахованих засобів найбільш впливовим на душі людей є медіа засоби, оскільки дають можливість створити ефект «живої присутності», та враження «приєднання до більшості».

Саме за допомогою медіа створюється несуперечлива картина світу та ненав'язливо пояснюється більшість явищ та подій, які нас оточують. При цьому створюється враження, що ми самі створюємо картину світосприйняття, оскільки мозок людини часто не може відрізнити реальну картину від уявної.

Головним завданням медіа засобів є створення картини світу, у якій можуть бути виправдані ті чи інші дії. Ми самі хочемо створювати цю картину, а медіа за допомогою певних засобів підказують нам висновки, в залежності від поставлених ними завдань. І якщо для певних цілей це прийнятно (наприклад для навчання), то під час ведення інформаційної боротьби саме медіа засоби стають грізною зброєю інформаційної медіа війни, яка максимально відображає маніпулювання. Під час медіа війни проводиться скоординована робота засобів масової інформації, яка забезпечує виконання наступних завдань: створення картини, що пояснює світ; запевнення, що є маса таємниць, і тільки цей засіб масової інформації може привідкрити завісу; створення ефекту «приєднання до більшості»; створення ефекту «ми на стороні справедливості». Для реалізації цих завдань використовуються різні засоби, так наприклад, для пояснення картини світу «у правильному напрямку» використовується специфічна термінологія: «заворушення», «безпорядки», «погроми», «праворадикали», «націоналісти», «бандерівці» і т.д.

При цьому телебачення лише називає явища, а висновки ми робимо самі, хоча використання певних історичних асоціацій та певних звукосполучень викликає психоемоційні реакції у переважної більшості людей. При цьому складається враження, що ці думки людина продукує самостійно, а не їй їх нав'язують, та не включається механізм опору переконанню. Підтримуємо думку Конотопова П.Ю. який стверджував: «Еще в 1930-е годы академик В.И. Вернадский указывал на тесную связь процесса развития науки и самого феномена научного мышления с переходом от чувственно-эмоционального к логическому восприятию мира» [1].

Для створення ефекту «приєднання до таємниці» використовується конспірологія, заснована на теорії Вейта, при цьому відбувається посилення на «джерела», походження яких може бути довільним у тому числі «палець, підлога, стеля» (ППС). Використовуються також різного роду припущення та незаперечна віра людини у таємничість світу та світові заговори. Насправді ж світ набагато простіший, ніж здається, і все пояснюється зрозумілими та простими мотивами: жадібність, скупість, безглуздість, боягузтво тощо. Ефект «приєднання до більшості» та «я на стороні справедливості» є також продуктом медіаманіпулювання та ґрунтується на одвічних людських слабостях самовиправдовування та небажання суперечити більшості, лінощам та «економії мислення».

Реалізація цих завдань відбувається за допомогою методів маніпулювання (їх близько 30), найбільш часто зустрічаються: методи нейролінгвістичного програмування (НЛП), наприклад тривожна музика, часта зміна кадру, загалом занурення у стан трансу тощо; створення альтернативи, що викликає негативні емоції, наприклад показ неприємних картин, для закріплення ефекту тощо; підкріплення історичними міфами, наприклад для цього навіть можна змінити історичні факти тощо; медіа конструювання, наприклад створення альтернативної реальності тощо; стійкі асоціації, у тому числі за допомогою певних слово та звукосполучень; категоризація; демонізація певних особистостей; трансфер, перенос інформації, коли на фоні наприклад картинки дивізії «СС Галичина» показують іншу особу, нашого сучасника; сарказм, наприклад які асоціації викликають словосполучення «кролик Сеня» чи «шоколадний заєць» тощо.

Використання цих методів часто є свідомою позицією того чи іншого журналіста, а лише доволі цікавим способом досягнення мети, яка запропонована власником телеканалу чи замовником (у випадку загальнодержавної політики).

До найбільш затребуваних методів відносяться використання так званих магічних методів:

1. Магія чисел. Як перевити дані інформаційного повідомлення «більшість населення східних регіонів України виступає за федералізацію», які дані статистики при цьому наведені? Дані приводяться в основному не десь 7-8 а 7,63, причому з точністю саме до сотих.

2. Магія свідчень. Тут варто згадати нашумівши повідомлення про розп'ятих хлопчиків, і про черги біженців, і про «гастролерів» з одного мітингу на другий.

3. Магія авторитетів. Як правило, експерти, які дають оцінку тим чи іншим подіям мають дуже багато регалій, які також не можна перевірити.

Методами медіа маніпулювання доволі легко переключити увагу суспільства на інші проблеми. Так наприклад, зробивши висновки з програшу у інформаційній війні під час Грузино-Осетинського конфлікту, російські засоби масової інформації (ЗМІ) зуміли доволі легко переключити увагу суспільства з проблем вітчизняних на «Кримнаш» та «Четамухохлов». Схожими методами користуються і інші засоби, виконуючи в тому числі і державне замовлення, як тільки з'являється серйозна проблема у суспільстві у ЗМІ відбувається викидання інформації наприклад про проблеми усиновлених дітей за кордоном. Увесь ефірний час може присвячуватись розгляду цього питання, хоча відсоток

усиновлених дітей, які мають проблеми за кордоном дуже малий, ці діти на батьківщині мали б найпевніше гіршу долю.

Для захисту від способів медіа маніпулювання, особливо у період війни, варто не дивитися телебачення (в частині інформаційних повідомлень), а використовувати друковані джерела інформації, оскільки є можливість відкласти та подумати, проаналізувати інформацію у тому числі за допомогою аналітичних методів.

Різні методи аналізу текстових інформаційних і не тільки повідомлень мають різну чутливість по відношенню до різних аспектів повідомлень. У результаті систематизації та ранжування можна виділити наступну послідовність: власне аналітичні методи; ймовірнісні методи; статистичні методи; експертні методи; логічні методи.

Серед переліку методів саме аналітичні методи передбачають наявність у читача певних навичок, в той час як решта методів аналізу є доволі простими, якщо є достатній базовий рівень підготовки та бажання працювати розумом.

Найпростіше опрацьовувати текстові повідомлення, ґрунтуючись на аналізі цифрової (числової) інформації, яка відіграє важливу роль у аналітичній діяльності. Числа являють собою знакову систему, яка здійснює вплив на свідомість і уяву. Справжній аналітик повинен вільно оперувати цифровими даними. Саме вони дають змогу побачити справжній масштаб подій та явищ, особливо на фоні містифікацій та обману в ЗМІ з їх схильністю до використання маніпулятивних технологій. Арсенал цих технологій доволі різноманітний: від прийомів гіперболізації, коли малозначний факт може бути роздутий до масштабів національної трагедії, до замовчування та спотворення у інтересах тих чи інших замовників дійсно важливих фактів, які свідчать про нанесення державі чи людству величезної шкоди.

Сфера чисел має настільки високий рівень абстракції, що людський мозок беззахисний перед маніпуляціями у цій царині. Цікаво, що у деяких мовах просто відсутня категорія абстрактних числівників, не пов'язаних з об'єктами реального світу. Так свого часу у чукотських та корякських школах вчителям математики довелось зіткнутися з такими проблемами, що породило масу «чукотських» анекдотів, які перш за все демонстрували нерозуміння істинних причин труднощів, пов'язаних із переходом від конкретного до абстрактного мислення. Магія чисел у тому, що вони, на відміну від слів чи метафор, мають авторитет точності та неупередженості.

Саме за допомогою маніпулятивних технологій можна виграти у екологічно чистій інформаційній війні чи не допустити програшу своєї держави, яка на даний час є об'єктом доволі потужної атаки ЗМІ сусідньої держави. Задля цього необхідно постійно розвивати методологічне, організаційне та

технологічне забезпечення інформаційно-аналітичної роботи, нарощувати аналітичні здібності у всіх членів суспільства.

Сформувати у кожної людини навички ефективного використання та оцінки достовірності інформації означає надати їм реальну можливість керувати своєю долею, а отже і своєю країною. Загальноприйнятною є шкала оцінки достовірності інформації:

вільна бесіда з консультантом-фахівцем 90-95%

опитування за задалегідь заготовленими питаннями 40-70%

вільна розповідь про події 25-30%.

Загальноприйнятним є оцінка достовірності повідомлення про подію від одного джерела інформації не більше 33%, для двох – 66%, якщо ж ця інформація одержана від більшої кількості джерел, то її достовірність складає від 94% до 99%.

Аналітичні матеріали, які публікуються різними кампаніями майже не містять помилок, однак свідомо замовчують деякі факти або вживають розмиті на неоднозначні формулювання.

Таким чином інформацію у ЗМІ можна вважати достатньо достовірною тільки у тому випадку, коли вона повторюється, бажано у ЗМІ різного роду та приналежності, особливо у авторитетних фахових, друкованих виданнях. Найбільш важливі факти потребують додаткової перевірки, як мінімум з двох джерел. Однак і цього може бути замало, оскільки цитування без посилання на першоджерело – широко розповсюджена практика у сучасних ЗМІ. Засобом перевірки можуть слугувати методи математичної статистики.

«У наукових дослідженнях наголошується, що ІКТ впливають на формування теоретичного, творчого і модульно-рефлексивного мислення навчаючих, що комп'ютерна візуалізація учбової інформації надає істотний вплив на формування загальнотехнічних навиків, які займають центральне місце в образному, технічному мисленні, а образність представлень тих або інших явищ і процесів в пам'яті навчаючого збагатила сприйняття навчального матеріалу та його технічному розумінню» [2].

Застосування статистичних методів до аналізу текстових повідомлень. Задача математичної статистики полягає в створенні методів збору і обробки статистичних даних для одержання наукових і практичних висновків. До основних понять статистики, які використовуються при обробці результатів соціологічних досліджень відносяться поняття: вибірка, сукупність, відносна частота, вибіркова середня, дисперсія, середньоквадратичне відхилення, статистична гіпотеза та статистичний критерій.

Однак методи математичної статистики можна застосовувати і для аналізу повідомлень, які отримуємо у своїй повсякденній діяльності. Для прикладу розглянемо популярну сьогодні тематику: COVID-19. Останніми дням, захворюваність в Україні та і у цілому світі, різко зростає. До причин цього можна віднести як сезонність, так і нехтування карантинних обмежень населенням. У даному дослідженні визначимо, наскільки впливає показник «кількість проведених тестів» на встановлений рівень захворюваності. Для цього здійснено аналіз даних за жовтень місяць. Наступним кроком було застосовано серійний відбір даних, обравши дані за дні, дати яких кратні 5-ти. Так до нашого дослідження потрапили результати за 5, 10, 15, 20, 25 та 30 жовтня з сайту МОЗ. Дані представлені у таблиці, взято з офіційного сайту Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) (табл. 1).

Таблиця 1

Статистичні дані захворюваності за інформацією МОЗ

Дата	Кількість нових випадків COVID-19	Загальна кількість досліджень	Кількість досліджень методом ПЛР	Кількість досліджень методом ІФА
05.10	3 774	17 180	15 646	1534
10.10	5 728	26 881	23 963	2918
15.10	5 062	30 334	25 280	5054
20.10	5 469	31 543	27 394	4149
25.10	6 088	28 779	24 317	4462
30.10	8 312	49 557	42 433	7124

Як видно з таблиці відбувається доволі різке збільшення захворюваності на фоні збільшення кількості тестувань. Для визначення впливу показника «кількість проведених тестів» варто одержані дані проаналізувати у відносних величинах: кількість нових випадків на 1 000 тестувань. Дані представлені у таблиці (табл. 2).

Таблиця 2

Відносні величини показників «кількості проведених тестів» та захворюваності

Дата	5.10	10.10	15.10	20.10	25.10	30.10	Середній показник
Відносна захворюваність	219,67	213,09	166,88	173,38	211,54	167,73	186,86
К-ть тестів	17 180	26 881	30 334	31 543	28 779	49 557	30 712

Як видно з представлених даних, рівень виявлених нових випадків коливається від 160 до 220 на 1000 тестувань. Таким чином, найпростіша обробка цих даних засвідчує, що різке збільшення захворюваності відбувається на фоні збільшення тестувань.

Очевидно, що для розриву ланцюгів заражень, кількість тестувань потрібно збільшувати. Щоденна кількість тестувань, рекомендована ВООЗ, має бути 18-20 на 10 000 населення, тобто для України з населенням близько 42 мільйонів, це показник повинен бути близько 80 тисяч. Якщо порівняти середній показник за жовтень: 200 нових випадків на 1 тисячу тестів, то реальний рівень захворюваності – 16 000 осіб на добу.

Проведений аналіз інформаційних повідомлень з відкритих джерел не вимагає ґрунтовної математичної підготовки. За допомогою простих розрахунків та аналізу офіційних повідомлень можна зробити висновки про реальний стан захворюваності на COVID-19 в листопаді місяці на Україні. Незначне зменшення кількості випадків, яке спостерігається неділя – понеділок насправді є різким збільшенням виявлення, оскільки на фоні майже вдвічі меншої кількості тестів – зменшення на 10% виявлення нових випадків.

Як видно з проведених досліджень навіть найпростіші методи обробки інформації, дозволяють зробити більш об'єктивні висновки про стан речей. Хоча переважна більшість методів обробки інформації потребує більш детальної роботи з інформаційними повідомленнями та більш ґрунтовної математичної підготовки.

Так за допомогою методів математичної статистики можна перевірити наскільки відрізняються дані (за різноманітними показниками) у різних країнах чи регіонах. Для цього потрібно ознайомитись з поняттям статистичної гіпотези і статистичного критерію.

Статистичною називають гіпотезу про вид невідомого розподілу або про параметри відомих розподілів. Нульовою (основною) називають висунуту гіпотезу H_0 про відсутність відмінностей.

Простою називають гіпотезу, яка містить тільки одне припущення.

Складною називають гіпотезу, яка складається із скінченної або нескінченної кількості простих гіпотез.

У підсумку перевірки гіпотези можуть бути допущені помилки двох родів. Посилка першого роду полягає у тому, що буде відкинута вірна нульова гіпотеза. Ймовірність помилки першого роду називають рівнем значущості і позначають $\alpha=1-\gamma$. Помилка другого роду полягає в тому, що буде прийнята невірна нульова гіпотеза. Ймовірність помилки другого роду позначають β .

Статистичним критерієм (або просто критерієм) називають випадкову величину K , яка слугує для перевірки гіпотези. Емпіричним (тим, що спостерігається) називають те значення критерію $K_{сп.}$, яке обчислене за вибірками.

Критичною областю називають сукупність тих значень критерію, при яких нульову гіпотезу відкидають. Областю прийняття гіпотези (областю допустимих значень) називають сукупність значень критерію, при яких нульову гіпотезу приймають.

Основний принцип перевірки статистичних гіпотез: якщо емпіричне значення критерію належить критичній області, то нульову гіпотезу відкидають; якщо емпіричне значення критерію належить області прийняття гіпотези (не належить критичній області), то нульову гіпотезу приймають.

«Діяльність в Інтернет середовищі, включаючи спілкування та обмін інформацією, було цілісним процесом і невід'ємною складовою життя молодого покоління. Для них Інтернет – середовище є носієм інформації та культури. Пандемія COVID-19 спричинила значні зміни у всіх сферах життєдіяльності людства та території всього світу. Інформаційні технології активно використовувалися у повсякденному, професійному, а отже і освітньому житті більшістю людей планети ще до пандемії COVID-19» [4].

Розглянемо наступний приклад: у місті №1 з 259 лікарів, захворіло на COVID-19 75 осіб, а у місті №2 з 121 медика захворіло 50. Математична статистика дозволяє визначити, чи випадковими є такі розбіжності рівня захворюваності. Це можна зробити за допомогою багатофункціонального статистичного критерію φ^* кутове перетворення Фішера [3]. Критерій призначений для співставлення двох груп за ознакою, що цікавить дослідника. Емпіричне значення критерію обчислюється за формулою:

$$\varphi_{емп}^* = (\varphi_1 - \varphi_2) \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}} \quad (1)$$

де φ_1 - кут, що відповідає більшій відсотковій долі;

φ_2 - кут, що відповідає більшій відсотковій долі;

n_1 - кількість спостережень у вибірці 1;

n_2 - кількість спостережень у вибірці 2.

Кути відсоткової долі знаходили за таблицею [3]. Розраховане за формулою (1) емпіричне значення порівнювалось із критичним [3] та оцінювався рівень значимості розходжень. Статистичні гіпотези будувались наступним чином:

Основна H_0 : доля осіб, що захворіли у місті №1 не відрізняється від доли осіб міста №2;

Конкуруюча H_1 : доля осіб, що захворіли у місті №1 значимо відрізняється від доли осіб з міста №2.

Для зручності розрахунків дані було занесені до таблиці (табл. 3).

Таблиця 3

Емпіричні значення захворюваності серед лікарів міст №1 та №2

Місто №1 259 лікарів	Кількість % доля	75
		28,96%
		1,137
Місто №2 121 лікар	Кількість % доля	50
		41,32%
		1,396
Емпіричне значення критерію $\varphi_{емп}^*$		2,352
Рівень значимості ρ		$\rho \leq 0,008$

Емпіричне значення, обчислене за формулою (1):

$$\varphi_{емп}^* = (\varphi_1 - \varphi_2) \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}} = (1,396 - 1,137) \sqrt{\frac{259 \cdot 121}{259 + 121}} = 2,352 ;$$

Порівняння емпіричного значення з критичними [3], дозволяє стверджувати, що доля осіб, які захворіли в містах №1 та №2 років значимо відрізняється. Надійність складає не менше 97%.

З наведених розрахунків можна зробити висновок, наприклад, про рівень дотримання лікарями міста №2 протиепідемічних заходів, чи достовірність проведених у місті досліджень. За допомогою методів математичної статистики, підкріпленої відповідним програмним забезпеченням можна перевірити чимало показників. Однак така перевірка повинна мати чітку мету.

Статистика знаходить широке застосування, не тільки при аналізі текстів, у суто прикладних механічних та фізичних аспектах, а й застосування математичних методів дозволяє оцінити нові системи та методики у кожній галузі людської діяльності.

За допомогою статистичних методів можна оцінювати поведінку деякого часового ряду (прогнозування курсу долара), урахування чи нехтування деякими факторами, здійснювати оцінку їх впливу на процес. Статистичні методи дозволяють класифікувати дані за окремими ознаками (наприклад ризикові чи не ризикові кредити). У наш непростий час, висновки можна робити, тільки ґрунтуючись на аналізі достовірних джерел інформації.

Література:

1. Курносков Ю. В., Конотопов П. Ю. Аналитика: методология, технология и организация информационно-аналитической работы М.: Русаки, 2004. — 472 с. Режим доступа: https://www.rulit.me/books/analitika-metodologiya-tehnologiya-i-organizaciya-informacionno-analiticheskoy-raboty-read-264173-23.html#section_8
2. Matokhniuk L., Gunko A., Demyanyuk K. Застосування інформаційних технологій при проведенні занять з навчальної дисципліни «Основ природничих та технічних знань» *Conceptual bases and trends for development of social-economic processes*. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020. p. 281-291. Режим доступа: http://test.wszia.opole.pl/wp-content/uploads/2020/03/Monograf-032020_WEB-Book-1.pdf
3. Матохнюк Л.О. Психолого-педагогічні засади дослідження інформаційної компетентності особистості : монографія – Вінниця: ТОВ «Віндрук», 2018. – 241 с.
4. Матохнюк Л.О., Підгайчук С.Я., Негай Г.А., Машовець Н.С., Яворська Н.М. «Реалії освіти під час пандемії COVID 19: організація викладання дисциплін студентам інженерних та архітектурних спеціальностей» *Virtus: Scientific Journal / Editor-in-Chief M.A. Zhurba* – June # 45, 2020. – 277 p. p.97 Режим доступа: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua/Journal45.pdf>

3.8. Pedagogical excellence and pedagogical creativity as indicators of a teacher's professional success**Педагогічна майстерність та педагогічна творчість як показники професійної успішності вчителя**

Питання педагогічної майстерності є предметом досліджень багатьох наукових праць. Різні аспекти педагогічної майстерності розкриті у працях А. Астахова, Н. Базилевич, Т. Дмитренко, Ф. Гоноболіна, В. Загвязінського, І. Зязюна, Л. Крамущенко, І. Кривонос, О. Лавріненка, В. Лугового, А. Макаренка, Л. Рувинського, В. Семиченко, В. Серікова, С. Сисоєвої, В. Сластьоніна, В. Сухомлинського, Н. Тарасевич, Г. Хозяїнова, О. Щербакова та ін.

О. Лавріненко, аналізуючи історичні витоки педагогічної майстерності підкреслює: «Історичний підхід до сутності та змісту педагогічної майстерності в системі підготовки вчительських кадрів дає можливість дослідити шляхи її оновлення та творчого впровадження в практику сучасних вищих закладів освіти. Ретроспективний, логіко-системний аналіз теорії і практики освітнього

поступу уможлиблює забезпечення науково обґрунтованого прогнозування його розвитку в навчально-виховному процесі вітчизняних ВНЗ, які стали на шлях багаторівневої системи підготовки педагогічних кадрів, інтегруючись у світові та європейські освітні системи» [11, с. 8].

Теоретико-методологічний та історіографічний аналіз розвитку ідей педагогічної майстерності зроблено у дисертаційному дослідженні Л. Мільто [11]. Автор робить висновки, що педагогічна майстерність розглядається, як соціокультурний, культурно-історичний феномен, зумовлений викликами суспільства відповідно до актуальних соціальних пріоритетів; як педагогічний феномен, зумовлений потребами освітньої галузі у кваліфікованих педагогах; як науковий та методичний феномен [11, с. 3].

Поняття «майстерність» у педагогічному словнику визначається як «високе мистецтво в якійсь галузі, вправність у виконанні певного виду діяльності. Майстерність передбачає наявність професійних знань, умінь та навичок... Майстерність є також рисою, яка відрізняє одного працівника від іншого, адже він творить щось неповторне, нестандартне"; майстерність передбачає розвиненість відповідних підструктур та якостей особистості, пов'язаних з такими її діяльними проявами: операційно-технічними, мотиваційно-потрібними, когнітивними та морально-вольовими [22, с.300]. У тлумачному словнику О.Даля «майстерність» тлумачиться як «уміння, мистецтво» [5, с.304]. Словник С. Ожегова пропонує «майстерність» розглядати як «високе уміння, мистецтво, здійснюване у будь-якій галузі» [17, с.343], в той же час «мистецтво» визначається як «вміння», «майстерність», «тонке знання справи» [17, с.212].

Педагогічна майстерність трактується у «Педагогічній енциклопедії» як «...найвище, що постійно удосконалюється мистецтво виховання і навчання, доступне кожному педагогу, який працює за покликанням і який любить дітей» [23, с.739].

До питань педагогічної майстерності звертались всі відомі педагоги минулого. Зокрема, український педагог-новатор В. Сухомлинський вказував на зв'язок майстерності з уміннями, підкреслював значення ґрунтовної предметної та психолого-педагогічної підготовки та особистісних якостей вчителя, а шляхом вдосконалення педагогічної майстерності вважав неперервний духовний розвиток педагога, розширення його знань та культурного рівня [28, с.74]. А. Макаренко зазначав, що педагогічна майстерність – це досконале знання навчально-виховного процесу, вміння його побудувати, «привести в рух», що ґрунтується «на вмінні, на кваліфікації» педагогічного працівника [12, с.294].

Інституалізація поняття «педагогічна майстерність» відбулась завдяки науково-педагогічній діяльності академіка І. Зязюна, який є фундатором цього науково-практичного напрямку в системі середньої та вищої освіти в Україні. За визначенням І. Зязюна "Педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі" [20, с. 30]. Академік вважає, що сутність педагогічної майстерності слід розглядати в різних площинах: як найвищий рівень педагогічної діяльності, що характеризує якість результату; як вияв творчої активності особистості педагога, оскільки визначає психологічний механізм успішної діяльності.

Зважаючи на велику кількість трактувань педагогічної майстерності, спробуємо виділити ті маркери, які є спільними у визначеннях.

1. *Творчий компонент педагогічної майстерності.* Майстерність педагога за В. Загвязинським – це синтез теоретичних знань і високорозвинених практичних умінь, що утверджується і виявляється через творчість [7, с. 13]; Г. Хозяїнов розкриває сутність педагогічної майстерності через творчу єдність її складових: "Здійснення педагогічної діяльності на високому рівні, заснованої на творчому поєднанні вихідних складових, що веде до досягнення результатів у конкретних умовах навчання, і є сутністю педагогічної майстерності в навчанні" [30, с. 73] ; З. Курлянд також пов'язує педагогічну майстерність з творчістю і рівнем культури, визначаючи її як високу культуру різноманітних видів діяльності вчителя: організаційної, управлінської, виховної, навчальної, трудової тощо; та володіння вмінням здійснювати її творчо та ефективно [18, с. 33]; Є. Барбіна визначає педагогічну майстерність як «процес і результат творчої професійної діяльності; інтеграція особистісних якостей конкретного виконавця з діяльнісною сутністю відповідної професією; інтегрований показник ступеня готовності конкретної людини до виконання професійних обов'язків учителя і вихователя, технічне й технологічне забезпечення реалізації у справі її гуманістичної спрямованості» [3, с.37].

Педагогічна майстерність визначається багатьма вченими з урахуванням таких творчих якостей учителя, як досконале творче виконання вчителем професійних функцій на рівні мистецтва [15, с. 4].

2. *Педагогічна майстерність як мистецтво.* На думку А.Кузьмінського, педагогічна майстерність тісно переплітається із поняттям "педагогічне мистецтво", так як майстерність – це високе мистецтво, довершене вміння в певній галузі; педагогічна майстерність – це досконале і творче виконання педагогом-вихователем власних професійних функцій на рівні мистецтва, результатом чого є створення оптимальних соціально-психологічних умов для становлення особистості вихованця, забезпечення

високого рівня її інтелектуального і морально-духовного розвитку [9]; Г. Хозяїнов вказує, що високе мистецтво навчальної діяльності здійснюється на основі знань, особистісних якостей і педагогічного досвіду [30, с. 81].

3. *Педагогічна майстерність як єдність знань та досвіду.* В. Сластьонін підкреслює, що теоретичні знання і практичні уміння, що на них ґрунтуються, – це головний, об’єктивний зміст педагогічної майстерності, єдиний і загальний для всіх учителів [26]; О. Столяренко розуміє педагогічну майстерність як професійну навченість викладача, що полягає в оволодінні ним системою психолого-педагогічних знань, навичок і умінь в організації освітнього процесу і його ефективному здійсненні, а також передбачає володіння педагогічною технікою використання мовних і немовних засобів, прийомів педагогічного спостереження, аналізу, впливу, встановлення контакту тощо [27, с.300-301]; розуміння педагогічної майстерності як умілості та вправності пропонує І. Харламов, вважаючи, що педагогічна майстерність – це “доведена до вищого ступеня досконалості навчальна та виховна вправність, яка відображає особливу відшліфованість методів і прийомів застосування психолого-педагогічної теорії на практиці, завдяки чому забезпечується високий рівень ефективності навчально-виховного процесу” [29, с.14]; В. Якунін вважає педагогічну майстерність системною якістю педагога, що набувається у процесі професійного становлення [32, с. 537].

У таких підходах до визначення педагогічної майстерності підкреслюється технологічність, роль практичного досвіду і виявляється здебільшого діяльнісне, дещо знеособлене трактування поняття.

4. *Педагогічна майстерність як особистісний показник.* О. Щербаков, підкреслює особистісну сферу педагогічної майстерності та вказує, що це синтез педагогічних знань, умінь, навичок, методичного мистецтва і особистісних якостей учителя [31]; В. Сластьонін у своїх пізніших роботах визначає майстерність учителя як синтез індивідуально-ділових якостей і властивостей особистості, що визначають високу ефективність педагогічного процесу [26]; дослідники М. Кухарев та В. Решетько безпосередньо визначають педагогічну майстерність як сукупність певних якостей особистості вчителя, які зумовлені високим рівнем його психолого-педагогічної підготовленості, здатністю оптимально вирішувати педагогічні задачі [10, с.7]; подібно до позиції І.Зязюна, трактує педагогічну майстерність Н.Тарасевич - як комплекс властивостей особистості вчителя, необхідних для високого рівня професійної діяльності [24, с. 170-171]; Ю. Азаров вважає, що в діяльності вчителя важливими є особистісні якості (завзятість і наполегливість, здатність входити в нову ситуацію тощо) та професійні вміння і навички, які виявляються в

усіляких способах організації освітньої діяльності [1, с. 360], тоді як основою майстерності є знання закономірностей виховання дітей [2].

Отже, зважаючи на розгалуженість трактувань педагогічної майстерності, найбільш продуктивним в науково-педагогічній практиці визнається підхід колективу Полтавських авторів під керівництвом І. Зязюна, які трактують педагогічну майстерність у результативному та процесуальному аспектах як комплекс властивостей особистості вчителя, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі, як вищу творчу активність учителя, що зумовлюється результатами оволодіння знаннями, вміннями, навичками та раціональним використанням особистісного потенціалу, індивідуальності вчителя [20, с. 5-7, 30]. Таке визначення поєднує всі означені характеристики – мистецтво (як довершеність), особистісний фактор як чинник оволодіння майстерністю, творчість як здатність до самореалізації та саморозвитку. І. Зязюн зазначає: «Основи педагогічної майстерності» - цілісна наука, яку досягнути нелегко, але без неї в школі нічого робити. Заняття з педагогічної майстерності допомагають оволодіти такими професійними навичками, які збуджують підсвідомість та емоційну природу людини. Вони «відчиняють двері» в лабораторію педагогічної творчості» [8, с.127]. Основним принципом оволодіння педагогічною майстерністю вчений вважав положення про те, що педагогічна майстерність як умова і засіб реалізації особистості вчителя, його позиції, творчого потенціалу [8, с.128].

Зважаючи на викладені положення щодо сутності педагогічної майстерності, можна стверджувати, що педагогічна творчість є терміном-супутником педагогічної майстерності. На думку більшості науковців, не може бути майстерності без творчого початку, а творчі вияви у педагогічній діяльності проявляються через майстерність діяльності вчителя.

Поняття «педагогічна творчість» в психолого - педагогічній літературі розглядалось в різних аспектах свого визначення: як творчий процес у діяльності педагога (Ю. Бабанський, В. Кан-Калик, М. Нікандров, М. Поташник, Л. Рувинський, Н. Хмель та ін.), як інтегративна якість особистості вчителя (З. Левчук, Л. Лузіна, В. Лісовська та ін.), як критерій якісного становлення особистості вчителя (Н. Кичук); як один із напрямів педагогіки творчості виховання та самовиховання особистості (В. Андреев).

За визначенням учених, педагогічна творчість – це оригінальний та високоефективний підхід учителя до навчальних завдань, збагачення теорії і практики навчання і виховання [4, с.326], це завжди пошук та знаходження нового [13, с.51]. Педагогічна творчість містить елементи новизни, що найчастіше за все пов'язано не стільки з продукуванням прийомів навчально-

виховної діяльності, скільки з деякою їх модернізацією, тоді як новаторство розуміється як справжнє відкриття, важливий винахід [29, с.15].

Оскільки існує різнобічність тлумачень педагогічної творчості, ми виділимо лише ті, які є найбільш дотичними до характеристик професійної успішності вчителя.

С.Сисоева, найбільш повно здійснила аналіз сутності педагогічної творчості у різних джерелах й наводить наступні трактування: як тотожне до поняття «педагогіка творчості» (В. Андреев); як оригінальне та високоефективне вирішення вчителем навчально-виховних завдань, збагачення теорії та практики виховання і навчання (*педагогічний словник*); конкретизація педагогічного ідеалу вчителя в системі завдань, які розв'язує вихователь в конкретних умовах реальної педагогічної праці. Педагогічна творчість вчителя включає в себе творчу педагогічну діяльність вчителя і творчу навчальну діяльність учня в їх взаємодії та взаємоз'язку, а також результати їх творчої діяльності, які ведуть до їх (вчителя і учня) розвитку і саморозвитку (В. Кан-Калик, М. Нікандров) [25, с. 96]; оптимальна реалізація «випереджаючих конструкцій моделей діяльності вчителя» на основі соціального замовлення і логіки розвитку педагогічної науки (П. Шевченко, Б. Красовський, І. Дмитрик); як діяльність, рефлексія якої зумовлює формування особистості учня як суб'єкта життєтворчості; інтегративна якість особистості, структурними компонентами якої є: професійна спрямованість, професійне самоусвідомлення, професійне мислення, діагностична культура. Педагогічну творчість завжди супроводжують самопізнання, саморозвиток і самовдосконалення, прагнення до постійного зростання (З. Левчук); як такий варіант організації професійної діяльності вчителя, який на реально доступному рівні забезпечує: розв'язання навчально-виховних завдань, що стоять перед сучасною школою, безперервне зростання загальної і професійної культури педагога, його активної пошукової діяльності щодо підвищення ефективності навчально-виховного процесу (Р. Скульський); найважливіший критерій якісного становлення особистості вчителя сучасної школи, який виявляється, насамперед, у соціальній потребі у творчій праці (Н. Кичук); як пошук оптимального педагогічного розв'язання в конкретній педагогічній ситуації, оптимізація навчально-виховного процесу веде до творчості, так і творчість учителя веде до оптимізації, бо педагогічна діяльність пов'язана з результатами і приносить задоволення лише тоді, коли оригінальне педагогічне рішення призводить до результату, який не є типовим для певних умов (М. Поташник); вивчення педагогічного досвіду, педагогічної майстерності вчителів і їх роботи зі самовдосконалення (Ю. Азаров, А. Демінцев,

І. Зязюн, Л. Лузіна та ін.); процес створення передового педагогічного досвіду (І. Раченко) [25, с. 95-96].

Основним критерієм ефективності педагогічної творчості вчителя, на думку С. Сисоєвої, є її результативність, під чим розуміється забезпечення вчителем позитивної динаміки формування творчої особистості учня і підвищення рівня творчої педагогічної діяльності самого вчителя, які визначатимуться в результаті порівняння досягнутого з вихідним значенням [25, с. 110].

М. Поташник виділяє такі риси творчого вчителя: високий рівень ідейно-моральної свідомості, постійний пошук оптимальних дидактичних, виховних, методичних, управлінських та інших педагогічних розв'язків, творчий стиль мислення, творча фантазія, розвиток уявлення, прагнення досягти ефективних результатів у педагогічній праці, високий рівень загальної культури [21].

Творчість є обов'язковою умовою майстерності, оскільки формується й удосконалюється на основі творчої активності, пошуково-перетворюючої діяльності вчителя в освітньому процесі. Саме тому, як вважає С.Сисоєва, «творчий вчитель може ще не встигнути стати майстром, але необхідною умовою руху до педагогічної майстерності є його творчість. Високого рівня майстерності вчитель досягає лише на основі педагогічної творчості й обов'язково за рахунок сумлінності, завзятості, працелюбності, подолання труднощів, перетворення вміння на навички, тобто при накопиченні досвіду, з часом» [25, с.106].

В акмеології професійна творчість розглядається як компонент професіоналізму, що має особистісний аспект, включає розвиток здібностей, професійно-особистого потенціалу, інноваційної спрямованості, креативності, професійно-творчих якостей професіонала, які пов'язані із формуванням суб'єктної позиції, прагненням до постійного самовдосконалення, збагаченням змістів професійної діяльності, розвитком мотивації досягнень, що не дозволяє суб'єкту праці зупинитися на рівні майстерності, а спрямовує до постійного розвитку та самовдосконалення [6, с. 66-68].

У сучасних умовах активного поширення ідей творчого підходу до педагогічного процесу наголошують на важливості не переходити до «педагогічного свавілля». Тому, для педагогічної творчості важлива результативність та ефективність, соціальна значущість, доцільність педагогічних інновацій (І. Підласий, М. Поташник, Р. Скульський та інші).

Таким чином, педагогічна майстерність та педагогічна творчість визначають:

- свідому цілепокладальну діяльність учителя, спрямовану на високоефективне вирішення педагогічних завдань та досягнення успішності у професійній діяльності;
- ефективну діяльність, що ґрунтується на педагогічних здібностях, які забезпечують успішність прогнозування, аналізу і корекції педагогічної діяльності та її результатів, забезпечують її продуктивність;
- діяльність, спрямовану на систематичне самовдосконалення шляхом оволодіння новими знаннями та набуття досвіду інноваційної практичної діяльності, педагогічними пошуками.

Здійснений логіко-системний аналіз понять педагогічної майстерності та педагогічної творчості уможлиблює більш широке наукове обґрунтування їхнього використання у освітньому процесі вітчизняних ЗВО, які стали на шлях практики підготовки інноваційних, творчих та успішних педагогічних кадрів, що спроможні до реалізації завдань реформування нової української школи.

Література:

1. Азаров Ю. П. Искусство воспитывать : кн. для учителя. 2-е изд., испр. и доп. *Москва* : Просвещение, 1985. 448 с.
2. Азаров Ю.П. Мастерство воспитателя. *Москва* : Знание, 1971. 224 с.
3. Барбина Е.С. Формирование педагогического мастерства в системе непрерывного педагогического образования. *Киев*, Вища школа. 1997.154с
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. *Київ* : Либідь, 1997. 376 с.
5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х томах. *Москва: Рус.яз.*1989.Т2.779с.
6. Деркач А. А., Зазыкин В. Г., Маркова А. К. Психология развития профессионала . *Москва* : Изд-во РАГС, 2000. 124 с.
7. Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя. *Москва* : Педагогика, 1987. 160 с.
8. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. *Київ* : МАУП, 2000. 309 с
9. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка : підручник [2-ге вид., перероб. і доп.]. *Київ* :Знання-Прес, 2004. 445 с
10. Кухарев Н. В. На пути к профессиональному совершенству: Книга для учителя. *Москва* : Просвещение, 1990. 159 с.

11. Лавріненко О. А. Педагогічна майстерність в історико-педагогічному вимірі : теорія, практика, поступ : *монографія*; Нац. педун-т ім. М. П. Драгоманова. К. : [б. в.], 2009. 328 с.
12. Макаренко А. С. Педагогические сочинения : в 8 т.; сост. М. Д. Виноградова, А. А. Фролов. М. : Педагогика, 1984. Т 4. 400 с.
13. Маркова А. К. Психология труда учителя. *Москва* : Просвещение, 1994. 192 с.
14. Мільто Л.О. Розвиток ідей педагогічної майстерності в теорії та практиці освіти Росії (середина XVIII- к.ХХ ст). *Дисертація доктора педагогічних наук*. 13.00.01. НАПН України. Київ 2019. 833с
15. Мороз О. Г. Омельяненко В. П. Перші кроки до майстерності. *Київ* : Знання, 1992. 112 с
16. Общая и прикладная акмеология : *учеб. пособие*. за ред. А. А. Деркача. Част. 1. *Москва* : Изд-во РАГС, 2001.– 279 с.
17. Ожегов С. Словарь русского языка. *Москва*: Рус.яз. 1990.921с., с.212
18. Педагогіка : *навч. посібник* .Укл. І. М. Богданова, З. Н. Курлянд, ін. Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2001. 356 с.
19. Педагогика : *учеб. пособие* / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. *Москва* : Школа-Пресс, 1998. 512 с
20. Педагогічна майстерність. [Зязюн І.А., Крамущенко Л.В., Кривонос І.Ф. та ін.]; за ред. І.А.Зязюна. 2-ге вид., допов. і переробл. *Київ* : Вища школа, 2004. 422 с.
21. Педагогічна творчість: методологія, теорія, технології: *Монографія* / А. П. Андрушенко, С. О. Сисоєва, Н. В. Гузій та ін. За ред. С. О. Сисоєвої, Н. В. Гузій. *Київ*: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. 183 с.
22. Педагогічний словник. За ред. М.Д. Ярмаченка. *Київ* : Педагогічна думка, 2002. 516 с.
23. Педагогическая энциклопедия. *Москва* : Советская энциклопедия, 1965. Т 2. 739 с.
24. Пути совершенствования психолого-педагогической подготовки учителя в свете Основных направлений реформы общеобразовательной и профессиональной школы: *Тез. докл. и выступл. на Всесоюз. науч-практ. конф.* / под ред. И. А. Зязюна и др. *Полтава* : ПГПИ, 1985. 316 с.
25. Сисоєва С. О. Педагогічна творчість К.-Х.:“Каравела”, 1998. 151 с.
26. Слостенин В. А., Мищенко А.И. Профессионально-педагогическая подготовка современного учителя. *Педагогика*. 1991. № 10. С. 79-84
27. Столяренко А. М. Педагогика и психология. *Москва* : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 423 с.

28. Сухомлинський В. О. Допомога вчителю в удосконаленні педагогічної майстерності. *Вибр. твори* : в 5 т. Київ : Рад. школа, 1977. Т. 4. 643 с.
29. Харламов И. Ф. О педагогическом мастерстве, творчестве и новаторстве. Педагогика. 1992. № 7-8. С. 11- 15.
30. Хозяинов Г. И. Педагогическое мастерство преподавателя. Москва: Высшая школа, 1988. 143 с
31. Щербаков А. И. Психологические основы формирования личности советского учителя в системе высшего педагогического образования Л : Просвещение, Ленингр.отд., 1967. 266 с.
32. Якунин В. А. Педагогическая психология : учеб. пособие. СПб. : “Полиус”, 1998. 639 с

3.9. Natural training of future primary education specialists in the context of European integration processes

Природнича підготовка майбутніх фахівців початкової освіти у контексті євроінтеграційних процесів

Важливим соціально-культурним завданням, яке постало сьогодні перед світовою спільнотою, є інтеграція освітніх систем різних країн у єдиний освітній простір.

Головна риса сучасної європейської освітньої стратегії – намагання зберегти й підвищити рівень освіти, забезпечити кожного молодого європейця достатньою за обсягом і змістом компетентністю, котра б гарантувала йому індивідуальні успіхи на ринку праці та світову якість створеної продукції чи наданих ним послуг [6, с.83].

У документах провідних міжнародних організацій (ЮНЕСКО, ОЕСР, Ради Європи, Європейської Комісії тощо) потенціал учительського корпусу регламентується основою забезпечення високої якості та конкурентоспроможності освіти на світовому ринку праці, а вчитель XXI століття проголошений носієм суспільних змін.

У Національній доктрині розвитку освіти в Україні підкреслено те, що освіта має стати стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені. Проте стан справ у галузі освіти, темпи та глибина перетворень не повною мірою задовольняють потреби особистості, суспільства й держави. Глобалізація, зміна технологій, перехід до інформаційно-технологічного суспільства, утвердження пріоритетів

сталого розвитку, інші виклики сучасній цивілізації потребують радикальної модернізації освітньої галузі; перед державою, суспільством постають завдання забезпечити пріоритетність розвитку освіти і науки [4].

Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого розвитку суспільства. За допомогою освіти можна виховувати ставлення, поведінку та стиль життя, необхідні для забезпечення сталого майбутнього.

Нові вимоги суспільства до освіти зумовлюють потреби підготовки екологічного грамотного молодого покоління, здатного здійснювати еколого-центричний підхід у взаємодії з природою. Сучасна парадигма освіти ставить у центр освітньої діяльності виховання екологічної грамотності, а відтак – екологічної компетентності особистості та суспільства. Стратегія реалізації цього завдання вимагає накопичення позитивного наукового та практичного досвіду взаємодії людини і природи, утвердження пріоритету всіх форм життя як умови існування людства [11].

У системі підготовки майбутніх педагогів у зарубіжній вищій освіті учені виокремлюють такі провідні тенденції: підвищення якісного рівня підготовки вчителів – обов'язковий університетський рівень знань та умінь; професіоналізація педагогічної діяльності; посилення контролю держави шляхом запровадження національних стандартів; зміна співвідношення між теоретичною та практичною педагогічною підготовкою, а також продовження періоду практичної підготовки студентів у школі в контексті пошуку нових форм взаємодії між школою та ЗВО тощо [5].

Значна частина інших країн ЄС вирізняється великою (15-19%) кількістю студентів, які готуються розвивати й використовувати найефективніші технології XXI століття. «Та ще важливіша та обставина, що на відміну від України, де надто часто звучать промови про «надмірну кількість науковців та інженерів» і пропонується прискорено готувати необмежену кількість адвокатів і менеджерів, у країнах ЄС застосовується стратегія збереження (і навіть розширення) саме природничо-математичних та інженерно-технологічних спеціальностей вищої освіти» [6, с. 84].

Відомо, що в практиці світових освітніх систем існує два підходи до реалізації екологічної освіти: 1) екологізація навчальних предметів, відповідно до специфіки їхнього змісту; 2) введення в навчальний план спеціального предмета екологічного змісту. Як свідчить шкільна практика, вищезазначені два підходи до екологічної освіти повинні існувати (спрацьовувати) одночасно [2].

У змісті професійної підготовки педагогів у різних закладах освіти європейських країн обов'язковими до вивчення є декілька базових курсів. Серед них вирізняється «Дидактика природничих наук», яка співзвучна зі звичними

для нас методикою навчання фізики, хімії, біології, та опирається на сучасні досягнення природничих наук у поєднанні з психолого-педагогічними підходами до їх презентації викладання [10].

О. Кучай зауважив, що нині педагогічна освіта України зазнала соціально-політичних і економічних змін, але водночас в ній немає чіткої орієнтації на особистісно-професійний розвиток майбутніх учителів. Освітня система має помітно виражений авторитарний характер, у ній замало раціоналізму й активності, натомість у навчанні зосереджено увагу на заучуванні матеріалу, а не на його розумінні. Такий стиль роботи майбутні вчителі згодом приносять до шкільних класів, у зв'язку із чим особливої уваги заслуговує проблема поглиблення процесу оновлення педагогічної освіти, спрямованої на професійну підготовку вчителя в умовах євроінтеграції уже з першого етапу навчання, бо навчальні заклади не встигають за динамікою змін у сфері ІКТ [7].

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях особлива увага акцентується на необхідності упровадження нових підходів до змісту природничої освіти, використанні новітніх технологій у реалізації її основних завдань. Свідченням цього є праці В. Ільченко, Н. Лисенко, Г. Пустовіта, Т. Пушкарьової, Г. Тарасенко та ін., в яких науковці підтверджують необхідність екологізації змісту природничої освіти, зміни її акцентів та запровадження технологій формування цілісної наукової картини світу молодшого школяра [3].

Сучасні тенденції реформування системи природничої освіти свідчать про радикальну зміну акцентів щодо її організації. Сучасна система природничої освіти в Україні, ґрунтуючись на засадах компетентнісного та аксіологічного підходів, реалізуючи завдання екологічного, патріотичного, розумового, естетичного, валеологічного, морального напрямів виховання, на перший план висуває завдання формування у молодого покоління гуманістичних орієнтирів. За думкою В. О. Сухомлинського, однією із дидактичних передумов реалізації принципу гуманізму є звернення до природи в усіх її іпостасях.

Глибокі зміни в завданнях природничої освітньої галузі вимагають переосмислення дидактичних та методологічних аспектів викладання цього надзвичайно важливого курсу з огляду на ту роль, яку відіграють взаємостосунки людини і природи у сучасному глобалізованому світі. Недостатньо вивченою проблемою є методика розробки завдань на компетентнісній основі, вироблення засад формування наукових понять у молодших школярів, розвиток їхніх дослідницьких умінь та вмій спостерігати, які складають передумови ефективної пропедевтики природничих компетентностей [8].

Досить дослідженими нині виступають і сучасні проблеми професійної

підготовки вчителя початкової школи в умовах реформування вищої та початкової загальноосвітньої школи, серед яких чітко простежується розвиток у вивченні традиційних педагогічних питань підготовки вчителя початкової школи (О. Будник, Л. Коваль, О. Кравчук, А. Крамаренко, Т. Кучай, М. Марусинець, О. Митник, Г. Товканець, О. Хижна та ін.) та інноваційних технологій та підходів до підготовки фахівців початкової освіти (А. Коломієць, О. Комар, О. Кучай, Н. Олефіренко, І. Осадченко, Л. Петухова, Л. Хоружа, О. Ярошинська, І. Ящук та ін.).

В умовах реформування вищої освіти в Україні необхідний ретельний перегляд змісту професійної підготовки педагогічних кадрів, адже саме вчитель формує особистість майбутніх фахівців, готує їх до дорослого життя. Сучасний ритм і стиль життя диктує потребу в екологізації мислення, людської діяльності, професійної зокрема. Завдання сучасної вищої школи – не стільки сформувати у студентів теоретичні екологічні знання, скільки виховати культуру взаємовідносин із довкіллям, виробити стійкі екологічні переконання.

Аналіз сучасної соціокультурної ситуації дозволяє дійти висновку, що професійна школа, яка об'єднує вищі навчальні заклади всіх рівнів, має зробити крок до розв'язання складних сучасних проблем. ЗВО і науково-дослідні інститути України мають достатній науковий та інтелектуальний потенціал, щоб упродовж 10–15 років перебудувати систему професійної підготовки фахівців у світлі нових світоглядних, соціальних і економічних потреб та новітніх тенденцій у контексті сталого розвитку суспільства [1]. Тому освітня діяльність у ЗВО має ґрунтуватися на таких основних постулатах: 1) відповідність освіти потребам соціально-економічного розвитку суспільства; 2) забезпечення інтелектуального розвитку особистості, оволодіння нею ефективними методами самостійної пізнавальної діяльності; 3) формування у молодих поколінь високих морально-духовних якостей на засадах загальнолюдських і національних цінностей; 4) розвиток високої екологічної культури й відповідальності за збереження довкілля.

Відтак предмети природничого циклу відіграють важливу роль у природничій підготовці майбутніх учителів.

Дискусія з цього приводу ведеться давно, і більшість науковців схилилася до того, що початковий курс природознавства доцільно впроваджувати окремим предметом, зберігши при такому підході самоцінність науки про реальну природу. Така особливість природознавства вимагає відповідних методів (переважно практичних), форм і організацій навчальної діяльності (екскурсії, практичні, самостійні та позаурочні завдання) і засобів навчання (специфічних підручників, навчальних та наочних посібників).

За Державним стандартом базової середньої освіти, Концепцією НУШ особливістю природничої освітньої галузі є інтеграція знань про природу та суспільство. Основною освітньою галуззю в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» визначено природничу освітню галузь, яка інтегрується майже з усіма освітніми галузями, оскільки природа є одним з найголовніших чинників розумового, екологічного, естетичного, морального розвитку особистості дитини.

Засобом інтеграції ключових і загальнопредметних компетентностей, навчальних предметів та предметних циклів, визначених у Новій українській школі, є наскрізні лінії. Серед них «Екологічна безпека і сталий розвиток». Ця наскрізна лінія формує в учнів соціальну активність, відповідальність й екологічну свідомість, спрямовуючи їх на збереження і захист довкілля, усвідомлення сталого розвитку, готовність брати участь у вирішенні питань навколишнього середовища та розвитку суспільства [10].

Природничу підготовку майбутніх фахівців початкової освіти у Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського здійснюється в межах вивчення навчальних курсів «Екологія та природознавство», «Методика навчання природознавства» та «Теорія та технології природничої освіти в початковій школі», де студенти опановують теоретичні основи методики ознайомлення школярів з природою, зміст, принципи та завдання, основні методи та форми ознайомлення з природним довкіллям та сучасні технології моделювання освітнього процесу з вивчення природи.

У процесі природничої підготовки майбутніх вчителів обов'язковим компонентом формування природничої компетентності є також опанування методики проведення екскурсій в природу, природоохоронну та волонтерську діяльність із захисту довкілля, педагогічні технології формування екологічної культури здобувачів початкової освіти.

Значний акцент у змісті підготовки майбутнього вчителя зроблено на різні форми навчання – лекційні, практичні заняття, з використанням дискусії, презентації, створення портфоліо, діалогічного спілкування, інтерактивних і творчих завдань, опанування технології навчання через дослідження за запитамі учнів (Inquiry based learning) тощо. Усе перелічене використовується також й за допомогою дистанційних форм навчання.

Сучасна освітня система природничої підготовки майбутніх фахівців початкової освіти включає низку педагогічних методик, що сприятимуть активному навчанню та розвитку мисленнєвої діяльності студентів. Одним із напрямів практичної складової курсу «Теорія та технології природничої освіти

в початковій школі» є виконання проектів міжпредметного характеру (екологія, математика, економіка), якій допомагає зрозуміти складний і багатоаспектний зміст сталого розвитку.

Отже, якісна професійна підготовка майбутніх фахівців початкової освіти залежить від реформування системи вищої освіти в Україні, що передбачає пошук відповідності між сформованими традиціями в українських педагогічних закладах вищої освіти й інноваціями, пов'язаними з інтеграцією України в європейський освітній простір.

Література:

1. Вища освіта України і Болонський процес : навчальний посібник / за ред. В. Г. Кременя ; авторський колектив : М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук, В. В. Грубінко, І. І. Бабин. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 384 с.
2. Гашенко І.О., Савіч І.О. Формування екологічної культури учнів в інтегральному освітньому просторі. Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. 2012. №2 (8).
3. Groshovenko O. P. Світоглядно-екологічний підхід до змісту природничої освіти в школі I ступеня // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки. 2017. Вип. 2. С. 96-100
4. Закон України «Про вищу освіту» // Голос України. 2002. 5 березня.
5. Ковтонюк М. М. Сучасні тенденції фахової підготовки майбутніх учителів за кордоном // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. 2013. № 40. С. 338-343.
6. Косенко О. Європейський союз та Україна: спільне і відмінне у вищій освіті // Вища освіта України. 2012. №1. С. 81-86.
7. Кучай О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів у вищих навчальних закладах Польщі засобами мультимедійних технологій. (Дис. д-ра пед. наук). Київ, Україна., 2016. С. 91
8. Лісевич О.О. Сучасні тенденції та підходи до модернізації курсу «Природознавство» // Теоретико-методичні засади модернізації початкової освіти в умовах освітньої реформи: збірник матеріалів конференції / уклад. І. Я. Марчук. Рівне: РОІППО, 2016. С. 107-108.
9. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. 2002. 23 квітня.
10. Сяська І. О. Практика навчально-дослідницької підготовки майбутніх

учителів природничих дисциплін у європейській освіті. Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (23–24 квітня 2020 року, м. Суми). Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. 275 с.

11. Чайковська Г. Б. Формування екологічної компетенції в майбутніх учителів початкової школи / Г. Б. Чайковська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка. 2010. № 3. С. 54-59.

3.10. 20s: XX and XXI centuries (scientific-pedagogical elite: experience of decline)

20-і роки: XX і XXI століття (науково-педагогічна еліта: досвід занепаду)

Провідною верствою організованого суспільства є національна еліта – меншість суспільства, яка становить досить самостійну, відносно привілейовану вищу групу, наділену особливими психологічними, соціальними і політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні і здійсненні рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї. Як слушно зауважено, “...частина сучасної української управлінської еліти більше переймається інтересами чужих держав, аніж інтересами і долею власного народу...” [7, с. 329]. Специфіка підготовки еліти має конкретно-історичний характер і залежить від соціокультурного, історико-культурного, соціально-економічного рівня суспільного життя, рівня розвитку науки і освіти, запитів держави і суспільства. Враховуючи зазначене та певний спадкоємний аспект (наступність), система підготовки еліти (і система вищої освіти, зокрема) має не лише виховувати громадянина на основі глибокої і цілісної національної орієнтації, а й формувати ієрархічну ментальність нації. Історично склалось так, що в центрами формування еліти стали заклади освіти, де створювались умови самовдосконалення і самоствердження самодостатньої особистості.

Визначають наявність різних макроеліт – політичної, економічної, наукової, педагогічної, технічної, художньої, релігійної тощо, які, в свою чергу, поділяються на мікроеліти – інженерну, інформаційну, комп'ютерну, культурологічну, духовну, учительську тощо. Як зауважував І.А. Зязюн, зацікавленість в еліті різних категорій і рівнів “...пов'язана з гострою соціальною потребою пошуку у суспільстві референтних груп, члени яких

передусім відмінні якісно від останніх членів соціуму, і зданих стати суб'єктом самоідентифікації. Такі групи наділені рисами вибіркості і виключності, відокремленості і недосяжності, неповторності і всезагального визнання" [4, с. 15]. Щоденно напружено працюючи, представники еліти, зазначав І.А. Зязюн, не отримують визнання сучасників: "...кращі люди України йшли із життя незрозумілими, а іноді й умисно не поміченими. Але у дні всенародних бід, соціальних конфліктів і криз еліта залишалася єдиним орієнтиром у суспільстві і його останньою надією" [4, с. 15]. Еліта у суспільстві – це, передусім, "високо інтелегентні особистості", а "виращування" еліти – процес складний, кропіткий і багаторічний [4, с. 15-16].

Відповідно до хвильової концепції Е. Тофлера, сучасне суспільство має ознаки третьої – постіндустріальної – хвилі, серед яких виокремимо значущі для нашої наукової розвідки: перехід від суспільства масового споживання до пошуку шляхів якісного вдосконалення умов життя людини; зниження рівня спеціалізації та перехід до підготовки "універсального фахівця"; пошук і перехід до нетрадиційних джерел енергії; виробництво наукового знання як головного засобу виробництва; загострення конфлікту між знанням та некомпетентністю; зміна соціальної структури суспільства та зростання соціальної і просторової мобільності.

Зазначене кардинально змінює ставлення суспільства до укладених елітних груп та викликає потребу в осучасненні підготовки еліт, окрема у закладах вищої освіти. Проте XXI століття (зокрема, останні роки) засвідчило в Україні дуже специфічне осучаснення з такими ознаками: "... Глобальна тенденція спрощення, зниження планки духовно-моральних, естетичних цінностей та ідеалів... [4, с. 18]. Духовна спустошеність життя, "атмосфера ниючого бездумства" ... [4, с. 19]. Позалюдський економіко-центристський підхід до реформ зі всією очевидністю показує свою неспроможність. ... реалізується осмислена ідеологія, що спрямовує суспільство по відповідному примітивному шляху розвитку [4, с. 19].

Чи не нагадує це ситуацію сторічної давнини? І чому суспільство навчилось за 100 років?

20-і роки ХХ століття в Україні характеризуються своєрідним розвитком освіти та реформуванням закладів освіти, причому статус деяких категорій цих закладів відрізнявся до запровадження уніфікованої системи освіти на початку 30-х років. Склалась така ситуація в освіті, коли "існували дві системи, і одна одну не визнавали" [12, с. 10]. Становище наукової інтелігенції після жовтневого перевороту змінилося докорінним чином. Не було, мабуть, жодного вченого, який би не відчув соціального струсу, пов'язаного з революцією, та не замислився над своєю життєвою позицією, над соціальними перспективами

розвитку науки, власної наукової творчості, процесами світосприйняття тощо [1, с. 4].

Рух діячів науки до нового світосприйняття був суто індивідуальним процесом, оскільки специфіка професії накладає свій відбиток на шляхи і засоби формування світосприйняття, а для його здійснення головним, на думку П. Алексєєва, був власний досвід людей науки, їх в цілому неупереджене зважування фактів, визначення власної поведінки з урахуванням реалії суспільно-політичного життя [1, с. 6-7].

Вчений як фахівець своєї справи, як особистість, яка звикла мислити цілісними системами, деякий час залишався під впливом старого характеру праці, традиційних наукових проблем, корпоративних привілеїв, способу життя, поглядів, звичок тощо. Наукове мислення, яке є найбільш прогресивним, має і свої тіньові сторони: усталену тенденцію до самозаглиблення, самоізоляції, відставання від практики життя [5, с. 12]. Тому значна кількість вчених та викладачів закладів вищої освіти зайняла позицію невтручання та вичікування. Аналізуючи наукові джерела, робимо висновок, що у перші роки встановлення радянської влади значна частина інтелігенції емігрувала за кордон (В. Щербаківський, С. Русова та інші), дехто зайняв позицію вичікування і визначився зі своєю позицією лише через деякий час (А. Бах, В. Вернадський, С. Ольденбург, А. Іоффе, Я. Френкель та інші), незначна частина перейшла на бік нової влади одразу (К. Тімірязєв, О. Богомолець, С. Федоров), що пояснюється наявністю відповідних психологічних передумов у їх свідомості, які вже склалися у попередні роки; проте більша частина старої інтелігенції була розсіяна органами радянської влади. Перші кроки молодого радянського держави позначалися глибокою політичною конфронтацією зі значною частиною наукової інтелігенції, яка не прийняла революцію [14, с. 137-138].

Більшість старої професури після революції опинилася на роздоріжжі. Вона не брала активної участі в антирадянській боротьбі, у багатьох випадках була не згодна з поглядами ідеологів контрреволюції, але не могла прийняти радянської влади. Верхівка буржуазної професури висунула гасло невтручання науки та вищої школи в політику [14, с. 138]. Варто зазначити, що проти політизування закладів вищої освіти – університетів професура виступала ще задовго до революційних подій, наголошуючи, що університет – це не місце для політичних зібрань.

Тривалий час доступним було лише так зване офіційне тлумачення історичних подій. Однак ознайомлення з науковими джерелами, які протягом тривалого часу були недоступні, чітко вимальовує іншу ситуацію: невдала спроба реорганізації вищої освіти в Україні у 20-і роки ХХ сторіччя, злиденне

становище професорсько-викладацького корпусу (за винятком так званої “червоної професури”), регулярні “чистки”, які проводилися з метою усунення із закладів вищої освіти та наукових установ “ворожого елемента”, пролетаризація вищої школи, яку було проголошено “полем політичної та ідеологічної боротьби” [2]. Одним із головних чинників впливу на ідеологічну перебудову частини старої професури була зміна класового складу студентів за рахунок збільшення пролетарсько-селянського прошарку, чому сприяло створення робітфаків, слухачами яких могли стати лише представники робітничо-селянської молоді, які потім користувалася пільгами при вступі до закладів освіти.

Одним із перших законодавчих актів, які були видані радянським урядом і безпосередньо стосувалися наукової інтелігенції, були Декрет Раднаркому РСФСР від 01.10.1918 р. “Про деякі зміни у складі і устрої державних наукових і вищих навчальних закладів РСФСР” [2, с. 43], Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 19.01.1919 р. [2, с. 47] та Декрет Раднаркому України від 18.05.1919 р. [2, с. 49], які практично дублювали попередній Декрет Раднаркому РСФСР. Цими законодавчими актами передбачалося скасування старих наукових вчених ступенів та звань, пов’язаних з ними прав і переваг професорів та доцентів, що призвело до зміни матеріального і морального стану інтелігенції та сприяло негативному ставленню великої частини наукової інтелігенції до радянської влади і, відповідно, до декретів та постанов радянського уряду. Для професорсько-викладацького корпусу встановлювались два звання – професор і викладач [2, с. 49]. Також запроваджувалася така норма: якщо до 10.10.1918 р. закінчувався 10-річний термін роботи в певному закладі вищої освіти або 15-річний термін навчально-наукової діяльності взагалі, то викладач вибуває із складу професорів чи викладачів і знову з 01.01.1919 р. має право бути обраним лише за результатами загальнодержавного (загальноросійського) конкурсу [14, с. 139].

В умовах громадянської війни та голоду становище більшості наукових працівників ставало все більш важким, а потім і катастрофічним. Вчені по декілька місяців не отримували заробітної платні [3, с. 414]. Вони почали вимирати. За свідченням С. Ольденбурга “...вчені гинули один за одним, не витримуючи небувалого напруження життя та злиднів виняткового часу... Голодували усі, а задовільнити у будь-якій значній мірі можна було лише небагатьох...” [1, с. 85].

У роки громадянської війни була використана така форма залучення наукової інтелігенції до праці на селі як трудова повинність. Згідно з виданою 24.05.1920 р. Наркомосом України постановою “Про мобілізацію професорсько-викладацького складу”, яка дублювала відповідні російські декрети 1918 та

1919 років, на дійсну службу в сільському господарстві призивався ряд категорій фахівців, зокрема й ті, що займалися науковою та викладацькою діяльністю в якості професорів та викладачів [1, с. 78]. За словами С. Русової, працювати на сільськогосподарських роботах примушували навіть хворих людей та людей похилого віку, незважаючи на науковий ступінь та вчене звання, а у разі невиходу на роботи з будь-яких причин вони позбавлялися їжі [9, с. 14]. “...викладачів Кам’янецького університету, після перемоги більшовиків, примушували замість лекцій копати буряки, працювати на городах. Продукти видавалися в їдальні. ...ректору університету, математику Федорову, старому, поважному чоловікові, який прийшов до їдальні із своїми горщиками, відмовили в обіді, оскільки він того дня не виходив на польові роботи... Починався страшний терор, знищення свідомої молоді та інтелігенції” [9, с. 14].

Ставлення до “старої” професури з боку влади з року в рік все більше погіршувалося. Ще одним свідченням свідомого знуцання над науковцями з боку влади є такий факт: 6 червня 1924 року розпочався науковий з’їзд у Празі. З України відряджено кількох вчених, проте деяким з них “забули вислати документи, закордонний паспорт та гроші” [3, с.130].

На початок 20-х років університети як заклади вищої освіти було реорганізовано в інститути. (Інструкція Наркомосу Управлінням вищої школи на місцях від 09.06.1920 р.) За висловом Я. Ряппо, “...щоб реорганізувати систему освіти ... слід ... атакувати центральну фортецю феодалізму – гімназії та університети, ... щоб замість колишніх середніх та вищих навчальних закладів єдина система професійної освіти стала реальністю...” Проте опір чинили як захисники старої загальноосвітньої школи, класичних гімназій і університетів, старі теоретики освіти, так і деякі радянські органи [10, с. 354].

На початку 20-х років у зв’язку з реформуванням усієї системи освіти та “очищення” її від “ворожого елементу” багато викладачів опинилися без роботи. “...знаю цілу низку інтелігентних людей, що раді б за двірника стати, але, на жаль, того не можуть дістати” [3, с. 426]. Стару професуру на початок 1923 р. усунули з закладів вищої освіти як контрреволюційний елемент [2, с. 105]. З промови М. Фрунзе на II Всеукраїнському з’їзді Рад (грудень 1922 р.): “...кілька десятків осіб з вищої професури довелося вислати за межі України, усунувши їх від справи навчання” [2, с. 106].

У 1921 та 1922 роках становище старої професури різко ускладнилося. Головпрофос на чолі з Є. Преображенським фактично підштовхував студентство на шлях ворожнечі з професурою, на шлях розгрому професури.

Є. Преображенський запропонував розпочати арешти опозиційної професури, що зрештою і було здійснено [1, с. 93-95].

І все ж у зв'язку з браком власної інтелігенції, зокрема професорсько-викладацьких кадрів, що викликало надзвичайно складну ситуацію в галузі освіти, у 1921 році Радянська влада змушена була залучати стару професуру до роботи, доки не будуть підготовлені власні кадри, що вийшли з середовища трудящих та були віддані Радянській владі (квітень 1921 року, Циркуляр КП КП(б)У “Про залучення і використання спеціалістів”) [2, с. 105]. Проте фахівці, які не були комуністами, мали працювати під контролем комуністів, а зміст навчання, його форми та методи, особливо стосовно філософії, суспільних наук і виховання повинен визначатися також тільки комуністами. Таке становище було прийнятним, зрозуміло, не для всього професорсько-викладацького корпусу, оскільки стара професура по суті була позбавлена змоги вести активну діяльність в освітянській справі. Обов'язковою умовою залучення старої інтелігенції до соціалістичного будівництва стало встановлення жорсткого контролю за її діяльністю з боку робітничого класу. Щодо практичної реалізації своєї диктатури, техніки керування, вміння на наукових засадах організувати економічне та культурне життя країни, то досвіду у пролетаріату було мало і йому необхідно було його набувати [14, с. 140].

Після жовтневого перевороту комуністична партія проголосила широкий доступ в аудиторії вищої школи для всіх, хто бажав вчитися, а особливо для робітників (з цією метою при вступі до вищої школи заборонялося вимагати атестати про середню освіту і будь-які посвідчення, крім посвідчення особи і віку) та залучення до викладацької діяльності тих, хто може вчити. Проте згодом більшовицька влада відмовилася від проголошеного нею раніше принципу “відчинених дверей”, а, навпаки, щільно зачинила двері перед деякими класами населення. Ця політика призвела до повного знищення вищої школи як науково-навчальної установи [12; 13, с. 127].

За спогадами Д. Лихачова, “приймали тоді в основному робітників. Це були роки прийому в університет за класовою ознакою. Вже тоді мали значення записочки та рекомендації від впливових осіб. Активно цьому сприяли “червоні професори” [6, с. 83]. Навіть після заміни у 1926 році системи комплектування закладів вищої освіти за розкладкою прийомом за конкурсними екзаменами зберігся класовий принцип комплектування вищої школи. Переважна більшість місць в закладах освіти бронювалася для робітфаківців, випускників підготовчих курсів, колгоспних “тисяч”. На решту вільних місць оголошувався конкурс, але перевага віддавалася робітникам і трудовому селянству [8, с. 84]. Проте шлях набуття наукових знань для людини праці – важкий шлях. К. Тімірязєв писав, що “...робітник стане дійсно розумною творчою силою, коли

його розумінню стануть доступними найголовніші здобутки науки, а наука отримає міцну, надійну опору, коли її доля буде в руках найбільш освічених народів” [15, с. 421].

Особливу роль в реорганізації вищої школи відіграли робітничі факультети. Заступивши ліквідовані в 1921 році колишні середні школи (реальні училища і гімназії), робітфаки поставили собі два головних завдання: прискорено підготувати “робітників з виробництва й селян від плуга до вищої школи” [11, с. 8], а разом з тим, перебуваючи в структурі вищої освіти, впливати на їхнє життя, сприяти пролетаризації вищої школи. Пролетаризації сприяв і прийом до закладів вищої освіти за відрядженнями партійних, комсомольських, профспілкових, військових організацій, комітетів незаможних селян [13, с. 128].

Зрештою, в Україні, за словами С. Єфремова, “з школою виходить те саме, що вже сталося з політикою, економікою, книжкою, театром. Усе українське руйнується руками самих же українців...” [3, с. 131]. “...мало не всі вищі школи ... скасовані. Лишилася сама нижча школа. Офіціальний мотив – перевиробництво вчених людей, – це в стороні, мало не поголовно безграмотній! [3, с. 130] Насправді ж – фінансовий крах: нема чим удержувати школи [3, с. 131]. Все живе з неї тікає” [3, с. 182]. “Наша теперішня школа з гори до самісінького низу – одне суцільне непорозуміння, що плодить саму безграмотність, опортунізм та вислужування, доноси й політичну розпусту” [3, с. 181]. Дійсно, у зв’язку з недостатнім матеріально-фінансовим забезпеченням закладів вищої освіти відбулося переведення інститутів, технікумів і робітфаків на часткове самообслуговування і самооплачування. Було запроваджено плату за навчання, від якої звільнялося лише пролетарське студентство. “З студентів деруть гірше, ніж за царських часів. ...а пишуть, що не тільки наука безплатна, а ще й студентам платять за те, що вони вчаться...” [3, с. 37]. Ці слова С. Єфремова якнайкраще характеризують стан освіти та становище вузівської інтелігенції на початку 20-х років в Україні як ХХ так і ХХІ століття.

Освіта початку 20-х років передбачала інститути і технікуми як єдині школи вищої освіти, які мали своїм завданням об’єднати в одній школі загальну і предметну освіту, дати синтез чистої і прикладної науки. Монізм української шкільної системи виправдовувався її творцями тим, що це є вимога розвитку індустрії і механізації сільського господарства радянської України. Технікуми й інститути в українській системі освіти стояли в одній площині. Обидві ці школи перестають бути місцем наукового дослідження і підготовки людей науки. Обсяг знань в технікумах мав відповідати потребам спеціальності і міг бути більш або менш деталізованим залежно від розвитку певної галузі народного господарства. Реконструкція інститутів обмежувалася ліквідацією попередньої

багатопредметності, оскільки завдання полягало в оволодінні методами наукових досліджень та у формуванні вміння працювати самостійно. Інститут готував організаторів та керівників певної галузі народного господарства та державного будівництва з поглибленими знаннями процесів певної галузі та їх взаємодії з іншими. Інститут будувався за принципом комбінованих виробництв на основах господарської централізації та відповідного авторитарного керівництва. Заняття в інституті мали бути вивільнені від зайвого баласту знань [12; 13, с. 129-130].

Доцільним вбачаємо навести діалог, який відбувся між Я. Ряппо та С. Єфремовим у 1923 році.

Єфремов: - Час вертатися вже до університетської освіти.

Ряппо: - Ніколи цього не буде.

Єфремов: - Чому? Чому може бути університет у Воронежі, і не може бути в Києві або Харкові?

Ряппо: - Вони там, в Росії, безнадійно відсталі люди. Ми пішли вперед.

Єфремов: - А чи не здається вам, що якраз ми отстаємо від культури, замінивши вищий тип освіти на нижчий, ми самі виводимо себе з строю, випускаючи недовчених людей.

Ряппо: - Час вже залишити цю буржуазну гру з університетською привілейованою освітою [3, с. 505].

Такий стан освіти не міг не позначитися на рівні освіченості та професійності фахівців, які випускалися закладами вищої освіти, в яких процвітало залучення студентів до громадсько-політичної роботи. Як робітничо-селянське походження тягне за собою “скидку” щодо умов прийому до закладів вищої освіти, так участь студентів у громадсько-політичній роботі та партійна приналежність дають їм “скидку” щодо навчальних вимог. Найбільша неуспішність припадає на партійних студентів [12, с. 105]. Зниженню успішності сприяло також примушення навчатися у закладах вищої освіти силою партійної дисципліни.

Внаслідок скасування “привілейованої” освіти країна отримала “ціле покоління неуків і хуліганів. Ще гірше буде, коли ця зміна справді вийде на роботу – без знання, без уміння й охоти до роботи, без дисципліни, розбещена й деморалізована вкрай” [3, с. 306]. У закладах вищої процвітали “безкінечні кляузи та претензії”, “атмосфера шпигунства, доносів, недовіри і переслідування”, “обов’язкового відвідування лекцій в ті роки не було. Не було і загальних курсів, так як вважалося, що загальні курси мало що можуть дати... Процвітали різноманітні курси на окремі теми – спецкурси” [8, с. 85]. Результати перевірки підготовленості студентів у середині 20-х років виявили “дуже слабку підготовленість і невисокий рівень розумового розвитку

студентів, що стоїть на перешкоді нормальному проходженню навчального курсу” [12, с. 116]. І, як підсумок, наведемо слова М. Скрипника: “От що значить приймати робітників і селян до ВИШів з недостатнім знанням. Це не що інше, як готувати самим собі прірву” [12, с. 94].

Такими досить складними та вкрай шкідливими і трагічними для наукової інтелігенції були 20-і роки ХХ сторіччя. А яка ситуація складається у 20-х роках ХХІ століття? І чим вона відрізняється від окресленого вище? Спостерігається знецінення соціального престижу освіченості та інтелектуальної діяльності, знизилася вимоги до рівня освіченості та загальної культури. Дискусія про освіту все більше виявляє характер морального і громадянського протистояння.

Освіта ХХІ століття має формувати не фахівця-експерта, а самоцінну особистість, що реалізує себе в тій чи іншій професії, повнокровно живе в світі, переживає свою відповідальність за близьких, крану, планету. І наскільки слухними стають слова І. Зязюна, промовлені у ще 2005 році: “... Можливо тоді прийде нове покоління політиків – не лише з капіталом ... гарним знанням іноземної мови, але й з іншим духовним і душевним світом, що мислять не службово-інструментально, а в контексті цінностей і смислів людського життя і культури [4, с. 19].

Література:

1. Алексеев П.В. Революция и научная интеллигенция. Москва: Политиздат, 1987. 483 с.
2. Вища школа Української РСР за 50 років: У 2х ч. Ч.1. (1917–1945 рр.). Київ: Вид-во Київського університету, 1968. 539 с.
3. Єфремов С.О. Щоденники. 1923–1929. Київ: ЗАТ “Газ. РАДА”, 1997. 848 с.
4. Зязюн І.А. Духовні чинники елітарної особистості. *Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі: Збірка матеріалів Міжнародного конгресу – IV Слов'янські педагогічні читання (30 червня – 1 липня 2005 р.)*. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2005. С. 15-19.
5. Иванова Л.В. Формирование советской научной интеллигенции. 1917–1927. Москва: Наука, 1980. 392 с.
6. Лихачев Д.С. Книга беспокойств. Статьи, беседы, воспоминания. Москва: Новости, 1991. 528 с.
7. Медвідь Ф.М., Медвідь Я.Ф. Виховання української еліти системою національної освіти: політико-правові засади. *Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: Матеріали Четвертих ірпінських*

міжнародних науково-педагогічних читань (25-26 травня 2006 р.). Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2006. С. 329-332.

8. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР.1917–1967 / Під ред. А.Т. Бондар. Київ : Рад. шк., 1967. 483 с.

9. Русова С. Вибрані педагогічні твори. Київ : Освіта, 1996. 304 с.

10. Ряппо Я.П. Народное образование на Украине за 10 лет революции. В кн.: Антология педагогической мысли Украинской ССР / под ред.: М.В. Фоменко и др., 1988. С. 347-360.

11. Ряппо Я. Система народної освіти на Україні. Соціалістичне виховання, професійна освіта й наука. Харків: Держвидав, 1926. 12 с.

12. Сірополко С. Народна освіта на СРСР. Варшава. 1934. 240 с.

13. Терентьева Н.О. Историчні уроки реформування вищих навчальних закладів в Україні. Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки, 2002, 41. С. 126-132.

14. Терентьева Н.О. Становище наукової вузівської інтелігенції в Україні у 20-х роках ХХ століття. Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки, 2001, 26. С. 137-141.

15. Тимирязев К.А. Наука и демократия. Сб. статей 1904–1919 гг. Москва : Изд. социально-экономической лит-ры, 1963. 498 с.

3.11. Peculiarities of forming the emotional-affective psychological mechanism of social adaptation of young people with past damage motor disorders

Особливості формування емоційно-афективного психологічного механізму соціальної адаптації молоді з набутими порушеннями функцій опорно-рухового апарату

Проблема соціальної адаптації, та її психологічних механізмів молоді з набутими порушеннями функцій опорно-рухового апарату малодосліджена, так як переважна кількість вітчизняних досліджень акцентували увагу на зазначених процесах у дитячому віці. В останні роки в Україні на державному рівні впроваджуються програми щодо покращення соціальної адаптації молоді з обмеженнями життєдіяльності, проте окрім проблем фінансування та впровадження зазначених програм важливим аспектом є особистісна готовність молоді з обмеженнями життєдіяльності активно долучатися до зазначених програм, зокрема програм працевлаштування та професійного становлення. Причиною зазначених перешкод можуть бути внутрішньо-особистісні чинники, зокрема переживання негативних емоційних станів, так

як набуття інвалідності може провокувати їх утворення, що в подальшому перешкоджатиме процесу адаптування молоді в соціальному середовищі.

Набуття молоддю обмежень життєдіяльності, зокрема порушень функцій опорно-рухового апарату в переважній більшості виникає внаслідок кризових ситуацій, зокрема автомобільних аварій, травмування на виробництві, «нещасливих випадків» та інших. Проблема наслідків негативного впливу травматичних подій на психічне здоров'я особистості, зокрема виникнення дезадаптованості особистості висвітлені в працях Л. Бурлачука, В. Донія, Е. Ільїна, С. Рубінштейна, Т. Титаренка та інших науковців.

Практичні аспекти психотерапевтичної та психологічної допомоги особам, які пережили кризові ситуації висвітлюють в публікаціях А. Бека, Д. Бенвеніста, І. Герасима, С. Єнікополова, А. Елліса, Б. Колодзіна, М. Макей, М. Мюллера, А. Смірнова, В. Шапаря та інших.

Набуття обмежень життєдіяльності впливає на виникнення негативних емоційних переживань, що є ознакою порушення психічного та психологічного здоров'я людини, що ускладнюють її адаптованість, ефективну діяльність та особистісний розвиток.

Будь-яка значуща подія в житті людини викликає емоційну реакцію. Науковці неодноразово здійснювали аналіз проблеми змісту емоціогенної ситуації. П. Фресс зазначав, що емоціогенною ситуація стає залежно від співвідношення мотивації та можливості реалізувати необхідні для людини потреби. В. Вунд і Н. Гроту розцінювали будь-яку подію, що сприймається такою, що створює емоційну реакцію. Р. Лазарус вважав, що емоції виникають тоді, коли на підґрунті когнітивних процесів робиться висновок про загрозу та неможливість її уникнути. Тобто, емоціогенні лише екстремальні ситуації (Ильин, 2001).

Таким чином, як зазначає О. Саннікова, емоційні явища представлені в поєднанні двох аспектів: певного репрезентаційного відображення змісту та власного емоційного переживання (Саннікова, 1995).

В. Вілюнас аналізуючи теоретичні концепції вивчення сутності емоцій, зазначає, що переважно акцентується увага на окремому аспекті проблеми, тим самим розкривають або одиничний випадок виникнення емоцій, або описують один з компонентів емоцій.

В. Вунд в своїй «Асоціативній теорії» з одного боку притримувався точки зору, що певним чином уявлення впливають на виникнення почуття, а з іншого боку, вважав, що емоції – це внутрішні зміни, які характеризуються безпосереднім впливом почуттів на динаміку уявлень (Ильин, 2001).

Американський психолог У. Джеймс та датський патологоанатом Г. Ланге розробили периферичні теорії засновані на припущенні, що емоції зв'язані з певними фізіологічними реакціями. Парадоксальність їх уявлень проявлялась в думці, що мимовільні зміни міміки та пантоміміки призводять до довільних змін співвідносних емоцій.

У. Кеннон та П. Бард вказували на незалежність фізіологічних та психічних емоційних реакцій. Сучасні концепції заперечують зміст зазначених теорій (Ильин, 2001).

З. Фрейд заснував своє розуміння афекта на теорії про потяги, і ототожнював афекти та потяги з мотивацією. Д. Рапапорт писав про механізми виникнення емоцій: сприйнятий з зовні перцептивний образ викликає несвідомий процес, під час якого відбувається неусвідомлена людиною мобілізація інстинктивної енергії; якщо вона не знаходить реалізації в зовнішній активності людини (в тому випадку, коли на потяги накладається табу, яке існує в суспільному середовищі), то шукає інші канали розрядження в вигляді мимовільної активності; різноманітними видами такої активності є «емоційна експресія» та «емоційне переживання» (Ильин, 2001).

Фрустраційні теорії емоцій пояснюють виникненні негативних емоцій наслідком незадоволених потреб, потягів, як наслідок невдач. Мова йде про емоції, які виникають як оцінка подразника, який спостерігається при безумовно-рефлекторних емоційних реакціях, як оцінка ступеню успішності (неуспішності) досягнення мети, задоволення потреб. Це емоції відчаю, злості, гніву, страху. Дж. Дьюи та Е. Клапаред вважали, що психологічно емоції виникають при утрудненні адаптації. Л. Фестингер в своїй концепції когнітивного дисонансу пояснював виникнення негативних емоцій в розбіжності (когнітивний дисонанс) між очікуваним та дійсним результатом дії (Ильин, 2001).

Представники когнітивних теорій вважали, що емоція – реакція на значення відповідної події, або ситуації. С. Шехтер вважав що подія або ситуація викликають у людини збудження, також він вказував на значення попереднього досвіду та оцінки ситуації відповідно до власних інтересів та потреб (Ильин, 2001).

К. Изард в своїх теоретичних положення виокремив 10 базисних емоцій, які складають основу мотиваційної системи людини: радість, сум, гнів, огидливість, презирство, страх, сором/сум'яття, провина, подив цікавість (Ильин, 2001).

Є.П.Ільїн в своїх працях виокремлює: емоції очікування та прогнозування, задоволення та радості, фрустраційні емоції, комунікативні емоції, інтелектуальні «емоції», або Афективно-когнітивні комплекси.

Поняття «фрустрація» (від лат. *frustration* – розлад (намерів), крах (замислів, надій) застосовується в двох значеннях: 1) акт блокування або переривання поведінки, спрямованої на досягнення значимої мети (тобто фрустраційна ситуація); 2) емоційний стан людини, який виникає після невдачі, незадоволення якої-небудь сильної потреби, докорів з сторони. Останнє супроводжується виникненням сильних емоцій: ворожості, гніву, провини, досади, тривоги.

Горе – це глибока скорбота з приводу втрати когось або чогось цінного, необхідного. Горе виникає в таких випадках:

1) тривала розлука або втрата (смерть, розірвання любовних стосунків) людини, до якого сформована прив'язаність; при смерті близької людини втрачається роль батька, матері, сина, друга, тобто відбувається руйнування звичних для людини функціональних зв'язків;

2) важка хвороба або каліцтво самого себе або близької людини;

3) втрата цінного майна, втрата джерела засобів існування – що означає втрату джерела задоволення, радості, добробуту.

Все це вказує на те, що горе може розглядатися як фрустраційне переживання. Наприклад втрата любимої людини означатиме, що не можуть здійснюватися задуми, задоволення бажань, які пов'язані з цією людиною (Ильин, 2001).

Надзвичайні (екстремальні) ситуації характеризуються надзвичайною дією на психіку людини, що визивають у неї травматичний стрес. Психологічні наслідки травматичного стресу в крайньому своєму вияві виражаються в посттравматичному стресовому розладі (ПТСР), виникаючому як тривала реакція на ситуацію, пов'язану з серйозною загрозою для життя чи здоров'я.

ПТСР – це один з можливих психологічних наслідків переживання травматичного стресу, він виникає приблизно в 20% осіб, переживши ситуації травматичного стресу (при відсутній фізичній травми раніше). Люди, що страждають на ПТСР, можуть звертатися до лікарів різного профілю, його прояви, як правило, супроводжуються іншими психічними розладами, так і психосоматичними порушеннями (Малкин-Пых, 2008).

В межах постратравматичної патології більшістю авторів виділяють три основні групи симптомів:

1) надзвичайне перезбудження (включаючи вегетативну лабільність, порушення сну, тривожність, нав'язливі спогади, фобічне уникання ситуацій, що асоціюються з травматичною);

2) періодичні напади депресивного настрою (емоційна тупість, емоційний ступор, відчай, усвідомлення безвихідності);

3) риси істеричного реагування (параліч, сліпота, глухота, напади різного характеру, нервові тримтіння) (Малкин-Пых, 2008).

Цей стан має певну динаміку, а саме – посттравматична симптоматика з віком може не лише не послаблюватись, а й ставати більш вираженою (Шапарь, 2008).

Психологічна криза виникає тоді, коли травматична подія впливає на адаптаційні можливості людини. Виникнення травматичних подій не можливо передбачити, що спричинює різноманітні емоційні реакції у молодих людей з набутих порушенням функцій опорно-рухового апарату. Події, які впливають на виникнення психологічної кризи у однієї людини, не обов'язково спровокують подібну реакцію у іншій. Проте, у більшості осіб, які стали учасниками, чи свідками травматичних подій, особливо при набутті порушень здоров'я можуть виникати гострі емоційні реакції та розвиватися посттравматичний стресовий розлад.

На основі теоретичної моделі соціальної адаптації молоді з порушеннями функцій опорно-рухового апарату А. Шевцова, І. Чухрій (Шевцов, Чухрій, 2017) було сформовано психодіагностичний комплекс методик та модель емпіричного дослідження психологічних механізмів соціальної адаптації молодих людей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату (Шевцов, Чухрій, 2019). До компонентного складу емпіричної моделі увійшли такі блоки: дослідження структури особистості (Я-концепції) молоді людини з порушеннями функцій опорно-рухового апарату; дослідження соціальної адаптації молоді людини з порушеннями функцій опорно-рухового апарату; дослідження психологічних механізмів соціальної адаптації молоді людини з порушеннями функцій опорно-рухового апарату; дослідження пізнавального, поведінкового, комунікативного, емоційно-афективного та мотиваційно-вольового механізмів соціальної адаптації молоді людини з порушеннями функцій.

У науковій статті представлено емпіричне дослідження особливостей емоційно-афективного психологічного механізму соціальної адаптації молоді з вродженими порушеннями опорно-рухового апарату, що здійснювалося з використанням таких методів дослідження: методика «Шкала самооцінки» (Ч. Спілберга, Ю. Ханіна); діагностика рівня соціальної фрустрації л. І. Вассермана (модифікація В.В. Бойка); методика диференціальної діагностики депресивних станів В. Зунге (модифікованої Т. Балашовою); методика діагностики показників і форм агресії А. Басса та А. Дарки адаптація А. Осницького (Райгородський, 2009).

Емпіричне та в подальшому формувальне дослідження проводилося на базі: Вінницького державного педагогічного університету імені

М.М. Коцюбинського, Вінницького соціально-економічного інституту Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», Вінницького міського центру соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями «Гармонія» імені Раїси Панасюк, Вінницького міжрегіонального центру професійної реабілітації інвалідів «Поділля»; Вінницького обласного центру соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями «Обрій»; Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» м.Київ, Рівенського центру комплексної реабілітації для дітей (осіб) з інвалідністю; Центру комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю «Донбас».

У дослідженні взяли участь 148 молодих людей з набутими порушеннями функцій опорно-рухового апарату.

За результатами теоретичного аналізу було виокремлено модель психологічних механізмів соціальної адаптації молоді з порушеннями функцій опорно-рухового апарату, до компонентного складу якого увійшов емоційно-афективний механізм з адаптивними та дезадаптивними стратегіями адаптуваності/ дезадаптованості. За результатами емпіричного дослідження були виявлені основні складові зазначеного механізму. У порівнянні з іншими виокремленими психологічними механізмами соціальної адаптації – саме емоційно-афективний механізм вміщує найбільш виражені дезадаптивні стратегії, що може характеризуватися загальним пригніченням емоційних переживань та наявністю негативних емоційних станів.

Для визначення специфіки емоційно-афективного психологічного механізму було проведене дослідження, зокрема дослідження особистісної та реактивної тривожності молоді з набутими порушеннями опорно-рухового апарату за методикою Ч. Спілбергера-Ю. Ханіна. За результатами дослідження встановлено, що лише у 12,5% відсотків молодих людей з набутими порушеннями опорно-рухового апарату високі показники особистісної тривожності, переважна ж більшість досліджуваних має середній рівень прояву тривожності, реактивна ж (ситуативна) тривожність у всіх досліджуваних на середньому рівні.

За результатами дослідження за методикою Л. Вассермана (модифікації В. Бойка) встановлено, що всі досліджувані в більшій, або меншій мірі переживають соціальну фрустрованість: у 12,5% невизначений рівень, у 25% знижений рівень і у 62,5 % дуже низький рівень соціальної фрустрованості. Хоча не визначено високі показники соціальної фрусованості, проте показники вказують на її наявність.

З результатів дослідження рівня депресивних станів молоді з набутими

порушеннями опорно-рухового апарату за методикою В. Зунге (Т. Балашової) встановлено, переважна більшість досліджуваних молодих людей не переживають депресивні стани. Тобто, депресивні стани не виникають внаслідок соціальної фрустрованості.

Для подальшого з'ясування специфіки розвитку емоційно-афективного психологічного механізму було проведено дослідження переживання агресії молоді з набутими порушеннями опорно-рухового апарату за методикою Басса-Дарки. За результатами дослідження встановлено, що провідним типом агресії у досліджуваних молодих людей є непрямая агресія. Тобто, молоді люди з набутими порушеннями опорно-рухового апарату надають перевагу обхідним шляхом спрямовувати агресію на іншу особу, або ні на кого не спрямовувати.

Цікавим спостереженням є те, що непрямая агресія є провідною як у молодих людей з набутими обмеженнями життєдіяльності, так і з вродженими. Також, достатньо виявленою є триада: фізична агресія (13%), підозрілість (13%) і образа (13%). Якщо сприймати втрату функцій опорно-рухового апарату як фрустраційну ситуацію, то варто зазначити, що О.М. Степанов у своїй науковій роботі зазначає, що стан фрустрації породжує у людини певні типові реакції: агресія на дію фрустратора; агресія спрямована на уявну причину; агресія спрямована на себе. Зазначена динаміка переживання фрустраційної ситуації спостерігається і в динаміці агресивних переживань молодих людей з набутими обмеженнями.

За результатами дослідження особливостей емоційно-афективного психологічного механізму соціальної адаптації молоді з набутими порушеннями опорно-рухового апарату встановлено, що набуття інвалідності спричиняє переживання соціальної фрустрованості та проявами непрямой агресії. Також за зачущими показниками фізичної агресії, підозрілості та образи можна зробити висновки про наслідки переживання стану фрустрації, що потребує психологічної допомоги та корекції.

За результати емпіричного дослідження було розроблено систему психокорекції психологічних механізмів соціальної адаптації молоді з обмеженнями життєдіяльності. До зазначеної системи увійшли такі основні блоки: просвітницький (участь у навчальних семінарах, літніх таборах, прес-конференціях, програмах соціально-психологічного супроводу) та блок психокорекційної роботи (індивідуальне консультування, дистанційне консультування, у тому числі консультування із застосуванням інтернет-ресурсів, індивідуальна та групова психотерапія).

Під час апробації зазначеної системи психокорекції виявлено, що після участі в зазначеній програмі у молодих людей з набутими порушеннями функцій опорно-рухового апарату, які мали переважання дезадаптивних стратегій

емоційно-афективного механізму виявленні значущі зміни (за t-критерієм Стьюдента при $n = 35$) у його показниках, а саме зниження рівня: показників тривожності (-1,731), підозрілості (-1, 725), роздратування (-2,387), провини (-2,58).

Тобто після участі молоді з набутими порушеннями функцій опорно-рухового апарату в системі психокорекційних заходів, знизилися показники переживання тривожності та зменшилась наявність аутоагресії. Зазначені особливості є прогресивними змінами в динаміці функціонування емоційно-афективного механізму соціальної адаптації людини, так як саме переживання тривоги та внутрішньої агресії є системоутворюючими для розвитку психосоматичних проявів та погіршення психологічного та психічного здоров'я в цілому.

В статті представлені результати теоретико-емпіричного дослідження особливостей формування психологічних механізмів соціальної адаптації молоді з набутими порушеннями опорно-рухового апарату, зокрема емоційно-афективного механізму. Встановлено, що набуття інвалідності в періоді молодості супроводжується рядом особистісних змін, зокрема появою негативних емоційних станів. Зазначені негативні емоційні стани входять до компонентного складу емоційно-афективного психологічного механізму соціальної адаптації, а саме до дезадаптивних стратегій його виявлення.

Встановлено, що дезадаптивні стратегії емоційно-афективного механізму молоді з набутими порушеннями опорно-рухового апарату виявляються у високих показниках тривожності, переживанні соціальної фрустрованості та такими проявами агресивності як фізична агресія, підозрілість та образа.

Виявлені дезадаптивні стратегії емоційно-афективного механізму значно знизились після участі досліджуваних молодих людей з набутими порушеннями опорно-рухового апарату в системі психокорекційних заходів, що було підтверджено статистично.

Література:

1. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. СПб.: Питер, 2001. 783с.
2. Малкин-Аых И.Г. Психологическая помощь в кизисных ситуацях. М: ЕКСМО, 2008. 920с.
3. Райгородский Д. Энциклопедия психодиагностики. Психодиагностика взрослых. Самара: Издательский Дом «Бахрах-М», 2009. 704с.
4. Санникова О.П. Эмоциональность в структуре личности. Одесса: Хорс, 1995. 364 с.
5. Шапарь В.Б. Психология кризисных ситуацый. Ростов н/Д. : Фенікс, 2008. 452 с.

6. Шевцов А.Г., Чухрій І.В. Структура психологічного механізму соціальної адаптації молоді з обмеженнями життєдіяльності. Особлива дитина: навчання і виховання: наук.-метод. журн. / Нац. Акад. пед. Наук України, Ін-т спец. Пед. Нац. Акад. пед. Наук України. – Київ: Педагогічна преса, 2019р. с.15-29.

7. Shevtsov A., Chuhrii I. Psychological mechanisms of social adaptation of young disabled people. American Journal of Applied and Experimental Research. №3(6). New York NY, USA, 2017. с.6-14.

3.12. Pedagogical conditions for the implementation of advanced training of future officers of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine

Педагогічні умови реалізації ступеневої підготовки майбутніх офіцерів Військово-Морських Сил Збройних Сил України

Створення ефективної системи військової освіти – це ключове завдання розвитку Збройних Сил України (ЗСУ), з огляду на ті виклики, які сьогодні визначають стан цієї системи. Відповідно до Концепції кадрової політики в Збройних Силах України залишаються невирішеними проблеми та питання, пов'язані з підготовкою військових фахівців, зокрема: не розроблено державні засади забезпечення якості освіти; не розроблено та не затверджено державні стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої військової освіти; нормативи чисельності курсантів, слухачів на одну посаду науково-педагогічних працівників не відповідають сучасним умовам організації військової освіти; не достатня готовність випускників з питань практичного виконання завдань за призначенням; потребує подальшого вдосконалення освітній процес у військових закладах освіти; потребує вдосконалення зміст підготовки та підвищення кваліфікації військових фахівців усіх ступенів вищої освіти відповідно до державних вимог та з урахуванням досвіду бойових дій у районах антитерористичної операції та в інших військових конфліктах, зокрема щодо організації бойової підготовки військових частин і підрозділів, оперативного прийняття рішень у складних умовах та здійснення управління військовими частинами і підрозділами під час бойових дій [8].

Вирішення цих проблем лежить в площині подальшого розвитку професійної військової освіти, зокрема ступеневої системи підготовки офіцерів Військово-Морських Сил (ВМС) ЗСУ, що вимагає осмислення сукупності вимог до змісту та результатів освітньої діяльності ЗВО за кожним рівнем вищої освіти в межах певної спеціальності [9].

Аналіз наукових джерел свідчить, що педагогічними умовами прийнято вважати обставини, від яких залежить продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, сукупність об'єктивних вимог до організації

навчання з метою вирішення поставленого завдання педагогічного спрямування.

Отже, педагогічні умови визначають особливості організації освітній процесу, що його детермінують, фактично ці умови є системою реалізації принципів освіти та формування дидактичних вимог до освітнього процесу, дотримання яких забезпечує його ефективність. У такому розумінні педагогічні умови є найбільш принциповими аспектами організації педагогічного процесу, формують перелік закономірностей, що визначають його успішність, які обґрунтовані теоретично і підтверджені практично.

Умови навчання, закономірно пов'язані між собою, формуються між різними елементами військово-педагогічного процесу, є об'єктивним явищем, що обумовлює якість навчання, надаючи освітньому процесу ознаки системності. Ці умови можна виділити та систематизувати спостерігаючи за найкращими зразками навчання в закладах освіти, вони витікають із самої сутності процесу навчання, із керівних документів, із вимог, дотримання яких забезпечує якість освіти та ефективність ступеневої підготовки майбутніх офіцерів ВМС ЗСУ.

Досліджуючи педагогічні та організаційні умови реалізації ступеневої підготовки майбутніх офіцерів ВМС ЗСУ, необхідно зосередитися на загальних дидактичних умовах (визначених наукою та підтверджених практикою) ступеневої освіти, а також на умовах, чітко окреслених у Концепції підготовки Збройних Сил України.

Досліджуючи дидактичні умови, зазначимо, що фундаментальною умовою організації ступеневої підготовки майбутніх офіцерів ВМС ЗСУ слід вважати орієнтацію на наступність освіти, коли бакалаврат стає базовим рівнем вищої професійної військової освіти, а підготовка магістра здійснюється в подальшому на базі бакалаврату. Відповідно, освіта магістрів розглядається як «просунутий» багатофункціональний, самостійний, своєрідний цикл військової освіти, який має свої функції, мету, зміст, форми та методи, функціонує шляхом реалізації складних організаційних та змістовних зв'язків. Професійна підготовка магістрів виступає на практиці як органічне поєднання методів навчання та педагогічних умов, що забезпечують ефективність методики [12].

Безпосередньо, умова наступності сприяє розширенню можливостей для індивідуального вибору змісту навчання за відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем, з урахуванням особистих здібностей та інтересів; створенню умов для повного задоволення освітніх потреб кожної особистості [6].

Ця умова забезпечується успішністю освоєння освітньої програми і рівнем компетентності офіцера – бакалавра, при тому, що наступність виявляється в формуванні на їх базі нових компетентностей офіцера – магістра; реалізується через взаємопов'язані, але різні за складністю, спрямованістю, глибиною освітні програми, в результаті чого формується тісний взаємозв'язок між освітніми рівнями. Акцентуємо увагу, що найважливішою умовою наступності освітнього процесу є збереження на кожному новому етапі базових компетентностей як результату попередніх етапів з метою створення ефективних стимулів для просування майбутнього офіцера в професійному розвитку.

Ця умова досягається за рахунок побудови єдиного освітнього розвиваючого простору, а її дотримання в процесі розвитку професійної компетентності майбутнього офіцера ВМС ЗСУ забезпечує єдність теоретичної і практичної підготовки, коли зміст теоретичних знань на кожному етапі професіоналізації відповідає набутому практичному досвіду і ступеню готовності курсантів до умов служби на різних посадах у ВМС ЗСУ, в дослідницьких, наукових, освітніх установах.

Умова наступності органічно пов'язана з умовою інтегративності, яка визначає можливість досягнення мети якісної освіти через спроможність педагогічної системи забезпечити курсантам можливість всебічного розвитку в професійній сфері [1]. Дана умова передбачає міждисциплінарну кооперацію навчальних модулів і предметів і, в цілому, змістовну і структурно-функціональну єдність ступеневого освітнього процесу в його освітньо-виховному контексті. Вона передбачає оволодіння курсантами основними науковими поняттями, теоріями, концепціями розвитку ВМС; формування професійної компетентності і здатності здійснення цілісного процесу виховання, розвитку та навчання особового складу з подальшим аналізом результатів власної діяльності; розвиток професійних здібностей і якостей; формуванні лідерських здібностей майбутніх офіцерів.

Інтегративність забезпечує курсантам необхідний обсяг знань на кожному етапі навчання, успішність формування загальнокультурних і мовних, інформаційно-комунікативних компетенцій в межах того чи іншого освітнього рівня. Дотримання цієї умови сприяє формуванню ціннісного ставлення до військової професії, створює передумови для придбання курсантами необхідних компетенцій емоційно-вольової регуляції і готовності до їх актуалізації під час вирішення професійних завдань в процесі військової служби. При цьому умова інтегративності дозволяє, по-перше досягати виского рівня міжпредметних зв'язків (військових наук, загальноматематичних, природничо-наукових, мовних, інформаційно-комунікаційних дисциплін); по-

друге, інтегративність проявляється в структуруванні змісту ступеневої освіти та виховної роботи як єдиного комплексу.

Фундаментальність є змістовним компонентом освіти, фактором наукової обґрунтованості й високої якості предметно-наукової, професійної, соціогуманітарної, мовної, інформаційної та загальнокультурної підготовки майбутніх офіцерів [7, с. 8]. Дана умова спирається на наукове знання як інструмент засвоєння фундаментальних ідей, концепцій, законів, закономірностей, на знання провідних теорій військової науки та основних категорій психології, військової справи; забезпечує оволодіння курсантами системними знаннями про закономірності зв'язків людини зі складними механізмами і інформаційними системами за допомогою інтерфейсу, формує необхідний обсяг знань щодо процесів професіоналізації в реальному теоретико-практичному просторі служби в підрозділах ВМС ЗСУ. Ця умова забезпечується шляхом освоєння курсантами комплексу дисциплін, спрямованих на оволодіння курсантом теоретичних (на рівні бакалавра) і методологічних (на рівні магістратури) основ професійної діяльності.

Щодо ступеневої підготовки майбутнього офіцера, умова фундаментальності означає забезпечення базової наукової підготовки як ресурсу для здійснення професійної діяльності, а також для продовження професійної підготовки, оволодіння новим рівнем професійної компетентності на рівні магістратури. Така умова передбачає необхідність включення в навчальну програму дисциплін, що забезпечують базову підготовку в єдності з вузькопрофесійною і спеціалізованою підготовкою майбутніх офіцерів ВМС ЗСУ.

Зазначені умови можна вважати дидактичною основою ступеневого навчання, однак, при цьому слід враховувати, що Концепція підготовки Збройних Сил України дає не менш чіткі орієнтири щодо фундаментальних умов реалізації ступеневої підготовки майбутніх офіцерів ВМС ЗСУ, орієнтує систему підготовки офіцерів на умови, що є актуальними для всіх освітніх рівнів, але можуть мати певні розбіжності з урахуванням мети підготовки бакалаврів та магістрів [9]. Розглянемо їх більш детально.

1. Професійна спрямованість – відповідність цілей і змісту навчання переліку конкретних завдань, визначених органам військового управління, військовим частинам (підрозділам, кораблям) в оперативних і бойових планах застосування, з наданням пріоритету практичній підготовці (на полігонах, озброєнні і військовій техніці, безпосередньо у військах (силах), яка ґрунтується на стандартах НАТО та відповідає критерію високої ефективності за прийнятних витрат. При цьому підготовка майбутніх офіцерів

організовується за стандартами вищої освіти відповідних спеціальностей з урахуванням досвіду ведення АТО, змін у формах і способах ведення операцій (бойових дій), прийнятих на озброєння нових зразків ОБТ, впровадження стандартів НАТО [9].

Як і будь-яке педагогічне явище, військово-професійна підготовка курсантів у закладах вищої освіти України – це складно організована і поліструктурна освіта. У закладах вищої освіти України військово-професійна підготовка покликана здійснювати формування професійно компетентного військового фахівця, забезпечуючи йому можливість якісно виконувати посадові обов'язки відповідно до займаної посади з метою забезпечення ефективного функціонування системи кадрового менеджменту відповідно до потреб та перспектив розвитку ЗСУ [8].

Як зазначає О. Старчук, професійну готовність можна розглядати на двох рівнях: потенційному (формується попередня, завчасна готовність майбутнього фахівця до обраної ним професійної діяльності) та ситуативному (визначає безпосередню професійну готовність як мобілізованість і функціональну орієнтацію особистості на вирішення конкретних професійних завдань) [10, с. 6].

Під забезпеченням якості військово-професійної підготовки офіцерських кадрів слід розуміти визначення найбільш ефективних організаційних умов освітнього процесу, орієнтованих на потреби військової практики («на вирішення конкретних професійних завдань») і їх інтеграції в варіативне освітнє середовище.

Розглядаючи військово-професійну підготовку з позиції педагогічного процесу, виділимо значення власне професійної підготовки у військово-професійній освіті і в досягненні її кінцевої мети. Підготовка формує і розвиває практичні навички майбутнього офіцера необхідні для виконання посадових обов'язків в складних умовах служби в складі екіпажів та військових підрозділів, забезпечує адаптацію офіцера до умов службової діяльності і, крім того, своїми результатами впливає на її саморозвиток та самовиховання офіцера. В основі виховання і підготовки лежить єдиний процес отримання майбутнім офіцером індивідуального досвіду – знань, навичок і умінь, які складають в цілому, професійну компетентність. У підсумку, це дозволяє підійти диференційовано до розуміння сутності процесу забезпечення якості підготовки як з позицій формування у майбутнього офіцера лідерських якостей, так і з позицій підготовки з точки зору професійної спрямованості кожного рівня підготовки.

Важливість розвитку професійної спрямованості навчання обумовлюється низкою причин:

- по-перше, професійна спрямованість виступає важливим структурним компонентом професії, без неї неможлива якісна підготовка фахівця;
- по-друге, професійна спрямованість є головним фактором, що спонукає формування професійно важливих якостей, знань і умінь майбутнього офіцера;
- по-третє, професійна спрямованість визначає зміст рівневої підготовки бакалаврів і магістрів, про що вже йшлося в цій роботі.

2. Науковість – обґрунтованість процесу підготовки та його змісту з позицій останніх досягнень військової науки і техніки; систематичність і послідовність – розподіл змісту підготовки за періодами підготовки (строками навчання у закладі вищої освіти України (ВНП ВНЗ), наукових установах та навчальних центрах), тісний взаємозв'язок та наступність підготовки, відповідність вимогам стандартів підготовки (вищої військової освіти).

Умова науковості потребує інтеграції освітнього і наукового сегментів у діяльності вищих навчальних закладів. Ця умова є необхідною складовою якісної підготовки фахівців, розвитку й реалізації інтелектуально-творчих здібностей майбутніх офіцерів ВМС.

Реалізація умови науковості в освітньому процесі визначає формування у майбутніх офіцерів наукового світогляду, оволодіння курсантами методологією і методами наукового дослідження у відповідності до освітнього рівня; розширення теоретичного кругозору і наукової ерудиції; розвиток творчого мислення та індивідуальних здібностей у розв'язанні теоретичних і практичних завдань; формування навичок самостійної науково-дослідницької діяльності, що особливо важливе, коли мова йде про навчання в магістратурі.

3. Комплексність – системне використання різних форм і методів підготовки для формування у військовослужбовців визначених компетентностей (фахових здібностей) за стандартами підготовки (стандартами вищої військової освіти) для виконання обов'язків за посадою (спеціальністю) [9]. Відповідно, зміст навчання визначався не в межах конкретних предметів, а в межах цілих наукових галузей, до яких входить той чи інший предмет.

Умова комплексності може бути віднесена до найважливіших умов ступеневого навчання, тому що вона є одним з універсальних керівних положень сучасної освіти, які належать до всього процесу навчання в цілому, поширюється на всі навчальні предмети. Без дотримання цієї умови неможливо формувати особистість, її компетентність в теоретико-практичному вимірі, відповідно ця умова не може бути замінена іншими умовами. Умова комплексності в освіті знімає головне протиріччя між необхідністю

формування знань, практичних умінь, компетенцій з навчальних предметів та формуванням у майбутнього офіцера цілісної наукової картини сучасного світу. Зазначимо, що ця умова дозволяє організовувати більш високий рівень пізнання, що актуально на етапі переходу від бакалаврата до магістратури.

4. Доступність – відповідність навчання його змісту, форм і методів рівню навченості військовослужбовців, що створює передумови для ефективного навчання [9].

Умова доступності в навчанні, як зазначає В. Воловников [3], впливає з вимог урахування особливостей розвитку тих хто навчається, в даному випадку курсантів ВМС ЗСУ, з точки зору можливостей створення системи навчання, при якій вони не зазнають інтелектуальних, моральних, фізичних перевантажень. Йдеться про те, що процеси навчання в військовому ЗВО доцільно розглядати як технологічні ланцюжки структурних компонентів, що характеризуються кількістю і якістю вивчення навчального матеріалу. Кількість навчального матеріалу певної дисципліни визначається кількістю навчальних елементів та логічних зв'язків між ними, що утворює змістовні модулі навчальної дисципліни, які мають засвоїти курсанти.

Розглядаючи дану умову, слід сказати, що на успіх навчання курсантів величезний вплив справляє дотримання певного порядку в проходженні навчального матеріалу, в логічній послідовності подачі учбового матеріалу і формування у них навичок і умінь.

У той же час слід розуміти, що доступність не є навчанням без труднощів, оскільки навчальна робота повинна вимагати від курсантів певних зусиль у досягненні поставлених цілей. Однак ці труднощі не можуть стати перешкодою для засвоєння учбового матеріалу, навпаки, вони повинні формувати особистість, мотивувати курсантів і сприяти підвищенню результативності навчання [11]. Відображенням цієї сторони процесу навчання є умова систематичності і послідовності в оволодінні знаннями, навичками і вміннями, які нерозривно пов'язані з умовою доступності навчання.

5. Максимальне наближення умов навчання до обстановки реальних бойових дій – навчати тому, що необхідно знати та вміти для якісного виконання завдань за призначенням [9].

Питанню ефективності військовослужбовця під час ведення бойових дій завжди приділялася особлива увага. Протягом багатьох століть знання і вміння керівництво підлеглими з боку військових командирів у ході бойових дій (операцій) дозволяло зберігати життя не тільки підлеглих військовослужбовців, але і значної кількості цивільного населення, а досвід, набутий у боях постійно вдосконалювався, зокрема актуальним є досвід

підрозділів ВМС ЗСУ набутий у ході ведення бойових дій у зоні операції об'єднаних сил на сході України [2].

Безумовно, що в наш час перемагає той, хто краще, повніше, швидше засвоює досвід. Якщо ж бойовий досвід не вивчається, не аналізуються його позитивні і негативні сторони, не враховуються в освітньому процесі, то в подальшому у офіцерів виникають суттєві проблеми із самореалізацією [4].

Відповідно умова наближення навчання до обстановки реальних бойових дій впливає зі змісту підготовки майбутніх офіцерів ВМС ЗСУ, метою якої є якісна підготовка офіцерів, раціональне поєднання їх теоретичних знань з уміннями вирішувати практичні завдання в бойовій обстановці; передбачає навчання курсантів на катерах, кораблях і суднах, в пунктах базування і на полігонах бойової підготовки, в навчальних центрах та ін.; також передбачає, що процес навчання буде включати в себе тактичні, тактико-спеціальні, корабельні, корабельні комплексні, корабельні тактичні, базові навчання; воєнні ігри; тактико-спеціальні, інструкторсько-методичні заняття; навчальні збори на рейдах, збори-походи кораблів. Така підготовка проводиться згідно з вимогами Настанови з бойової підготовки у ЗС України та стандартами підготовки [9].

5. Наочність – врахування у процесі підготовки особливостей пізнавальної діяльності військовослужбовців; індивідуальний підхід – персональний підхід до кожного із тих, хто навчається, під час підготовки та проведення занять, розвиток здатностей творчо мислити і працювати самостійно [9].

Дана умова пов'язана з тим, що ефективність навчання залежить і від обґрунтованого залучення органів почуттів до сприйняття і переробки навчального матеріалу. Органи почуттів, будучи каналами інформації, характеризують предмет із самих різних боків, вони інформують про розміри предмета, його фізичні властивості, колір і т. ін., дають можливість активізувати розумову діяльність курсанта. У зв'язку з цим умова використання наочності в процесі навчання є найважливішою. У цьому випадку дидактика пропонує два основних види наочності: натуральну і образотворчу, які реалізовані в засобах наочності, тобто у видах реально існуючих і спеціально створених із навчальною метою зображень, моделей, предметів і явищ, що відтворюють їх у натуральному або умовно-схематичному вигляді [5].

Для процесу навчання курсантів першорядне значення має натуральна наочність, яка забезпечується використанням на заняттях конкретних зразків бойової техніки, зброї, апаратури, різних пристроїв і пристосувань.

У свою чергу, до засобів образотворчої наочності належать схеми, плакати, малюнки, фотографії, макети, моделі, тренажери, слайди, навчальні фільми, 3D-

моделі. Актуальність використання цієї форми наочності обумовлена тим, що сучасна бойова техніка і зброя створені з широким використанням досягнень радіоелектроніки, обчислювальної техніки, гідро- аеро- термодинаміки. Просте спостереження за реальними зразками зброї і бойової техніки не дасть повного уявлення про їх функціональні властивості. Окрім того, багато фізичних процесів, які забезпечують зв'язки між блоками і системами можна побачити лише на схемі, слайді, в кінофільмі чи за допомогою комп'ютерних програм.

Слід сказати, що нові комп'ютерні технології дозволять забезпечити практичну підготовку майбутніх офіцерів ВМС ЗСУ в модельованих ситуаціях реального військового протистояння по існуючим спеціальностям і організувати навчання за новими напрямками військово-морської справи, наприклад, пов'язаними із застосуванням і експлуатацією безпілотних літальних апаратів корабельного базування, морських роботизованих і безекіпажних систем.

Окреслені умови ступеневої освіти курсантів – майбутніх офіцерів ВМС ЗСУ обумовлюються об'єктивними закономірностями ступеневого військово-педагогічного процесу, відображаючи існуючі зв'язки і відносини між різними елементами освітньої діяльності, які не створюються довільно або штучно, а залежать від освітнього процесу із самої сутності процесу навчання. Кожна з умов відображає окрему складову освітнього процесу, відповідно успішне вирішення завдань ступеневої підготовки майбутніх офіцерів ВМС ЗСУ можливо лише на основі дотримання всіх зазначених умов, а досягнення ефективності процесу навчання вимагає впровадження цих умов у системному взаємозв'язку.

Література:

1. Барбина Е. С., Семиченко В. А. Идеи интеграции, системности и целостности в теории и практике высшей школы. К. : ИППО АПН Украины, 1996. 420 с. (2)
2. Бобильов В. Є., Тимошенко Р. Р. Підхід до аналізу даних у засобах імітаційного моделювання бойових дій військ (сил). *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2018. № 3. С. 5-8. (3)
3. Воловник В. Є. Педагогічні умови діагностування рівня підготовки військових фахівців: дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2002. 280 с.
4. Гурин В. М. Совершенствование образовательного процесса в военном учебном заведении на основе использования боевого опыта. *Мир образования – образование в мире*. 2017. № 3 (67). С. 130-136. (9)
5. Дзюба П. М. Методика реалізації принципу наочності в процесі навчання курсантів-прикордонників засобам захисту від зброї масового

ураження. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". 2014. № 1. С. 23-26. (11)

6. Дудка Т., Бондарина Л. Ступенева підготовка фахівців у розрізі вітчизняного та зарубіжного освітнього досвіду ХХ – початку ХХІ століть. Обрії. 2014. № 2. С. 8-11. (31)

7. Картавих О. В. Аксіологічні основи формування загальної культури студентів вищих технічних навчальних закладів : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Х., 2002. 17 с. (18)

8. Концепція військової кадрової політики у Збройних Силах України на період до 2020 року. Затверджена наказом Міністерства оборони України № 342 від 26.06.2017 р. (19)

9. Концепція підготовки Збройних Сил України. Затверджена наказом Міністра оборони України від 22.02.2016 № 95. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2016/02/concept-of-the-armed-forces-of-ukraine.html> (20)

10. Старчук О. О. Методика формування фізичної готовності майбутніх офіцерів до військово-професійної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Хмельницький, 2011. 20 с. (30)

11. Тихонова Т. В. Дидактичне конструювання інформаційно-технологічних дисциплін у вищій школі : монографія. Миколаїв : Іліон, 2016. 562 с. (12)

12. Яворська Г. Х. Підготовка магістрів в умовах ступеневої освіти: теоретичні засади. *Наука і освіта*. 2013. № 1-2. С. 238-241. (35)

3.13. Professional education of management staff: world's experience, issues and perspectives

Today passed a certain path of development laid a solid foundation on which is being formed management culture, there is the emergence and institutionalization of the profession leader. Present stage of development of the profession can be described as the head of the period agreement on basic principles and norms of professional activity. Ultimately, the development of these ideas led to the understanding of the need for professionalization of management and development of the concepts of training in the field of management.

Today Ukraine is actively engaged in modernization and reform of education management training. In particular from 2000 sold Cabinet of Ministers of Ukraine according to the Decree of the President of Ukraine (July 3, 2000 p. № 849), which has approved the Program on training managerial staff in the spheres of business until

2015. The strategic objective of this program is to organize large-scale training of managerial staff in the spheres of business, forming a new generation of young managers that can create quality market principles of economy of Ukraine, to enable them to acquire modern economic knowledge and practical skills in a market economy. Official tasks for every year means the retraining program in Ukraine and abroad not less than 1,500 students who have higher education and work experience in management positions and higher average (heads and deputy heads of enterprises, institutions and organizations of Ukraine and their departments) [6].

Active individual entry in culture leads through professionalization the process of skills development and identity formation as a specialist (A. Turchynov, V. Ignatov, V. Byelolipetskiy). This concept is widely used to explain the qualitative changes taking place in the social and personal levels in the skills development. Social level is characterized by changes taking place in society as a result of employment, professional development and the emergence of forms of elements of professional culture, and a range of processes and mechanisms that are designed at the level of society, organizations, enterprises manage the inclusion of the human species in professional work, and rational use of professional opportunities. On a personal level professionalization reflects qualitative changes in the individual skills development and specialization, and hence its formation as a specialist [2, p.66].

Objective grounds for the Study of the professionalization of management are associated with the following:

- emergence of a new socio-structural formation managers;
- professionalization of management training is one of the decisive factors in the formation of the organization's performance, affecting the structural changes in management and thereby contributing to the institutionalization management;
- professionalization of management training meets the needs of the social structure and ensure the effective functioning of social institutions;
- studying the problems of the professionalization of management training contributes to a better understanding of the features of formation of business processes in the context of globalization.

Leadership training today has such directions: first education, further education, the second education, training, retraining. The first education was leading, as part of its development formed a fundamental approach to professionalization, improved methods of management performance and problem analysis. Additional education characterized the practical need for knowledge and a set of the most pressing problems of governance. The concept of additional professional education was realized in the development of the legal framework governing and regulating the activities of training and retraining of managerial staff. Development of this process contributed to the definition of the theoretical and methodological basis of the model

of postgraduate continuing education and professional training allocation management training as an object of special consideration [1].

To reorient the managerial staff is the formation of highly professional managers practitioners with advanced knowledge and skills that will effectively guide organizations or their separate entities.

In the former Soviet Union, the idea of improving the management, have become relevant in the 60 years of the twentieth century. Ultimately, the development of these ideas led to the understanding of the need for professionalization of management and development of the concepts of training in the field of management. The concept of management training and its practical significance began to unfold in the 80s with the opening of «Management» with a variety of specializations: industry, functional and problematic. Next came a whole range of specialties of management education: marketing, personnel management, information management, environmental management, and others.

Today passed a certain path of development laid a solid foundation on which is being formed management culture, there is the emergence and institutionalization of the profession leader. Present stage of development of the profession can be described as the head of the period agreement on basic principles and norms of professional activity.

Soviet experience in leadership training was due to planned directive economy, therefore, training of specialists in the field of management to the 90s did not meet the needs of a market economy. Although the experience of training managers formed the basis for the formation of large-scale and fundamental thinking manager [1, p.67-68].

This Ukrainian management culture absorbed at all Soviet conflict management culture. Features of modern administrative staff is largely determined by ideological boundaries command-planned economy harsh and militaristic type. The main characteristics of the Soviet administrative culture are:

- nomenclature of system management: appointment to senior positions of persons under the sanction of the party;
- canonization of supervisors;
- lack of technical management education that was offset by the acquisition of management experience;
- traditional model of training managers was asked ideological boundaries, respectively practical pedagogical goals, economic and management sciences approaches defined political system;
- findings of administrative culture meet the real needs of society;
- surge of nature management activities as a result of ideological bias society;

- high efficiency and effectiveness of management activities in extreme conditions and relatively low in normal and customary;
- bureaucracy as a synonym management culture;
- a large number of discretionary management decisions that contradicted the need for evidence-based management activities;
- substitution of ideological schemes pragmatic purposes;
- prioritize public issues over the needs of people.
- legal nihilism;
- double standard of morality management;
- poor knowledge of the laws of the European market;
- collective irresponsibility [5; 7].

Management of the domestic space as industry, its significance and specificity never considered as a professional. Therefore, managers working narrow specialists in various industries, who have not received special training in the field of socio-economic processes that led to the actual level of non-management culture needs of society. The origins of the inconsistency problems seen in the absence of professional management education. Accordingly, the decisive factor is the professional management culture management [8, p.21].

Thus, the educational situation for leadership training is still uncertain, as in society social order for this profession is not formed, and the activities of educational institutions for the training of managers is characterized by experimentation. Poor integration of education and research production activities may lead to the final separation of theory from practice. The content of management education and educational technology still does not always meet modern demands and challenges of education for competitiveness in the world market of educational services, which adversely affects the readiness of the Ukrainian education system to integrate into the global educational and economic space.

The features of training in high school developed countries at present are:

- providing general training graduates, which is dominated by knowledge of theoretical disciplines and methods mastering their specialty;
- training students to work in teams, take joint decisions, to communicate clearly express their views in order to gain the ability to work in integrated teams of specialists and researchers in the workplace;
- increasing requirements for specialists and skills in management.

It is noted that at least 20% of the curricula of universities should pay social sciences, and especially economics, ecology, sociology, psychology, you need to prepare fully developed specialists who will be able to work with people and be prepared in the future to hold executive positions [9].

From the beginning of the 90s implemented numerous projects, providing assistance for the development of business education, financed by international organizations (UN, World Bank, European Bank for Reconstruction and Development, etc.). In particular, one of the priorities of the TACIS program, operating since 1991., Is to support and improve management training. For comparison, the sector of «Human Resources», including projects of business education, accounting for 12% of all proceeds of this program (in scale it is second only to the «nuclear security» (17%) and «Support the business» (14%).

Analysis of realized international projects in the field of business education shows the success of international cooperation. According to the monitoring of TACIS projects planned results achieved in 80% of projects and 75% of projects contributed to substantial capacity building technical assistance recipients. Successful projects is «Productive Initiative» – re-training managers in enterprises European companies, a number of projects promoting business schools in Moscow, St. Petersburg and Kiev. As a result, there were training centers that implement standards for business education market.

At the same time the needs of end users of international projects developers are not always taken into account. Expert opinion evidence of such disadvantages implementation of educational projects in the field of management training:

- to be successful you must change the latent demand in the real satisfaction and ensure its implementation using properly selected events where great importance is the organization of effective marketing of new educational products. Neglecting this feature has led to an underestimation of the importance of this area of activity from the management of many schools as a result of which not all management programs and courses managed to complete;

- measures to ensure the effectiveness of educational projects careful analysis of the needs of the local business environment, management training local market, its features and trends;

- inability to transfer mechanical successful educational models in some circumstances to others without constant analysis features and trends in the local market management training;

- the need to ensure understanding of the problems of prospective beneficiaries;

- focus on the development of the ultimate goals and desired outcomes, rather than on the detailed design of specific means to achieve them; excessive hard for measures in project documents reduces its effectiveness at changing interests of end users, that is to dynamically developing local markets business education;

- consideration of the need for a particular situation, depending on the commitment to reform experience of international contacts, internal readiness for change, which requires the use of different types of management training;

- considering the real situation possession students of foreign languages, leading to difficulties in forming groups of teachers that meet the criteria.

Successful international projects management training gave the following positive results:

- familiarity with the structure of curricula and courses, teaching methods, organization of independent work of students, teaching materials and technical facilities in the West contributed to the progress of technology education in the CIS;

- training local teachers willing to develop and implement courses of management disciplines at a high level; collaboration western and local teachers to develop courses and modules;

- reduce the burden of teaching basic courses Western experts in international educational projects and their shift to teaching specialized courses that give students the opportunity to apply knowledge and skills in practice;

- increase domestic edition books and manuals, translation of Western books, appearance adapted techniques that take into account national educational traditions and international experience;

- increasing demands of listeners to the content and form of teaching, its practical aspects, which involves the use of real situations of domestic business practices;

- combining the teaching of foreign experts advising local managers efficiency which is ensured by the real management consulting experience and understanding of the conditions in which businesses operate in different countries;

- mobility between education (beneficiaries) and local businesses. It encourages the development of projects of interest to both businesses and entities of the educational process (for example, by the use of specific situations based on material completed consulting projects) At the same time there are a number of foreign programs, which today are popular, allowing domestic managers comply with international standards and requirements. The most prestigious programs are DBA (Doctor of Business Administration) and MBA (Master of Business Administration) [4].

DBA – economic program of postgraduate education (duration of 1 year to 5 years), which provides additional knowledge of applied economic sciences. Qualification to practice DBA provides managerial higher positions [10].

Qualification MBA provides the ability to do the job manager middle and senior management. Training periods depending on the initial training and specific program takes from two to five years. The first prototypes of the modern MBA 'appeared in the

US in the late XIX century. In Europe there are - the middle of XX century - when the company needed professionals who have a scientific approach to management. Currently worldwide successfully operating educational organizations that provide their graduates this degree. At the same time, despite widespread, there is still no single standard MBA qualification. This leads to difficulties in assessing and comparing the quality of different training programs [3].

Business schools that offer MBA degree, often created at universities, including Harvard business school founded at Harvard University; Stanford Graduate School of business - at Stanford University With all the variety of business schools is the most famous of them are included in the ratings of the top business schools: London Business School (London Business School), MIT Sloan School of Management (MIT Sloan School of Management) - known international business school at MIT in Cambridge, US, Wharton Business School (Wharton School of Business) University of Pennsylvania and others. Also, some universities in the CIS have partnership agreements on mutual cooperation in the provision «dual diploma» and «dual graduation» MBA - when along with training course for domestic technique, particularly in «Management» students the opportunity to gain knowledge in a foreign university thus removing the problem of recognition MBA degree if you want further graduate work abroad.

Educational needs of students vary greatly depending on the age and position. If young workers are oriented to the MBA program or other long-term management training programs that provide fundamental knowledge and skills, managers with experience chosen mainly short-term, as close to the practice courses. Demand based on the analysis of the real problems of the program, consisting of 3-4-day intensive training modules, separated by periods of 3 to 4 weeks. The structure of the course makes it possible to combine study with work and promptly implement the information [4].

Today in Ukraine successfully developing institutions of governance, which adapted the experience of international programs to local conditions resulting developed their own design MBA program, whose effectiveness is provided by the following conditions:

- availability of space and create a discussion environment: the organization of personal blogs where experts share their findings; open sessions of exchange of experiences; scientific workshops and conferences; open access to scientific information Western universities;
- combining practical skills with an understanding of theoretical and methodological bases management provided a commitment to research and global generalization of knowledge on a scientific level;

- large range of public programs and dynamic professional environment that enables accumulation Ukrainian experience, which is reflected in actual case studies of local context.

References:

1. Grishin U.A. (2013) Professional education of managers in Russia and abroad: modern tendencies and perspectives of development in the conditions of innovative economy // U.A. Grishin E.A Nikolaeva / Business. Education. Law. Newsseller of the Volgograd business institute. – 2 (23). – p. 66-73
2. Ignatov V.G. Professional culture and professionalism of public service: the context of history and modernity / V.G .Ignatov, V.K. Belolipetskii. Textbook. Rostov / Publishing Center «Marta», 2000. 256 p.
3. Kethlyn Allen, Pieter Economy (2006). MBA for «Dummies» – Tne Complete MBA For Dummies M.: Dialectic. – 352 p.
4. Lysenko A. International projects in a sphere of business-education in CIS countries: succesess and failures. – Internet recourse Access: http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/20_2_99.htm.
5. Shinkarenko A.P. Methodological problems of training managers in Russia // Questions of methodology, 1997. № 3. A.P. Shinkarenko. – [Internet recourse]. http://www.fondgp.ru/lib/journals/vm/1997/3_4/v973shk0
6. The measures retraining of administrative staff in the spheres of business in 2001/2002 academic year and until 2015. – [Internet recourse]. Access: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1358_2000%D0%BF
7. Urbanovich A. A. Management Psychology: Textbook. / A.A. Urbanovich. Mn.: Harvest, 2001. 640 p.
8. Vasil'chenko L.V. The management culture and competence manager / L.V .Vasil'chenko. H.: «Osnova», 2007. 176 p.
9. Vinogradskiy M.D, M.D. Vinogradska, A.M. Shkanova (2009) Personnel management. 2-nd edition: Learn. book – K.: Centre of educational linerature.
10. Vofs B., Ermakov V., Oglino A. (2012) DBA programm (doctor of business administrating): new perspectives on the former continent // Newsseller of the Moscow university. Serie. 24. Management. Prt.centre. –№ 1. – p. 102-113.

3.14. Level of existing problem solving in area of ecological competence formation of future agricultural higher education institutions' teachers

The study's relevance is due to the growing need of modern enterprises for competent workers who must own the qualities necessary for successful professional activity.

One of the future specialists' significant qualities is the formation of environmental competence.

Environmental competence allows professionals to solve production problems related to environmental and labor safety in the production processes without harming the environment.

From the second half of XX century, environmental problem became one of global problems, challenging in its scale and significance for all the planet.

As in the Neolithic era, humanity is again faced with the question of the biological species *Homo sapiens* conservation due to self-inflicted ecological balance violations, which are irreversible (M.I. Budiko, F.I. Girenok, E.V. Girusov, N.M. Mammadov, N.N. Moiseev, R.S. Karpinskaya, V.A. Kutyrev, V.S. Stepin, I.T. Suravegina, A.D. Ursul, G.S. Khozin, A.L. Yanshin and others).

Preservation and sustainable reproduction of life on Earth is now understood as a specific biosphere function of mankind (V.S. Golubev).

As the experience of recent decades shows, attempts to stop the onset of the global environmental crisis by economic measures are unsuccessful. One of the main reasons of such situation is that the mass consciousness of mankind is based on a consumer attitude to nature in general and to human nature in particular.

Only through education can humanity and society reach their full potential. It is an indispensable factor in changing people's attitudes so that they have the opportunity to assess and address the challenges they face in order to develop values, skills and encourage behaviors compatible with sustainable development [1].

The leading role in implementation of sustainable development, formation of ecological culture is played by higher education. During higher education the fundamental elements of future specialist's worldview are formed and outlined, the value-semantic sphere of personality is actively formed, the methods of practical implementation of ecological imperative are mastered.

Thus, the analysis of the level of existing problem solving in area of ecological competence formation of future agrarian higher education institutions' teachers is an important component of a comprehensive issues' study of obtaining quality environmental education.

The following research methods were used to solve the study` tasks:

- theoretical - conceptual and terminological analysis of literature, comparative analysis, generalization and systematization of scientific areas and educational programs;
- empirical: analysis of research results, statistical processing and interpretation of data.

Acquisition of ecological competence in process of higher education is aimed at completing the ecological culture formation of professionals in various specialties.

The starting point of higher environmental education is the continuation of basic secondary education at the next, higher level in order to form higher environmental culture, deep environmental knowledge and biosphere worldview, training bachelors and masters in all areas of environmental, practical, management, educational and scientific activities.

The formation of competencies became especially important at the stage of civil society formation in Ukraine, accompanied by fundamental changes in the status of individual: expanding the degree of personal freedom and hence - subjective competence, which dictates the need to develop new internal mechanisms of self-orientation, self-regulation and self-realization. These profound modifications reveal the insufficiency of traditional mechanisms of cultural support of activity, necessitate a change in the content and scope of socialization.

The international project "Definition and selection of competencies" (DeSeCo) [2] documents recognize the need to define educational competencies based on a common vision of world` future, which should be based on basic human rights principles, democratic values and goals of sustainable development (that is an integration of environmental protection, economic prosperity and social justice).

As noted by S.V. Alekseev, S.N. Glazachev, E.N. Dzyatkovskaya, A.N. Zakhlebny, A.V. Ivashchenko, L.V. Moiseeva, L.V. Panfilova, G.A. Paputkova, I.V. Petrukhina, L.E. Pistunova, I.N. Ponomareva, O.G. Rogova, G.P. Sikorskaya, N.V. Skalon, E.A. Tomak, etc., in terms of the priority of preserving life, maintaining the stability of the biosphere as a global ecosystems, this competence, of course, has a high socio-cultural necessity and significance.

The essence of specialist` environmental competence concept is considered by scientists from different points of view.

For example, the author Talizina N.F. [3] considers this concept as a higher level of tasks that need to be able to be solved by a specialist, regardless of the training profile both from the standpoint of reducing the negative impact on nature, and from the standpoint of improving the environment.

Scientist Skalon N.V. [4] explains the essence of environmental competence by the abilities of the individual, based on knowledge, values, inclinations and experience, which determine a person's ability to solve environmental problems.

Novikov A.M. [5] considers environmental competence in terms of personal characteristics above the professional level.

A review of the "environmental competence" definitions allows us to conclude that this definition does not have a single point of view and is focused on students in general.

Currently, the most specific definition, focused on graduates of agricultural universities will be:

"Environmental competence" is the timely application of acquired environmental knowledge, skills, experience in professional engineering, mastery of methods for effective solution and prevention of environmental problems, the ability to choose technologies and technical means taking into account the possible environmental consequences.

Education on ecology, nature protection is an important element of future professionals' general environmental training, including teachers in agricultural educational institutions. Such knowledge is mandatory and is a qualification of every specialist, including teachers.

To increase the environmental awareness level, qualification of modern teachers, engineers in the curricula of all higher education institutions of any profile introduced courses: "Actual problems of environmental protection", "Fundamentals of ecology", "Ecology and environmental management" or others. These disciplines study environmental problems in close connection with social, psychological and pedagogical, general education disciplines based on knowledge of history, geography, biology, chemistry, physics and other sciences. This ensures the principle of interdisciplinarity in the formation of environmental competence.

The first ecologically-oriented course "Nature Protection" was taught in Ukraine in the early 50's at Odessa University.

The need for such disciplines for all higher education institutions was discussed in 1959, and in 1961 it was decided to study them optional not only in universities, pedagogical, medical, technical universities, but also in agricultural, legal and economic educational institutions.

Programs of compulsory course "Nature Protection" for pedagogical institutes and faculties of "Biology and Chemistry", "Preschool Pedagogy", "Pedagogy and Methods of Primary Education" were approved in 1970.

Now, such environmentally-oriented courses are compulsory subjects in all higher education institutions for all specialties.

Since the mid-1980s environmental education has been a part of educational practice, but without any positive effect. The main reason is that environmental education of the 80's is focused on herbartic pedagogy, which operates on the principle of educational training. Pupils accumulate ecological information, ecological knowledge, but ecological culture is not formed. As a result, we have an ecologically aware and ecologically uneducated person who, possessing ecological knowledge, shows an asset of ecological vandalism.

The existing at the time educational process in Ukraine needed significant improvement to increase efficiency and integration. Such improvement is possible only on the basis of deep philosophical and psychological-pedagogical understanding of the problem, taking into account socio-cultural functions of ecology in society, holistic structure of environmental knowledge, current level of environmental science, traditions, customs and history, experience of the Ukrainian people in this area, as well as the peculiarities of ecological and economic situation in the country. The key principle of human society and nature interaction in this context should not be consumption and violence, but coexistence.

Therefore, the development of a strategy for environmental education was urgent, as it was previously believed that it is carried out automatically in the educational process.

The issue of environmental education and upbringing in the field of discussions about the legitimacy of environmental education has shifted to the plane of its practical implementation over the last 15 - 20 years. This fact significantly affects pedagogy and modern education system.

Given that there is no single effective system of environmental education in the world, which could be taken as a basis without significant changes, formation of environmental education in Ukraine is based on the own experience of developers, taking into account national characteristics.

Scientific and pedagogical personnel of Ukraine have high-quality works on ecologically sustainable development, medical ecology, ecology of military activity, methodology and content of ecological education and upbringing, ecological ethics and psychology, education and management, etc. Using this experience and in pursuance of the Decree of the President of Ukraine "On the main directions of reforming higher education in Ukraine" a team of specialists in the field of environmental education with the participation of specialists from the Ministry of Environmental Protection developed the Concept of ecological education and upbringing development in Ukraine.

According to the concept, environmental education and upbringing are aimed at acquiring fundamental environmental knowledge and methodology, as well as at professional environmental training, greening of special disciplines and

environmental education. This will ensure the formation of holistic environmental knowledge and thinking necessary for making sound management decisions at the level of enterprises, industries, regions, the country as a whole.

Analyzing the state curricula in ecology, they found a focus on students' environmental awareness formation, the rational use of natural resources, the quantity and quality of which is declining every year.

Successful education of specialists capable of implementing the country's environmental policy is achieved through the use of the competence approach' basic ideas.

Education plays a key role in formation of environmentally competent professionals. Formation of environmental competence in university students is based on well-thought-out principles and is provided by certain organizational and pedagogical conditions [8].

The principles of ecological competence formation of agricultural higher educational institution teacher combine all components of the educational process together. In total these components provide a sufficient level of ecological competence formation of future specialists [7].

The basic principles include:

- the principle of succession: with student' transition to the next year of study, content of the course takes into account all that has been previously learned. With focus on the passed material, the composition and structure of new educational material content is developed. It can be reflected in form of purposes of education continuity, curricula, substantial continuity of disciplines working programs, continuity of pedagogical technologies, forms of work.

- the principle of integrativity: involves the integration (merger) of education process with other processes of learning and development. Due to this, there is a holistic educational impact and integration of environmental disciplines with other disciplines.

- the principle of interdisciplinarity: has the property of generality, being implemented in each discipline. Adherence to this principle will allow graduates of technical universities to easily adapt to the conditions of professional environment. It can be done by greening the content of academic disciplines, introducing elective environmental courses, etc. It involves the transformation of ecology into an interdisciplinary discipline, helps to overcome disciplines disunity and formation of a clearer and more complete picture of environmental reality [6].

- the principle of problem-solving: involves students in problem situations. Such problem modeling helps future teachers to get used to different situations of future activities.

- the principle of cultural conformity: determined by students` system of values, due to the socio-cultural background. Cultural conformity of education content presupposes the formation of students' culture, the ability to act in accordance with requirements of general culture, the formation of a harmonious attitude to oneself, to nature, to society.

Adherence to the proposed principles allows to integrate the environmental component into learning process and better prepare students for future professional activities.

It should be noted that at present, despite the sufficient development of each principle and its impact on the quality of environmental competence, there is no sufficient level of research on their combination and distribution during the educational process.

Thus, the creation of promising educational process models aimed at the formation of students` of technical universities environmental competence. These models effectively combine different principles and methods of formation, as well as take into account its conditions, is a priority area of research.

Creation of a multi-component unified system of continuous environmental education and upbringing in Ukraine is an urgent need not only at the national but also at the international level. After all, environmental problems are characterized by a fairly high degree of cross-bordering, which leads to special and fairly high requirements for filling this system with content.

The single system of continuous complex ecological education is an important and integral part of the complex of ensuring the formation of ecologically safe existence for population of Ukraine. The formation of an ecologically safe environment depends on a huge number of different factors, conditions, etc.

Among the most important factors that can in one way or another affect the formation of a safe ecological state of environmental components or a certain area or even object, is ecological consciousness as an integral reflection of a set of necessary special knowledge, beliefs, behavior and others. This set of characteristics is based on sufficient information and adherence to the main principles of environmental education and upbringing [6].

Current stage the human-nature relationship results in an urgent need of the problem analysis of ecologically oriented consciousness formation. Such analysis in potential will significantly optimize the process of formation of environmental competence in students of agricultural higher education.

In the course of work such problems of ecologically oriented consciousness formation are allocated:

1. The problem of the society-nature relationship.

This implies that in the course of education (this applies to all levels of education, and higher education in particular) are poorly instilled traditional norms and moral principles in relation to nature.

It is necessary to optimize social and natural relations, for example, through labor and socially useful activities, which contributes to gaining experience in environmental activities, inculcating ecological lifestyles, ensuring the real contribution of each student to the study and protection of local ecosystems, promoting environmental ideas.

2. Not formed ecologically oriented consciousness.

A person who has not been instilled with a moral attitude to nature since childhood, becoming a subject of production, will require efforts to instill in him the norms of professional and environmental morality. Norms of moral attitude to nature, becoming an internal need, can play a high role in solving environmental problems.

A proposal to improve the training quality can be further improvement of gradual formation of environmental awareness models - starting with the pre-professional activities of the graduate, including all intermediate levels of education as a complex.

3. Ecophobic consciousness (actions of people leading to the natural environment destruction).

This type of consciousness is formed in applicants for higher education in the conditions of spontaneous socialization, modern development of machinery and technology, increasing economic literacy of people.

4. Poor organization of environmental education in some educational institutions.

Organization of environmental education should be carried out on the basis of strictly thought-out methodological principles and conditions that have a balanced impact on educational process, not reducing the effectiveness of training, but increasing it.

Today, Ukraine is delaying the adoption of "On Environmental Education" law (although the draft law has existed since 2002) as well as development and adoption of the "Concept of Education for Sustainable Development".

It is obvious that environmental education is based primarily on environmental knowledge, designed to form a future employee's system of ideas about environmental problems of today and ways to solve them. Therefore, this problem is the most significant, which requires in-depth and comprehensive study of it.

At the present stage of education reform, a new position should be established regarding the formation of environmental competence as a tool for individual`

socialization, adaptation to life in an urban environment in period of civil and information society development.

This approach to understanding environmental education makes possible presenting it as a new educational field with cross-curricular functions aimed at forming value orientations to the environment: natural and artificial - transformed by human activity, and the inner world of man, his health, spiritual and material needs.

The strategy of this task realization demands accumulation of positive scientific and practical interaction experience between the person and nature, as well as the statement of priority of all forms of life as conditions of existence of mankind. It is obvious that without strengthening of vocational education system, attention to the formation of a harmonious system of universal, civic and professional values, it is impossible to achieve this goal [9].

Thus, the solution of environmental problems is impossible without changing traditional norms and moral principles in relation to nature, the growth of each person` social responsibility for the consequences of their impact on nature.

Over the course of this research the actual developments and tendencies concerning the problems of acquiring ecological competence in the world in general and in Ukraine in particular are studied and analyzed.

The educational process is considered and evaluated in the perspective of student` environmental competence formation both in the process of higher education and in general throughout life.

To date, formation of environmental competence as an indicator of the graduates of agricultural universities quality is gaining momentum. There is a global trend to intensify the development of environmental competence.

However, despite the presence of multifaceted research on this topic in Ukraine, there is an insufficiently developed issue. That is the creation of promising educational process models aimed at forming the environmental competence of students of technical universities.

Methods and models developed by foreign scientists, although reaching a high level of efficiency, are mainly aimed at preschool and school education. Acquisition of ecological competence in the process of agricultural education is somewhat less developed, because ecologically oriented courses within the higher educational institution are developed primarily for ecologically oriented specialties.

It should be noted that the lack of academic environmental education and training is compensated by optional education and cultural and educational activities, as well as a high level of initial environmental awareness gained during school and preschool education.

Literature:

1. Agenda 21 // UN website URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21.shtml (access date: 18.07.2020).
2. Defining and Selecting Key Competencies. Rychen D.S. & Salganik L.H. (Eds.) (2001). Göttingen: Hogrefe & Huber Publishers.
3. Talyzina L.F. Pedagogical psychology. Textbook. M., 1998—2013 (9 editions).
4. Skalon N.V., Petunina O.V., Zhukova T.A. "The role of regional environmental education and education in preserving the environment of protected natural areas" Vocational education in Russia and abroad, no. 3 (31), 2018, p. 79-86.
5. Novikov A.M. Education methodology. - M.: Egves, 2006.
6. Tomakov V.I. The concept of ecological competence formation of the future engineer [Text]: monograph / V.I. Tomakov, M.V. Tomakov. - Kursk: KurskSTU, 2009. - 236 p.
7. Goncharevich N.A., Problems of formation of future specialists` ecological values/ N.A. Goncharevich, O.V. Shaidurova / Vestnik KrasGAU № 7, 2013. ISSN 1819-4036. S.292-296.
8. Yablunovska K. A. Environmental education in the future factor preparation system / K. A. Yablunovska // Theory and methods of vocational education. - Electronic scientific professional publication. - 2018. - № 14. - Access mode: https://docs.wixstatic.com/ugd/2f377b_bbb1909e7fdf49c1bf53d700e6c9dcf2.pdf
9. Ershova L. Transformation of pupils` and students` value system in the context of reforming domestic vocational education. Scientific Bulletin of the Institute of Vocational Education and Training of NAES of Ukraine. Professional pedagogy (Kyiv). 2018. № 16. P. 162-168. DOI: <http://doi.org/10.32835/2223-5752.2018.16.162-168>.

ANNOTATION

PART 1. ACTUAL MANAGEMENT PROBLEMS: BY TYPES OF ACTIVITY

1.1. Volodymyr Krylenko, Olena Hurina, Tetyana Horbatyuk, Marek Janicki. Modeling of accounting and analytical support for managing of the financial condition in a facility. The article deals with the issues of modeling of accounting and analytical support for managing of the financial condition in a facility. The importance of analysis of the financial condition was determined. The recommendations for the implementation of accounting and financial engineering tools into the management practice of domestic enterprises were developed on the basis of a study of the essence of the accounting and analytical support system. The accounting and financial engineering was substantiated as a new paradigm of determination of the financial condition of the enterprise.

1.2. Liudmyla Nazarova. Theoretical aspects of the influence of economic cycles and crises on the stability of functioning of subjects of the food sphere. The article considers the main theoretical aspects of the impact of economic cycles and crises on the stability and economic growth of food business entities. The process of stabilization of the economic system is possible due to the economic balance of production, the transition of the economy to an intensive technological cycle of processing of raw materials, the output of the dominant industries to the level of European standards.

1.3. Andrii Zavhorodnii. Conceptual problems of attracting foreign direct investment in the regional economy. The article is devoted to the definition of conceptual problems of attracting foreign direct investment in the regional economy. The state and tendencies of overcoming the problems of investment provision are studied, which is a criterion of maturity of economic (market) reforms, trust of the world community in the political course of the state. The value of investments in comparison with loans or similar forms of foreign financial participation in the country's economy for capital investment is determined. Investment processes as a strategic factor of economic growth and subsequent structural adjustment of the economic mechanism are studied. The tendency of foreign direct investments in Ukraine from 2002 to 2020 is considered.

1.4. Ruslan Skupskyi, Ruslan Zubkov, Andrii Skomorovskyi. Socio-economic basis for the formation of economic activity of the population: theoretical and methodological aspects. An assessment of the economic activity of the population of Ukraine in the system of indicators of the state of socio-labor relations of the socio-economic system at both national and regional levels, in particular through a study of

the impact of the educational component. The dynamics of indicators of economic activity (in terms of different age groups, educational level, migration movement) and living standards of the population is studied. The functioning of the socio-economic system through the relationship of the components of economic activity of the population is substantiated.

1.5. *Denys Bondarchuk. Impact of global warming on agriculture.* The current problem of sustainable warming worries many people in various fields. In this article, I would like to consider the problems and consequences of this large-scale catastrophe. Climate change and agriculture are two interrelated processes around the world. Global warming affects several indicators in agriculture, changes in average temperatures, changes in precipitation; Climate change and the concentration of carbon dioxide in ozone; Emergence of new pests and diseases; Changing the quality of food.

1.6. *Olena Hurina, Victoriya Sobolenko, Józef Kaczmarek. Theoretical aspects for establishment of a mechanism of financial support for sustainable development of the region.* The article deals with theoretical aspects for establishment of a mechanism of financial support for sustainable development in the region. The sustainable development goals have been analyzed in the context of their financial support. The recommendations of United Nations on financing sustainable development and the possibilities of their implementation to Ukrainian realities have been reviewed. The diagnostics of the financial policy of Ukraine has been carried out and the ability of its instruments to ensure the goals of sustainable development has been revealed. It has been substantiated that the achievement of sustainable development goals is facilitated by an integrated approach based not only on government funding, but also on the support of financial agents.

1.7. *Vitaliy Kryvoruchko. Theoretical aspects for establishment of a mechanism of financial support for sustainable development of the region.* The article considers the methods that are currently used for land cultivation by small farms and agricultural holdings. The analysis of the general tendency of development of precision agriculture is carried out. The problems of introduction of new technologies in agriculture are outlined. All advantages from the economic and ecological point of view are shown. The need for innovation of this method in individual households depending on the amount of land resources has been identified. The need for state support of farms in this direction is determined. Ways of its realization are offered.

1.8. *Ivan Kaitanskyi, Olena Iakovunyk, Denis Iakovunyk, Svitlana Niesto Gomes. The latest trends in economic activity in the regional labor market.* From our point of view, the investment market is formed by its subject - the investor, ie the business entity which has investment resources, but at the same time at which there is a demand for additional investments and investment goods. The investment market, as an economic category, is a balance of supply and demand for investment. In

countries with developed market relations, investment supply and demand are balanced through a pricing mechanism based on balanced prices for investment and investment goods. The system of balanced prices is formed by microeconomic proportions in the process of production and marketing, the main of which is the ratio "investment - growth of investment goods (capital assets)". At the same time, the market is characterized by advanced development of investment supply and relatively stable demand.

1.9. Liubov Dranus, Valentyn Dranus, Oksana Prokopyshyn. Land use in Ukraine on the basis of sustainable development and rational use. The article researches the importance of land resources for the development of society and its productive forces and also the main trends in the use, reproduction and protection of land resources in Ukraine. The role and nature of sustainable land use and management tools to ensure sustainable land use is discovered.

1.10. Kostiantyn Netudykhata. The main problems of the Ukrainian national innovation system formation and the prospects for the establishment of the state strategic management institute of innovation activity. The article analyzes the latest developments in tire repair technology. The relationship between logistics operations and the speed of car maintenance is being traced. An outline of a local tire repair process and a stand for inspection and repair of pneumatic tires are illustrated. The author's certificates for tire repair and stand inspection, scraping, local tire damage repair and their advantages and disadvantages are reviewed. But it was suggested to use a stand for inspection and repair of pneumatic tires, its structure and principle of operation were disclosed.

1.11. Tetyana Slipukha, Oksana Achkevych, Tadeusz Pokusa. The analysis of the logistics system of the enterprise and definition of the efficiency of its implementation. The basic principles of functioning of the logistic system of the enterprise are considered in the article, certainly basic problems of management and ways of its perfection. The conditions to an effective information system and requirements for decision support systems for logistics are exposed. In the article the essence of the concept of "logistics system", developed a concept scheme evaluating the effectiveness of the logistics activities focused on the needs of the buyer and the efficiency of processes in the logistics chain enterprise, provides the main directions of improving the logistics system. Ukrainian economists and scientists investigated some elements of logistics systems, trying to justify major efforts to introduce effective mechanisms to control logistics systems. Their research concerning issues such as geographical location of production, transport, storage systems, inventory management, logistics supply, developing effective routes for main and industrial modes of transport, development of an efficient organizational structure

management, etc. However, the results are not systematically implemented because not conducted a comprehensive analysis of the logistics company.

1.12. *Nadiya Borokhova, Tetiana Stroiko, Wojciech Rudy.* Management strategies and modern methods of control and interaction with staff. The main management strategies are considered in the article. The effective operation of any enterprise directly depends on a well-built human resource management system. It is necessary to adapt to modern conditions in time to be competitive.

1.13. *Elvira Postovitiuk, Tetiana Stroiko, Dariusz Rogowicz.* Current problems of personnel management at the enterprise. Ukraine's own historical experience and modern foreign practice prove that only with the scientific support of management, practical implementation of management, as well as continuous improvement of forms and methods of management can achieve the effectiveness of any management, including work with staff. Personnel management is an element of social management, which is traditionally understood as the management of people and their teams. Problems of personnel management at the present stage of development of economic relations are quite relevant, so consider them in more detail.

1.14. *Hanna Burdelna, Julia Arkova, Olena Brekhuntsova.* Classification of methods of labor stimulation of personnel at the enterprises. The article defines the importance of stimulating work as the main lever of personnel management. The structural-logical scheme of methodological management of personnel motivation is developed. Moreover, the article gives examples of application of modern non-standard methods of motivation in international practice. It is substantiated that the construction and implementation of a flexible mechanism of personnel management using the methods of "incentives" allows more efficient use of human potential in the development of the enterprise in conditions of limited financial resources of enterprises.

1.15. *Hanna Burdelna, Anna Bozhenko, Apolonia Klepacz.* The role of the climate global change mitigation in tactical and strategic planning in the post-Soviet region. The article is devoted to revealing the problem of priority of climate control over other environmental threats of the present at the enterprise-, regional and global level. The experience of the post soviet countries shows that the neglect of other environmental threats is not a profitable strategy, because the elimination of the consequences of such disasters is often impossible at the current technical level, and therefore their prevention is equally important for saving lives and health of present and future generations.

1.16. *Alona Obozna, Ivan Fedotov, Olena Havrylova, Nataliia Shabelnik, Mariola Macla.* Theoretical and empirical studies of the capital structure

formation factors of construction industry enterprises. A significant place in the work is occupied by the study of current trends in the use of a competent approach in personnel management. The authors make a certain systematization of views on innovative and creative management of human resources in modern socio-economic conditions. At the same time, the authors do not claim the completeness of the presented development, tried at this stage to identify and generalize innovative human resource management technologies that are successfully used in the activities of well-known corporations around the world. For the successful implementation of any innovations an important role is played by the nature of the views of staff - their focus on development, attitude to change, willingness to take risks. With the implementation of managerial innovations, especially such cardinal ones as strategic management, which is associated with the reorientation of all thinking of team management.

1.17. Alona Obozna, Anna Pinchuk, Witold Potwora, Iryna Savarina. Innovative approaches in personnel management of the organization: a competency approach. The article considers modern technologies of team building, among which special attention is paid to innovative approaches in personnel management of the organization. The content analysis of the competencies of company executives allowed to systematize scientific approaches to their differentiation and draw conclusions and present the results of the proposed approaches to the formation of competency models of managers of domestic enterprises. Given the importance and relevance of these issues, the authors tried to reveal and justify the latest technologies of personnel management of the organization in ensuring its effective development on an innovative basis. An attempt is made to generalize foreign and domestic experience in human resource management. In the article, you will learn what personnel management technologies are, personnel management technologies, what their types are based on, social technologies in personnel management. The authors consider modern technologies for the formation of the interaction of the model "leader-team" for effective management of human resources of the organization. As practice shows, each organization develops its own competency models both at the levels of management and for the company as a whole. In this regard, the issues of highlighting key competencies in the organization are of particular importance for management and its staff. Successful team management can be the result of cooperation between both the manager and his employees of the organization.

PART 2. MODERN POLICY IN THE HOSPITALITY INDUSTRY: CHALLENGES AND NEW OPPORTUNITIES

2.1. Mykola Ohiienko, Ivan Cherven. Personnel management system of hotel and restaurant complexes. The hotel staff plays an important role in improving the quality of the company, which directly serves customers, additional staff and company management, it is necessary to constantly work on its improvement. Quality personnel management is an integral and useful influence on the team to provide optimal conditions for creative, conscious and proactive work of employees in order to achieve the company's goals. Therefore, in the system of hotel and restaurant companies face the question of improving the methods and ways of managing human resources. Solving such tasks requires skills that are different from those that were sufficient to document, inform, organize cultural events and store books. Increasingly relevant is a new profession, quality manager. This specialist is managed by the personnel department of the company, and its main task is the continuous improvement of production, creativity and staff activities, development and implementation of human resources development programs.

2.2. Alona Kliuchnik, Oleksandr Burtcev, Iwona Mstowska. Management and motivation of the personnel of the enterprises of tourist branch. The introduction of a process model, which is positioned as an enterprise standard, will ensure control of the quality system, the constant nature of the services offered, as well as a single approach in the system of assessing the quality of services by all hotel enterprises and consumers. Thanks to the process model, a corporate standard has been created, which reflects the quality management process, has a constant nature of the services offered, and also shows the responsibility of management for the continuous process of staff training. Thus, the internal standard of the hotel in the form of a process model "Management and motivation of staff" identifies its brand and strengthens the company's position in the relevant market segment.

2.3. Olena Shebanina, Alona Ohiienko. Evaluations of efficiency of use of tourist potential. According to the study, important factors influencing the effectiveness of tourist and recreational potential are historical, cultural and infrastructural potential, the potential of natural conditions and protected natural areas. The given analysis of the methods of definition of efficiency of use of tourist and recreational potential offered by known scientists, allows to assert, that any of them separately does not open in full a resource of tourist and recreational potential as does not consider a condition and level of development of infrastructure of tourism and recreation, features of economic development. territory, staffing of tourist and recreational activities, its social component and orientation. Therefore, there is a need to conduct a comprehensive assessment of tourism and recreational potential, which requires substantiation of methodological approaches to generalize the results of the assessment and develop appropriate solutions.

2.4. Lyubov Zosimova, Liudmyla Nazarova. Modern policy in the ospitality industry: challenges and new opportunities. The article discusses the development of the hospitality industry, problems and opportunities. The hospitality industry also provides services that are in demand among tourists. The hotel industry has acquired a global sector of the world economy. The hotel industry is one of the main components of the tourist industry of Ukraine. In 2004, there were 1,308 hotel enterprises in Ukraine with 949.1 thousand beds. The hospitality industry combines various professional areas of human activity: hotels, catering, recreation and entertainment, organization of conferences, seminars and exhibitions, sports, museum and exhibition, excursion activities, as well as the field of professional education in hospitality. Among the main features of modern development of the hotel industry stand out: - Identification of the hospitality industry in the structure of tourism industry.

2.5. Alona Obozna, Natalia Shabelnik, Ivan Fedotov, Filip Pokusa. The role of innovative marketing strategies in the hospitality industry. The competition in the hotel services market is growing and it is no longer enough for guests to offer a comfortable and well-equipped room, they need to be surprised, convinced and even won. The issue of studying modern marketing practices in a complex and using their innovative tools in the hospitality industry today is already a new system of relations, involving the use of non-standard methods and approaches and a new look at the hospitality marketing complex. It is becoming especially important for executives, marketing specialists of the hotel market to work in different segments and study cross-industrial experience. This approach will help deliver end-to-end services to guests and reinforce brand value through operational change. Companies that focus on innovative technologies and updating strategies in response to changes in consumer behavior will be successful.

2.6. Dmytro Birich, Liudmyla Nazarova. Modernization of food industry enterprises as a basis for increasing the industrial competitiveness of the industry. The article considers the main aspects of modernization of food industry enterprises as a basis for increasing the international competitiveness of the industry. It is noted that to solve the problem of increasing the competitiveness of the Ukrainian food industry on the basis of internal growth factors requires its large-scale modernization on the basis of Western technologies and management methods with the gradual increase of its own innovation potential.

PART 3. TRANSFORMATIONAL PROCESSES IN THE EDUCATIONAL SPACE: PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS

3.1. *Kvitoslava Avramenko. Problems of mathematical training of future primary school teachers.* The necessity and the problems of the formation of the mathematical training of future teachers are considered in the article. The main directions that facilitate the improvement of mathematical training, as a component of the professional training of teachers in higher education institutions are analyzed. It is proved that mathematical literacy is an important requirement of teacher's training for the implementation of the New Ukrainian School Conception.

3.2. *Tatyana Bilyavska. The problem of accentological literacy formation in the context of language training of future primary school teachers.* The article deals with the main problems of accentological literacy formation of future primary school teachers as an important component of professional language training. The reasons for the violation of accentological norms in the speech of students are found out and the ways of improving the level of language education in the context of modern requirements are determined. It is proved that one of the priorities of higher education is the formation of such a linguistic personality, which would be marked by a conscious attitude to the native language, a high culture of communication and motivation for information education in the linguistic field.

3.3. *Olena Bessarabia. Features of psychological maladaptation of anti-terrorist operation veterans. Model of maladaptation.* The article considers the peculiarities of the mental state of ATO veterans after returning to peaceful living conditions. The paper presents the features and difficulties faced by ATO veterans in the process of adaptation to peaceful conditions. Characteristic changes as a result of deformation of personal structures of ATO veterans as a result of long action of stress factors are described. The problem of psychological maladaptation of ATO veterans and its main characteristics are covered. The model of psychological maladaptation of ATO veterans is offered, the model includes: factors of maladaptation; attitude to war; maladaptive forms of behavior; motivation to participate in hostilities.

3.4. *Karine Gorbunova, Svetlana Litvinchuk, Katerina Taihrib. Professional training of future professionals of agricultural production in conditions of economic challenges.* The article is devoted to the outline of the leading directions of modernization of professional training of specialists of the agricultural sector in modern conditions on the basis of research of laws of development of modern agricultural production and the analysis of questions of the theory of training in higher agrarian school. It is noted that the changes taking place in agricultural education are closely related to the reform of agricultural production - an industry that is in a difficult position. Under such conditions, educational activities in agricultural educational institutions

should be aimed at finding effective ways to improve the training of future qualified professionals, ensuring the transformation of educational and cognitive activities of students into professional with a corresponding change in needs, motives, goals.

3.5. Tetiana Komar. Influence of reflexivity on the forming the psychologist's personality. The paper describes a theoretical analysis of the concept of reflexion. An analysis of the effect of reflexion on the successful activity of a psychologist has been examined. The types of reflexion according to modern research are presented. Modern approaches to the concepts of reflexion and reflexivity are analyzed. An additional point is that the focus on the problem of the influence of reflexion on the forming personality has been made. The empirical part presents an analysis and interpretation of the levels of reflexivity determined by the method of A. S. Sharov "The reflexivity of human in the life". It has been studied that reflexivity, as a psychological attribute, links attitude to oneself, to others, to activity and to the world in the human consciousness. This connectedness reflects the integrity of the individual and the vital position of a person. Reflexion has been characterized within the context of a personal feature. Thus, the analysis of the results of the definition of the characteristics of the reflexivity according to the questionnaire by A. S. Sharov shows that among psychologists of Preschool educational institutions, the highest indicator of the forming the reflexive features is the feasibility. The feasibility suggests that psychologists have the desire to justify their actions, the course of everyday life, to reach wider life contexts. The processes of self-regulation and adaptation depend on many resources of an individual, but it is reflexivity that reflects the level of subjectivity of an individual, the consistency of its internal ideas and thoughts, allows a person to act actively in a situation and make a choice. Reflexivity is one of the main aspects of mental reality, correlates with reflexion in general and is a special qualitative characteristic of a subject and its mentality.

3.6. Angelika Kurchatova. The importance of the personal space of a preschool child in the formation of behavior. This paper reveals the importance of personal space of a preschool child in the formation of behavior. The essence of the concept of "personal space" is formed. The pedagogical and psychological heritage of this problem is analyzed. Based on the research of scientists and their own observations, conclusions are drawn and summarized on the importance of personal space of the preschool child in the formation of behavior.

3.7. Liudmyla Matokhniuk, Kateryna Demyanyuk, Andrii Gunko, Daniel Palimqka. Information analysis technologies for the study of social processes in the regions. The authors of the article explore the peculiarities of the influence of the information array on human behavior and the peculiarities of the use of statistical methods that allow to describe and systematize data, to classify, to see patterns in the chaos of random phenomena. It presents how the media creates a consistent picture of the world and unobtrusively explains most of the phenomena and events that surround us. As can be seen from the research, even the simplest methods of information processing

allow us to draw more objective conclusions about the state of affairs. In our difficult times, conclusions can be drawn only on the basis of analysis of reliable sources of information.

3.8. Tamapa Skoryk, Dariusz Stanuchowski. Pedagogical excellence and pedagogical creativity as indicators of a teacher's professional success. The article reviews the essence and peculiarities of pedagogical excellence and pedagogical creativity as vectors of a teacher's professional activity, ensuring the effectiveness of their pedagogical action. Based on a systematic approach, the author outlines common markers in the branched interpretations of the essence of the mentioned concepts, suggests based on the analysis of the content of pedagogical phenomena of excellence and creativity to consider these characteristics as fundamental in teacher's success achievement. This approach provides scientifically grounded forecasting of future teachers' professional success development in the educational process of modern higher educational establishments.

3.9. Iryna Sichko, Mykola Semerdzyan. Natural training of future primary education specialists in the context of European integration processes. The new requirements of society to education determine the need to prepare an environmentally competent young generation capable of implementing an eco-centric approach in interaction with nature. Particular attention is paid to the need to introduce new approaches to the content of natural education, the use of new technologies in the implementation of its main tasks. Significant emphasis in the content of future teacher training is placed on various forms of learning - lectures, practical classes, using discussions, presentations, portfolio creation, dialogic communication, interactive and creative tasks, mastering learning technology through research on student requests (Inquiry based learning) and more. All of the above is also used through distance learning.

3.10. Nataliia Terentieva. 20s: XX and XXI centuries (scientific-pedagogical elite: experience of decline). The article presents the historical aspects of the reorganization (cancellation) of higher education institutions, in particular universities, in Ukraine, and the consequences of appropriate action in view of the particularities of elite training. Various aspects of the formation of the scientific intelligentsia and its attitude to political and social transformations in the early 20-ies of the twentieth century are presented. It is emphasized that one hundred years later there is a recurrence of depreciation of the social prestige of education and intellectual activity, the requirements to the level of education and general culture have decreased. In this way, the twenties of the twentieth century and the twenties of the twentieth century are somewhat similar.

3.11. Inna Chukhriy, Małgorzata Turbiarz. Peculiarities of forming the emotional-affective psychological mechanism of social adaptation of young people with past damage motor disorders. The great majority of young people's physical dysfunction, in particular motor disorders, are caused by crisis situations, such as auto

accidents, injuries at work, "accidents" and others . The problem of the consequences of the negative impacts of traumatic events on mental and psychological health of a personality is the presence of polytrauma, since the finding of disability is combined with the consequences of the traumatic situations. The obtaining of physical dysfunction influences the occurrence of negative emotional experiences, which is a sign of a disorder of the mental and psychological health of a person, which complicates its adaptability, effective activity and personal development.

3.12. Shevchenko Ruslan. Pedagogical conditions for the implementation of advanced training of future officers of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine. The pedagogical, in particular didactic, conditions of realization of degree training of future officers of Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine are outlined. Emphasis is placed on the following conditions: continuity, integrativeness, fundamentality; professional orientation, scientificity, complexity, accessibility, maximum approximation of training conditions to the situation of real hostilities, clarity. It is noted that these conditions are determined by the objective laws of the gradual military-pedagogical process.

3.13. Svetlana Yashnyk, Wojciech Duczmal. Professional education of management staff: world's experience, issues and perspectives. This article discusses the professionalization of management training, new requirements for the training of managers in the innovation economy. The article focuses on increasing requirements for specialists mastery of knowledge and skills in management, analyses international experience in training managers described in international project of management training, indicating on the prospects for international cooperation in this area.

3.14. Kateryna Yablunovska. Level of existing problem solving in area of ecological competence formation of future agricultural higher education institutions teachers. In the article the global analysis of ecological competence forming of future agricultural higher education institutions` teachers necessity is examined. Actuality of select theme is grounded by a presence of ecology crisis signs in Ukraine which induces pedagogical science to rethink the relations in the system "nature - human- society" and predetermines the necessity of ecological competence forming of future agriculture sector teachers.

ABOUT THE AUTHORS

PART 1

ACTUAL MANAGEMENT PROBLEMS: BY TYPES OF ACTIVITY

- 1.1. **Volodymyr Krylenko**, Doctor of Economic, Professor,
Olena Hurina, Doctor of Economic, Professor,
Tetyana Horbatyuk,
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.
Marek Janicki, PhD of Economics, Associate Professor,
The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 1.2. **Liudmyla Nazarova**, Doctor of Economics, Associate Professor,
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.
- 1.3. **Andrii Zavhorodnii**, Doctor of Economics, associate professor
Mykolaiv interregional institute of Human Development of Higher
educational establishment Open International university of Human
Development "Ukraine", Ukraine.
- 1.4. **Ruslan Skupskyi**, Doctor of Economics, Professor
Ruslan Zubkov, Doctor of Economics, Professor
Mykolaiv interregional institute of Human Development of Higher
educational establishment Open International university of Human
Development "Ukraine", Ukraine.
Andrii Skomorovskyi,
The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 1.5. **Denys Bondarchuk**,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine.
- 1.6. **Olena Hurina**, Doctor of Economic, Professor,
Victoriya Sobolenko,
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.
Józef Kaczmarek jr,
The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 1.7. **Vitaliy Kryvoruchko**,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine.

- 1.8. **Ivan Kaitanskyi**, PhD of Economics, Associate Professor,
Autonomous subdivision “Mykolaiv Faculty of Management and Business of
Kyiv University of Culture”, Ukraine.
Olena Iakovunyk,
Denis Iakovunyk,
Svitlana Niesto Gomes
Private Higher Educational Establishment «European University».
- 1.9. **Liubov Dranus**, PhD of Economics,
Valentyn Dranus, PhD of Economics,
Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine.
Oksana Prokopyshyn, PhD of Economics,
Lviv National Agrarian University, Ukraine
- 1.10. **Kostiantyn Netudykhata**, PhD of Economics, Associate Professor,
Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine.
- 1.11. **Tetyana Slipukha**,
Oksana Achkevych, PhD of Technics, Associate Professor,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine.
Tadeusz Pokusa, PhD of Economics, Professor,
The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 1.12. **Nadiya Borokhova**,
Tetiana Stroiko, Doctor of Economic, Professor,
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.
Wojciech Rudy,
The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 1.13. **Elvira Postovitiuk**,
Tetiana Stroiko, Doctor of Economic, Professor,
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.
Dariusz Rogowicz,
The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 1.14. **Hanna Burdelna**, PhD of Economics, Associate Professor,
Julia Arkova,
Olena Brekhuntsova
Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine.
- 1.15. **Hanna Burdelna**, PhD of Economics, Associate Professor,
Anna Bozhenko,
Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine,
Apolonia Klepacz, PhD of Economics, Associate Professor,
The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.

- 1.16.** *Alona Obozna*, PhD of Economics,
Olena Havrylova, Phd of Pedagogical,
Nataliia Shabelnik,
Ivan Fedotov,
Mykolaiv branch of Kyiv national university of culture and arts, Ukraine.
Mariola Macla,
The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 1.17.** *Alona Obozna*, PhD of Economics,
Anna Pinchuk, PhD of Economics,
Mykolaiv branch of Kyiv national university of culture and arts, Ukraine.
Iryna Savarina, PhD of Economics,
Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine.
Witold Potwora,
The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.

PART 2

MODERN POLICY IN THE HOSPITALITY INDUSTRY: CHALLENGES AND NEW OPPORTUNITIES

- 2.1.** *Mykola Ohienko*, Doctor of Economic, Professor,
Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine,
Ivan Cherven, Doctor of Economic, Professor,
Mykolaiv National Agrarian University, Ukraine.
- 2.2.** *Alona Kliuchnyk*, Doctor of Economic, Professor,
Oleksandr Burtcev, PhD of Economics,
Mykolaiv National Agrarian University, Ukraine.
Iwona Mstowska,
The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 2.3.** *Olena Shebanina*, Doctor of Economic, Professor,
Mykolaiv National Agrarian University, Ukraine.
Alona Ohienko, PhD of Economics, Associate Professor,
Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine.
- 2.4.** *Lyubov Zosimova*,
Liudmyla Nazarova, Doctor of Economics, Associate Professor,
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.

- 2.5. **Alona Obozna**, PhD of Economics, Associate Professor,
Nataliia Shabelnik,
Ivan Fedotov,
Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine.
Filip Pokusa,
The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 2.6. **Dmytro Birich**,
Liudmyla Nazarova, Doctor of Economics, Associate Professor,
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.

PART 3

TRANSFORMATIONAL PROCESSES IN THE EDUCATIONAL SPACE: PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS

- 3.1. **Kvitoslava Avramenko**, Phd of Pedagogical, Associate Professor,
Mykolaiv V.O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 3.2. **Tatyana Bilyavska**, PhD of Pedagogical, Associate Professor,
Mykolaiv V.O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 3.3. **Olena Bessarabia**,
Vinnytsia State Pedagogical University named
after Mykhailo Kotsyubynsky, Ukraine.
- 3.4. **Karine Gorbunova**, PhD of Pedagogical, Associate Professor,
Svetlana Litvinchuk, PhD of Pedagogical, Associate Professor,
Katerina Taihrib,
Mykolaiv National Agrarian University, Ukraine.
- 3.5. **Tetiana Komar**, Phd of Pedagogical,
Vinnytsia State Pedagogical University named
after Mykhailo Kotsyubynsky, Ukraine.
- 3.6. **Angelika Kurchatova**, PhD of Pedagogical, Associate Professor,
Mykolaiv V.O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 3.7. **Lyudmila Matokhniuk**, Doctor of Psychological, Associate Professor,
Communal higher educational institution "Vinnitsa Academy of
Continuing Education", Ukraine,
Olha Valchuk, PhD of Psychological, Associate Professor,
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after
Bogdan Khmelnytsky, Ukraine,
Yuriy Maksymenko, Doctor of Psychological, Professor,

- Southern Ukrainian National Pedagogical University K. D. Ushinsky, Ukraine,
Daniel Palimąka,
The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 3.8. Tamara Skoryk**, PhD of Pedagogical, Associate Professor,
T.H. Shevchenko National University “Chernihiv Colehium”, Ukraine,
Dariusz Stanuchowski,
The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 3.9. Iryna Sichko**, PhD of Pedagogical, Associate Professor,
Mykola Semerdzian,
Mykolaiv V.O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 3.10. Nataliia Terentieva**, Doctor of Pedagogical, Professor,
T.H. Shevchenko National University “Chernihiv Colehium”, Ukraine,
- 3.11. Inna Chukhriy**, Doctor of Psychological, Associate Professor,
Vinnytsia State Pedagogical University named
after Mykhailo Kotsyubynsky, Ukraine.
Małgorzata Turbiarz,
The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 3.12. Shevchenko Ruslan**, Phd of Military Sciences,
Naval Institute of National university “Odesa maritime academy”
- 3.13. Svetlana Yashnyk**, Doctor of Pedagogical, Professor,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine.
Wojciech Duczmal, PhD of Economics, Professor,
The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 3.14. Kateryna Yablunovska**,
Mykolaiv National Agrarian University, Ukraine.

***NOWOCZESNE PODEJŚCIA SPOŁECZNO-GOSPODARCZE
ROZWÓJ REGIONÓW: TEORIA I PRAKTYKA***

***MODERN APPROACHES OF SOCIO-ECONOMIC
DEVELOPMENT OF REGIONS: THEORY AND PRACTICE***

***СУЧАСНІ ПІДХОДИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА***

Monograph

Edited by Mykola Ohienko

Tadeusz Pokusa

ISBN 978-83-66567-23-8

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu 45-085 Polska, Opole,
ul. Niedziałkowskiego 18 tel. 77 402-19-00/01.